` अमरगढी नगरपालिका

नगर कार्यपालिकाको कार्यालय

डडेल्धुरा

सुदुरपश्चिम प्रदेश, नेपाल

अमरगढी पालिकाको नगर आवधिक विकास योजना,

(२०७८ देखि २०८२), तयार गर्ने कार्य

अन्तिम प्रतिवेदन

२०७८

परामर्शदाताः

RIDC

Rural Infrastructure Developers Consultants (P) Ltd

आर.आई.डि.सी. प्रा. लि.

काठमाण्डौं, नेपाल

+९७७-०१४७८१७४०

www.ridc.com.np

Email: info@ridc.com.np, ridc2006@gmail.com

आभार

अमरगढी नगरपालिको कार्यालयले अमरगढी नगरको आवधिक विकास योजना तयार गर्ने कार्यको कम्रमा योजनाको प्रतिवेदन तयार गर्ने अनुरुप स्थानीय सरोकारवालाहरुको कार्यशाला गोष्ठी संचालन गरी नगरपालिका वस्तुगत विवरण तयारी कार्यविधि, २०७४, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, राष्ट्रिय योजना आयोगको योजना तर्जुमा सम्वन्धी निर्देशिका तथा संघिय मामिला तथा संघीय मामिला मन्त्रालयको निर्देशन अनुरुप यस अमरगढीको आवधिक विकास योजना प्रतिवेदन तयार पारिएको छ ।

यस योजनाको प्रतिवेदनलाई सफलतापुर्वक लेखन, विश्लेषण तथा अनुसन्धान कार्यमा शुरुवात देखि अध्ययन टोलीलाई सहयोग गर्नुहुने मेयर श्री विशेश्वर प्रसाद ओझा(बिपिन), उपमेयर श्री संगीता भण्डारी ज्युलाई धन्यवाद तथा आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

अमरगढी नगरपालिकाको योजना दस्तावेजमा रहेको द्वितिय स्तरीय सुचनालाई व्यवस्थित गर्नका र योजनाको प्रतिवेदन लेखन कार्यको लागी नगरपालिकाको प्रशासकिय प्रमुख श्री लक्ष्मी प्रसाद उपाध्याय र योजना शाखाका प्रमुख, सूचना अधिकारी ज्युको सकृयता एंव सचेतनता र साथै जनचाहानाको आधारमा संभाव्यताको पहिचान गर्न र त्यसको समाधानका लागी विकासका साझेदारहरुसंगको अन्तर सम्बन्ध र पारदर्शि कार्यशैली अपरिहार्य महशुस गरिएको छ ।

अमरगढी नगरपालिकाको आ.वि. योजनाको प्रतिवेदन अन्तरगत विवरणवाट प्राप्त विश्लेषणलाई आवधिक विकास योजनामा उतार्नका लागी पक्षवाट आत्मासात गरी साकार पार्न सबै वर्गले योगदान गर्नु हुनेछ भन्ने कामनाका साथ यो योजनाको प्रतिवेदन तयारीका दौरानमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण निर्वाचीत प्रतिनिधिहरु, राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरु लगाएत पदाधिकारीहरु, वुद्धिजिवी, समाजसेवी, हाम्रा गणक भाइबहिनीहरु ,अग्रज महिला दिदीबहिनी, व्यवसायी, चेतनशिल जनसमुदायहरुमा आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

अध्ययन टोलि प्रमुख

विषयसूची

	पाना नं
आभार	
परिच्छेद १ परिचय	
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ योजना तर्जूमाको उद्देश्य	२
१.३ योजना तर्जूमाको आधारहरु	३
१.४ सीमाहरु	४
१.५ स्थानीय तहको वस्तुस्थिति विवरण र समीक्षा	४
परिच्छेद २ समष्टिगत योजना र स्रोत बेबस्था	
२.१ पृष्ठभूमि	७
२.२ चुनौती तथा अवसर	७
२.३ योजना खाका	८
२.३.१ अमरगढी नगरपालिकाको सोच	८
२.३.२ अमरगढी नगरपालिकाको लक्ष्य	९
२.३.३ अमरगढी नगरपालिकाको उद्देश्य	१०
२.३.४ समष्टिगत प्राथमिकता तथा रणनीति र कार्यनीतिहरू	११
२.३.५ परिमाणात्मक लक्ष्य	११
२.३.६ अपेक्षित उपलब्धि	१३
परिच्छेद ३ : आय तथा व्यय र अन्य स्रोत परिचालन	
३.१ आयको प्रवृति र प्रक्षेपण र व्ययको प्रवृति र प्रक्षेपण	१४
३.१.१ सार्वजनिक खर्च	१६
३.१.२ राजस्व	१८
३.२ अन्य स्रोत परिचालन	२०
परिच्छेदक ४ : आर्थिक क्षेत्र	
४.१ कृषि तथा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन	२३
४.१.१ कृषि विकास	२३
४.१.२ पशुपन्छी विकास	२५
४.१.३ खाद्य सुरक्षा तथा पोषण	२८
४.१.४ सिंचाई	३०
४.१.५ भूमि व्यवस्था	३२
४.१.६ जलस्रोत	३४
४.१.७ वन तथा वनस्पति सम्पदा	३६
४.१.८ खनिज सम्पदा	३८
४.२ उद्योग वाणिज्य, आपूर्ति र पर्यटन	४०
४.२.१ उद्योग	४०
४.२.२ वाणिज्य	४२
४.२.३ आपूर्ति	४४

४.२.४ पर्यटन ४६

परिच्छेद ५ : सामाजिक क्षेत्र
५.१ जनसंख्या तथा बसाइँसराइ ४९
५.२ शिक्षा ५२
५.३ स्वास्थ्य तथा पोषण ५६
५.४ खानेपानी तथा सरसफाइ ५९
५.५ युवा ६१
५.६ महिला ६३
५.७ बालबालिका तथा किशोरकिशोरी ६५
५.८ ज्येष्ठ नागरिक ६९
५.९ अपाङ्गता ७१
५.१० खेलकूद ७३
५.११ सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण ७४

परिच्छेद ६ : पूर्वाधार क्षेत्र
६.१ ऊर्जा ७७
६.१.१ विधुतिकरण ७७
६.१.२ वैकल्पिक तथा अन्य ऊर्जा ७९
६.२ यातायात पूर्वाधार ८०
६.२.१ सडक ८०
६.२.२ सवारी पार्किङ व्यवस्थापन ८२
६.३ संचार तथा सूचना प्रविधि पूर्वाधार ८४
६.४ विज्ञान तथा प्रविधि ८६
६.५ शहरी विकास ८८
६.६ आवास तथा बस्ती विकास ९०
६.७ ६ पुननिर्माण ९२

परिच्छेद ७ : लोकतन्त्र र सुशासन
७.१ राष्ट्रिय एकता ९५
७.२ शान्ति र सुव्यवस्था ९६
७.३ नेतृत्व निर्माण ९८
७.४ मानव अधिकार १००
७.५ न्याय प्रणाली १०१
७.६ संघीय शासन प्रणाली १०३
७.७ स्थानीय तहको सन्तुलित विकास १०५
७.८ शासकीय सुधार १०७
७.९ प्रशासकीय सुशासन १०९
७.१० वित्तीय सुशासन ११०
७.११ भ्रष्टाचार निवारण ११२

परिच्छेद ८ : अन्तरसम्बन्धित विषय

८.१ तथ्याङ्क प्रणाली	११४
८.२ गरिबी निवारण	११५
८.३ श्रम तथा रोजगारी	११७
८.४ मानव संशाधन विकास	१२०
८.५ अनुसन्धान तथा विकास	१२१
८.६ उद्यमशीलता विकास	१२३
८.७ लैङ्गिक समानता	१२५
८.८ समावेशीकरण	१२७
८.९ सामाजिक सुधार	१२९
८.१० सामाजिक सांस्कृतिक विविधता	१३०
८.११ विपद् व्यवस्थापन	१३२
८.१२ वातावरण	१३४
८.१३ जलवायु परिवर्तन	१३६
८.१४ निजी, सहकारी, सामुदायिक, साझेदारी र गैरसरकारी संस्थाहरू	१३९

परिच्छेद ९ : योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

९.१ योजना तर्जुमा	१४१
९.२ आयोजना बैङ्क	१४१
९.३ संस्थागत तथा कार्यान्वयन व्यवस्था	१४३
९.४ तहगत सम्बन्ध तथा अन्तरसरकार समन्वय	१४३
९.५ जोखिम व्यवस्थापन	१४५
९.६ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१४७

अनुसुचीहरु

- आयोजना बैङ्क
- अमरगढी नगरपालिकाको GIS नक्शाहरु

प्रतिवेदन सारंश

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार नगरपालिकाले आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्रका विषयमा स्थानीयस्तरको विकासका लागि आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत, विषय क्षेत्रगत मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागू गर्नु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएबाट सबै स्थानीय तहले आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत विषय क्षेत्रगत मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ । नगरपालिकाको अगुवाइमा तर्जुमा हुन आवधिक विकास योजना नगरपालिकाको सम्भावनालाई समृद्धिमा रूपान्तरण गर्ने स्पष्ट दीर्घकालीन सोचसहितको योजना दस्तावेज हो । यसमा समस्या र समाधानका उपायको पनि सुक्षम विश्लेषण गरिन्छ । स्थानीय निकायहरूको अगुवाइमा नगरपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्य कानुनतः बाध्यात्मक र व्यवहारतः जनताका आकाङ्क्षा एवम् गाउँ, ठाउँ र बस्तीको सम्भावना तथा आवश्यकताका आधारमा विकासका विषयको पहिचान, क्रियाकलाप निर्धारण एवम् स्रोतसाधनको विनियोजन गर्न उत्प्रेरणा जगाउने, उत्साह बढाउने, विश्वास दिलाउने र विकास-न्याय स्थापित गर्ने महत्त्वपूर्ण उपाय हो ।

मुख्य उदेश्य नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारबाट जारी निर्देशिका, मापदण्ड र ढाँचाको अनुशरण गरी नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको दीर्घकालीन सोच, नीति तथा योजना र दिगो विकासका लक्ष्यसँग तादाम्यता कायम हुने गरी नगरको दीर्घकालीन सोच, स्थानीय आवश्यकता, प्राथामिकता र विकासका सम्भावनाहरूका आधारमा एकीकृत विकास / आवधिक योजना तयार भएको हुने रहेको छ ।

नेपालको पश्चिमी पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित अमरगढी नगरपालिका सङ्घीय सुदुरपश्चिम प्रदेको डँडेलधुरा जिल्लामा पर्दछ । जिल्लाको दक्षिणी भागमा अवस्थित अमरगढी नगरपालिका जिल्लाको सदरमुकाम रहेता पनि यस क्षेत्रमा आधुनिक सहरी सुविधाहरूको कमी रहेको छ जसकारण यस नगरपालिकाका बासिन्दालाई विभिन्न सेवासुविधा, विशेष गरी प्रशासनिक काम, स्वास्थ्य सुविधा, उच्च शिक्षा, रोजगारी र व्यापार व्यवशायका लागि छिमेकी तथा तराईका अन्य सहरी केन्द्रहरूमा निर्भर हुनुपरेको छ ।

राष्ट्रिय जनगणनाअनुसार, ई. सं. २००१ मा कूल जनसङ्ख्या १८,३१० रहेको यस नगरपालिकामा इ.सं. २०११ को कूल जनसङ्ख्या २१,२४५ रहेको छ । यस अवधिमा वार्षिक १.५०% ले जनसङ्ख्या बढेको देखिन्छ । त्यसैगरी इ. सं. २०१८ को घरधुरी सर्वेक्षणबाट नगरपालिकाको कूल जनसङ्ख्या वार्षिक ०.७८% ले बढेर २२,४४२ रहेको देखिन्छ । यसअनुसार यस नगरापालिकाको जनघनत्व १३१ प्रति व्यक्तिप्रति वर्ग कि.मी रहेको छ । यहाँका बासिन्दाले कृषि (५६.११%), नोकरी (१६.३१%), व्यापार (१०.८७%), ज्याला मजदुरी (६.८२%), वैदेशिक रोजगार (४.५८%), आदि पेशा अँगालेका छन । यस नगरपालिकामा भू तथा प्राकृतिक स्रोतसाधनहरूमा वन क्षेत्र (७०.१८%), कृषि क्षेत्र (२३.४०% र २.४४% क्षेत्रफल निर्माण क्षेत्र (Built-up)को रूपमा रहेको छ । जिल्लाको

सदरमुकामको रूपमा विकास भएको यस अमरगढी नगरपालिकामा सामाजिक पूर्वाधारहरू पर्याप्त रूपमा विकास भएको पाइन्छ । यी पूर्वाधारहरू सङ्ख्यामा पुगेको देखिन्छ तर पनि छरिएर रहेको बस्तीहरूमा भने सामाजिक सेवा राम्रोसँग पुगेको देखिँदैन । यसका साथै सामाजिक पूर्वाधारहरू रहेता पनि सेवाको गुणस्तर भने सन्तोष जनक रहेको पाइँदैन । नगरपालिका क्षेत्रमा सहरी सेवासुविधाहरूको वितरणको अवस्था विष्लेषण गर्दा हालको सहरी पूर्वाधार अपर्याप्त रहेको देखिन्छ ।

नगरपालिकाको दीर्घकालीन सोच *“कृषि, स्वास्थ्य, शिक्षा, पर्यटन र पूर्वाधार : अमरगढी नगरको समृद्धिको आधार”* निर्धारण गरिएकोछ । अमरगढी नगरपालिकाको विकासका लागि ५ वर्षीय रणनीतिक योजनाको रूपमा रहनेछ । तसर्थ उपलब्ध संसाधनहरूको उचित तथा नियोजित प्रयोगको माध्यमबाट दिगो विकास प्राप्त गर्नु, यहाँका बासिन्दाको सशक्तीकरण, वातावरण संरक्षण र भौतिक पूर्वाधार र आवश्यक सेवाहरूको समान वितरणका साथ सन्तुलित सहरको विकास गर्नु नै यस नगरपालिकाको दीर्घकालीन सोँचको मुख्य लक्ष्य “**नगरपालिकाको आर्थिक, सामाजिक, पूर्वाधार विकासमा अभिबृद्धि भई नगरबासीको जीवनस्तरमा गुणात्मक सुधार भएको हुनेछ**” भन्ने तय गरिएको छ ।

अमरगढी नगरपालिकाको आवधिक योजनामा नतिजा प्राप्तिको लागि तर्जुमा गरिएका कार्यक्रम तथा योजना, २०७८ देखी २०८२ सम्म

क.स.	क्षेत्रगत विकास	लागत अनुमान (रु ह्जारमा)	प्रतिशतमा	कैफियत
१	आर्थिक विकास	४७५,१००	११.२५	
२	सामाजिक विकास	१,००४,५५०	२३.७९	
३	पुर्वाधार विकास	२,३३१,०००	५५.२१	
४	वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन	२०८,९००	४.९५	
५	संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन	२०२,५००	४.८०	
जम्मा लागत अनुमान रु ह्जारमा		**४,२२२,०५०**	१००.००	

आवधिक योजनामा नगरपालिकाको संचित कोषवाट प्रक्षेपित कूल खर्चलाई क्षेत्रगत बाँडफाँड गर्दा आर्थिक क्षेत्रमा ११.२५ प्रतिशत, सामाजिक क्षेत्रमा २३.७९ प्रतिशत, पूर्वाधार क्षेत्रमा ५५.२१ प्रतिशत, सुशासन तथा अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रमा ४.८० %, वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन क्षेत्रमा १६.९६ प्रतिशत रकम खर्चहुने प्रक्षेपण गरिएको छ । नगरपालिकाले आवधिक योजनाको अवधिमा कुल ४,२२२,०५० (हजारमा), आन्तरिक राजश्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । त्यसैगरी राजश्व बाँडफाँड, संघीय अनुदान, प्रादेशिक अनुदानमा संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ ।

परिच्छेद १ : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालमा योजनाबद्ध विकासको थालनी २०१३ सालदेखि प्रारम्भ भएको हो । आरम्भमा केन्द्रीय सरकारको पूर्ण जिम्मेवारी रहने व्यवस्था भएको योजना प्रणाली समय समयमा भएका राजनीतिक परिवर्तन र राज्यले अबलम्बन गरेका ऐननियमहरू मुताबिक फेरबदल हुँदै आएको छ । खासगरी २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तन पश्चात् सरकारले अपनाएको विकेन्द्रीकरण नीतिअनुसार केन्द्रीकृत योजना प्रणालीमा परिवर्तन भई स्थानीय योजना पद्धतिले संस्थागत हुने मौका पाएको हो । सरकारद्वारा जारी गरिएको स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले जिल्ला, नगर र गाउँको छुट्टाछुट्टै आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने प्रावधान गरेको कुरा आफैंमा एक ऐतिहासिक कदमको रूपमा लिइन्छ । यस ऐनले व्यवस्था गरेबमोजिम तत्कालीन स्थानीय निकाय जस्तै जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समितिहरू योजना तर्जुमा प्रक्रियामा जिम्मेवारीपूर्वक सक्रिय भई नेतृत्व विकास, स्रोतसाधनको परिचालन र विकासको गति अपेक्षित रूपमा अगाडि बढिरहेको अवस्था थियो । तर देशमा भएको राजनीतिक अस्थिरताका कारण त्यसले निरन्तरता पाउन सकेन । पछिल्लो समयको राजनीतिक परिवर्तनपछि जारी गरिएको नेपाल संविधान २०७२ अनुसार देशमा सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय गरी तीन तहका सरकार रहेका छन् । नागरिकका विकास र समृद्धिका अपेक्षाहरू पूरा गर्न यी सरकारहरूले मूलतः सहभागितामा आधारित योजना पद्धति अपनाउन संविधान र सो अनुरूप बनाइका ऐननियमहरूको परिधिमा रही आवश्यक कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्रका विषयमा स्थानीयस्तरको विकासका लागि आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत, विषय क्षेत्रगत मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागू गर्नु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएबाट सबै स्थानीय तहले आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत विषय क्षेत्रगत मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

स्थानीय योजनाले नागरिकका विकासका तत्कालीन तथा दीर्घकालीन आवश्यकता पूर्ति गर्नुका साथै स्थानीय तहमै रोजगारी सिर्जना तथा सेवा प्रवाह भई राज्यले लिएको सुखी नेपाली समृद्ध नेपालको लक्ष्य पूरा गर्न टेवा पुऱ्याउने अपेक्षा गरिन्छ । खासमा स्थानीय योजनाले स्थानीय क्षेत्रकै मानवीय तथा भौतिक स्रोत र साधनको परिचालन गरी जनचाहना र नेतृत्वका राजनीतिक प्रतिबद्धता अनुरूप स्थानीय तथा क्षेत्रीय विकासका लक्ष्यहरू पूरा गर्ने उद्देश्य राख्तछ । चाहे योजना वार्षिक होस् या आवधिक या रणनीतिक होस्, जनसहभागिता यसको पूर्व शर्त हो । यिनको तर्जुमा स्थानीय निकायले ओगट्ने क्षेत्रका विभिन्न टोल इलाकाका बासिन्दाहरूले आपसी छलफल र परामर्शका आधारमा गर्दछन् । प्रक्रियागत रूपमा समय लाग्ने भएतापनि जनताका दैनिक तथा दीर्घकालीन आवश्यकता दिगो रूपमा पूरा गर्दै सङ्घीय सरकारले अख्तियार गर्ने विकास रणनीति र लक्ष्यसँग समेत सम्बन्ध राख्ने हुनाले स्थानीय योजनाको महत्त्व धेरै छ ।

अहिले नगरपालिका र गाउँपालिकजस्ता स्थानीय तहले आफै आवधिक योजना निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ। यस्ता योजनामा विकासका समस्या र तिनको समाधानका उपायको पनि सुक्ष्म विश्लेषणसमेत गरिन्छ। योजनाको अभावमा प्रत्येक कार्यको गलत सुरुवात हुन्छ भन्ने भनाइ छ। तसर्थ स्थानीय तहहरूको अगुवाइमा नगर र गाउँको आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने कार्य कानुनतः बाध्यात्मक र व्यवहारतः जनताका आकाङ्क्षा एवम् गाउँ, ठाउँ र बस्तीको सम्भावना तथा आवश्यकताका आधारमा विकासका विषयको पहिचान, क्रियाकलाप निर्धारण एवम् स्रोतसाधनको विनियोजन गर्न उत्प्रेरणा जगाउने, उत्साह बढाउने, विश्वास दिलाउने र विकास-न्याय स्थापित गर्ने महत्त्वपूर्ण उपाय हो । विकास प्रदायक निकाय, सेवाग्राही, सहयोगी र पर्यवेक्षकसहित सबै सरोकारवालाको सहभागितामा संयुक्त चिन्तन, मनन, मूल्याङ्कन, विश्लेषण, परामर्श र सहमतिका साथै सरोकारवाला सबैको पूर्ण स्वामित्वमा आवधिक योजनाको दस्तावेज तयार पारी नगरपालिका र गाउँपालिका विकास योजना तर्जुमा गरी स्थानीय क्षेत्रमा कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गरेको छ।

नगरपालिकाको अगुवाइमा तर्जुमा हुने नगर आवधिक विकास योजना नगरपालिकाको सम्भावनालाई समृद्धिमा रूपान्तरण गर्ने स्पष्ट दीर्घकालीन सोचसहितको योजना दस्तावेज हो। यसमा समस्या र समाधानका उपायको पनि सुक्षम विश्लेषण गरिन्छ। स्थानीय निकायहरूको अगुवाइमा नगरपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्य कानुनतः बाध्यात्मक र व्यवहारतः जनताका आकाङ्क्षा एवम् गाउँ, ठाउँ र बस्तीको सम्भावना तथा आवश्यकताका आधारमा विकासका विषयको पहिचान, क्रियाकलाप निर्धारण एवम् स्रोतसाधनको विनियोजन गर्न उत्प्रेरणा जगाउने, उत्साह बढाउने, विश्वास दिलाउने र विकास-न्याय स्थापित गर्ने महत्त्वपूर्ण उपाय हो। विकास प्रदायक निकाय, सेवाग्राही, सहयोगी र पर्यवेक्षकसहित सबै सरोकारवालाको सहभागितामा संयुक्त चिन्तन, मनन्, मूल्याङ्कन, विश्लेषण, परामर्श र सहमतिमा आवधिक विकास योजना तर्जुमा गरी सरोकारवाला सबैको स्वामित्वयुक्त दस्तावेज तयार गरी स्थानीय तह क्षेत्रमा सञ्चालन हुने सबै प्रकारका विकास कार्यक्रमहरूको सोही योजना दस्तावेजबाट निर्देशित हुने व्यवस्था रहेको छ।

१.२ योजना तर्जूमाको उद्देश्य

नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारबाट जारी निर्देशिका, मापदण्ड र ढाँचाको अनुशरण गरी नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको दीर्घकालीन सोच, नीति तथा योजना र दिगो विकासका लक्ष्यसँग तादाम्यता कायम हुने गरी नगरको दीर्घकालीन सोच, स्थानीय आवश्यकता, प्राथामिकता र विकासका सम्भावनाहरूका आधारमा एकीकृत विकास / आवधिक योजना तयार भएको हुनेछ। नगर आवधिक विकास योजना तर्जुमाको उद्देश्य देहायबमोजिम रहेको छ। दीर्घकालीन सोच (Vision) र उद्देश्य (Goal) अनुरूप आवधिक विकास योजना तर्जुमा गरी त्यसैबाट निर्देशित वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्न उत्प्रेरणा जगाउनेछ :

- आर्थिक बृद्धि र सामाजिक रूपान्तरणलाई आधार बनाई नतिजामा आधारित वार्षिक कार्यक्रम र बजेट तर्जुमालाई निर्देशन गर्न,
- सेवासुविधालाई सर्व सुलभ, गुणस्तरीय र विश्वसनीय बनाउन,

- बालमैत्री स्थानीय शासन र वातावरण मैत्री स्थानीय शासनलाई योजना प्रक्रियामा समाहित गरी सुनौलो भविष्य निर्माण गर्न,
- समावेशी सहभागिता प्रवर्द्धन गर्न,
- राजनीतिक दल लगायत सबै सरोकारवालालाई सहभागी गराई सम्वादका माध्यमबाट विकासमैत्री वातावरणको निर्माण र विकास सम्बन्धी सोचमा समझदारी, खोजमा सहकार्य र छनोटमा सहमति कायम गरी विकासमा नयाँ लहर पैदा गर्न,
- वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेटलाई दीर्घकालीन सोचबाट अभिप्ररित भई तर्जुमा हुने परिपाटी बसाउन,
- नगर आवधिक विकास योजना तर्जुमाको सिलसिलामा आयोजना हुने अनुशिक्षण र परामर्श गोष्ठीका माध्यमबाट जनतालाई विकास गतिविधिबारे जानकार हुने अवसर प्रदान गर्न र उनीहरूको आवश्यकताको सम्बोधन हुने तरिकाबारे आश्वस्त पार्न,
- विकास प्रदायक निकायहरूलाई जनताप्रति जिम्मेवारी र जवाफदेही बनाउन,
- विकास प्रकृयामा नेतृत्व, स्वामित्व र सहयोगी भूमिकाबारे स्पष्ट कार्य क्षेत्र किटान र जिम्मेवारी निर्धारण गर्न,
- स्थानीय सम्भावनालाई समृद्धिमा रूपान्तरण गर्न अवरोध (Bottleneck) को पहिचान, समाधानको किटान र स्रोतसाधनको विनियोजनलाई मार्गनिर्देश गर्न,
- स्थानीय आवश्यकता र राष्ट्रिय प्राथमिकता बीच तालमेल कायम गर्न,
- सबै विकास प्रदायक निकायले नगर आवधिक विकास योजनालाई शिरोधार गरी वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमा गरी स्थानीयस्तरमा विकास कार्य गर्ने अवस्था सिर्जना गर्न ।

१.३ योजना तर्जूमाको आधारहरू

योजना तर्जूमाको आधारहरू निम्न रहेका छन ।

- नीतिगत र कानुनी व्यवस्था
  - स्थानीय तह सरकार सञ्चालन कार्यविधि, २०७४,
  - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४,
  - स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५ले प्रत्येक नगरपालिकाले आवधिक योजना बनाउनुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था, प्रत्येक नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रको विकासका लागि कम्तीमा पाँच वर्षको आवधिक योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने,
  - अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४,
  - राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४,
  - विद्यमान राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरू,
  - राष्ट्रिय भूउपयोग नीति २०७२

आवधिक योजनाको प्रमुख उद्देश्य देशको आर्थिक सामाजिक क्षेत्रको विकास गरी जनताको जीवनस्तरमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनु हो । योजनाको कार्यान्वयनबाट योजना अवधिमा देशको आर्थिक सामाजिक साथै वातावरणीय पक्षमा समेत सुधार हुनु आवश्यक हुन्छ । तसर्थ योजना तर्जुमा गर्दा देशको संविधानमा रहेका विभिन्न प्रावधान एवम् देशको आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय तथा राजनीतिक पक्षसँग सम्बन्धित विभिन्न ऐन नियम र नीतिको कार्यान्वयन तथा उद्देश्य हासिल गर्ने पक्षलाई ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । तसर्थ योजना तर्जुमा गर्दा निम्नलिखित आधार लिनु आवश्यक हुन्छ :

१) नेपालको संविधान,
२) विद्यमान ऐन, नियमहरू,
३) विद्यमान राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक नीति,

४) राष्ट्रिय/ प्रादेशिक/ स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच,
५) राष्ट्रिय /प्रादेशिक आवधिक योजना,
६) दिगो विकास लक्ष्य,
७) राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सरकारका मार्गनिर्देशन,
८) स्थानीय तहको प्रमुख समस्या र सम्भावना,
९) स्थानीय तहमा सहभागी दलहरूको घोषणापत्रहरू ।

नगर आवधिक विकास योजना (नआवियो) तर्जुमासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित तल उल्लेखित कार्यहरूसमेत आवधिक योजना तर्जुमाको पूर्वाधार भएकाले अग्रीम रूपमा यो तयार गर्नुपर्ने कुरा ऐन र नियमावलीमा व्यवस्था भएको छ ।

१.४ सीमाहरू

योजना भनेको भविष्यको अनिश्चिततालाई वस्तुगत आधारमा निश्चिततामा परिणत गरी भविष्यलाई आफूले चाहेको जस्तो अवस्था (दीर्घकालीन सोच र लक्ष्य) तर्फ उन्मुख गराउने पद्धति हो ।

परामर्शदाताले सम्पन्न गर्नु पर्ने कामको क्षेत्र निम्नानुसार रहेको छ :

क) राष्ट्रिय तथा प्रदेश तहका नीति, योजना र सान्दर्भिक कानुनको अध्ययन गर्ने,
ख) नगरपालिकाको नीति, योजना, कानुन र दस्तावेजको अध्ययन गर्ने,
ग) विषयगत समितिहरू गठन र छलफल गर्न सहजीकरण गर्ने,
घ) नगरपालिकामा आवधिक योजना बारे अभिमुखीकरण गर्ने,
ङ) आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र प्रमाणीकरण गर्ने,
च) एकीकृत आवधिक योजना तर्जुमाको लागि विभिन्न तह र चरणमा कार्यशाला र छलफल आयोजना गर्ने,
छ) आवधिक योजना निर्माण गर्दा परामर्शदाताले कार्यस्थलमै प्राविधिक सहजकीकरण समितिको प्रत्यक्ष निगरानीमा आवश्यक दस्तावेजहरू तयार गर्ने,
ज) आवधिक योजनाका आधारमा आगामी तीन वर्षको मध्यकालीन खर्च संरचनाको आधार तयार गर्ने,
झ) आवधिक योजना कार्यान्वयका लागि आवश्यक पर्ने (वार्षिक रूपमा) सम्भावित स्रोतको आँकलन गर्ने,
ञ) आवधिक योजना निर्माणको क्रममा आबश्यक दस्तावेजहरू तयार गर्ने,
ट) यस कार्यशर्तमा तोकिएअनुसारको विधि, प्रक्रिया, चरण तथा क्रियाकलापहरू पूरा गरी तोकिएको मापदण्ड र ढाँचामा आवधिक योजनाको मस्यौदा तयार गर्ने,
ठ) आवधिक योजना तर्जुमा निर्देशक समितिको निर्देशन र प्रादेशिक सुशासन केन्द्रसँगको आवश्यक समन्वय, सल्लाह–सुझाव र पृष्ठपोषणअनुसार आवधिक योजनालाई अन्तिम रूप दिने,
ड) यस कार्यशर्त विवरण, सम्झौता तथा कार्ययोजना अनुसार कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन, तथ्याङ्क, दस्तावेज एवम् कागजातहरू पेश गर्ने,
ढ) आवधिक योजना तयारीको चरणमा रास्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल सरकारका मन्त्रालयका नीति, दिग्दर्शन, निर्देशिकालाई अवलम्बन गर्ने ।

१.५ अमरगढी नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण र समीक्षा

नेपालको संविधान २०७२ को निर्माण पश्चात् देशमा नयाँ सङ्घीय संरचना अनुरूप स्थानीय तहहरूको स्वरूप र सङ्ख्यामा परिवर्तन भएको छ। जसअनुसार हाल देशमा कुल ७५३ स्थानीय तह रहेका छन । जसमध्ये ४६० गाउँपालिका, २७६ नगरपालिका, ११ उपमहानगरपालिका र ६ महानगरपालिका रहेका छन । उत्पन्न नयाँ परिपेक्षमा संविधानको मर्मअनुसार विकासलाई बृहत रूपमा प्रत्याभूत गर्न स्थानीय निकायहरूलाई नीति र ऐनकानुन आवश्यक रहेको देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा नेपालको सहरी विकास योजनालाई मूर्त रूप दिन नयाँ चुनौतीहरू जस्तै; सामाजिक ढाँचामा भएको परिवर्तन, साँस्कृतिक विचलन, बढ्दो दुर्गमदेखि सहरी

क्षेत्रको बसाइसराइँ, जीविकोपार्जनमा उत्पन्न कठिनाइ आदि विकसित हुँदै गरेका छन । विगत दशकहरूमा सहरीकरणको मागमा आएको अस्वभाविक बृद्धिलाई सम्बोधन गर्न अल्पकालमा अनियोजित रूपमा निर्माण हुने भौतिक संरचना तथा विकास निर्माणका कार्यहरूले थप असन्तुलन तथा नयाँ समस्याहरू सृजना गरेको पाइन्छ । अस्वभाविक जनसङ्ख्या बृद्धि, भौतिक संरचनाहरूको अभाव, अव्यवस्थित बसोबास, फोहोर उत्पादन, वातावरणीय ह्रास, बेरोजगारी आदी विकाससिल देशको सहरी क्षेत्रमा सामान्य रूपमा बढ्दै गएका समस्याहरू हुन जसले गर्दा सहरीकरणबाट सृजित हुने आर्थिक अवसरहरूको पूर्ण रूपमा उपायोग हुन सकिरहेको छैन ।

नेपालको पश्चिमी पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित अमरगढी नगरपालिका सङ्घीय सुदुरपश्चिम प्रदेको डँडेलधुरा जिल्लामा पर्दछ । जिल्लाको दक्षिणी भागमा अवस्थित अमरगढी नगरपालिका जिल्लाको सदरमुकाम रहेता पनि यस क्षेत्रमा आधुनिक सहरी सुविधाहरूको कमी रहेको छ जसकारण यस नगरपालिकाका बासिन्दालाई विभिन्न सेवासुविधा, विशेष गरी प्रशासनिक काम, स्वास्थ्य सुविधा, उच्च शिक्षा, रोजगारी र व्यापार व्यवशायका लागि छिमेकी तथा तराईका अन्य सहरी केन्द्रहरूमा निर्भर हुनुपरेको छ ।

राष्ट्रिय जनगणनाअनुसार, ई. सं. २००१ मा कूल जनसङ्ख्या १८,३१० रहेको यस नगरपालिकामा इ.सं. २०११ को कूल जनसङ्ख्या २१,२४५ रहेको छ । यस अवधिमा वार्षिक १.५०% ले जनसङ्ख्या बढेको देखिन्छ । त्यसैगरी इ. सं. २०१८ को घरधुरी सर्वेक्षणबाट नगरपालिकाको कूल जनसङ्ख्या वार्षिक ०.७८% ले बढेर २२,४४२ रहेको देखिन्छ । यसअनुसार यस नगरापालिकाको जनघनत्व १३१ प्रति व्यक्तिप्रति वर्ग कि.मी रहेको छ । यहाँका बासिन्दाले कृषि (५६.११%), नोकरी (१६.३१%), व्यापार (१०.८७%), ज्याला मजदुरी (६.८२%), वैदेशिक रोजगार (४.५८%), आदि पेशा अँगालेका छन । यस नगरपालिकामा भू तथा प्राकृतिक स्रोतसाधनहरूमा वन क्षेत्र (७०.१८%), कृषि क्षेत्र (२३.४०% र २.४४% क्षेत्रफल निर्माण क्षेत्र -Built-up_ को रूपमा रहेको छ । जिल्लाको सदरमुकामको रूपमा विकास भएको यस अमरगढी नगरपालिकामा सामाजिक पूर्वाधारहरू पर्याप्त रूपमा विकास भएको पाइन्छ । यी पूर्वाधारहरू सङ्ख्यामा पुगेको देखिन्छ तर पनि छरिएर रहेको बस्तीहरूमा भने सामाजिक सेवा राम्रोसँग पुगेको देखिँदैन । यसका साथै सामाजिक पूर्वाधारहरू रहेता पनि सेवाको गुणस्तर भने सन्तोष जनक रहेको पाइँदैन । नगरपालिका क्षेत्रमा सहरी सेवासुविधाहरूको वितरणको अवस्था विष्लेषण गर्दा हालको सहरी पूर्वाधार अपर्याप्त रहेको देखिन्छ । नयाँ सडकको निर्माण बढेको भएता पनि धेरै जसो सडकको अवस्था सुदृढीकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

यसै गरी महत्त्वपूर्ण सूचकको रूपमा रहेको सडक घनत्व ७.५ कि.मी प्रतिवर्ग कि.मी पुग्नको लागि ६६.५२ कि.मी लम्बाइको सडक नयाँ बनाउनु पर्ने देखिन्छ भने जम्मा १८०.६३ कि.मी सडक सत्तरोन्नति गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसबाहेक अन्य भौतिक पूर्वाधार जस्तै; सतही ढल व्यवस्थापन, फोहोर व्यवस्थापनका साथै नगरपालिकाको संस्थागत क्षमता अभिबृद्धि गर्नेतर्फ पनि तत्काल ध्यान केन्द्रित हुन आवश्यक छ ।

चरणबद्ध रूपमा भएका छलफल, अभिमुखीकरण, कार्यशाला गोष्ठी र बैठकहरूबाट नगरपालिका विकासको सम्भावना, समस्या, चुनौतीका साथै अग्रणी क्षेत्रहरूको पहिचान गरी नगरपालिका विकासको खाका तयार गरिएको छ । नगरपालिकाका प्रतिनिधि,

स्थानीय राजनीतिक दलका प्रतिनिधि, बुद्धिजीवी तथा अन्य सरोकारवालाहरूको अपेक्षा, सुझावसहित, नगरपालिकाको आवधिक विकास योजनाको आधार तय गर्नका लागि दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीतिहरूको निर्धारण गरिएको छ । नगरपालिकाको दीर्घकालीन सोच ***"कृषि, स्वास्थ्य, शिक्षा, पर्यटन र पूर्वाधार : अमरगढी नगरको समृद्धिको आधार"*** निर्धारण गरिएकोछ । अमरगढी नगरपालिकाको विकासका लागि ५ वर्षीय रणनीतिक योजनाको रूपमा रहनेछ । तसर्थ उपलब्ध संसाधनहरूको उचित तथा नियोजित प्रयोगको माध्यमबाट दिगो विकास प्राप्त गर्नु, यहाँका बासिन्दाको सशक्तीकरण, वातावरण संरक्षण र भौतिक पूर्वाधार र आवश्यक सेवाहरूको समान वितरणका साथ सन्तुलित सहरको विकास गर्नु नै यस नगरपालिकाको दीर्घकालीन सोँचको मुख्य लक्ष्य हुनेछ । यसको उद्देश्य, भविष्यमा हुने विकासको लागि रणनीतिक मार्गनिर्देशन प्रदान गर्नु, नगरपालिका क्षेत्रको भौगोलिक विकासको साथसाथै पूर्वाधार विकास, रोजगारीको सिर्जना, नगरपालिकाको अर्थव्यवस्थाको सुदृढीकरण र विद्यमान स्रोतहरूको दिगो तथा उचित परिचालनबाट पूँजीको निर्माण गरी जनताको जीवनस्तर उकास्ने रहेको छ । आवधिक विकास योजनाले अमरगढी नगरपालिकाको विकास कार्य सहज गर्न सहरी योजना उपकरणको रूपमा सहयोग पुऱ्याउनेछ । यो योजना तयार गर्नका लागि अघिल्लो आवधिक योजनाहरू, प्रतिवेदनहरू, नगरस्तरीय अभिलेखको पुनरावलोकन, अध्ययन विश्लेषण र विस्तृत अध्ययन गरिएको छ । स्थलगत सर्वेक्षण, चरणबद्ध छलफल र विभिन्न बैठकहरूबाट, नगरको वर्तमान अवस्था जानकारी गराउन नगर पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ । नगरपालिकाको सबल र कमजोर पक्षहरू पहिचान, सम्भावना र चुनौतीहरूको विश्लेषण गरिएको छ । आवश्यक पूर्वाधारहरूको विश्लेषण, प्रवृत्ति विश्लेषण, स्थलीय (Spatial) विश्लेषण, वित्तीय र आर्थिक विश्लेषण गरी विभिन्न विषयगत उद्देश्यहरू तय गरिएको छ ।

हालको सहरीकरणको अवस्थाको विष्लेषण गर्दा, बस्तीहरू छरिएर रहेको अमरगढी नगरपालिकाको राजमार्ग वरपर नै व्यापारिक केन्द्रको रूपमा रहेको छ । यस अलवा भविष्यमा नगरपालिकाको मुख्य व्यापारिक केन्द्रका रूपमा विकास गर्न सकिने अन्य साना बजार केन्द्रहरू पनि छन । नगरपालिका क्षेत्रमा सहरी सेवा सुविधाहरूको वितरणको अवस्था विष्लेषण गर्दा हालको सहरी पूर्वाधार अपर्याप्त रहेको देखिन्छ । विद्यमान अवस्थाको विष्लेषण गरी, मुख्य व्यापारिक केन्द्र तथा सडक सञ्जाल लगायतका पूर्वाधारको वितरणका आधारमा, नगरपालिका विकासको अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ । यसले बागबजार-खलङ्गा-कीर्तिपुरलाई नै मुख्य सहर केन्द्र मानी नगर विकासको सम्भावना प्रस्तुत गरेको छ । मुख्य सहरी केन्द्र, वरिपरिका बाह्य क्षेत्र तथा अन्य बजार केन्द्रहरूमा बस्ती विकासको भिन्न भिन्न अवधारणा अपना गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

परिच्छेद २ : समष्टिगत योजना र स्रोत बेबस्था

२.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान र कानुनमा व्यवस्था भएबमोजिम प्रदेश सरकारले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेको विषय र क्षेत्रलाई समेट्ने गरी आ-आफनो प्रदेशको आर्थिक सामाजिक विकासको लागि आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ। खासगरी प्रदेशस्तरका आर्थिक सामाजिक नीति, प्रदेशस्तरका आयोजना, आफ्नो प्रदेशभित्रका दुई वा सोभन्दा बढी स्थानीय तहलाई समेट्ने विकास आयोजना इत्यादि विषय समेटेर प्रदेश सरकारले प्रादेशिक आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्दछ । यस्तो योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारको राष्ट्रिय योजनासँग तादाम्यता कायम गर्नुपर्दछ।

नेपालमा प्रादेशिक योजनाको लामो अनुभव छैन। नेपालको संविधानले सात प्रदेशको गठन गरेबाट नै यस अवधारणाले प्रवेश पाएको हो। अलिक अघिको समयमा जाने हो भने चौथो योजनादेखि लागू गरिएको क्षेत्रीय विकास योजना (Regional Development Planning) को अवधारणा र खाका आज बहसमा आइरहेको प्रादेशिक योजनासँग मिल्दोजुल्दो छ। तथापि दुई योजनाबीचमा राजनीतिक भौगोलिक सीमा तथा स्रोत परिचालन सम्बन्धी अधिकार बाँडफाँडका दृष्टिकोणले धेरै भिन्नता रहेको छ।

सुदुर पश्चिम प्रदेश नेपालका सात प्रदेशहरूमध्ये आर्थिक, सामाजिक तथा जनसांख्यिक हिसाबले एक महत्त्वपूर्ण प्रदेश हो। यस प्रदेशमा अमरगढी, खप्तड, रामारोसन, अष्टमात्रिका देवी स्थल जस्ता पर्यटकीय दृष्टिकोणले प्रसिद्ध ठाउँहरू यसै प्रदेशमा पर्दछन्। औधोगिक तथा व्यापारिक मालसामान तथा अन्य उत्पादनका हिसाबले समेत यो प्रदेश पछाडि छ। जनसङ्ख्याको दृष्टिकोणले सात प्रदेशहरू मध्ये सातौं स्थानमा पर्ने सुदुर पश्चिम प्रदेश विकासले राष्टिय विकासको मुख्य हिस्सा ओगट्न सकेको छैन।

खासगरि उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी बृद्धि गर्ने, उत्पादन र उत्पादकत्वको बृद्धि मार्फत आर्थिक बृद्धि गरी गरिबी न्यूनीकरणमा योगदान पुऱ्याउने, शिक्षामा गुणात्मक सुधार गर्ने, स्वास्थ सेवालाई सर्वसुलभ बनाउने, खेलकुदको विकासद्वारा स्वास्थ नागरिक तयार गर्ने, दिगो पूर्वाधार विकास गर्ने आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको कार्यन्वयनमा योजनाले ध्यान दिएको छ। दक्ष मानव पूँजीको विकास गरी प्राकृतिक र सांस्कृतिक सम्पदाको दिगो उपयोगबाट रोजगारी सिर्जना, व्यवस्थित सहरीकरण र भौतिक पूर्वाधार विकास, पर्यावरणीय सन्तुलन, लैङ्गिक समता र सामाजिक समावेशीकरणको माध्यमबाट सामाजिक न्यायसहितको उच्च, दिगो र फराकिलो आर्थिक बृद्धिदर हासिल गर्ने सवल आधार तयार गर्नु रहेको छ।

२.२ चुनौती तथा अवसर

ऐतिहासिक कालदेखि नै डडेलधुराको अमरगढी प्रसिद्ध रहेको छ। यो प्रदेश मानव विकास सूचकाङ्क र प्रतिव्यक्ति आयमा पनि कमी छ। सुदुरपश्चिम प्रदेशको राजधानीसँग जोडिएको स्थलीय अर्थतन्त्रको फाइदा समग्र डडेलधुरा नै लिन सक्ने प्रशस्त सम्भावना छ। पूँजी परिचालनको सापेक्षिक सहजता, वित्तीय र व्यवस्थापन सेवाहरूमा दक्षता, अधिकांश कृषि र औद्योगिक उत्पादनका लागि बजारको सहज पहुँच, उर्जाको सापेक्षित उपलब्धता, शिक्षा, स्वास्थ्य र अन्य क्षेत्रमा विशिष्ट जनशक्ति र मानव संसाधनको उपस्थिति उपत्यकाको विकासका निम्ति मात्र नभए उत्पादन र सेवाको स्थलीय विविधीकरणका निमित्त सहयोगी हुन सक्छन। सूचना प्रविधिका नवीनतम प्रवर्तन केन्द्रहरू र जनशक्तिको उत्पादन र प्राचुर्यताले गर्दा विद्युतीय संचारमा समग्र प्रदेशले नै सहजै फडको मार्न सक्ने अवस्थामा छ। पर्यटनमा विशिष्टीकरण र स्थलीय विविधिकरण गर्न प्रदेशकै निमित्त धेरै सहज हुन सक्छ। दुई विशाल छिमेकी भारत र चीन जोडने यो प्रदेशमा

विद्यमान राजमार्गले गर्दा द्विपक्षीय व्यापार र विशिष्टीकृत कृषि उत्पादन र निर्यात उद्योगका निम्ति बजार सम्बन्ध सहजै स्थापित हुनसक्छ ।

यसका साथै अन्य विविध पहिचान र संस्कृतिका जातजातिहरूको यो प्रदेशमा बसोबास छ । द्रततर जनसङ्ख्या बृद्धि, सहरीकरण न्यून भौतिक आधारशीला, सहरी गरिबी, जातीय तथा लैङ्गिक विभेद आदि जस्ता विषयहरू प्रदेशको चुनौतीका रूपमा रहेका छन ।

विकासका दृष्टिले भने सबैभन्दा पिछडिएको प्रदेशका अन्य भागबीचको विषम असमानता नै हो । यो प्रदेश खाद्यात्र सुरक्षा, उत्पादन र उत्पादकत्वका हिसाबले पनि जोखिममा छ । आयातमाथिको निर्भरता बढ्दो छ । शासकीय प्रणाली र सार्वजनिक र निजीसहित समग्र उत्पादन र सेवा क्षेत्रमा आधुनिक प्रविधिको अपेक्षित प्रयोग हुन सकिरहेको छैन । फलस्वरूप सेवाप्रवाह सहज, सरल र सुगम हुन सकेको छैन ।

सबै सहरहरूमा जल, जमिन र वायु प्रदूषण बढदो र वातावरणीय ह्रासको गति तीब्र छ । सहरी पूर्वाधार पूर्णतः अपर्याप्त हुनुका साथै गुणस्तर न्यून छन् । अन्तरसहरी द्रुत र सुगम यातायात प्रणालीको सर्वथा अभाव छ । भू-उपयोग र आवासको समस्याले विकराल रूप लिन लागिसकेको छ । ग्रामिण जनजीविका कृषिमा आश्रित छ । तर कृषि भूमिको दुरूपयोग बढ्दो छ । कृषि आधुनिकीकरण र जीविकाको विविधीकरणका चुनौतीहरू जटिल हुँदैछन् । बहुसङ्ख्यक साना किसान कृषि पेशाबाट पलायन हुँदैछन् । सहरी र ग्रामीण दुवै क्षेत्रमा आयमूलक रोजगारीको विस्तार अपेक्षित रूपमा हुन सकिरहेको छैन । फलस्वरूप अप्रिय भएपनि श्रम बसाइँसराइको आकर्षण बलियो छ । प्राकृतिक विपद्को उच्च जोखिम क्षेत्र भए पनि विपद्को संस्थागत तयारी र व्यवस्थापनमा निकै अपूर्णता छ । प्रदेशको विकास योजनाले यी सबै चुनौतीहरूको सम्बोधन गनुपर्ने अवस्था छ ।

२.३ योजना खाका

२.३.१ स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच

उपलब्ध स्रोतसाधनको प्रभावकारी परिचालन गरी विकास कार्यक्रमलाई उपलब्धिमूलक र प्रभावकारी बनाउन योजनावद्ध विकासको आवश्यकता पर्दछ । योजनावद्ध विकासले समष्टीगत सामाजिक तथा आर्थिक विकासका लागि लक्ष्य, उद्देश्य, उपलब्धि र नतिजा निर्धारण गरी निश्चित अवधिभित्र सो हासिल गर्न उपयुक्त नीति, सिद्धान्त, रणनीति तथा प्राथमिकताहरू पहिचान एवं परिभाषित गर्दछ । अमरगढी नगरपालिकाको विकासका प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा पर्यटकीय विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, व्यापार र आवास निर्धारण गरिएको छ । नगरपालिकाको समग्र पक्षलाई समेटी सुदूर भविष्यको परिकल्पनाका साथ वर्तमान अवस्था, सम्भावना र भावी गन्तव्यलाई दृष्टिगत गरी नगरपालिकाको पहिलो आवधिक योजनामा दीर्घकालीन सोंच (Long Term Vision) ***सफा, स्वच्छ, सुन्दर, हराभरा नगरः सम्पूर्ण नगरवासीको गौरवपूर्ण रहर*** तय गरिएको छ ।

अमरगढी नगरपालिकामा कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण, व्यवसायीकरण, औद्योगीकरण र विविधीकरणको माध्यमबाट आर्थिक विकास र साथै सामाजिक विकासको ढोकासमेत खोल्न संभव रहेकोछ । साथै नगरपालिकामा खोलालगायत जलस्रोतका थुप्रै स्रोत रहेका छन् । उपलब्ध जलस्रोतको सिंचाई तथा खानेपानी, वैकल्पिक उर्जा, माछापालन, पर्यटन सेवा सञ्चालनलगायतका क्षेत्रमा उपयोग गरी नगरपालिकालाई सम्पन्न बनाउन सकिने सम्भावना रहेको छ । यसैगरी विकासको प्रमुख माध्यमको रूपमा रहेको सडक यातायातको क्षेत्रमा हालैका वर्षहरूमा भएका कार्य र प्रगति हेर्दा नगरपालिकामा सडक सुविधामा पहुँच बृद्धि भई जीवनस्तरमा गुणात्मक सुधार ल्याउन सकिने सम्भावना देखिएको छ । यसैगरी शैक्षिक तथा तथा स्वास्थ्य अवस्था तुलनात्मक रूपमा सुधार गर्नुपर्ने रहेको यस सम्बन्धी सूचकहरूबाट

देख्न सकिन्छ । नगरपालिकाले यसै क्षेत्रमा अवस्थित विभिन्न प्राकृतिक स्रोतसाधनको परिचालन तथा नगरपालिकाबाट पर्ने हिमश्रङ्खलाहरू हेर्न आउने पर्यटकहरूबाट समेत प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष लाभ लिन सक्ने देखिन्छ । यसैगरी खानेपानी र सरसफाई, लक्षित वर्गको मूलप्रवाहीकरण, जैविक विविधता संरक्षण, वन तथा वातावरण व्यवस्थापन र संस्थागत विकास तथा सुशासनका प्रयासहरूबाट अमरगढी नगरपालिकालाई समृद्ध बनाउन सकिने ठम्याई नगरपालिकाबासी तथा सरोकारवालाहरूको रहेको छ ।

सारांशमा भन्दा नगरपालिका विकासका योजनावद्ध प्रयासहरूबाट लक्षित वर्गलगायत आमनागरिक सक्षम हुने, सक्षम नागरिक तथा साझेदारहरूको संलनता र साझा प्रयासबाट नगर विकासका अग्रणी एवं प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा व्यवस्थित र प्रभावकारी रूपमा आयोजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन भई नगरपालिका समृद्ध बन्ने र समृद्धिको परिणामस्वस्प वातावरणीय र सामाजिक सन्तुलन कायम भई सुन्दर अमरगढी नगरपालिका हुने परिकल्पना गरिएको छ । यो परिकल्पनाको परिदृश्य यस योजनाको विभिन्न परिच्छेदमा प्रस्तुत छ ।

२.३.२ स्थानीय तहको लक्ष्य

समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको राष्ट्रिय लक्ष्यसँग तालमेल र स्थानीय बस्तुस्थितिको अनुकुल हुनेगरी अमरगढी नगरपालिकाको लक्ष्य **"नगरपालिकाको आर्थिक, सामाजिक, पूर्वाधार विकासमा अभिबृद्धि भई नगरबासीको जीवनस्तरमा गुणात्मक सुधार भएको हुनेछ"** भन्ने तय गरिएको छ ।

विकासका भौतिक पक्षलाई ध्यान दिने हो भने विकास भनेको पूर्वाधार विकास नै हो । यो विकासको पूर्वशर्त नै हो । त्यसकारण डडेलधुरा जिल्लाको एक अमरगढी नगरपालिका क्षेत्रमा अवस्थित यस नगरपालिकामा मुलतः जिल्ला सदरमुकाम(सात जिल्लाको संगम स्थल) र प्रदेश रानधानी जोडिने गरी बाटो, बिजुली, पानी तथा सूचना तथा सञ्चारलगायतका आवश्यक पूर्वाधार विकास गर्नु पहिलो आवश्यकता रहेको छ । यसरी पूर्वाधारको विकास भइसकेपछि नगरपालिका क्षेत्रमा उद्योग कलकारखाना, सेवा तथा कृषि क्षेत्रमा विकास हुने छन् । यस प्रकारका आर्थिक गतिविधि मार्फत नागरिकलाई उनीहरूको शिक्षा, सीप तथा क्षमतामा आधारित रोजगारीका विविध अवसरहरू सिर्जना हुने छन् । रोजगारीका अवसरहरू मार्फत आयमा बृद्धि भई नगरपालिकाबासीको जीवनस्तरमा गुणात्मक सुधार हुनेछ । माथि उल्लेख गरिएको समग्र लक्ष्यलाई हासिल गर्न नगरपालिकाले देहायबमोजिमका लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको छ ।

क) नगरपालिकामा उद्योग, कलकारखाना, पर्यटनलगायतका आर्थिक गतिविधिहरू सञ्चालन भई रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने ।

ख) कृषिको उत्पादकत्व बृद्धि गर्ने ।

ग) बाटो, विजुली, सञ्चार लगायतका पूर्वाधार विकास मार्फत कनेक्टिभिटी बढाउने ।

घ) शिक्षा, स्वास्थ्यका क्षेत्रमा आधारभूत परिवर्तन गरी समाजिक विकासको आधार तय गर्ने ।

ङ) कृषिमा आधुनिकीकरण गर्ने ।

च) महिला, बालबालिका, दलित, जनजाति तथा अल्पसङ्ख्यक समुदायहरूलाई आर्थिक सामाजिक विकासको मूलधारमा ल्याउने ।

यो नगरपालिकामा उद्योग कलकारखानाको सङ्ख्या अति कम रहेको छ । जसको कारणले युवाहरूलाई रोजगारी सिर्जना गर्न सकिएको छैन । यसर्थ कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व बृद्धिका साथै उद्योगधन्दा कलकारखाना खोलेर गैर कृषि क्षेत्रमा रोजगारी सिर्जना गर्ने लक्ष्य लिइएको

छ । कृषि क्षेत्रमा आधुनिक प्रविधि, उचित मलखादको आपूर्ति गराई उच्च उत्पादन हासिल गरिनेछ । नगरपालिकामा बाटो, बिजुली, खानेपानी, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा विविध योजना कार्यान्वयन गरी भौतिक पूर्वाधारको विकास गरिनेछ । शिक्षा तथा स्वास्थ्य जस्ता सामाजिक सेवाका क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक कदम चालिनेछ । समावेशी विकासको लक्ष्य हासिल गर्न महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, दलित, जनाजाति तथा अल्पसङ्ख्यक समुदायको हित गर्ने कार्यक्रमहरू तय गर्नु आवश्यक छ ।

योजना अवधिको अन्त्य (आ.व २०८२/८३)सम्ममा,

- गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या ६८.०५ प्रतिशतबाट ५८ प्रतिशतमा पुगेको हुनेछ ।
- नगरपालिकाबासीको औषत आयु ६३.९२ बाट ७० वर्ष पुगेको हुनेछ ।
- मानव विकास सुचकाङ्क ०.४७८ बाट ०.५५ मा पुगेको हुनेछ ।
- जलवायु परिवर्तन अनुकुलन तथा विपद् उत्थानशीलतामा बृद्धि भएको हुनेछ ।
- कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व उच्च दरले बृद्धि भएको हुनेछ ।
- विद्यमान १०६१ हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधालाई बढाएर १५०० हेक्टर पुगेको हुनेछ ।

२.३.३ स्थानीय तहको उद्देश्य

यस योजनाबाट निम्न उल्लेखित उद्देश्य हासिल हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

"नगरपालिकाको सामाजिक, आर्थिक, मानवीय विकास समावेशी, गुणस्तरीय र वातावरणीय रूपमा सन्तुलित भई नगरपालिकाबासीको जीवनयापन सहज तथा सुरक्षित भएको हुनेछ ।"

यस योजना अवधिमा मुलतः नगरपालिकाको आर्थिक समुन्नति हासिल गर्ने दिशामा विविध कार्यहरू गरिनेछन् । नयाँ उद्योग कलकारखाना खोल्ने, भएका उद्योगको स्तरोन्नति गर्ने कृषि क्षेत्रमा आधुनिकीकरण गरी उत्पादन बृद्धि गर्ने जस्ता कार्य गरिनेछन् । शिक्षा स्वास्थ्य सूचना तथा सञ्चारको विकास गरी पालिकाको सामाजिक क्षेत्रको विकास गरिनेछ । पूर्वाधार विकासका कार्यक्रमहरू जस्तै बाटोघाटो, पुलपुलेसा, खानेपानी, बिजुली, आधुनिक सहरको निर्माण लगायतका कार्य गरी रोजगारी सिर्जना मार्फत नागरिकको वार्षिक आय बृद्धि गरी मानवीय विकास हासिल गरिनेछ । वातावरण मैत्री विकासका उपायहरू अवलम्बन गरी योजना तथा विकासलाई वातावरणमुखी बनाइनेछ ।

नगरपालिका विकासको उपरोक्त समष्टिगत उद्देश्य हासिल भए/नभएको देहायका सूचकहरूबाट मापन गरिनेछ ।

योजना अवधिको अन्त्य (आ.व २०८२/८३) **सम्ममा**,

- प्रतिव्यक्ति बार्षिक आय रु.३१,४१२ बाट रु.५०,३०६ पुगेको हुनेछ ।
- आफ्नो उत्पादनबाट १२ महिना खानपुग्ने परिवार ६३.६३ % बाट ८० % पुगेको हुनेछ ।
- ५ वर्षमुनिका कम तौल भएका बालबालिकाको प्रतिशत ३२.९० प्रतिशत बाट १५% पुगेको हुनेछ ।
- पुड्कोपना भएका बालबालिकाको प्रतिशत ५३.३० बाट ३०.३० मा झरेको हुनेछ ।
- कूल वार्षिक खाद्यन्न उत्पादन ५४७३ मे.ट. बाट ८००० मे.ट. पुगेको हुनेछ ।
- समाजमा विभेद भएको महसुस गर्ने दलित परिवारको सङ्ख्या ० % भएको हुनेछ ।
- सामाजिक (जातिय, लैङ्गिक तथा सामुदायिक) विभेद हटेको हुनेछ ।

- कार्वन उत्पादन दरमा ५% ले घटी भएको हुनेछ ।
- स्थानीय निकायको आयको बृद्धि रु. ४०८,१०४,३२३ बाट रु.१५७३,३१८,७८८ पुगेको हुनेछ ।
- औसत परिवार सङ्ख्या: ४.६१
- जनघनत्व: १६१

२.३.४ समष्टिगत प्राथमिकता तथा रणनीति र कार्यनीतिहरू

अमरगढी नगरपालिका क्षेत्रको समिष्टगत विकासका लागि नगर आवधिक योजनाले देहायअनुसारका विषय क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता दिई विकास प्रयासलाई सञ्चालन गर्ने रणनीति अवलम्बन गरिनेछ :

१. कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनको व्यवसायीकरण, विविधीकरण तथा औद्योगीकरणद्वारा दिगो उत्पादन, रोजगारी तथा आय बृद्धि गर्ने,
२. कला र संस्कृतिको जगेर्ना गर्दै पर्यटन व्यवसायको प्रवर्द्धन गरी रोजगारी तथा आयमा बृद्धि गर्ने ३. व्यवसायिक शिक्षा, गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा, स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाई, सामाजिक समावेशीकरण तथा सशक्तीकरणको प्रवर्द्धन मार्फत स्वस्थ, सिर्जनशील, सीपयुक्त र सभ्य मानव शक्तिको विकास गर्ने,

४. व्यवस्थित यातायात, बजार र सुरक्षित आवास तथा संचारका पूर्वाधार विकासको माध्यमबाट अन्तरसम्वन्ध विकास, बजार तथा आधारभूत सुविधाको स्तर र पहुँच बृद्धि गर्ने,

५. जलस्रोत, वायु तथा सौर्य स्रोतको अधिकतम परिचालनबाट प्रचुर मात्रमा उर्जा उत्पादन गरी औधोगिक विकास तथा उच्पादनकार्यलाई सहज बनाउने,

६. वातावरण विकास, जलवायु परिवर्तन अनुकुलन तथा जैविक विविधता संरक्षणलाई स्थानीय विकास प्रक्रियामा एकीकृत गरी विकास नतिजालाई समावेशी र दिगो बनाउने,

७. विपद् व्यवस्थापनका लागि पूर्व तयारी, प्रतिकार्य, उद्दार कार्य र पुनस्थापना कार्यको सम्पूर्ण क्षमतामा अभिबृद्धि गरी विकास तथा जनजीवनलाई विपद् जोखिममुक्त बनाउने,

८. अन्तर सरकार, निजी क्षेत्र र नागरिक समाजको साझेदारी र सहशासनको माध्यमद्वारा स्थानीय स्रोत परिचालन र विकास व्यवस्थापनमा सुशान प्रवर्द्धन गर्दै विकासको गतिलाई तीब्र बनाउने ।

२.३.५ परिमाणात्मक लक्ष्य

अमरगढी नगरपालिकाको आर्थिक सामाजिक तथा भौतिक विकास सम्बन्धी प्रमुख सूचकहरूको परिमाणात्मक लक्ष्य तपसिलअनुसार रहेको छ ।

क्र.स.	आर्थिक, सामाजिक तथा भौतिक सूचक	नेपाल		अमरगढी नगरपालिका	
		वर्तमान अवस्था (आ.व. ०७६/७७)	पन्धौ योजनाको लक्ष्य (२०८० ८१)	(आ.व. २०७७/७८)	लक्ष्य (२०८२/८३)
१.	गरीबीको रेखामुनी रहेका जनसङ्ख्या (प्रतिशत)	१८.७	११	११.८	७.५

क्र.स.	आर्थिक, सामाजिक तथा भौतिक सूचक	नेपाल		अमरगढी नगरपालिका	
		वर्तमान अवस्था (आ.व. ०७६/७७)	पन्धौ योजनाको लक्ष्य (२०८० ८१)	(आ.व. २०७७/७८)	लक्ष्य (२०८२/८३)
२.	प्रति व्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	१०४७ (अमेरिकी डलर)	१५९५ (अमेरिकी डलर)	६५०	८००
३.	स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसुती गराउने महिला (प्रतिशत) सन् २०२०	६०	९०	४३	६०
४.	परिवार नियोजन साधन प्रयोगदर (प्रतिशत)	४०	५५	३०.७	५०
५.	खानेपानी पुगेको जनसङ्ख्या	८८ प्रतिशत	९९ प्रतिशत	८९.५	१००
६.	आधारभूत सरसफाई सुबिधा पुगेको जनसङ्ख्या (प्रतिशत)	९९	१००	७४.३	१००
७.	आधारभूत (१ देखि ८) तहमा खुद भर्नादर प्रतिशत	९२.३	९९.५	९०.८	९५
८.	सडक यातायात जोडिएको जिल्ला/(सङ्ख्या)	७६	७७	७	७
९.	टेलिफोन, मोबाइल प्रयोगकर्ता (प्रतिसय घनत्व)	१३९	२००	८०	१००
१०.	इन्टरनेट सेवाको पहुँच (प्रतिशतमा)	५५.४	८०	१२	२५
११.	विद्युत् विस्तार	१०२०	५०००	९७.६	१००
१२.	विद्युत्मा पहुँच प्राप्त जनसङ्ख्या प्रतिशत	९०.७	९९	९२.८	१००
१३.	सिंचाई (हेक्टर)	९,८५००	३,९८५००	१०६१	१५००
१४.	वनजङ्गलले ढाकेको क्षेत्र प्रतिशतमा	४४.८	४५	७०.१८	७२
१५.	सडक यातायातको कूल लम्बाइ (कि.मी.)	६१,३९५	१००,०००	२४५.७५	२५०
१६.	बालबालिका खोप कभरेज (प्रतिशत)	६८	९५	६५	१००
१७.	औसत आयु (वर्ष)	६९.७	७२	७०	७०
१८.	साक्षरता दर (१५ वर्षमाथि)	५८	९०	७६	९०

क्र.स.	आर्थिक, सामाजिक तथा भौतिक सूचक	नेपाल		अमरगढी नगरपालिका	
		वर्तमान अवस्था (आ.व. ०७६/७७)	पन्धौ योजनाको लक्ष्य (२०८० ८१)	(आ.व. २०७७/७८)	लक्ष्य (२०८२/८३)
१९.	५ वर्षमुनिका कम तौल भएका बालबालिका (प्रतिशत)	२७	१५	९.४	७.५

२.३.६ अपेक्षित उपलब्धि

आधुनिक, व्यवसायिक, अर्गानिक एवं प्रतिस्पर्धी कृषि उत्पादनमा बृद्धि भएको हुनेछ। खेती योग्य भूमीमा भरपर्दो सिंचाई सुविधा पुगेको हुनेछ। पशुपालन व्यवसायिक एवं आधुनिक भई पशुजन्य उत्पादनबाट आयमा बृद्धि भएको हुनेछ। कृषिमा आधारित उद्योगको स्थापना एवं प्रवर्द्धन भई रोजगारीमा बृद्धि भएको हुनेछ। बैंक तथा वित्तीय सेवामा कृषकको पहुँच कायम भएको हुनेछ।

प्राविधिक शिक्षामा पहुँच तथा विद्यालय शिक्षाको गुणस्तरमा बृद्धि भएको हुनेछ। आधारभूत तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा बृद्धि भएको हुनेछ। सुरक्षित खानेपानी सुविधामा बृद्धि भई सरसफाइजन्य व्यवहारमा सुधार भएको हुनेछ। लक्षित वर्गको निर्णय प्रकृयामा सहभागिता, सामाजिक मर्यादा र आत्मनिर्भरतामा बृद्धि भएको हुनेछ। युवा लक्षित व्यवसायिक अवसर सृजना भइ युवाहरू आत्मनिर्भर हुनेछन्।

सबै वडा केन्द्र सर्वयाम सडकले जोडिएको हुनेछ। आधा घण्टाको दूरीमा सर्वयाम सडकसम्मको पहुँच पुगेको हुनेछ। कालोपत्रे सडक, सर्वयाम सडक, झोलुङ्गे पुलको सङ्ख्या, पक्की पुल सङ्ख्यामा बृद्धि भएको हुनेछ। यातायातका साधनहरूको नियमितताले आवागमन सहज भएको हुनेछ। आवास र बस्ती विकास व्यवस्थित र सुरक्षित भएको हुनेछ। आवास र बस्ती विकास व्यवस्थित र सुरक्षित भएको हुनेछ। भू-उपयोग योजना तयार भएको हुनेछ। भवन मापदण्ड तयार भई कार्यान्वयन भएको हुनेछ। जोखिम नक्साङ्कन भएको हुनेछ। एक नमूना बस्तीको निर्माण भएको हुनेछ।

परिच्छेद ३ : आय तथा व्यय र अन्य स्रोत परिचालन

३.१ आय तथा व्यय र अन्य स्रोत परिचालन

आय तर्फ नगरपालिकाले आवधिक योजनाको अवधिमा कुल ४,२२२,०५० (हजारमा), आन्तरिक राजश्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ। त्यसैगरी राजश्व बाँडफाँड, संघीय अनुदान, प्रादेशिक अनुदानमा संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ। नगरपालिकाको आवधिक योजना अन्तर्गत वित्तीय प्रक्षेपण का आधारहरू र विस्तृत तालिका अनुसूचीमा समावेश गरिएको छ।

आयको प्रवृति र प्रक्षेपण विवरण

आर्थिक वर्ष २०७५/२०७६ देखि २०८२/८३ आय							
	आय						
आर्थिक वर्ष	शीर्षक	प्रस्तावित आय	वास्तविक आय	मौज ात	अनुमानित(प्रस्त ावित)	प्रक्षेपित(प्रस्तिब ितको आधार मानेर)	बढेको(१०प्रति सतको दरले)
२०७५/७६	समग्रमा आय	३८,७९,२७,९३६	३८,७९,२७,९३६	0.00			
२०७६/७७	समग्रमा आय	४५,४८,६२,६१५	४५,४८,६२,६१५	0.00			
२०७७/७८	अनुमानित(प्रस्तिबिल्को आधार मानेर)	६२३२५८२६४	६२३२५८२६४		१२४६५१६५२८		
२०७८/७९	प्रक्षेपित(प्रस्तिबितको आधार मानेर)					६८५५८४०९०	६२३२५८२६
२०७९/८०	प्रक्षेपित(प्रस्तिबितको आधार मानेर)					७५४१४२४९९	६८५५८४०९
२०८०/८१	प्रक्षेपित(प्रस्तिबितको आधार मानेर)					८२९५५६७४९	७५४१४२५०
२०८१/८२	प्रक्षेपित(प्रस्तिबितको आधार मानेर)					९१२५१२४२४	८२९५५६७५
२०८२/८३	प्रक्षेपित(प्रस्तिबितको आधार मानेर)					१००३७६३६६७	९१२५१२४२

व्ययको प्रवृति र प्रक्षेपण विवरण

आर्थिक वर्ष २०७५/२०७६ देखि २०८२/८३ व्यय							
आर्थिक वर्ष	शीर्षक	प्रस्तावित व्यय	वास्तविक व्यय	मौज ात	अनुमानित(प्रस्त ावित)	प्रक्षेपित(प्रस्तिब ितको आधार मानेर)	बढेको(१०प्रति सतको दरले)
२०७५/७६	समग्रमा व्यय	३८,७९,२७,९३६	३८,७९,२७,९३६	0.00			
		२४,१६,६३,१००	२४,१६,६३,१००	0.00			
२०७६/७७	समग्रमा व्यय	५२७९०४३००	५२७९०४३००		१०५५८०८६००		
२०७७/७८	अनुमानित(प्रस्तिबित्को आधार मानेर)					५८०६९४७३०	५२७९०४३०
२०७८/७९	प्रक्षेपित(प्रस्तिबितको आधार मानेर)					६३८७६४२०३	५८०६९४७३
२०७९/८०	प्रक्षेपित(प्रस्तिबितको आधार मानेर)					७०२६४०६२३	६३८७६४२०
२०८०/८१	प्रक्षेपित(प्रस्तिबितको आधार मानेर)					७७२९०४६८६	७०२६४०६२
२०८१/८२	प्रक्षेपित(प्रस्तिबितको आधार मानेर)					८५०१९५१५४	७७२९०४६९
२०८२/८३	प्रक्षेपित(प्रस्तिबितको आधार मानेर)						

सार्वजनिक खर्चको वर्गीकरण एवं क्षेत्रगत बाँडफाँड

आवधिक योजनामा नगरपालिकाको संचित कोषवाट प्रक्षेपित कूल खर्चलाई क्षेत्रगत बाँडफाँड गर्दा आर्थिक क्षेत्रमा ११.२५ प्रतिशत, सामाजिक क्षेत्रमा २३.७९ प्रतिशत, पूर्वाधार क्षेत्रमा ५५.२१ प्रतिशत, सुशासन तथा अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रमा ४.८० %, वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन क्षेत्रमा १६.९६ प्रतिशत रकम खर्चहुने प्रक्षेपण गरिएको छ। नगरपालिकाको आवधिक योजना अन्तर्ग सार्वजनिक खर्चको बर्गिकरण तथा क्षेत्रगत बाँडफाँड र प्रक्षेपण का आधारहरु र बिस्तृत तालिका अनुसूचीमा समावेश गरिएको छ।

अमरगढी नगरपालिकाको आवधिक योजनामा नतिजा प्राप्तिको लागि तर्जूमा गरिएका कार्यक्रम तथा योजना, २०७८ देखी २०८२ सम्म				
क.स.	क्षेत्रगत विकास	लागत अनुमान (रु ह्जारमा)	प्रतिशतमा	कैफियत
१	आर्थिक विकास	४७५,१००	११.२५	
२	सामाजिक विकास	१,००४,५५०	२३.७९	
३	पुर्वाधार विकास	२,३३१,०००	५५.२१	
४	वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन	२०८,९००	४.९५	
५	संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन	२०२,५००	४.८०	
जम्मा लागत अनुमान रु ह्जारमा		४,२२२,०५०	१००.००	

३.१.१ सार्वजनिक खर्च

उपलब्ध स्रोत र साधनको कुशल तथा प्रभावकारी उपयोग गरी समुन्नत अर्थतन्त्रको आधार निर्माण गर्न सार्वजनिक खर्चको प्रभावकारी परिचालन आवश्यक हुन्छ । नागरिकका बढ्दो आवश्यकता र अपेक्षालाई उपलब्ध स्रोत र साधनको सीमाभित्र रही सम्बोधन गर्नुपर्ने आवश्कयता छ । साथै, संविधानले प्रत्याभूत गरेका मौलिक हक कार्यान्वयन गर्न बनेका कानुनले सिर्जना गरेका आर्थिक दायित्वहरूको व्यबस्थापन गर्नुपर्नेछ । नयाँ सङ्घीय प्रणाली अनुरूप सार्वजनिक खर्चको संरचना र खर्च गर्ने भूमिका एवम् जिम्मेवारीमा परिवर्तन भएकोले सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय निकायले आआफ्नो खर्च जिम्मेवारीबमोजिम सार्वजनिक स्रोतको सन्तुलित र न्यायोचित विनियोजन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ । समग्र सार्वजनिक खर्च प्रणालीलाई पारदर्शी, जवाफदेही र नतिजामूलक बनाउन तीन तहमा सार्वजनिक खर्चको उपयोग गर्ने क्षमता अभिबृद्धि गर्न अपरिहार्य हुन्छ । विगतका वर्षहरूमा के कसरी सार्वजनिक खर्च भयो, त्यसको दरमा केकस्तो परिवर्तन आयो त्यसको समीक्षा गर्नुपर्नेछ । सर्वाजनिक खर्चको कुशलता, प्रभावकारिता, उच्च दिगोपना, गुणस्तरीयता, पारदर्शीता कायम गर्ने दिशामा यो योजना केन्द्रित छ ।

१. प्रमुख समस्या

चालु खर्चको तुलनामा पूँजीगत खर्च अपेक्षित रूपमा बढ्न नसक्नु, खर्चको विनियोजन कुशलतापूर्वक नहुनु, कार्यान्वयन दक्षतामा कमी हुनु, प्रतिवद्धता अनुरूप विकास सहायता परिचालन हुन नसक्नु र आर्थिक अनुशासनको पालना नहुनु सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनका समस्याहरू हुन् । खर्च गर्ने क्षमताभन्दा बढि बजेट माग हुनु, निर्धारित समय, लागत, परिमाण र गुणस्तरमा आयोजना सम्पन्न नहुनु र आयोजनामा सुशासन कायम हुन नसक्नु थप समस्याहरू हुन् ।

२. चुनौती र अवसर

यस नगरपालिकाको दीर्घकालीन सोच, दिगो विकासको लक्ष्य र सङ्घीय सरकारद्वारा प्रक्षेपित पन्ध्रौं योजनाको लक्ष्य हासिल हुने गरी सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन गर्नु, सार्वजनिक खर्चको बढ्दो मागलाई कुशलतापूर्वक व्यवस्थापन गर्दै बित्तीय सङ्घीयता कार्यान्वयन गर्नु, खर्च विनियोजनमा कुशलता र खर्च गर्ने क्षमता अभिबृद्धि गर्नु र चालु खर्चलाई नियन्त्रण गरी पूँजीगत खर्चलाई बढावा दिनु प्रमुख चुनौती रहेका छन् । साथै राष्ट्रिय तथा स्थानीय आवश्यकताका विकास परियोजनामा खर्च विनियोजन गर्नु र स्थानीय आवश्यकता र उपलब्ध स्रोत बीच तादात्म्यता कायम गर्नु थप चुनौती रहेका छन् ।

सार्वजनिक खर्च प्रणालीमा भएका नीतिगत, कानुनी, प्रक्रियागत एवम् प्रविधिजन्य सुधार, निर्वाचित स्थानीय सरकार, स्थानीय आर्थिक विकास र उपलब्ध स्रोत परिचालनको उच्च सम्भावना र राष्ट्रिय, प्रादेशिक तथा वैदेशिक सहायता उपलब्ध हुनसक्ने अवस्था प्रमुख अवसर हुन् ।

३. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

३.१ सोच

सार्वजनिक खर्चको कुशल र नतिजामूलक व्यवस्थापनद्वारा समृद्ध स्थानीय अर्थतन्त्रको निर्माण गर्ने ।

३.२ लक्ष्य

सार्वजनिक खर्चको कुशल, समन्यायिक र नतिजामूलक व्यवस्थापन गरी उच्च आर्थिक बृद्धि हासिल गर्ने ।

३.३ उद्देश्य

सार्जजनिक खर्चको विनियोजन दक्षता, कार्यान्वयन कुशलता र वित्तीय अनुशासन कायम गर्नु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. नगरपालिकाको सार्वजनिक खर्च प्रणाली सुदृढ गरी दक्षता, जवाफदेहीता र पारदर्शीता कायम गरी नतिजामूलक बनाउने ।	१. वित्तीय उत्तरदायित्वसहितको पालिका स्तरीय आर्थिक कानुनलगायत सार्वजनिक खर्च प्रणालीसँग सम्बन्धित कानुनको निर्माण तथा कार्यान्वयन गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । २. सार्वजनिक खर्च सम्बन्धी एकीकृत प्रणाली विकास गरिनेछ । ३. आवधिक योजना र वार्षिक योजना बीच तादाम्य कायम गरिनेछ । ४.वित्तीय जोखिम कम गर्न नियन्त्रण प्रणालीलाई सुदृढ गर्दै कर्मचारीहरूको क्षमता अभिबृद्धि गरिनेछ ।

२. सार्वजनिक खर्चलाई आर्थिक तथा सामाजिक पूँजी निर्माणका क्षेत्रमा कुशल र प्रभावकारी विनियोजन गर्ने ।	१. चालु खर्चलाई पूँजीगत खर्चको उत्पादनशील क्षमता अभिबृद्धि गर्न आवद्ध गरिनेछ । २. राजश्व बृद्धिको पूर्वाधारका क्षेत्रमा सार्वजनिक स्रोतको परिचालन गरिनेछ । ३. विकास कार्यक्रम तथा आयोजनालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न आयोजना व्यवस्थापन निर्देशिका तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
४. सार्वजनिक खर्च प्रणालीलाई पारदर्शी बनाउने ।	१.बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन एकीकृत सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विकास गरिनेछ । २. सार्वजनिक भुक्तानी प्रणालीलाई पूर्ण रूपमा विद्युतीय प्रणालीमा आधारित बनाइनेछ । ३.सार्वजनिक खर्च प्रणालीको अनुगमन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

बजेट विनियोजनमा कुशलता, सरकारी कोषको प्रभावकारी उपयोग र बजेटको अपेक्षित नतिजा प्राप्ति भएको हुने, सार्वजनिक खर्चमा पूँजीगत खर्चको हिस्सा उल्लेख्य बढेको हुने, विभिन्न विषयगत समितिहरूबीच वित्तीय अन्तरआवद्धता सुदृढ हुने, बजेट प्रणाली पारदर्शी, वैज्ञानिक र विद्युतीय प्रणालीमा आधारित भएको हुने र आयोजना तोकिएको गुणस्तर, परिमाण, लागत र समयमा सम्पन्न भएको हुनेछ ।

३.१.२ राजस्व

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानमा उल्लेख भएका मौलिक हक, निर्देशक सिद्धान्त र नीतिको कार्यान्वयन गर्न, पालिकाबासीका विकास र समृद्धिका आवश्यकता पूरा गर्न, पालिकाको परनिर्भरता घटाउने आन्तरिक स्रोतको परिचालनमा बृद्धि आवश्यक छ । बदलिएको राज्य प्रणाली अनुरूप सार्वजनिक खर्च संरचना सुदृढ गरी लगानी, व्यवसाय र करदातामैत्री कर प्रशासन मार्फत उत्पादन बृद्धिलाई सहयोग पुऱ्याउँदै अधिकतम राजस्व परिचालनतर्फ यो योजना केन्द्रित छ ।

२. प्रमुख समस्या

आर्थिक क्रियाकलाप न्यून हुनु, राजस्वको ठूलो हिस्सा केन्द्रीय अनुदानमा निर्भर रहनु, राजस्वमा करको अंश कम हुनु, करको दायरा कम हुनु तथा सम्भावना अनुरूप राजस्व उठ्न नसक्नु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

कर परिपालनामा देखिएको अन्तर सुधार गर्नु प्रमुख चुनौती रहेको छ । सम्पूर्ण आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायराभित्र ल्याउनु, आर्थिक बृद्धि र राजस्वबीच सबल अन्तरसम्बन्ध कायम गर्नु, करदाता र कर प्रशासनमा व्यवसायिकता, पारदर्शीता र सद्चारिता कायम गर्नु यस क्षेत्रका सहायक चुनौतीहरू हुन् ।

नीतिगत स्थीरता र स्थायित्व भई सहज व्यवसायिक वातावरण निर्माण हुनु, उच्च आर्थिक बृद्धि र अर्थतन्त्रको आकारमा विस्तार हुँदै जानु, विषय समितिहरूको कार्यक्षेत्र बमोजिम राजस्व परिचालनको सम्भावना बृद्धि हुनु यस क्षेत्रका प्रमुख अवसर हुन् । कर सहभागितामा भएको बढोत्तरीसँगै करको दायरा विस्तार हुँदै जानु, प्रगतिशील कर प्रणाली लागू हुनु, स्थानीय उद्योग व्यवसायको संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने नीतिगत व्यवस्था हुनु, कर प्रशासनको संस्थागत विकास र करदाताको करमा पहुँच बढ्नु र राजस्व प्रशासन आधुनिक सूचना प्रणालीमा आधारित हुनु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

४. क्षेत्रगत सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

सुदृढ र प्रगतिशील राजस्व प्रणालीको विकास गरी समृद्ध अर्थतन्त्र निर्माण गर्ने ।

४.२ लक्ष्य

आन्तरिक उत्पादन र आयमा आधारित करको बृद्धि गर्दै राजस्व सङ्कलनमा तीब्रता ल्याउने ।

४.३ उद्देश्य

उत्पादन, लगानी, व्यवसाय तथा करदातामैत्री एवम् स्वच्छ, तटस्थ, पारदर्शी, प्रगतिशील कर प्रणालीको विकास तथा स्वैच्छिक कर सहभागिताबाट अधिकतम राजस्व सङ्कलन गर्नु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. सबै किसिमका आर्थिक क्रियाकलापलाई करको दायरामा ल्याई राजस्वको आधार फराकिलो बनाउने ।	१. स्थानीय करका अधारको संरक्षण गरी राजस्व बृद्धि गरिनेछ । २. कदरको दायरामा सबैको सहभागिता बढाउन करदाता शिक्षालाई विस्तार गरी कर सचेतना अभिबृद्धि गरिनेछ ।
२. राजस्व प्रशासनको माध्यमवाट कुशल, व्यवसायिक र स्वच्छ बनाउने ।	१. कदरको दायरा विस्तार तथा करदाताको पहुँच विस्तार गर्न आन्तरिक राजस्व प्रशासन सुदृढीकरण तथा विस्तार गरिनेछ । २. कर प्रणालीको प्रयोगमा आएका नवीनतम विधि, अभ्यास, प्रविधि र उपकरणको प्रयोग गरी कर प्रशासनको आधुनिकीकरण गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

राजस्व प्रणाली लगानी, व्यवसाय र करदातामैत्री भएको हुने, सबै किसिमको राजस्व विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी गरी कर सङ्कलनका लागि र करदाताको सहभागिताका लागत घटेको हुने र कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपातमा राजस्व ३२.२ प्रतिशत र आयकर १० प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।

३.२ अन्य स्रोत परिचालन (सार्वजनिक, निजी र सहकारी साझेदारी)

स्थानीय विकास र समृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक पर्ने लगानी जुटाउन सार्वजनिक, निजी र सहकारी बीच साझेदारी अपरिहार्य भएको छ । सार्वजनिक निजी र सहकारी क्षेत्रबीच साझेदारीमार्फत लगानीको वातावरण तयार गरी त्यसको उपयुक्त व्यवस्थापनबाट समृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्नु आवश्यकत छ। सार्वजनिक लगानीलाई मुख्यतयाः स्थानीय विकासको पूर्वशर्तको रूपमा रहेको आधारभूत सेवा प्रदान गर्न विशेष केन्द्रित गरिनेछ। निजी क्षेत्र एक्लैले लगानी गर्न नसक्ने कार्यक्रम तथा परियोजनाहरूमा समेत सार्वजनिक निजी तथा सहकारी क्षेत्रको सहकार्य, साझेदारी र सहभागिताका आधारमा लगानी जुटाई थप स्रोत व्यवस्थापन गरिनेछ ।

सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी क्षेत्रबीचको साझेदारीको लगानीलाई भौतिक पूर्वाधार निर्माण तथा सञ्चालन, सेवा क्षेत्र व्यवस्थापन, कृषि तथा वन र ग्रामीण औद्योगिकीकरणमा प्राथमिकता दिइनेछ। साथै, जलविद्युत्, सिँचाइ, यातायात, सूचना र प्रविधि पूर्वाधारको क्षेत्रमा पनि सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी क्षेत्रबीच साझेदारीको लगानीबाट आयोजनाको विकास तथा निर्माण गरिनेछ । सार्वजनिक निजी तथा सहकारी साझेदारी सम्बन्धी स्पष्ट नीतिगत व्यवस्थासहित प्रोत्साहित गरिनेछ। निजी क्षेत्रको ज्ञान, प्रविधि, व्यवस्थापकीय सीप र कुशलताका साथै जोखिम बहन गर्न सक्ने क्षमता अभिबृद्धि गरिनेछ ।

२. प्रमुख समस्या

विकासका लागि वित्तीय स्रोतको कमी हुनु, सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रबीच अवधारणामा स्पष्टता नहुनु प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् । यसका अतिरिक्त सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी साझेदारी सम्बन्धी नीतिगत संरचना पर्याप्त नहुनु प्रमुख समस्या रहेका छन् ।

३. चुनौती र अवसर

यो नगरपालिकाले अङ्गिकार गरेका विकासका लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न उलेख्य रूपमा थप लगानीको परिचालन गर्नका लागि लगानीको उचित वातावरण सिर्जना गर्नु, व्यवसाय सञ्चालनमा सहजता र कुशलता कायम गर्नु र लगानी सुरक्षाको प्रत्याभूति दिई स्थानीय आर्थिक विकासमा परिचालन गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ । निजी र सहकारी क्षेत्र सीमित क्षेत्रमा परिचालन भइरहेको स्थितिमा उनीहरूमा भएको विद्यमान स्रोतसाधन, श्रम, सीप, प्रविधि, व्यवसायिक क्षमताको अधिकतम उपयोग गर्ने वातावरण सुनिश्चित गर्नु चुनौतीपूर्ण छ ।

बदलिएको सङ्घीय संरचना अनुरूपको थप वित्तीय लगानीको माग र विभिन्न विषयगत समितिहरूका बीचमा हुने सहकार्य प्रमुख अवसरका रूपमा रहेका छन् । विकासमा निजी तथा सहकारी क्षेत्रको भूमिका अभिबृद्धि गर्न पालिका र निजी तथा सहकारी क्षेत्रबीचको सहकार्यद्वारा सामाजिक आर्थिक रूपान्तरणको अवसर प्राप्त भएको छ ।

४. क्षेत्रगत सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रबीचको साझेदारीको माध्यमद्वारा उत्पादनशील र रोजगारमूलक आर्थिक बृद्धि ।

४.२ लक्ष्य

सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रबीचको साझेदारीको लगानी अभिबृद्धि गरी थप स्रोत एवम् व्यवस्थापकीय सीप परिचालन गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रबीचको साझेदारीलाई प्रोत्साहन गरी पूर्वाधार र सेवाका क्षेत्रमा सार्वजनिक, निजी र सहकारी साझेदारी अभिबृद्धि गर्नु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. सार्वजनिक निजी तथा सहकारी क्षेत्रबीचको साझेदारीका लागि नीतिगत र संस्थागत संरचनाको प्रबन्ध गर्ने ।	१. आयोजना सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने जग्गा प्राप्तिलगायत अन्य सम्बन्धित नीतिलाई समसामयिक परिमार्जन गरी लगानीमैत्री बनाई सरोकारवाला निकायबीच प्रभावकारी समन्वय संयत्र बनाइनेछ । २. सार्वजनिक निजी र सहकारी साझेदारीमा सञ्चालन हुने आयोजनाको सहजीकरणका लागि एकल बिन्दु सेवाको स्थापना गरिनेछ । ३. सार्वजनिक निजी सहकारी साझेदारीको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि संस्थागत क्षमता अभिबृद्धि कार्यक्रम सम्बन्धित क्षेत्र र तहमा सञ्चालन गरिनेछ ।
२. सार्वजनिक निजी सहकारी प्रवर्द्धन गरी लगानीको बृद्धि गरी लगानी मैत्री वातावरण र लगानी सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने ।	१. सार्वजनिक नीज सहकारी साझेदारी लगानी सम्बन्धी अनुकूल वातावरण तयार गरिनेछ । २. सार्वजनिक नीज सहकारी साझेदारमा आधारित आयोजना विकास, लगानी प्रविधि तथा आयोजना कार्यान्वयनमा विभिन्न विषयगत समितिहरूबीच समन्वय गरिनेछ । ३. महत्त्वपुर्ण पूर्वाधार निर्माणका क्षेत्रमा निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यलाई विशेष महत्त्व दिइनेछ ।

३. राष्ट्रिय आयोजना बैंकबाट सार्वजनिक, निजी र सहकारी साझेदारीका आयोजना नगरपालिकाभित्र कार्यान्वयनमा प्राथमिकता दिने ।	१. सार्वजनिक निजी र सहकारी साझेदारीमा कार्यान्वयन गरिने राष्ट्रिय आयोजनाको स्थानीय क्षेत्रमा कार्यान्वयन को पहिचान गरी नगरपालिकाका विषय क्षेत्रगत योजनाहरूमा समावेश गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

सार्वजनिक निजी तथा सहकारी साझेदारी सम्बन्धी कानुन तयार भई सार्वजनिक निजी साझेदारीमा क्षेत्रगत आयोजना कार्यान्वयनमा आएका हुनेछ ।

परिच्छेदक ४ : आर्थिक क्षेत्र

४.१ कृषि तथा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन

४.१.१ कृषि विकास

१. पृष्ठभूमि

कृषि एउटा व्यवसाय हो । स्थानीय कृषकहरूको जीवन सञ्चालन गर्ने माध्यम हो । जीविकोपार्जन, रोजगारी र आम्दानीको आधार हो । गरिबी निवारण गर्ने बलिया संयन्त्र कृषि हो । निवार्हमुखी खेतीप्रणालीलाई आधुनिक र व्यापारिक खेतीमा रूपान्तरण नगरेसम्म स्थानीय अर्थतन्त्रको दिगोपना सम्भव छैन् । स्थानीय अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड भनेको कृषि नै हो । हाल नेपालको कुल जनसङ्ख्याको झन्डै ६०.४ प्रतिशत मानिसहरू कृषि पेसामा संलग्न रहेका र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा २७.५ प्रतिशत योगदान रहेको कृषि क्षेत्र तीनै तहका सरकारहरूको प्राथमिकताको क्षेत्र हो । कृषिको विकास मुलुकको विकासको मेरुडण्ड मात्र नभई खाद्य सम्प्रभुता र खाद्य अधिकारको महत्त्वपूर्ण आधार पनि हो । मानिसको व्यक्तित्वसँग जोडिएको जमिनको न्यायपूर्ण स्वामित्व, सामाजिक प्रतिष्ठा र गौरव पनि हो । गरिबी निवारण, खाद्य सुरक्षा, रोजगारीको स्रोत नेपाली अर्थतन्त्रको मुख्य आधार पनि कृषि नै हो । स्थानीय आर्थिक विकासको प्रवेशद्धार कृषि हो । कृषि क्षेत्रमा भएको विकासले स्थानीय अर्थव्यवस्थाका अन्य क्षेत्रहरूलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । अत्यधिक कृषिको विकासले अत्यधिक औद्योगिक विकास र अत्यधिक औद्योगिक विकासले स्थानीय आर्थिक विकासलाई दिशा निर्देश गर्दै राष्ट्रिय पूँजी निर्माणमा ठोस योगदान पुऱ्याउँछ । औद्योगिक पूँजीको निर्माण गर्ने सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण क्षेत्र कृषि नै हो । राष्ट्रिय सुरक्षाका साथै भविष्यमा आउन सक्ने अन्य रोगव्याधी, महामारी र प्राकृतिक प्रकोपको सामना गर्न सक्ने राष्ट्रिय सामर्थ्यको विकास आवश्यक छ । हाल अमरगढी नगरपालिकाको मुख्य पेशाको हिसाबले कृषि ६० प्रतिशत रहेको छ ।

नेपालको संविधानले खाद्यसम्बन्धी अधिकारलाई मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । प्रत्येक व्यक्तिको सधैं पर्याप्त, स्वच्छ तथा पोषणयुक्त र आफ्नो आवश्यकता र चाहना अनुरूप खाना माथि भौतिक र आर्थिक पहुँच भएमा मात्र खाद्य सुरक्षा भएको मान्न सकिन्छ । यहि पृष्ठभूमिमा विभिन्न कारणले उत्पन्न हुनसक्ने खाद्य तथा पोषण संकटको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै प्रमुख खाद्यान्न, फलफूल, तरकारी, माछामासु उत्पादनमा आत्मनिर्भरताको लागि कृषिमा नीतिगत, संरचनागत र संस्थागत सुधारको खाँचो छ । देशलाई खाद्य सम्प्रभुता तुल्याउन र स्वाधिन अर्थतन्त्रतन्त्रको रूपमा उभ्याउने स्थानीय सरकारले कृषि क्षेत्रमा मनगय मात्रामा बढाउन आवश्यक छ । दीर्घकालीन र अस्थायी खाद्य असुरक्षा समाधानका उपायहरू कृषिको रूपान्तरण र विकासबाट सम्भव छ । खाद्य असुरक्षा समाधान गर्न कृषिमा लगानीको दर बढाउनुपर्दछ । नतिजामुखी कार्यक्रमको आवश्यकता पर्दछ जसले खाद्य असुरक्षाका मूल तथा आधारभूत कारणहरूलाई सम्बोधन गरोस् ।

२. प्रमुख समस्या

कृषि क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउनु र यसका लागि आवशयक स्रोत साधान र जनशक्तिको परिचालन यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख समस्या हुन । आवश्यक पुहुँचयोग्य पूर्वाधारहरू जस्तै सिँचाइ, गोदाम घर, मल, बिउ तथा किटनाशक औषधिको उपलब्धता हुन नसक्नु, सङ्कलन केन्द्र, कृषि अनुसन्धान एवम् प्राविधिक विकासको सुस्तता, मौसममा निर्भर खेती प्रणाली, जलवायु परिवर्तन तथा पर्याप्त वित्तीय सेवाको अभाव कृषि क्षेत्रको विकासमा देखिएका प्रमुख समस्याहरू हुन् । कृषियोग्य जमिनको अद्यावधिक नगरिनु । भू-उपायोग नीति अनुरूप जमिनको प्रयोग नहुनु, व्यवसायिक तथा वैज्ञानिक भू-उपयोग नहुनु, परम्परागत तथा निवार्हामुखी कृषि प्रणाली कायम रहनु, कृषि, उद्योग र कृषि उत्पादनबीचको अन्तरसम्बन्ध कमजोर हुनु, कृषि बीमाको कार्यान्वयन तथा प्रचारप्रसारको कमी हुनु, शिक्षा, अनुसन्धान र कृषि प्रसारमा समन्वय हुन नसक्नु आदि कृषि क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख समस्याहरू हुन् । कृषि क्षेत्रको

विकासका लागि पटक-पटक प्रतिवद्धताहरू आए तर पनि यस क्षेत्रलाई सहयोग गर्ने नीतिहरू या त विकसित गरिएनन् वा विकसित गरिए पनि तिनीहरूको कार्यान्वयन गरिएनन् । साथै नीतिको एकरूपतामा पनि समस्याहरू देखिएका छन् । यी समग्र तथ्यलाई विश्लेषणगरी समष्टिगत आर्थिक नीति र विगतका योजनामा कृषिलाई उच्च प्राथमिकतामा राखिए तापनि कार्यान्वयन पक्ष प्रभावकारी हुन नसक्दा अपेक्षित परिणाम हासिल गर्न सकेको देखिँदैन ।

३. चुनौती र अवसरहरू

कृषि, सिँचाइ तथा पशुपालन पेसा व्यवसायिक, सम्मानित र रोजगारमूलक बनाउनु कृषि क्षेत्रको प्रमुख चुनौती बन्दै आएको छ । कृषिको प्रमुख उत्पादक शक्ति किसान र प्रमुख उत्पादनको साधन भूमि भएको हुँदा यी क्षेत्रको विकासको सम्भावनालाई सहकारी मार्फत सञ्चालन गर्न सकिन्छ । श्रमशक्तिमा आशा र आत्मविश्वासको वातावरण सिर्जना गरी साना कृषकलाई जमिन दिलाउन सकेमा उत्पादनमा बृद्धि ल्याउन सकिन्छ । उपलब्ध श्रम शक्तिलाई कृषि पेसामा संलग्न आकर्षित गर्नु तथा कृषिलाई मर्यादित पेसाको रूपमा विकास गर्नु यस क्षेत्रमा देखिँदै आएका चुनौतीहरू हुन् ।

सहकारीको माध्यमबाट वडा वडामा नमूना कृषि बजारको व्यवस्था गर्न सकेमा घरघरमा रोजगारी सिर्जना हुन सक्छ। नगरपालिकाभित्र प्रर्याप्त पानीका स्रोतहरू छन् । सहकारीमार्फत व्यक्तिगत तथा सामूहिक रूपमा सिँचाइ तथा खानेपानीको विकास गर्न सकिने सम्भावना पनि त्यतिकै छ । यस्तै सहकारीसँगको सहकार्यबाट कृषकको लागि आधुनिक औजार, व्यवसायिक पशुपालन, आधुनिक फलफूल खेती, रासायनिक मल, उन्नत बीउ, नवीन प्रविधिको विकास गर्न सकिने अवसरहरू पनि छन् । नेपाल सरकारको नीति अनुसार कृषि उपजको न्यूनतम शर्त मूल्य निर्धारण गरी सहकारीको माध्यमद्वारा कृषि क्षेत्रको विकास गर्न सकिने अवसर देखिन्छ ।

४. क्षेत्रगत सोच, लक्ष्य उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

४.१ सोच

कृषि मर्यादित र आधारभूत व्यवसायको अङ्ग ।

४.२ लक्ष्य

जीवनपयोगी, आत्मनिर्भर तथा सामाजिक उद्यमशीलतामा आधारित व्यवसायको रूपमा कृषि क्षेत्रको रूपान्तरण गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१ कृषिको उत्पादन र उत्पादकत्व बृद्धि गरी खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गर्नु ।

२ आधुनिक मल, बिउ, सिँचाइ प्राधिक तथा प्रविधिको पहुँच विस्तार गरी कृषिमा विविधीकरण, व्यवसायीकरण र तुलनात्मक फाइदाको अनुभूतिसहित कृषिलाई निर्वाहमुखीबाट व्यवसायिकमुखी बनाउने ।

४.४ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. परम्परागत कृषि प्रणालीलाई व्यवसायिक प्रणालीमा रूपान्तरण गरी कृषिको व्यवसायीरण र विविधीकरणको माध्यमबाट कृषिमा औद्योगीकरण गर्ने ।	१. कृषिको व्यसायीकरण, विविधीकरण तथा सघनीकरण, गुणस्तर र अनुगमनका क्षेत्रमा उपयुक्त प्रविधिको उपयोग गर्न सक्ने तालिम प्राप्त कृषक, उद्यमी, युवा तथा विज्ञहरूको क्षमता विकास गरिनेछ ।

२. भू-उपयोग नीतिबमोजिम जमिनको प्रयोग गर्ने । ३. निर्यातमुखी कृषि उपजमा जोड दिने । ४.सिँचाइ नहर निर्माणमा जोड दिने ।	२. खेतीयोग्य खाली जमिनलाई कृषि उत्पादन गर्न स्थानीय श्रमशक्तिलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ३. आवश्यक ज्ञान, सीप र लगानीको माध्यमद्वारा कृषि पर्यटनको प्रवर्धनमा युवा तथा कृषकहरूलाई आकर्षण गरिनेछ । ४. व्यवसायिक कृषि तथा पशु फर्म सञ्चालन, व्यवसाय विकास र विस्तारको लागि कृषि ऋणको विकास र विमाको विस्तार गर्न विकास तथा वित्तीय संस्थासँग समन्वय गरिनेछ । ५. जलवायु परिवर्तनको असरसँग अनुकुलन हुने स्थानीय बालीहरूको प्रयोग बढाइनेछ । ६. साना र सीमान्त कृषकलाई समूह/सहकारीमा आवद्ध गराई कम आयतन र उच्च मूल्य प्राप्त हुने बेमौसमी बाली उत्पादन गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । ७. विप्पन्न तथा साना कृषक/लक्षित वर्गको पारिवारिक पोषण तथा खाद्य सुरक्षामा टेवा पुऱ्याउन जैविक विविधतामा आधारित खेती प्रणालीलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

४.५ अपेक्षित उपलब्धि

कृषक र कृषि उद्यमीहरूको आवश्यकताप्रति उत्तरदायी विकेन्द्रित अनुसन्धान प्रणाली भएको हुनेछ । जमिनलाई प्रभावकारी र दिगो रूपमा प्रयोग गर्न सकिने पर्याप्त क्षेत्रफल रहेको कृषि जमिनसहितको खेती क्षेत्र समतापूर्वक र सम्भाव्यतासहित विस्तार गरिएको सिञ्चित क्षेत्र र सुधारिएको सिँचाइ क्षमता तथा व्यवस्थापन हनेछ । समयमै उचित मूल्यमा गुणस्तरीय कृषि सामग्रीमा पहुँच भएको हुनेछ । नगरक्षेत्र कृषि उत्पादनमा आत्मनिर्भर भएको हुनेछ ।

४.१.२ पशुपन्छी विकास

१. पृष्ठभूमि

पशुपालन व्यवसायलाई व्यवस्थित र विकसित तुल्याउन र मानव समुदायको पौष्टिक भोजन प्राप्त गर्न पशुजन्य पदार्थ वा पशु उत्पादन सामग्रीको स्वस्थ रूपमा उत्पादन, बिक्री वितरण, निकासी तथा पैठारीले महत्त्पूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ । कृषि तथा पशुपन्छी क्षेत्रको विकास कृषिको एक अभिन्न अङ्ग हो । दिगो कृषिको विकास र समाकालीन आर्थिक बृद्धिमा पशुपालन क्षेत्रको विकास वाञ्छिनीय मानिन्छ। गरिबी न्यूनीकरण र आमकृषक वर्गको आय तथा रोजगारका अवसर बृद्धि गरेर खाद्य सुरक्षाका साथै आर्थिक अवस्थामा सुधार हुन सक्ने सम्भाव्यता रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या

परम्परागत कृषि उत्पादन प्रणालीमा पशुपक्षीपालन पेसा कृषकहरूको आयमूलक व्यवसायको रूपमा रही आएको छ । यस व्यवसायबाट प्राप्त हुने दूध, फूल र मासुबाट मात्र कृषि क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादनमा झण्डै एक तिहाई योगदान हुने गरेको छ । जुन उच्च, मध्य र तल्लो पहाडी भागमा छरिएर रहेको छ । जडीबुटी, वन्यजन्तुको बासस्थान, घरपालुवा जनावरहरूको जीवन धान्ने स्रोत, नदीनालाको पानीको स्रोत, मनोरम भू-दृश्यहरूका साथै वैज्ञानिक, ऐतिहासिक, धार्मिक तथा सांस्कृतिक महत्त्वका यस्ता क्षेत्रहरू

अनादिकालदेखि नै मानव जीवनयापनको अभिन्न अंशको रूपमा रहेका छन् । पशुपन्छी व्यवसायले महिला तथा पिछडिएका कृषक परिवारलाई रोजगारीका अवसर दिलाई आयआर्जन वढाउन पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छ । तापनि कृषकहरूले न्युनतम सेवासुविधासमेत पाउन नसक्दा यो क्षेत्रको किवास हुन सकेको छैन । विगतका योजना अवधिमा पशुपक्षी विकासबाट आशातीत सफलता हासिल नहुनुमा योजनामा निर्धारण गरिएको लक्ष्यहरू वार्षिक कार्यक्रममा रूपान्तरित हुन नसक्नु, सेवासुविधाको प्रवाह वाञ्छित मात्रामा हुन नसक्नु, कार्यान्वयन पक्षमा शिथिलता आउनु, कार्यक्रम सञ्चालनमा दक्ष जनशक्तिको सही परिचालन नहुनु, कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अध्ययन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी स्थलगत रूपमा समस्या समाधान गर्ने निश्चित कार्यब्यवस्था नहुनु, भरपर्दो तथ्याङ्क प्रणालीको अभाव हुनु र पशुपक्षीजन्य पदार्थको समुचित बजार ब्यवस्थाको कमी आदि प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

बढ्दो जानसङ्ख्या, भू-क्षय, अव्यवस्थित चरीचरन, डढेलो र जलवायु परिवर्तनका कारण खास गरी पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित जैविक विविधतामा निकै क्षति पुगेको छ भने चरिचरन क्षेत्र तथा उत्पादन पनि क्रमिक रूपमा घट्दै गएको छ । पशुपालन व्यवसाय परम्परागत तरिकाबाट सञ्चालन हुनु तथा आधुनिक वैज्ञानिक विधि र प्रक्रिया अवलम्बन नभइसकेको अवस्थामा तीनको दिगो व्यवस्थापन निकै चुनौतीपूर्ण देखिएको छ । पशुपालन सम्बन्धी अनुसन्धान तथा दक्षताको अभाव, खर्क र चरिचरन क्षेत्रको विकास तथा व्यवस्थापनमा हुने गरेको अपर्याप्त आर्थिक लगानी, भौगोलिक विकटता र अपर्याप्त जनशक्ति आदि कारणले गर्दा पनि पशुपालन क्षेत्रको विकासले गति लिन सकेको छैन । स्थानीय तहमा प्रचुर मात्रामा चरिचरन क्षेत्र तथा घाँसपातको उपलब्ध भएको र ती स्रोतहरूको व्यवस्थित उपभोग गर्न सकेमा पशुपालन व्यवसायले गति लिन सक्ने अवसर देखिन्छ ।

स्थानीय स्रोतमा आधारीत उद्यमहरूको विकास गर्न, परम्परागत ज्ञान, सीप, प्रविधि तथा आनुवांशिक स्रोतको उचित संरक्षण गर्ने कार्यलाई स्पष्ट दिशा निर्देशन गर्न पशुपक्षी क्षेत्रको किवास नीतिको आवश्यकता महसुस गरिएको हो । पशुपक्षी क्षेत्रको समुचित विकासका निमित्त नश्ल सुधारका लागि पशु प्रजननको नीतिगत व्यवस्था, पशु स्वास्थ्य उपचार र रोग निदान, चरन तथा पशु आहार, बजार व्यवस्था, हावापानी सुहाउँदो उन्नत पशुपालन पद्धतिको विकास तथा प्रचारप्रसार, सुलभ ऋण व्यवस्था र कृषकहरूको आवश्यकता अनुरूप स्तरयुक्त सीपमूलक तालिमको व्यवस्थाजस्ता पक्षमा विशेष प्राथमिकता साथ कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक देखिएको छ । अनुकुल मौसम, जलवायु, भौगोलिक अवस्था तथा चरिचरन क्षेत्र भएको, व्यवसायिक पशुपालन (बाख्रापालन, कुखुरापालन, गाई, भैंसी) गर्न सकिने पशुजन्य उद्योग (डेरी, मासु) को विकास र विस्तारसहित विभिन्न कारणले खाली रहन गएका जग्गामा घाँस खेतीको विस्तार गर्न सकिने यस क्षेत्रको विकासका अवसरहरू हुनु ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

पशुपन्छी क्षेत्रको सुधार, स्थानीय जनजीविकाको आधार

४.२ लक्ष्य

पशुपालन व्यवसायको दिगो व्यवस्थापनको लागि समुदायको सहभागितामा परम्परागत ज्ञान, प्रविधि र सीपको उपयोग गर्दै वातावरणमैत्री प्रविधिहरू अपनाई वैज्ञानिक विधि र व्यवस्थापन पद्धति अवलम्बन गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

क. पशुपालन व्यवसायको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बृद्धि गरी गरिबी निवारण तथा खाद्य सुरक्षामा सहायोग पुऱ्याउने ।

ख. आर्थिक तथा जनस्वास्थ्यका दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण पशुरोगहरूको नियन्त्रण र उन्मूलन गर्ने ।

४.४ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. पशुपालन व्यवसायको विकास गरी पशुजन्य उत्पादनवाट उच्चतम लाभ हासिल गर्न कृषक समूह/सहकारी संस्थाको स्थापना र विकासलाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन गर्ने । २. स्थानीय स्तरमा उपलब्ध पोषिलो घाँसपातहरूको वीज बृद्धि एवम् नर्सरी स्थापनामा सहयोग पुऱ्याई पुनःरोपण तथा व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था मिलाउने । ३.पशुपालन व्यवसाय गर्न कृषकहरूका लागि पशु विमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । ४. कृषक, व्यवसायी र उपभोक्ताको लागि प्रतिस्पर्धात्मक तथा गुणस्तरीय पशुवस्तुको बजार पहुँचमा सहज बनाउने । ५.पशुपंक्षीमा आधारित आयआर्जन गर्ने खालका पशुजन्य उद्यमी अभिबृद्धि गरी खाद्य सुरक्षा स्थिति सुदृढ गर्ने ।	१. सामुदायिक वन क्षेत्र भित्र परम्परागत रूपमा चरन क्षेत्रको रूपमा संरक्षण गर्ने । २. कृषि तथा पशुपालन व्यवसायको प्रर्वधनका लागि कृषक तालिम केन्द्रको स्थापना गरिनेछ । ३. पशुबजार स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने । ४. उन्नत नश्लका पशुपंक्षीको उपलब्धता सरल र सुलभ तुल्याउनुको साथै कृत्रिम गर्भाधान सेवा विस्तार गर्दै लगिनेछ । ६. उन्नत जातको पशुपालन व्यवसायिक रूपमा प्रवर्द्धन गरी पशुजन्य उत्पादन बृद्धि गरिनेछ । ७. नगरपालिकामा आवश्यकता अनुसार भेटेरिनरी डाक्टरको व्यवस्था गरिने छ । हरेक वडामा कम्तीमा १ जना पशु सेवा स्वास्थ्य प्राविधिक व्यवस्था गरिनेछ । ८. पशु विमा अनिवार्य गर्नुपर्ने नीतिगत व्यवस्था गरिने छ । ९. नश्ल सुधारको माध्यमबाट स्थानीय पशुहरूमा गुणात्मक सुधार ल्याइनेछ । १०. पशु आहारमा सुधार ल्याउन विभिन्न घाँसेवाली, पशु चरण तथा डालेघाँसको सम्बर्द्धन गर्ने नीति अवलम्बन गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

आवधिक योजनाको अत्यसम्म नगरपालिका पशुपालन व्यवसायामा आत्मनिर्भर भएको हुनेछ । स्थानीय तहबाट नजिकका बजार केन्द्रहरूमा पशुजन्य उत्पादनहरू निर्यात हुँदै जानेछन् । पशुपन्छी व्यवसायबाट उत्पादन भएको स्थानीय उपजबाट जनतामा पोषणयुक्त खानको विविधता र अभ्यासमा दूरगामी परिवर्तन आएको हुनेछ । प्रत्येक घरधुरीमा पोषणको पहुँच पुगेको हुनेछ । पशुजन्य उत्पादनको परिमाण र गुणस्तरमा बृद्धि भएको हुनेछ । व्यवसायिक पशुपालनको विकास तथा बृद्धि भएको हुनेछ ।

४.१.३ खाद्य सुरक्षा तथा पोषण

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यसम्बन्धी हक, खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट बच्ने हकका साथै प्रत्येक नागरिकलाई कानुन बमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक हुनेबारे व्यवस्था गरेको छ। दिगो विकासको लक्ष्यमा भोकमारीको अन्त्य गर्ने खाद्य सुरक्षा तथा पोषणको अवस्था सुधार गर्ने तथा दिगो कृषि प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्ने उल्लेख भएको छ। खाद्य र कृषि क्षेत्रमा प्रत्यक्ष असर पार्ने प्रवृत्तिहरूलाई सामना गर्नका लागि बढी व्यवसायिक र प्रतिस्पर्धात्मक कृषि क्षेत्रको विकास गर्नु अत्यावश्यक छ किनकि कृषिको विकासले नै खाद्य सुरक्षा र पोषणको आपूर्ति गर्दछ। खाद्य सुरक्षाका प्रमुख ४ स्तम्भहरू उपलब्धता, पहुँच, उपयोग र स्थिरतामध्ये प्रथम आधारस्तम्भ उपलब्धता पूर्णतः कृषिमा निर्भर गर्दछ।

२. प्रमुख समस्या

गरिबीको एउटा चिन्ताजनक पक्ष भनेको कुपोषण हो। परम्परागत खाद्य अभाव भएका क्षेत्रबाहेकका खाद्य बचत भएका क्षेत्रमा पनि खासगरी बच्चाहरूमा कुपोषण अहिले पनि उच्च छ। राष्ट्रिय खाद्य वासलात करिब वचत न्यून बराबरीको अवस्थामा छ, तर वर्षा कम भएको बेला त्यो न्यूनमा जान्छ। खाद्य तथा पोषण सुरक्षा बहुक्षेत्रीय विषय भएको सन्दर्भमा सरोकारवालाहरूबीच प्रभावकारी समन्व तथा सहकार्यको कमी खाद्य र पोषण सुरक्षाको क्षेत्रमा समस्याको रूपमा रहेको छ। स्थानीय नगरक्षेत्रभित्र उत्पादन हुने मौलिक प्रजातिका खाद्यबालीको प्रर्वद्धन गर्न नसक्नु, आहारविहार सम्बन्धी बानी व्यहोरामा परिवर्तन गर्न नसक्नु, भएको खाद्य वस्तुलाई पनि परिकार बनाएर पकाउने विधिको प्रचार प्रसार गर्न नसक्नु आदि खाद्य तथा पोषणको क्षेत्रमा देखिँदै आएको प्रमुख समस्याहरू हुन्।

३. चुनौती तथा अवसर

अवसरः न्यून विकास स्तरका बाबजुद कृषि क्षेत्रमा केही सकारात्मक सङ्केतहरू देखिएका छन्। उदाहरणका लागि, प्रति व्यक्ति आय र कृषि श्रमको उत्पादकत्व बढेको छ, गरिबी न्यूनीकरण भएको छ, र कुपोषण घटेको छ। सडक सञ्जाल उल्लेख्य मात्रामा बढेको छ र सिँचाइ सुविधाको क्षेत्र पनि बढेको छ। कृषिका सबै उपक्षेत्रहरू (बाली, पशुपन्छी, मत्स्य र वन) मा उत्पादन र उत्पादकत्वमा सुधार भएको छ। नेपालमा हालको संस्थागत संरचना र नीतिगत सन्दर्भ खाद्य सुरक्षा र पोषणको कार्यक्रमको पक्षमा सकारात्मक छ। खाद्य सुरक्षा र पोषणको अवस्था सुधार्न विभिन्न संस्थागत तथा नीतिगत तहहरूमा सुधार तथा सबलीकरण गरिएको छ।

विद्यमान चुनौतीहरू छेड्दै अगाडि बढ्नका लागि केही अवसरहरू पनि सँगै छन्। नेपालको संविधानमा खाद्य सम्प्रभूतालाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरिनु र सोको कार्यान्वयनका लागि ऐनको व्यवस्थासमेत हुनुले प्रत्येक नागरिकको खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गर्न गतिलो अवसर प्रदान गरेको छ। दिगो विकास लक्ष्यको भोकमारी अन्त्य गर्ने उद्देश्य पूरा गर्न दिगो विकास लक्ष्यका कार्यक्रमहरूलाई स्थानीयकरण गर्दै जानु, दीर्घकालीन कृषि विकास रणनीतिमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षाका कार्यक्रमहरूलाई महत्त्वका साथ हरिनु, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनीकरण परियोजना अभियानका साथ सञ्चालन हुनु तथा बहुक्षेत्रीय पोषण योजना दोस्रो लागू हुनुसमेतलाई अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ। धुलिखेल नगरपालिका लगायत सबै स्थानीय तहहरूमा विभिन्न गैरसरकारी संथाहरूले खाद्य सुरक्षा तथा

पोषण सम्बन्धी परियोजना र कार्यक्रममार्फत जनतामा जनचेतना, बानीव्यहोरा, परिकार निमार्ण आदि क्षेत्रमा गर्दै आएको गतिविधिहरूले जनतामा विस्तारै देखिदै आएका परिवर्तनका संकेतहरू, क्रयशक्तिमा देखिएको बृद्धि, बजार तथा कृषि पूर्वाधारमा आएको क्रमिक सुधारले खाद्यवस्तुको पहुँचमा बृद्धि हुनु आगामी दिनका लागि खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको सबालमा थप अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

खाद्यान्नमा आत्मनिर्भरता तथा पोषण सुरक्षासहितका नगरपालिका ।

४.२ लक्ष्य

स्वच्छ र पोषणयुक्त खाद्य उपलब्धता र पहुँचमा बृद्धि गर्दै खाद्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार ल्याउनु ।

४.३ उद्देश्य

१. पोषणयुक्त खानाको आपूर्तिमा बृद्धि गर्दै खाद्य सुरक्षाको सुनिश्चितता गर्नु ।

२. कृषि तथा कृषिजन्य उद्योगको मार्फत स्थानीय जनताको आम्दानी बढाउँदै खाद्यवस्तु माथिको पुहँचमा बृद्धि गर्ने ।

३. खाद्य परिकार बनाउने तथा जनताको स्वस्थ वानी-व्यवहारमा सुधार ल्याउनु ।

४.४ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. नगरक्षेत्रभित्र खाद्य भण्डारको व्यवस्था गर्ने । २. स्थानीय रैथाने बाली तथा पशुपन्छीको खोज, संरक्षण र बृद्धि गर्दै स्थानीय समुदायको पोषण अवस्थामा सुधारका लागि खानपानको बानी व्यवहारमा सुधार ल्याउने । ३. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका नीति तथा योजनामा पोषण सम्बन्धी विषयलाई आन्तरीकरण गरी कार्यान्वयन गर्ने । ४. खाद्य तथा पोषण सुरषका लागि पैरवी, सञ्चार, जनसहभागिता तथा अभियान सञ्चालन गरी सकारात्मक व्यवहार प्रवर्द्धन गर्ने ।	१.घरपरिवार र समुदायमा कृषि तथा पशुपन्छीजन्य उत्पादनका लागि नश्ल सुधार तथा आवश्यक बिउ, मलजस्ता सामग्री उपलब्ध गराइनेछ । २. घरपरिवारमा विविन्न प्रकारका खानेकुराहरू खाने बानी-व्यवहारमा सुधार ल्याउनको लागि यस सम्बन्धी प्राविधिक सहयोग पुग्ने किसिमका तालिम र प्रर्दशनी गरेर विभिन्न प्रकारका फलफूल, तरकारी, अन्न, गेडागुडीको उत्पादन प्रवर्द्धन गरिनेछ । ३. स्थानीय टोलहरूमा उत्पादन हुने रैथाने लगायतका खाद्य उपभोगमा जोड दिँदै सम्भाव्य कृषि वस्तुको उत्पादन र उपयोग कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ४. स्थानीय स्तरमा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गरी खाद्यको पहुँचमा विस्तार गरिनेछ । ५. फलफूल, हरियो सागपातको उत्पादन बढाउने र ताजा फलफूल तथा हरियो सागपात खाने बानी-व्यवहारमा प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

	६. खाद्यवस्तुको बजार अनुगमन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाइ मूल्य उतार चढावलाई व्यवस्थित गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्तमा आधारभूत खाद्य असुरक्षाको स्थितिमा रहेका सबै घरपरिवारहरू खाद्य सुरक्षाको अवस्थामा पुगेका हुनेछन् । सबै घरधुरीमा खानपान सम्बन्धी आनीबानीमा सुधार आएको हुनेछ । स्थानीय रैथाने बालीहरूको प्रर्वधन भई खाद्य पोषणमा सकारात्मक सुधार आएको हुनेछ । खाद्य तथा पोषण सम्बन्धमा आम नागरिकहरूको चेतना अभिबृद्धि र त्यससम्बन्धी वानी-व्यवहारमा सुधार आएको हुनेछ ।

४.१.४ सिँचाइ

१. पृष्ठभूमि

कृषकहरूको सर्वाङ्गीण समुन्नति तथा राष्ट्रिय कृषि उत्पादन बृद्धिको लागि सिँचाइको भूमिका महत्त्पूर्ण हुने कुरा आवधिक योजनाकालको सुरुदेखि नै पहिचान हुँदै आएको छ । कृषि आर्थिक बृद्धिलाई हासिल गर्न कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बृद्धि प्रमुख आवश्यकता हो भने सिँचाइ विकास मलखाद उपयोगसमेतको लागि अपरिहार्य आवश्यकता हो । नगरपालिका क्षेत्रका बहुसंख्यक जनताको मख्यु पेसा र जीविकोपार्जनको मूल आधार कृषि हो । फलफूल, तरकारी, मसलाबाली, मौरीपालन, :रैथानेबाली साथै पशुपालन यहाँका जनताको जीविकाको आधार हो । सिँचाइको थप पूर्वाधार विकास र सम्पन्न सिँचाइ प्रणालीको सुदृढीकरण गरी व्यवस्थित बनाउन लगानी बृद्धि गर्न आवश्यक छ ।

२. प्रमुख समस्या

सिँचाइ आयोजनाहरूमा मरम्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापन कार्यमा कमी कमजोरीको कारणले भरपर्दो हुन सकेको छैन । सिँचाइ आयोजनाको तर्जुमा, डिजाइन र निर्माण गुणस्तरमा कमी कमजोरीको कारणले सिँचाइ आयोजनाहरूबाट अपेक्षित लाभ प्राप्त नहुनु । सिँचाइ हुने भूमि स-सानो टुक्रामा विभाजित र विभिन्न स्वामित्वमा रहेको हुनाले सिँचाइ व्यवस्थापनमा कठिनाइ हुनु । अधिकाशं सिँचाइ योजना प्राकृतिक नदी प्रणाली अवधारणामा निमार्ण गरिएकोले वर्षैभरि एकैनासले सिँचाइको भरपर्दो सेवा पुर्‍याउन नसक्नु, निमार्ण सम्पन्न भएका सिँचाइ प्रणालकिो मर्मत संभार तथा दिगापना नहुनु, भूमिको खण्डीकरण हुँदे जानु, जलवायु परिवर्तनका कारण खेतियोग्य जमिनमा सहरीकरणले प्रभाव पार्दै जानु, उपलब्ध पानीका स्रोतहरूमाथ चाप बढ्नु, सिँचाइ तथा जल उपयोग दक्षता न्यून हुनु, नदी जन्य निमार्ण सामग्रीहरूको अत्यधिक दोहन हुनगई नदीको बेड लेभल घट्दै जानु तथा ठूला तथा बहुउद्देश्य आयोजनामा पर्याप्त लगानी हुन नसक्नु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

कृषिलाई व्यवसायकि पेसाका रूपमा आर्कषण गर्दै उद्योगको विकास गर्नु वर्तमान सरकारको प्रमुख चुनौती बन्दै आएको छ । बढदो जनसङ्ख्याको चाप तथा बाली विविधीकरणका लागि हाल देखा परेको कृषकहरूको चाखलाई समेत दृष्टिगत गर्दा वर्षैभर सिँचाइ

सुविधा पुऱ्याउनसक्ने खालको प्रविधिको क्रमिक रूपमा विकास गर्दै सम्भाव्यता अध्ययन, छनौट र कार्यान्वयनमा कृषकहरूको सहभागिता जुटाएर सिँचाइ प्रणालीको सञ्चालन र व्यवस्थापनको जिम्मा क्रमिक रूपमा उपभोक्ता कृषकहरूलाई दिँदै जाने नीतिलाई सशक्त बनाउनु चुनौतीपूर्ण देखिन्छ । जलवायु परिवर्तनबाट पानीको उपलब्धतामा हुनसक्ने प्रतिकुल खेतीपाती अझै पनि आकाशे पानीमा निर्भर रहेको कारण कृषि उत्पादन आशातीत रूपमा वढ्न सकिराखेको देखिदैन । खेती गरिएको सबै जग्गामा सिँचाइको सुविधा उपलब्ध हुन सकेको छैन र अधिकांश भू-भागमा गरिने खेती मनसुनमा नै निर्भर रहनु पर्ने वाध्यता रहेको छ ।

विद्यमान चुनौतीहरूको विचमा रहेर पनि नगरपालिकाको वस्तुगत चरित्र ग्रामीणमुखी रहेको, साना-ठूला गरी प्रर्याप्त मात्रामा प्राकृतिक रूपमा बग्ने पानीका स्रोतहरू अन्य खोला, मूल आदि उपलब्ध हुन् । हरितक्रान्ति ल्याउने प्रयोजनका लागि जोखिम कम हुने र बढी उत्पादन हुने कृषि बालीका जातहरूको खेती गर्ने प्रचलन ल्याउन कृषकहरूको पूर्ण नियन्त्रणमा रहने किसिमका सिँचाइको उचित व्यवस्था हुनु आवश्यक देखिएको सन्दर्भमा उत्पादन बृद्धिको लागि यस किसिमको सिँचाइ सुविधालाई एक आवश्यक पूर्वाधारको रूपमा लिन सकिन्छ । नगरबासीहरूको प्रमुख पेसा कृषि जुन निर्वाहमुखी र मनसुनमा आधारित भएकोले यस क्षेत्रमा सिँचाइ सुविधाको पहुँच बृद्धि गर्ने आवश्यक देखिन्छ । सिँचाइ सम्बन्धी पूर्वाधारको निमार्णमा कृषकहरूको उच्च मनोवलसहितको सहभागिता बढ्दै जानु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

दिगो कृषि विकासको आधार, सिँचाइ सुविधा मुख्य पूर्वाधार

४.२ लक्ष्य

कृषियोग्य जमिनमा भरपर्दो सिँचाइ सुविधा उलब्ध गराउने ।

४.३ उद्देश्य

१. मौसमी वर्षामा निर्भर रहेको कृषि प्रणालीमा सुधार गर्न बालीको आवश्यकताअनुसार सिँचाइ उपलब्ध गराई कृषि उत्पादनको बृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउने ।

२. उपयुक्त प्रविधिको विकास गर्दै कृषियोग्य भूमिमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. नयाँ प्रविधिमा आधारित सिँचाइको विकास गरी सिँचाइ दक्षतामा बृद्धि गर्ने । २. कृषि क्षेत्रका रणनीति अनुकुल हुने गरी सिँचाइ विकासको गुरुयोजना विकास गर्ने ।	१. नगरक्षेत्रभित्रको भौगोलिक बनावटअनुसार उपयुक्त प्रविधिसहितको सिँचाइ सुविधा विस्तार गरिनेछ । २.खोलाबाट लिफ्ट सिँचाइ प्रविधिको विकास गरिनेछ ।

	३. भौगोलिक, आर्थिक, वातावरणीय र प्राविधिक पक्षबाट सम्भाव्य हुने साना तथा मझौला सतह सिँचाइ आयेजनाको निर्माण गरिनेछ।

४.५ अपेक्षित उपलब्धि

सिँचाइ सुविधाको विस्तारसँगै हाल भइरहेको सिँचित क्षेत्र बृद्धि भएको हुनेछ। नगर क्षेत्रभित्रका खेतीयोग्य जमिनमा बाह्रै महिना सिँचाइ सुविधा उपलब्ध भएको हुनेछ। कृषि क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्वमा दोहोरो अङ्कले बृद्धि भएको हुनेछ।

४.१.५ भूमि व्यवस्था

१. पृष्ठभूमि

नेपालको परिप्रेक्षमा आय तथा रोजगार अभिबृद्धिको प्रमुख आधार र उत्पादनको प्रमुख स्रोत कृषि नै रहेको तर यस्तो स्रोतको उपयोग गरी उत्पादकत्व बढाउने दिशामा पर्याप्त लगानी नभएको र भएका प्रयासहरू त्यति उपलब्धिपूर्ण हुन नसकेको स्थिति छ। विगतमा कम खर्चिलो प्रविधिबाट अधिकांश कृषि भूमि सिञ्चित गर्न सकिने अवसरको उपयोगमा जोड नदिई खर्चिला प्रविधितर्फ उन्मुख भएको देखिन्छ। भू-उपयोग योजनाको तर्जुमाले मात्र नगर सुन्दर एवम् व्यवस्थित हुन सक्दैन र यसको कार्यान्वयनको लागि भू-उपयोग क्षेत्र अनुसारका जग्गा तथा त्यस्ता क्षेत्रमा निर्माण हुने भवनहरूमा के कस्ता गतिविधिहरू सञ्चालन गर्न दिने, के कस्ता गतिविधिहरूमा बन्देज लगाउने जस्ता नियमावलीसमेत तर्जुमा गरी लागू गर्नुपर्ने हुन्छ।

२. प्रमुख समस्या

कृषियोग्य भूमिको गैरकृषि प्रयोजनमा बढ्दो प्रयोग, अधिकांस कृषियोग भूमि बाँझै रहनु, अनियनित्रत खण्डीकरण बढ्दै जानुले कृषि उत्पादनमा र उत्पादकत्वमा ह्रास आँउदा खाद्य सुरक्षामा प्रतिकुल प्रभाव परेको छ। भूमिको वैज्ञानिक वर्गीकरण, विकास र व्यवस्थापन हुन नसक्दा जनधनको संरक्षण र विपद् व्यवस्थपन कार्य जटिल बन्दै आएको छ।

३. चुनौती तथा अवसर

नेपालको सर्न्दभमा बढदो जनसङ्ख्या, आन्तरिक बसाइसराइँ, अव्यवस्थित र बढ्दो सहरीकरण लगायतका कारणले कृषियोग्य जमिन, वन जङ्गल, सरकारी, सार्वजनिक जग्गा तथा विभिन्न प्राकृतिक स्रोतहरूमा अतिक्रमण हुन गई सो को संरक्षण गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ। भौगोलिक र भौगर्भिक अवस्था तथा पर्यावरणीय परिवर्तनको असरले भूक्षयीकरण, बाढी पहिरोजस्ता विपद्हरूको जोखिम बढिरहेको छ। यस्ता विपद्हरूको व्यवस्थापन प्रमुख चुनौती बन्दै आएको छ। वैज्ञानिक भूमि सुधारकायम गरी भूमिमाथि सबै नागरिकहरूलाई समन्यायिक पहुँच स्थापित गर्नु, भू-उपयोग योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नु, भूमि प्रसाशन प्रणालीलाई समयानुकुल बनाउनु भूमि व्यवस्थाका प्रमुख चुनौती हुन्।

मूलक सङ्घीय संरचनामा रूपान्तरणसँगै भूमि सम्पदाको दिगो व्यवस्थापन गर्ने हेतुले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार सूचीभित्र पर्दछ । यो नै यस क्षेत्रको अवसर हो । सबै राजनीतिक दल र निकायहरूले भूमिको दिगो व्यवस्थापन तथा वैज्ञानिक भूमि व्यवस्थापनमा एउटै आवाज गर्नु यस क्षेत्रको अर्को नयाँ अवसर हो ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

सामाजिक न्यायमा आधारित, उत्पादनमुखी दिगो भूमि व्यवस्थापन ।

४.२ लक्ष्य

दीर्घकालीन सोचअनुसार भूमि व्यवस्थालाई सुखि र समृद्ध नगरवासीको आधार बनाउने ।

४.३ उद्देश्य

१. भू-उपयोग नीतिअनुसार जमिनको उपयोग गर्ने,

२. जमिनको उत्पादन र उत्पादकत्वमा बृद्धि गर्ने,

३. भूमिको व्यवस्थित र आधुनिक तरिकाले अभिलेख राख्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. भू-उपयोग नीतिबमोजिम क्षमता, उपयुक्तता र आवश्यकतामा भूमिको वर्गीकरण गर्ने । २. वर्गीकरणअनुसार जमिनको संरक्षण गरी उत्पादन र उत्पादकत्वमा बृद्धि गर्ने ।	१. राष्ट्रिय भू-उपयोग नीतिअनुसार भूमिको वर्गीकरण गरी आवश्यकताअनुसार योजना बनाएर कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । २. उपलब्ध सबै जमिनलाई आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी पूरै डिजिटलमा राखिनेछ । ३.भू-उपयोग ऐन अक्षरस कार्यान्वयन गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्तसम्म नगरक्षेत्रभित्रका सबै जमिनको आधुनिक प्रविधिअनुसार अद्यावधिक भइसकेको हुनेछ । भू-उपयोग नीति र ऐनको पूरै कार्यान्वयन भई जमिनको प्रकृतिअनुसार प्रयोग भएको हुनेछ । जमिनको उत्पादकात्व बृद्धिका लागि जोखिमपूर्ण सबै जमिनको घरबार भएको हुनेछ । अनलाइन सेवा मार्फत जग्गा प्रशासन सम्बन्धी सेवा उपलब्ध हुनेछ । भूमि व्यवस्थासँग सम्बन्धित दक्ष जनशक्ति उत्पादन भएको हुनेछ । गुणस्तरीय भौगोलिक सूचना पूर्वाधारको विकास भई नीति निमार्ण, योजना तर्जुमा, विकास निमार्ण लगायतका क्षेत्रमा सरल र प्रभावकारी तरिकाले भौगोलिक सूचना उपलब्ध भएको हुनेछ ।

४.१.६ जलस्रोत

१. पृष्ठभूमि

आर्थिक विकास तथा समुदायको दिगो संरचनागत रूपान्तरणमा जलस्रोतको सदुपयोग आवश्यक छ । जलस्रोतको बहुआयामिक प्रयोग सम्भव छ । उपलब्ध जलस्रोतलाई जलविद्युत्, खानेपानी र सिँचाइजस्ता क्षेत्रमा गरिने प्रयोगले आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउँछ । कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व अभिबृद्धि गर्न, सिँचाइ मार्फत खाद्यान्नः अभाव भएका क्षेत्रहरूमा उत्पादन बढाई आत्मनिर्भरता कायम गर्न, र रोजगारी प्रवर्द्धनद्वारा गरिबी निवारणमा सघाउ पुऱ्याउन सिँचाइ विस्तारलाई व्यापक प्रयोग आवश्यक छ । नगरक्षेत्रभित्र रहेको पानीका स्रोतहरूको अध्ययन, अनुसन्धान, संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनद्वारा उपलब्ध स्रोतको बहुक्षेत्रीय उपयोग सम्भव छ । यसका लागी गुरुयोजना निमार्ण आवश्यक छ । जलस्रोतको दिगो र अधिकतमा उपयोग तथा विकासका लागि तीनै तहका सरकारहरूसँगको सहकार्य, सक्रियता र समन्वय आवश्यक रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या

नगरक्षेत्रको विद्यमान भौगोलिक अवस्था, जलवायु परिवर्तनले निम्त्याएका नकारात्मक असरहरू, कमजोर भू-बनौट, अनियन्त्रित भौतिक पूर्वाधारहरूको विस्तार, अव्यवस्थित बस्ती, भू-उपयोग का कारण उत्पन्न, बाढी, पहिरो, भूक्षय जलस्रोतको क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख समस्या हुन् । खानेपानी, जलविद्युत् र सिँचाइजस्ता गौरवशाली क्षेत्रमा निमार्ण गरिने नीति तथा योजनामा एकीकृत समन्वय हुन नसक्नु यस क्षेत्रको समस्या हो ।

३. चुनौती तथा अवसर

जलस्रोतको समुचित, बहुआयामिक र समन्वयात्मक प्रयोगसहित एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन गर्नु नगर क्षेत्रको प्रमुख चुनौती बन्दै आएको छ । जलवायु परिवर्तनको असरलाई ध्यानमा राखी जलस्रोतको समुचित उपयोग गर्नु, जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असरलाई न्यूनीकरण गर्ने उपायहरूको समयमा अवलम्बन गरी जोखिम व्यवस्थापन गर्नु, जलउत्पन्न विपद्‌बाट सिर्जित क्षतिलाई न्यूनीकरण रणनीतिक उपायहरू अवलम्बन गर्नु तथा जोखिमयुक्त स्थानको पहिचान गरी दिगो व्यवस्थापन गर्नु नगर क्षेत्रभित्रका प्रमुख चुनौती हुन् । खेर गइरहेका अविरल बग्ने जलस्रोतलाई प्रभावकारी योजना, सहभागिता, समन्वय र ऐक्यवद्धता कायम गरी जनताको जीवनस्तमा परिवर्तन ल्याउनु यस क्षेत्रको प्रमुख बहस बनेको छ ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

जलस्रोतको उच्चतम उपयोग गर्दै समृद्धिको जग बलियो बनाउने ।

४.२ लक्ष्य

जलस्रोतको अधिकतम र बहुआयामिक प्रयोगबाट आर्थिक समृद्धि हाँसिल गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. उपलब्ध जलस्रोतको बहुआयामिक र समन्यायिक उपयोग मार्फत स्थानीय अर्थतन्त्रको विकासमा सन्तुलति विकास गर्नु,

२. जलाधार क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन गरी आर्थिक जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्नु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१ जलस्रोतको बहुआयामिक तथा समन्यायिक विकासको लागि नीतिगत तथा संरचनात्मक सुधार गर्ने । २. जलाधार क्षेत्रको दिगो र भरपर्दो व्यवस्थापनमा कार्यात्मक अभियानसहित जनचेतना मूलक कार्यक्रम गर्ने ।	१. जलस्रोतको एकीकृत, बहुउद्देश्यीय तथा बहुआयामिक उपयोगको लागि स्थानीय तहको विद्यमान् नीतिगत र कानुनी प्राबधानलाई परिमार्जन तथा तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । २ं जलस्रोतमा आधारित साना तथा मझौला आयोजनाहरूको विकास गरी ऊर्जा उत्पादन, सिँचाइ र खानेपानीमा अधिकतम उपयोग गरिनेछ । ३. एकीकृत र दिगो जलाधार व्यवस्थापनका लागि खाली जमिनमा वृक्षारोपन गरिनेछ । ४.जलस्रोतको एकीकृत उपयोगका लागि गुरुयोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ५.एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनलाई प्रमुख प्राथमिकतामा राखी ऊर्जा, सिँचाइ र खानेपानीमा अधिकतम उपयोग गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

जलसम्पदा मानव सभ्यताको मूल हो । जल र जीवन सँधै एकै साथ गएको अवस्था नै समृद्धिको अवस्था हो । योजनाको अन्त्यसम्ममा आईपुग्दा नगरक्षेत्रका सबै जलस्रोतहरूको अधिकतम उपयोग भएको हुनेछ । सबै घरधुरीहरू तथा सार्वजनिक निकायहरूमा शुद्ध खानेपानी पुगेको हुनेछ । विद्यमान १,०६१ हेक्टर सिँचित जमिन बढेर १,५०० हेक्टरमा पुग्नेछ । एकीकृत जलस्रोत नीति तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ । नदीकिनारको जोखिमयुक्त क्षेत्रहरू संरक्षित भएका हुनेछन् ।

४.१.७ वन तथा वनस्पति सम्पदा

१. पृष्ठभूमि

नेपालको दिगो विकासमा वन क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण योगदान रहिआएको छ । प्राकृतिक सम्पदा एवम् जैविक विविधताको दृष्टिले नेपाल सम्पन्न छ । प्राकृतिक नवीकरणीय स्रोत तथा सम्पदाको समुचित वैज्ञानिक व्यवस्थापन एवम् सदुपयोग गर्न सके विकासलाई तीव्र गतिमा अघि बढाउन सकिन्छ । जनताको चाहना र प्रतिबद्धतामा नेपालको वातावरणको भविष्य निर्भर गर्दछ । यसैमा नेपालीको भविष्य निर्भर हुन्छ । वन सम्पदाको उपयोगबाट नेपाली जनताले के पाइरहेका छन् अथवा के पाउने अपेक्षा गरेका छन् भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण छ । देशमा रोजगारीको सिर्जना, आय बृद्धि, स्थानीय समुदायको आधारभूत आवश्यकता जस्तै काठ, दाउरा, घासपात, गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको आपूर्तिका साथै कृषि, पशुपालन, पर्यटन र सिँचाइमा समेत वन क्षेत्रको उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ । जलवायु परिवर्तनका असर तथा अव्यवस्थित सहरीकरणको क्रममा उब्जिएका समस्याहरू खासगरी हरित गृह ग्याससँको उत्सर्जन, फोहरमैला, वायु प्रदूषणका तथा पानी प्रदूषणको समस्या निराकरण गर्न वन तथा वनस्पतिहरूको अपरिहार्य छ । यिनै चाहना र आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी वातावरण कार्यक्रम तर्जुमा गर्न सो को कार्यान्वयनको लागि आवश्यक जनसहभागिता जुटाउनु तथा आवश्यकतानुसार ऐन नियम कार्यान्वयन गर्नु आवश्यकता भएको छ ।

२. प्रमुख समस्या

नेपालको सन्दर्भमा दिगो स्रोत व्यवस्थापन भनेको नेपालीको चाहना र आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्दै यहाँ उपलब्ध स्रोत र साधनको संरक्षणमा दिगोपना हासिल गर्नु हो । भूक्षय, बाढी, पहिरो तथा वन विनासजस्ता समस्या विद्यमान छन् भने सहरी क्षेत्रमा धुवाँ, धूलो, पानी प्रदूषण, फोहर मैलाको समुचित व्यवस्था नहुनाले प्राकृतिक स्रोतमा नकारात्मक प्रभाव परिरहेको छ । वन सम्पदाको उपलब्धता भएर मात्र समृद्धि प्राप्त गर्न सकिँदैन समृद्धिका लागि स्रोतमाथि जनताको पहुँच तथा ती स्रोतको सापेक्ष सरक्षण आवश्यक छ । तर नगरक्षेत्रमा भएको जतिपनि वन तथा वनस्पतिहरू छन् ती सम्पदाको दिगो सदुपयोग हनु नसक्नु, मूल्यवान जडीबुटीको सदुपयोग हुन नसक्नु, दिगो वन व्यवस्थापनको कार्यान्वियन हुन नसक्नु तथा वन क्षेत्रको क्षयीकरण र ह्रासलाई नियन्त्रण गर्न नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

वन सम्पदाको वर्तमान स्थितिको आधारमा प्राकृतिक वातावरण र विकासलाई समग्र प्रणालीको आधार मान्दै वन क्षेत्रका स्रोत परिचालन, संरक्षण र व्यवस्थापन गरी वन पैदावारको माग र आपूर्ति बीच सन्तुलन कायम गरी गरिब एवम् सीमान्त परिवारका लागि रोजगारी एवम् आय आर्जनका अवसर बढाउंदै व्यापक जनसहभागिताद्वारा वन क्षेत्रको उत्पादकत्व बढाउने र उपयुक्त भू-उपयोग प्रणाली अपनाउने वन क्षेत्रको प्रमुख चुनौती रहेकोछ । विश्वव्यापी रूपमा बढ्दै गएको जलवायु परिवर्तनको असरबाट सुरक्षित तरिकाले वन सम्पादको संरक्षण तथा वनजन्य स्रोतहरूको दिगो व्यवास्थापन अर्को चुनौतीको विषय हो । वन क्षेत्रको लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण तथा मूलप्रवाहीकरणको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु, वन क्षेत्रबाट उत्पादन हुने लाभ तथा सेवालाई न्यायोचित आधारमा बाँडफाँड गर्न

शासकीय सुदृढीकरण गर्दै स्थानीय जनताको आधारभूत आवश्यकताहरू (काठ, दाउरा, घाँस, स्याउला) को आपूर्ति व्यवस्थापनलाई समुदायस्तरदेखि प्रदेश हुँदै राष्ट्रियस्तरसम्म व्यवस्थापन गर्नुका साथै सरोकारवालाहरूसँग सहकार्य गरी वनको दिगो र वैज्ञानिक व्यवस्थापनलाई अझ सुदृढ गर्नु वन क्षेत्रका प्रमुख चुनौती हुन् ।

नेपालको प्राकृति स्रोतमध्यै वन र वनस्पतिहरू जनताका दैनिक जीविकोपार्जनसँग जोडिएका संवाहक हुन् । यस्ता स्रोतहरूको दिगो र उत्पादन मूलक प्रयोग गरेर स्थानीय तहमा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सक्ने अथाहा अवसरहरू छन् । वनजन्य स्रोतमा आधारित घरेलु, साना तथा मझौला उद्योगहरूको स्थापना गर्दै नगरक्षेत्रको आर्थिक प्रणालीलाई गतिशील, उत्पादनमुखी र आत्मनिर्भर बनाउने अवसर उच्च देखिन्छ । वनको दिगो र वैज्ञानिक व्यवस्थापनबाट काष्ठ तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवसायिक उत्पादन र वितरण हुने अवस्था बन्नु, विश्व उष्णीकरण र जलवायु परिवर्तनको दरलाई न्यूनीकरण गर्न वनको अहम् भूमिका हुने भएकोले वन संरक्षण र विकासबाट कार्बन संरक्षण र सञ्चितिको फाइदा पुग्ने, वन तथा जैविक विविधता संरक्षणबाट पर्यापर्यटनलाई संस्थागत र विकास गर्ने तथा जलाधार क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापनद्वारा भूक्षय नियन्त्रण गर्दै जलस्रोत अभिबृद्धि र कृषि विकासमा टेवा पुऱ्याउने अवसरहरू वन क्षेत्रमा रहेका छन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

वन तथा वनस्पतिमा विविधता, समृद्धि र खुसियाली अर्थतन्त्रको आधार ।

४.२ लक्ष्य

वन, वनस्पति तथा जैविक विविधताको अध्ययन, संरक्षण र दिगो सदुपयोगद्वारा सिर्जित सेवासुविधाहरूको न्यायोचित वितरणमार्फत स्थानीय अर्थतन्त्रलाई सबलीकरण गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. वन तथा वनस्पति सम्पदाको आधिकारीक अभिलेख सहित दिगो संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने,

२. वन तथा वनस्पति सम्पदाको उत्पादन, उत्पादकत्व र वातावरणीय सेवामा बृद्धि गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. विद्यमान वन क्षेत्र कायम राखी वनको घनत्व, उत्पादकत्व र उत्पादन बृद्धिको लागि सहभागितामूलक दिगो एवम् वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्ने । २. दिगो वन व्यवस्थापन र संरक्षणमार्फत वातावरणीय सन्तुलन कायम राखी जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका सम्भावित अन्तर्राष्ट्रिय लाभहरूलाई स्थानीय स्तरसम्म पुऱ्याउने ।	१. वन क्षेत्रको साङ्गठनिक तथा नीति नियमहरूको समयसापेक्ष सुधार गरिनेछ । २. विविधतापूर्ण वन पैदावारको सहज आपूर्ति, रोजगारी सिर्जना र स्थानीय तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा उल्लेख्य योगदान पुऱ्याउन वन संवर्द्धन प्रणालीमा आधारित वनको दिगो र वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरिनेछ ।

३. वन पैदावारमा आत्मनिर्भरता हासिल गर्दै यसमा आधारित उद्यमशीलता र रोजगारी बृद्धि गर्ने । ४. वन क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापनका लागि तीनै तहका सरकारबीच समन्वय गरी आवश्यक कानुन निमार्ण र कार्यान्वयन गर्ने ।	३. निजी तथा सार्वजनिक खाली जग्गाहरूमा वृक्षारोपण गरी वन क्षेत्रको विस्तार र वनपैदावारको आपूर्तिमा सहज हुने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ४. नगर र नगर वरिपरि रहेका वन, हरियाली, सिमसार, पानीका मुहान, खाली क्षेत्र, नदीतटको उचित व्यवस्थापन गरिनेछ । ५. वन व्यवस्थापन कार्यलाई उद्योगको रूपमा विकास गर्न वन तथा वनपैदावारमा आधारित उद्यमशीलता विकास तथा उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गरी हरित रोजगारी बृद्धि गरिनेछ । ६. तीन तहका सरकारहरूबीच वन सम्बन्धी अनुगमन र समन्वयको लागि उपयुक्त कानुनी संरचना निमार्ण गरिनेछ । ७. नगरक्षेत्रभित्र भएको खाली जमिनमा जलवायु अनुकुलन हुने वनस्पतीहरूको नर्सरी तयार गरी वृक्षारोपण कार्य गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्तसम्म नगरक्षेत्रभित्र रहेको निजी, सामुदायिक तथा सार्वजनिक क्षेत्रमा भएका लोपोन्मुख र जाखिममा परेका वनस्पतीहरूको संरक्षण भएको हुनेछ। दिगो वन व्यवस्थापनका आधारभूत सिद्धान्तहरूको कार्यान्वयन भएको हुनेछ। स्थानीय जनसमुदायको समावेशी सहभागिताअनुसार वन संरक्षणका क्रियाकलापहरू सञ्चालन भएका हुनेछन् । हाल वन क्षेत्रले ओगटको ७०.१६ प्रतिशत क्षेत्र ७२ प्रतिशत भएको हुनेछ । समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन प्रणालीहरू अझ सुदृढ र सबल भएका र वनबाट प्राप्त हुने वस्तु तथा सेवाहरूको विविधीकरणसहित उक्त वस्तु तथा सेवाहरू विपन्न तथा वञ्चित समूहहरूसम्म पुगेको हुनेछ । साथै जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलनमा वन क्षेत्रको केन्द्रीय भूमिका स्थापित भएको हुनेछ ।

४.१.८ खनिज सम्पदा

१. पृष्ठभूमि

नेपालमा उत्खनन गरिएको खनिजलाई अति महत्त्वपूर्ण, महत्त्वपूर्ण र साधारण गरी तीन भागमा छुट्ट्याइएको छ । अति महत्त्वपूर्णमा सुन, चाँदी, हिरालगायतका बहुमूल्य धातु पर्छन । महत्त्वपूर्णमा चुनढुङ्गा, काइनाइट, फलाम र साधारणमा रातोमाटो, गिट्टी, बालुवालगायत पर्दछन । अतः खनिज सम्पदाको सदुपयोग विवेब पूर्ण रूपमा गर्नुपर्दछ । पृथ्वीको भ-ुगर्भमा पाइने मानव समुदायलाई अत्यधिक काम लाग्ने चुनढुङ्गा, फलाम, कोइला, पेट्रोल, तामा, सुन, सिसा, मार्बल, खरी आदि खनिज सम्पदा हुन् । यस्ता तत्त्वहरूलाई पृथ्वीको गर्भबाट उत्खन्न गरी आफ्नो आवश्यकताका चीज, वस्तुहरू बनाउनमा प्रयोग गर्दछन् । इन्धनको व्यवस्था, पूँजीको सङ्कलन, दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको निर्माण आदि क्षेत्रहरूमा यसको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या

नेपालमा वि.सं. २०२४ देखि वैज्ञानिक रूपमा भौगर्भिक सर्वेक्षण र खनिज पदार्थको उत्खनन् कार्य सुरु भएको हो । तापनि भौगर्भिक र वैज्ञानिक अध्ययनको अभाव र भरपर्दो तथ्याङ्कको अभावमा खनिज सम्पदाको उत्खनन् र विकास हुन सकेको छैन । नगरक्षेत्रभित्र रहेका खनिज सम्पदाको सम्भावना र उपलब्धताको बारेमा हालसम्म्म कुनै वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धा भएको छैन । न्यून पूँजी, प्रविधिको कमी, मानव संसाधनको आपूर्ति गर्न नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख समस्याहरू हुन् । खनिज सम्पदा आर्थिक विकास तथा मानवीय आवश्कता पुरा गर्नको लागि महत्त्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा हो ।

३. चुनौती तथा अवसर

प्राकृतिक स्रोतहरू विभिन्न प्रकृतिका हुन्छन् । भौगोलिक संरचना र मौसम तथा स्थानअनुसार प्राकृतिक स्रोतहरू फरक-फरक किसिमका हुने गर्दछन् । नगरक्षेत्रभित्र विद्यमान खनिज सम्पदाको अवस्थिति के कस्तो छ भनेर पहिचान गर्ने काम चुनौतीपूर्ण छ किन भने खनिज सम्पदाको खोज कार्यमा ठूलो जनशक्ति, प्रविधि र पूँजीको आवश्यकता पर्दछ ।

खनिज सम्पदाभित्रका साधारण तर्फका रातोमाटो, गिट्टी, बालुवालगायत वस्तुहरूको उत्खनन र आर्थिक बृद्धि प्रक्रियामा प्रयोग गर्ने अवसर उच्च रहेको छ । नगरक्षेत्र भित्र गिट्टी, वालुवा, माटो र रोडा उत्खनन गरेर निमार्णजन्य उद्योग सञ्चालन गर्न सकिने देखिन्छ ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

खनिज सम्पदाको प्रयोगलाई समृद्धिसँग एकीकृत गर्ने ।

४.२ लक्ष्य

खजिन पदार्थको खोज, उत्खनन् र प्रयोगलाई आर्थिक समृद्धिको दरिलो आधार बनाउने ।

४.३ उद्देश्य

१. खानी तथा खनिजजन्य पदार्थको अध्ययन, अनुसन्धान तथा अन्वेषण गर्ने गराउने,

२. साधारण तर्फका खानीहरूमा आधारित उद्योगको विस्तार गर्ने नियमन, प्रशासन तथा प्रवर्धन गर्ने गराउने,

३ खानी तथा खनिजजन्य पदार्थ सम्बन्धी नीति तथा कानुन तर्जुमा गर्ने गराउने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. खनिज सम्बन्धी आवश्यक ऐनको तर्जूमा गर्ने । २. खनिज सम्पदाको प्रवर्धन गर्न विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन, उत्खनन् तथा विकास गर्ने गराउने ।	१. खनिज सम्पदाहरूको अध्ययन, अन्वेषण, मूल्याङ्कन तथा प्रवर्धन गर्न खनिज ऐन तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । २. भू-वैज्ञानिक सर्वेक्षण र अनुसन्धान सञ्चालन गरिनेछ ।

३. स्थानीय स्रोत, साधन, पूँजी र जनशक्तिमा आधारित खजिन उद्योगहरू सञ्चालन गर्ने ।	(३) साधारणतर्फका खनिज सम्पदाहरूको प्रयोगलाई दिगो रूपमा सञ्चान गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यसम्म खनिज पदार्थहरूको बारेमा विस्तृत अध्ययनको कार्य पूरा भएको हुनेछ । सम्भाव्यताको खोजकार्य पूरा भएको हुनेछ । साधारणतर्फका खनिज पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको व्यवस्थित रूपमा विकास भएको हुनेछ । खनिज पदार्थको अध्ययन, अनुसन्धान तथा खोजका लागि आवश्यक ऐन तथा नीतिहरूको तर्जुमा भइसकेको हुनेछ ।

४.२ उद्योग वाणिज्य, आपूर्ति र पर्यटन

४.२.१ उद्योग

१. पृष्ठभूमि

उद्योग क्षेत्र आर्थिक विकासको इन्जिन हो । औद्योगिक विकासले रोजगारी सिर्जना, वस्तु र सेवाको मूल्य अभिबृद्धि, आवश्यक वस्तु तथा सेवाको उपलब्धता गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ । सुखी जीवन र समृद्ध अर्थतन्त्रको निमार्णमा ठोस योगदान दिन्छ । सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिताद्वारा दिगो एवम् बृहत् आधारसहितको औद्योगिक विकासमार्फत रोजगारी सिर्जना गरी गरिबी न्यूनीकरण गर्नमा उद्योग क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । औद्योगिक लगानीले उत्पादन र उत्पादकत्व बृद्धि, रोजगारी सिर्जना, स्थानीय स्रोतसाधन र प्रविधिको उपयोग, आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धनमा योगदान गर्दछ । त्यस्तै निजी क्षेत्रलाई लगानीप्रति आकर्षित तुल्याउँदै र वैदेशिक लगानीलाई नवीनतम प्रविधिका साथ भित्र्याउँदै नगरको उच्च, दिगो र फराकिलो आर्थिक बृद्धिदर हासिल गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान दिने गर्दछ ।

स्थानीय तहमा हुने औद्योगिक एकीकरणले स्थानीय श्रम, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित साना उद्योगहरूको संरक्षण गरी ठूला र आयात व्यवस्थापन गर्ने क्षेत्रमा वैदेशिक लगानी भित्राउन लगानीमैत्री वातावरण तयार गर्नुपर्नेछ । साथै, स्थानीय तह, प्रदेश र सङ्घ बीच समन्वय स्थापित गराई औद्योगिक विकासलाई गतिशीलता प्रदान गर्नु पर्नेछ । आर्थिक बृद्धिको संवाहकको रूपमा रहेको कृषि, पर्यटन, पूर्वाधार र जलविद्युत् विकासको परिपूरकका रूपमा औद्योगिक क्षेत्रलाई निर्यात प्रर्वद्धन गर्ने गरी विकास गर्नुपर्नेछ ।

२. प्रमुख समस्या

नेपालमा औद्योगिक लगानीमैत्री वातावरणमा सुधार नहुनु, औद्योगिक वस्तुहरूको उच्च प्रतिस्पर्धा हुनु, औद्योगिक पूर्वाधारहरूको पर्याप्त विकास नहुनु, आवश्यक जनशक्ति पलायन हुनु आदिले गर्दा औद्योगिक विकासले गति लिन र अपेक्षित रूपमा अर्थतन्त्रको विस्तार हुन नसक्नु औद्योगिक विकासमा देखिएको समस्या हुन् । उद्यमशील सोचको विकास हुन नसक्नु, उत्पादनशील क्षेत्र र उद्योगमा पूँजीको परिचालन र उपलब्धता हुन उद्योगले एकद्वार प्रणालीमा आबद्ध नहुनु, औद्योगिक उत्पादनहरू लागत प्रतिस्पर्धी तथा गुणस्तरीय नहुनु र निर्यातयोग्य वस्तुहरूको उत्पादन र विविधीकरण हुन् नहुनु यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख समस्याहरू हुन् । लघु, घरेलु तथा साना उद्योग प्रबर्द्धधनमा पूँजी, सीप, कच्चापदार्थ र विचारको संयोजन गराउन निजीक्षेत्रले नेतृत्व लिन नसक्नु, औद्योगिक विकासमा नवीन प्रविधि र उपकरणको प्रयोग गर्न नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका थप समस्याहरू हुन् । उद्योग तथा बजार अनुसन्धान र विकासमा नहुनु, उद्योगका

लागि प्राविधिक जनशक्ति पर्याप्त मात्रामा नहुनु र उद्योगलाई अन्तरनिर्भर क्षेत्रहरू जस्तै कृषि, वन, खानी तथा खानीजन्य क्षेत्रसँग एकीकृत र समन्वयात्मकरूपमा लैजान नसक्नु, स्वदेशी कच्चा पदार्थको कम उपयोग हुनु, स्वदेशी उद्योग र लगानीकर्तालाई प्रोत्साहन गर्न सहुलियत प्रदान गर्न नसक्नु, औद्योगिका पूर्वाधारको कमी हुन यस क्षेत्रमा देखिएका थप समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

औद्योगिक उत्पादनमा गुणस्तरीयता कायम गर्नु, औद्योगिक क्षेत्रमा विद्युत् आपूर्ति चौबीसै घण्टा हुने अवस्था सिर्जना गर्नु, श्रम नीति उद्योगमैत्री बनाउनु, औद्योगिक क्षेत्रमा पूर्वाधारको विकास बढाउँदै जानु, सञ्चालित उद्योगहरूलाई उत्पादन तथा उत्पादकत्वका दृष्टिले प्रतिस्पर्धी बनाउनु, मौजुदा उद्योगलाई रूग्ण हुनबाट जोगाउनु, रूग्ण उद्योगलाई पुनर्स्थापना गर्नु, नयाँ प्रविधिको प्रयोग गर्नु, औद्योगिक नीतिका प्रावधानहरूलाई आर्थिक ऐनले सम्बोधन गर्नु र विश्वव्यापीकरण तथा आर्थिक उदारीकरणले सिर्जना गर्दै ल्याएको प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणको सामना गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् ।

आर्थिक समुद्धिको साझा एजेण्डा रहनु, तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरू पहिचान हुनु, शक्ति सम्पन्न स्थानीय सरकार रहनु, खुला अर्थतन्त्र र उदारीकरणसहितको विश्व बजारसँगको सञ्जाल, स्वदेशी तथा विदेशी लगानीका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना हुँदै जानु, गैरआवासीय नेपालीहरूलाई औद्योगिक विकासमा परिचालन गर्ने सम्भावना बढ्नु, श्रम सम्बन्धमा सुधार हुनु, पूर्वाधार निर्माणमा सरकारको लगानी बढ्दै जानु, भूमण्डलीकरणसँगै औद्योगिक उत्पादनको श्रृङ्खला विकासोन्मुख मुलुकहरूतर्फ विस्तार हुँदै जानु, सूचना तथा आधुनिक सञ्चार प्रविधिको विकास र विस्तार हुनु र शिक्षित एवम् सीपयुक्त जनशक्ति स्वदेशमै तयार हुँदै गएको कारणले उद्योगको उत्पादकत्व र उत्पादनमा बृद्धि गर्न सकिने अवसरहरू देखिन्छन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

सुखी नगरवासीको लागि आयमूलक तथा आर्थिक रूपान्तरणकारी उद्योगको विकास ।

४.२ लक्ष्य

औद्योगिक क्षेत्रको विकास र विस्तारद्वारा रोजगारीमा बृद्धि, निर्यात प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थापन गरी स्थानीय अर्थतन्त्रको समृद्धि गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. उद्योग क्षेत्रको उत्पादन बृद्धि गरी स्थानीय उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान बढाउनु,

२. औद्योगिक क्षेत्रमा विकास गरी स्थानीय तहमा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्नु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. उद्योगको विकासका लागि आवश्यक नीति, कानुन र संस्थागत संरचनामा सुधार गर्ने ।	१. उद्योगलाई आवश्यक कच्चा पदार्थ आपूर्ति सुनिश्चितता गर्न आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ ।

२. स्थानीय स्रोत एवम् सीपको उपयोग गरी लघु, घरेलु, साना, मझौला तथा ठूला उद्योगको स्थापना र सञ्चालनलाई प्रभावकारी बनाउने ।	२. उद्योगहरूलाई आवश्यक दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने संस्थाको क्षमता विकास गरिनेछ । ३. औद्योगिक क्षेत्र तथा विशेष आर्थिक क्षेत्रहरूमा आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास तथा व्यवस्थापनमा सुधार ल्याइनेछ । ४.लक्षित विपन्न तथा गरिब समूहलाई घरेलु, साना तथा मझौला उद्योगमार्फत रोजगारी सिर्जना गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

उद्योगहरूको स्थापना तथा विस्तारमा बृद्धि र बजार सम्बन्धको विस्तार भएको, आधुनिक प्रविधिको अधिकतम प्रयोगसँगै गुणस्तरीय वस्तुहरूको उत्पादनद्वारा निर्यात बढ्न गई तथा आयात प्रतिस्थापन भई स्थानीय अर्थतन्त्रको व्यापार घाटा कम भएको र औद्योगिक एवम् बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण तथा संवर्द्धन भएको हुनेछ । योजनाको अन्त्यसम्म करिब २५०० र उद्यमी तथा श्रमिकहरूलाई तालिम दिइएको हुनेछ । स्थानीय कच्च पदार्थमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूको स्थापना भएको हुनेछ ।

४.२.२ वाणिज्य

१. पृष्ठभूमि

वाणिज्य क्षेत्रको विकासले वस्तु तथा सेवाको सहज आपूर्ति र देशमा उत्पादित वस्तु तथा सेवाको निर्यातबाट आर्थिक बृद्धि हुन सक्दछ । वैदेशिक वस्तुको व्यापार साथै सेवाको व्यापारबाट नवोदित अर्थतन्त्रले बढी फाइदा लिन सक्दछ । यसर्थ व्यापार नै आर्थिक विकासको मेरुदण्ड हो भन्ने मान्यताकासाथ सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र साझेदारीमार्फत आयात व्यवस्थापन एवम् निर्यात प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छन् । विश्व व्यापार सङ्गठन, दक्षिण एसियाली स्वतन्त्र व्यापार सम्झौता (साफ्टा) तथा बहुक्षेत्रीय प्राविधिक तथा आर्थिक सहायतासम्बन्धी बङ्गालको खाडीको प्रयत्न (बिमस्टेक) समेत सँगको आबद्धताबाट अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्ध मजबुत बनाउने अवसर नेपालले प्राप्त गरेको छ । यस किसिमको उपलब्धिबाट स्थानीय सरकारहरूले पनि थप अवसरहरू प्राप्त गर्न सक्दछन् ।

२. प्रमुख समस्या

आय गरिबी आन्तरिक र बाह्य व्यापारको प्रमुख समस्या हो । तल्लो तहका जनताको क्रयशक्ति कमजोर छ । विप्रेषण र मौसमी आम्दानीका कारण जनताको क्रयशक्ति बृद्धि भए पनि उपभोग्य सामग्री र विलासीताका वस्तुको मागमा उच्च बृद्धि भएपनि उक्त माग धान्ने गरी आन्तरिक उत्पादन बढ्न नसक्नु वाणिज्य क्षेत्रको समस्या हो । कृषि क्षेत्रलाई यान्त्रीकरण, विविधीकरण, औद्योगिकीकरण तथा व्यवसायीकरण गर्न नसक्दा आमकृषक वर्गको आम्दानीले वाणिज्यमा ठोस योगदान दिँन सकेको छैन ।

३. चुनौती तथा अवसर

नेपाली वस्तुले लाभ लिन सक्ने अन्तर्राष्ट्रिय बजारको खोजी गर्नु, निर्यात हुने वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर परीक्षण, प्रमाणीकरण, लेबलिङ र प्याकेजिङसम्बन्धी क्षमता अभिबृद्धि गर्नु, विशेष आर्थिक क्षेत्र पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा ल्याउनु, कमजोर औद्योगिक श्रम सम्बन्धजस्ता विषयहरू सम्बोधन गर्नु, कृषिजन्य उत्पादनका साथै विलासिताका वस्तुहरूको आयातमा उच्च रूपमा भएको बृद्धि निरुत्साहित गर्नु, उत्पादनात्मक र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा बृद्धि गरी व्यापार क्षेत्रमा संरचनागत परिवर्तन गर्नु, निर्यात प्रर्वद्धन गर्दै उच्च व्यापार घाटालाई कम गर्नु वाणिज्य क्षेत्रका प्रमुख चुनौती हुन् ।

वाणिज्य क्षेत्रका साबिकका नीति, ऐन, नियमहरू परिमार्जन र नयाँ निर्माण गरी आर्थिक उदारीकरण तथा विश्व व्यापार प्रणालीबाट सृजित अवसरहरूको उपयोग र वाणिज्य नीति, २०७२, विकास सहायता नीति, २०७१, विदेशी लगानी नीति, २०७१, कृषि विकास रणनीति, २०७२ तथा नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०७३ को प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट निर्यात प्रवर्द्धन र आन्तरिक उत्पादन बृद्धिमा ठोस सहयोग पुग्ने अवसर वाणिज्य क्षेत्रमा प्राप्त छ । दुई विशाल र गतिशील छिमेकी देशसँगको व्यापारबाट अथाहा फाइदा लिन सक्ने अवसर देखिन्छ । कोभिड १९ पश्चातको बजार कृषिजन्य वस्तुले लिने भएकोले स्थानीय कृषिजन्य उत्पादनले वाणिज्य क्षेत्रमा अवसर प्राप्त गर्न सक्ने देखिन्छ ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

अनुकुल व्यापारमार्फत गतिशील स्थानीय अर्थतन्त्र र आर्थिक समृद्धि ।

४.२ लक्ष्य

स्थानीय, आन्तरिक र अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्यात प्रवर्द्धन गरी आर्थिक गतिशीलताद्वारा रोजगारीमा बृद्धि गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. आन्तरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय निर्यात व्यापार प्रवर्द्धन गर्दै स्थानीय कच्चा पदार्थ, स्रोत, साधन र सीप बढी प्रयोग हुने वस्तुको निकासी प्रवर्द्धनमार्फत प्राप्त हुने लाभलाई बस्ती स्तरसम्म विस्तार गर्नु,

२. खाद्यान्न तथा आधारभूत उपभोगका वस्तुहरू तथा तुलनात्मक लाभका निर्यातजन्य वस्तु तथा सेवाको उत्पादन बृद्धि गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. वाणिज्य क्षेत्रलाई स्थानीय अर्थतन्त्रको प्रमुख रूपमा स्थापित गर्न यस क्षेत्रलाई आर्थिक मूल प्रवाहीकरण र विदेशी एवम् स्वदेशी व्यापार र लगानीलाई एकीकृत दृष्टिले सहजीकरण गर्ने । २.खाद्यान्न तथा आधारभूत उपभोग्य र तुलनात्मक लाभ र प्रतिस्पर्धी क्षमता भएका वस्तु तथा सेवाहरूको पहिचान, प्रवर्द्धन,	१. निर्यातका लागि सम्भाव्य मुख्य-मुख्य वस्तु तथा सेवाको निर्यात रणनीति तयार गरिनेछ ।

विविधीकरण तथा उत्पादन र उत्पादकत्वमा बृद्धि गरी आयात व्यवस्थापन र निर्यात प्रवद्धन गर्ने ।	२. निर्यातयोग्य वस्तु तथा सेवाको उत्पादन र विकासमा स्थानीय श्रम, सीप र प्रविधिको उपयोग गर्दै पृष्ठ तथा अग्र सम्बन्धहरू सुदृढ गरिनेछ । ३. निजी क्षेत्रको प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिबृद्धिका लागि निजी क्षेत्रसँगको साझेदारीमा वस्तुको उत्पादन, गुणस्तर सुधार र निर्यात प्रवर्द्धन गरिनेछ । ४. निर्यात व्यापार अभिबृद्धि गर्न वस्तुगत र स्थानगत व्यापारको विविधीकरणसँगै प्रक्रियागत सरलीकरण गरिनेछ । ५. कृषिजन्य उद्योगहरूको विस्तारका लागि कर र बिमा लगायतका क्षेत्रमा छुट दिइनेछ । ६.परम्परागत सीप र कौशल भएका वस्तु तथा सेवाको उत्पादनलाई संरक्षण प्रवर्द्धन र व्यवसायीकरण गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

देशगत व्यापार विविधीकरण भएको, योजना अवधिको अन्तिम वर्ष सम्ममा निकासीजन्य वस्तुको उत्पादन हालको ६ प्रतिशबाट ३० प्रतिशत पुगेको हुने छ । खाद्यान्न, तरकारी र आधारभूत उपभोग्य वस्तुको उपभोगमा नगरपालिका निर्यातमा वचतमुखी हुनेछ ।

४.२.३ आपूर्ति

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले उपभोक्ताको हकको सुनिश्चतता गर्न प्रत्येक उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु तथा सवा प्राप्त गर्ने हक र गुणस्तरहीन वस्तु वा सेवाबाट क्षति पुगेको व्यक्तिलाई कानुनअनुसार क्षतिपूर्ति पाउने हकको व्यवस्था गरेको छ । साथै कालोबजारी, एकाधिकर, कृत्रिम अभाव सिर्जना, प्रतिस्पर्धा नियन्त्रण जस्ता कार्यको पूर्ण अन्त्य गर्दै तीनै तहका अर्थतन्त्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाई व्यापरिक स्वच्छता र अनुशासन काय गरी उपभोक्ताको हकहित संरक्षण गर्ने राज्यको नीति रहेको छ । देशमा नागरिकहरूको दैनिक जीवनयापन गर्न आवश्यक वस्तु एवम् सेवा, खाद्यान्नको व्यवस्था, स्वास्थ्य उपचारका लागि आवश्यक औषधी, सामग्री र पेट्रोलियम पदार्थ आदि सहज, सुलभ र उचित मूल्यमा उपभोक्ताले पाउने व्यवस्था गर्नु अति आवश्यक हुन्छ । सामाजिक न्याय र राज्यको दायित्व पूरा गर्ने क्रममा आर्थिक रूपले कमजोर वर्गका जनतालाई अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तुमा सहज पहुँचको वातावरण निर्माण गर्नुपर्दछ ।

२. प्रमुख समस्या

अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको गुणस्तरीय र सहज उपलब्ध हुन नसक्नु, खाद्यान्नमा हुने मिसावबट, ठगी, कोलोबजारी, सिण्डकेट जस्ता विकृतिहरू कारण बजारमा कृत्रिम अभाव सिर्जना हुनु, खाद्यान्नको माग अनुरूप उत्पादन नहुनु, पेट्रोलियम पदार्थ तथा ग्यासको आन्तरिक उत्पादन नहुनु, आपूर्तिसम्बन्धी छुट्टै कानुनी व्यवस्था नहुनु, बजार अनुगमन प्रभावकारी हुन नसक्नु र भएका कानुनहरूको कडाइका साथ पालना गराउन नसकिनु यस क्षेत्रका जटिल समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

बजारको नियमित र प्रभावकारी अनुगमन गरी स्वच्छ, प्रतिस्पर्धी र सक्षम बजार संयन्त्रमार्फत आपूर्ति व्यवस्था सहज बनाई उपभोक्ताको हकहित संरक्षण गर्नु, खाद्यान्नको उत्पादनमा आएको कमी र उच्च मूल्य बृद्धिका सन्दर्भमा खाद्य वस्तुको सहज आपूर्ति बनाइराख्नु र स्थानीयस्तरमा खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति गराइराख्नु आपूर्तिका मुख्य चुनौती हुन् । त्यस्तै सरकारी, निजी, सामुदायिक र अन्तरप्रदेश तथा अन्तर स्थानीय निकायहरूबीच समन्वयमा अपेक्षाअनुरूप आधारभूत उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति प्रणाली सुदृढ र प्रभावकारी बनाउनु, पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा आउने उतारचढाव, मुद्रास्फीतिलगायतका कारणले इन्धन आपूर्तिमा कठिनाइ उत्पन्न हुनु, व्यवसायिक र वैज्ञानिक कृषि प्रणाली अपनाउन नसक्नु यस क्षेत्रका अन्य चुनौती हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको गुणस्तरीयता, छिटा-छरितो आपूर्तिको व्यवस्था ।

४.२ लक्ष्य

गुणस्तरयुक्त उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको सर्वसुलभ र नियमित आपूर्तिको संयन्त्र प्रभावकारी बनाई उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्दै आपूर्ति प्रणालिमा जनताको पहुँच बढाउने ।

४.३ उद्देश्य

१. वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति मूल्य र गुणस्तरको प्रभावकारी अनुगमनगरी अत्यावश्यक वस्तुहरूमा हुने कालो बजारी र कृत्रिम अभावलाई नियन्त्रण गर्दै उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्ने,

२. आपूर्ति व्यवस्थालाई दिगो, सुनिश्चित, गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउनु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. बजारमा एकाधिकारी प्रवृत्ति, कृत्रिम अभाव, मुनाफाखोरी लगायत आपूर्तिमा हुने व्यवधान रोक्न निजी क्षेत्रसमेतको	१. आपूर्ति व्यवस्था प्रभावकारी बनाउन वडागत आपूर्ति अनुगमन व्यवस्था सुदृढ गरिनेछ ।

संलग्नतामा आवश्यक अनुगमन र नियन्त्रण कार्यक्रमलाई बढी प्रभावकारी बनाइने । ३. वस्तु तथा सेवाको सहज एवम् मीतव्ययी आपूर्तिको लागि सरकारी, निजी, सामुदायिक र सहकारी संस्थाहरूबीच प्रभावकारी समन्वय गर्ने । ४. विपद्को समयमा पनि वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति सहज बनाउन संस्थागत क्षमता विकास र विस्तार गर्ने तथा भण्डारण क्षमता बृद्धि गर्ने ।	२. कालाबजारी, एकाधिकार, कृत्रिम अभाव सिर्जना गर्ने र प्रतिस्पर्धा नियन्त्रणजस्ता कार्यको अन्त्य गर्न व्यवसायिक नैतिकता र अनुशासन कायम गरिनेछ । ३. उपभोक्ता जागरण तथा सशक्तीकरण कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । ४. बजार अनुगमन सघन एवम् नियमित बनाउँदै सूचना प्रविधिको प्रयोग बढाई कालोबजारी नियन्त्रणका लागि आवश्यक कानुनी, संस्थागत तथा प्रक्रियागत सुधार गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यसम्म स्थानीय तहमा आवश्यक आपूर्ति व्यवस्थाको संस्थागत विकास भएको हुनेछ । प्रत्येक वडामा समुदायद्वारा सञ्चालित सहकारी पसलहरूको स्थापना भई सेवा सञ्चालनमा आएको हुनेछ । कालोबजारी, कृत्रिम अभाव सिर्जना गर्ने निजी व्यवसायीहरू नीतिगत र संस्थगत रूपमै निरुत्साहित भएका हुनेछन् । नगरपालिकाभित्र खाद्य भण्डारका लागि आवशयक भौतिक संरचनाको विकास भएको हुनेछ । दैनिक उपभोग्य वस्त तथा सेवाको सहज आपूर्ति हुनेछ । आम उपभोक्ताले उचित मूल्यमा गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा उपभोग गर्न पाउने वातावरण सिर्जना भएको हुनेछ । आम जनताहरू खाद्य तथा आपूर्तिको वितरण संयन्त्रको बारेमा पूर्ण सचेत भएका हुनेछन् ।

४.२.४ पर्यटन

१. पृष्ठभूमि

पर्यटन उद्योग नेपालको तुलनात्मक लाभ प्राप्त उद्योगको रूपमा रहेकोले देशको अर्थतन्त्रमा यसको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ । यस उद्योगको विकासबाट रोजगारी बृद्धि र आयआर्जनका, साथै देशको शोधनान्तर स्थितिको सुधारमा ठोस मद्दत पुगिआएको छ । यस क्षेत्रको विकासले ऐतिहासिक एवम् धार्मिक स्थलहरूको सम्बर्द्धन र वातावरण संरक्षणमा समेत प्रत्यक्ष सघाउ पुऱ्याउन सक्ने देखिन्छ । धुँवारहित उद्योगका नामले विश्वव्यापी रूपमा प्रचलित यस क्षेत्रको विकासले तल्लो तहसम्म आर्थिक गतिविधिहरूलाई चलायमान बनाउँछ । प्रकृति र संस्कृति बीचको धुलनबाट उत्पन्न हुने मानवीय सेवा नै पर्यटन व्यवसाय हो । प्राकृतिक, सांस्कृतिक, साहसिक, ऐतिहासिक तथा धार्मिक दृष्टिबाट नेपाल विश्वकै एक प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्य देश हो । पर्यटकीय गन्तव्यहरूको विविधीकरण गर्दै नयाँ पर्यटकीय स्थल र उपजहरूको पहिचान, विकास तथा पर्यटकीय पूर्वाधारहरूको विकास गरी पर्यटन उद्योगलाई स्थानीय अर्थतन्त्रको एक प्रमुख आधारको रूपमा विकास गर्न जरूरी छ । पर्यटन प्रबर्द्धनको माध्यमबाट रोजगारीका अवसरमा बृद्धि गरी गरिबी न्यूनीकरण गर्दै जनताको जीवनस्तरमा सुधार गर्नु आवश्यक छ ।

२. प्रमुख समस्या

हाल विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड १९ का कारण पर्यटन व्यवसायको प्रबर्द्धनको प्रमुख समस्या देखिएको छ। पर्यटकहरूको समय-सापेक्ष माग अनुरूपका पर्यटन स्थल र सेवा विकास नहुनु । ग्रामीण पर्यटन व्यवसायको व्यापक प्रचारका कार्य हुन सकेको छैन । भौतिक पूर्वाधारहरूको अप्रर्याप्तता, पर्यटन विकासको लागि नयाँ गन्तव्य स्थलको खोज नहुनु, आवशयक अध्ययन तथा अनुसन्धान नहुनु आदि यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् । पर्यटन विकासको लागि आवश्यक सरकारी एवम् निजी क्षेत्रको संस्थागत व्यवस्था सुदृढ हुन सकेको छैन ।

३. चुनौती तथा अवसर

कोभिड १९ महमारीको शिकारमा पर्यटन क्षेत्र परेको छ। महामारीको प्रभावलाई पुनर्स्थापन गर्दै पर्यटन क्षेत्रलाई पूर्वावस्थामा फर्काउनु यस क्षेत्रको प्रमुख चुनौती हो । महामारीका कारण अन्तर्राष्ट्रिय जगत्बाट नेपालको आउने पर्यटकहरूलाई सुरक्षित तरिकाले आकर्षण गर्नु अर्को चुनौतीपूर्ण कार्य हो । पर्याप्त पर्यटकीय सूचनाको व्यवस्था नहुनु, स्थलगत यातयातलाई थप भरपर्दो बनाउनु, पर्यटन क्षेत्रबाट प्राप्त लाभको न्यायोचित वितरण तथा नयाँ पर्यटकीय गन्तव्य स्थलहरूको खोजीसँगै पूर्वाधार विकासमार्फत पर्यटकीय उपजको विकास गरी पर्यटकीय सेवा तथा गन्तव्यको विविधीकरण गर्नुसमेत चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

ग्रामीण पर्यटन, पर्यापर्यटन, घरबास पर्यटन तथा कृषि पर्यटनका दृष्टिले नगरक्षेत्र अब्बल मानिन्छ । यसप्रकारका अद्वितीय पर्यटकीय क्षेत्र रहनु, पर्यटकीय क्षेत्रमा पूर्वाधार विकास हुँदै जानु, छिमेकी जिल्ला, स्थानीय तह खासगरी ट्रेकिङ्ग क्षेत्र यसै नगरपालिकाको क्षेत्रबाट सञ्चालन हुनु यस क्षेत्रका थप अवसरहरू हुन् । पर्यटन पूर्वाधार बृद्धिमा सरकारको जोड रहनु र निजी क्षेत्रको पर्यटन क्षेत्रमा लगानी बृद्धि हुनु यस नगरपालिकाको विकासको अवसरका रूपमा रहेका छन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

आर्थिक समृद्धिको आधार पर्यटन पूर्वाधार ।

४.२ लक्ष्य

पर्यटन व्यवसायको विस्तारमार्फत आर्थिक गतिशीलता र रोजगारीका अवसर अभिबृद्धि गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. पर्यटन उद्योगको विकासमार्फत स्थानीय तहमा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने,

२. आर्थिक समृद्धिका लागि पर्यटन व्यवसायमा विविधीकरण गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. गन्तव्य स्थलको रूपमा स्थापित गर्न स्थानीय मूल्य र मान्यतामा आधारित पर्यटकीय गतिविधिबाट विविधता कायम गरी नयाँ पर्यटकीय गन्तव्यहरूको विस्तार गर्ने । २. परम्परागत आतिथ्यसहितको विशिष्ट सेवा प्रदान गरी पर्यटकीय सेवाको गुणस्तरमा अभिबृद्धि गर्ने । ३. ग्रामीण पर्यटनमार्फत यस क्षेत्रका लाभलाई जनस्तरसम्म पुऱ्याउने ।	१.स्थानीय मौलिक संस्कृति, परम्परागत आतिथ्य एवम् प्रकृतिसँग सहकार्य गरी पर्यटकीय आकर्षणको रूपमा प्रस्तुत गरिनेछ । (२) नयाँ पर्यटक गन्तव्यहरूको अनुसन्धा र पहिचान गरिनेछ । ३.ग्रामीण पर्यटकको आगमनमा अभिबृद्धि गर्न पदमार्गको उपयुक्तताका आधारमा आवश्यक पूर्वाधारसहित स्थानको पहिचान र विकास गरिनेछ । ४. पर्यटकीय स्थलहरूमा न्यूनतम सुविधाहरूको विकास गर्न स्थानीय वासिन्दालाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यसम्म पर्यटकीय गतिविधि ग्रामीण स्तर सम्म विस्तार भई ग्रामीण घरबास पर्यटन व्यवसायमा आन्तरिक र बाह्य पर्यटकहरूलाई गन्तव्यस्थलको रूपमा विकास भएको हुनेछ । प्रत्येक वडामा घरबास पर्यटन सञ्चालनमा आएको हुनेछ । आन्तरिक र बाह्य पर्यटकहरूको लागि पदमार्गको विकास भएको हुनेछ । धार्मिक पर्यटनका लागि सबै मठ मन्दिरहरूको संरक्षण भएको हुनेछ ।

परिच्छेद ५ : सामाजिक क्षेत्र

५.१ जनसङ्ख्या तथा बसाइसराइँ

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले जनसङ्ख्या व्यावस्थापनको कार्यलाई सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय निकायको जिम्मेवारीमा राखेको छ । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय निकायको एकल तथा साझा अधिकारको कार्य विस्तृतीकरणले योजना, परिवार नियोजन र जनसङ्ख्या व्यवस्थापनलाई सङ्घ र प्रदेशको साझा जिम्मेवारीको रूपमा लिएको छ भने व्यक्तिगत घटना (जन्म, मृत्यु, विवाह, सम्बन्ध बिच्छेद र बसाइसराइँ सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने कार्य सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय निकायको अधिकारको राष्ट्रिय कार्यसूचीमा रहेको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा जनसङ्ख्या तथा बसाइसराइँ बहुसरोकारको विषय भएकाले सबै सार्वजनिक नीतिमा पहिलो प्राथमिकताका साथ व्यवस्थापन गर्नु निकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

२. प्रमुख समस्या

जनसङ्ख्या सम्बन्धी तथ्याङ्क, वितरण र व्यवस्थापन सम्बन्धी आवश्यक सूचना नहुनु प्रमुख समस्या रहेको छ। गरिबी, अशिक्षा, भौगोलिक विकटता, अव्यवस्थित बसोबास र बसाइसराइँ तथा आप्रवासन र सामाजिक कुरीतिका कारण जनसङ्ख्या र विकासकाबीच असन्तुलन हुनु यस क्षेत्रका थप प्रमुख समस्या हुन्। जनसङ्ख्यात्मक लाभांशको रूपमा रहेको उत्पादनशील जनशक्तिको आन्तरिक तथा बाह्य आप्रवासनले कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रको उत्पादनमा नकारात्मक असर पर्नु, विकासको असन्तुलित वितरण तथा जलवायु परिर्वन, प्राकृतिक प्रकोपजस्ता कारणहरूले मानिसको स्वस्फूर्त बसाइसराइँ प्रभावित भइ जनसङ्ख्याको वितरणमा प्रतिकुल प्रभाव पर्नु, जनसङ्ख्या व्यवस्थापन, बसाइसराइँ, आप्रवासन र विकासका बीचमा समन्वयात्मक रूपमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न नसक्नुजस्ता समस्यासमेत यस क्षेत्रमा रहेका छन् ।

३. चुनौती र अवसर

स्थानीय नीति तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्दा जनसाङ्ख्यिक सूचक र आर्थिक तथा भौतिक विकासका सूचकहरूबीच तादाम्यता तथा सन्तुलन कायम गर्नु, उत्पादनशील जनशक्तिलाई रोजगारीका माध्यमबाट स्थानीय क्षेत्रमै उपयोग गर्ने वातावरण निर्माण गर्नु, उच्च दरमा बढ्दो ज्येष्ठ नागरिकको जानसङ्ख्या व्यवस्थापन गर्नु, स्वास्थ, शिक्षा, रोजगारी र खानेपानीजस्ता आधारभूत सुविधासहितको एकीकृत बस्ती विकास गर्नु, सन्तुलित तथा समानुपातिक विकासमार्फत आन्तरिक बसाइसराइँलाई व्यवस्थित गर्नु तथा स्थानीय तहमा जनसाङ्ख्यिक सूचना बैंकको निर्माण र विस्तार गर्नुजस्ता चुनौती रहेका छन्।

जनसङ्ख्या सम्बन्धी दीर्घकालीन योजना नहुनु, कुल जनसङ्ख्यामा १५ देखि ५९ वर्ष उमेरका जनसङ्ख्याको प्रतिशत उच्च रही जनसाङ्ख्यिक लाभको उच्चतम उपयोग गरी स्थानीय आर्थिक र सामाजिक विकासमा योगदान पुरयाउन सकिने अवस्था हुनु, जनसङ्ख्या र बसाइसराइँको व्यवस्थापन एवम् विकासलाई एकसाथ लैजाने प्रतिवद्धता सम्बन्धित सबै पक्षमा हुनु, वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषण एवम् सीपलाई स्थानीय क्षेत्रको प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा लगानी हुने अनुकुल वातावरण बन्दै जानु, पूर्वाधार विकास, साना सहर निर्माण, रोजगारीका अवसरको सिर्जना, एकीकृत बस्तीको विकासलगायतका कार्यक्रमहरूमार्फत बसाइसराइँको व्यवस्थापन गर्नुपर्छ भन्ने कुरामा सम्बन्धित सबै पक्षको मत्यैक्यता हुनु, जनसङ्ख्या र बसाइसराइँ व्यवस्थापनमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायहरूको चासो बढ्दै जानु तथा नगरपालिकाभित्र जनसङ्ख्या र बसाइसराइँ सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिने समेत अवसर रहेका छन्।

४. क्षेत्रगत सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

उत्पादनशील र प्राविधिक जनसाङ्ख्यिक स्रोत ।

४.२ लक्ष्य

जनसङ्ख्या र बसाइसराइँको उचित व्यवस्थापन गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

सबै नागरिकलाई स्वस्थ, सबल र सक्रिय बनाई औसत आयु बृद्धि गर्नु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. किशोर किशोरी तथा युवाहरूको सुरक्षित यौन तथा प्रजनन स्वास्थ, परिवार नियोजन, सुरक्षित मातृत्व र सुरक्षित गर्भपतन लगायतका सेवालाई अधिकारमुखी कार्यक्रमको रूपमा विकास गर्ने ।	१. सुरक्षित यौन तथा प्रजनन स्वास्थ लगायतका सेवालाई अधिकारका रूपमा विकास गरी गुणस्तरीय बनाउँदै पहुँच बढाइनेछ । २. किशोरी आमाबाट हुने जन्मदर तथा कम उमेरमा हुने गर्भधारणलाई घटाउन, सुरक्षित गर्भपतन तथा यौन शिक्षा र प्रजनन स्वास्थ सेवालाई विस्तार गरिनेछ । ३. किशोर किशोरी तथा युवाहरूको सुरक्षित एवम् जिम्मेवार र जीवनोपयोगी क्षमताको विकासको लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ४. बालविवाह न्यूनीकरण गर्न किशोर किशोरी तथा युवाहरूको लागि आवश्यक, उपयुक्त र सर्वसुलभ शैक्षिक वातावरणको विकासमा जोड दिइनेछ ।
२. जनसाङ्ख्यिक लाभांश सदुपयोग गर्न ज्ञान र सीपमा आधारित रोजगारीका अवसर सिर्जना गरिनेछ ।	१. जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका लागि विकास साझेदार, जिल्ला तथा प्रदेश र सङ्घ स्थित सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था, निजी क्षेत्र, सहकारी तथा सामुदायिक संस्थासँगको साझेदारी र सहकार्यलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । २. मानव संसाधन विकासका लागि विस्तृत कार्य योजना बनाई जनसाङ्ख्यिक लाभांशको सदुपयोग गरिनेछ । ३. वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका जनशक्ति तथा संगठित युवा जनशक्तिले आर्जन गरेको सीप, ज्ञान, क्षमता, संस्कृति तथा साधन

	स्रोतलाई उद्यमशीलता, स्वरोजगारी र व्यवसायिक कार्यमार्फत उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।
३. अधिकारमा आधारित लैङ्गिक समानता र समावेशीकरणको माध्यमबाट जनसङ्ख्या र विकासमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने नीति लिंदै विद्यमान अभ्यास तथा संस्थागत व्यवस्थामा सुधार गर्ने ।	१. लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको मान्यता अनुरूप जनसङ्ख्या तथा आर्थिक विकासका कार्यक्रमहरूमा गरिब, सीमान्तकृत, दलित, महिला, बालबालिका, किशोरकिशोरी, असक्त तथा अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा ज्येष्ठ नागरिकहरूको सहभागितालाई सुनिश्चित गरिनेछ । २. परम्परागत रूपमा नेपाली समाजले अवलम्बन गर्दै आएको पारिवारिक मूल्य मान्यतालाई सम्मान गर्दै व्यवस्थित परिवारको अवधारणालाई प्रोत्साहित गरिनेछ । ३. ज्येष्ठ नागरिकको अनुभव, ज्ञान, क्षमता र सीपलाई समाज र राष्ट्रको विकासमा लगाउने वातावरण सिर्जना गरिनेछ । ४. क्रमिक रूपमा नेपालमा ज्येष्ठ नागरिकको जनसङ्ख्यामा बृद्धि भइरहेको सन्दर्भमा उनीहरूको लागि सामाजिक सुरक्षा तथा सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रमहरू तयार गरी सम्बोधन गरिनेछ । ५. नगरपालिकाभित्रका अस्पतालहरूमा वार्डहरूको विकास र विस्तार गरिनेछ । ६. नगरका सबै संरचना र कार्यक्रमहरू अपाङ्गमैत्री बनाइनेछ ।
४. एकीकृत बस्ती विकासको माध्यमबाट आन्तरिक बसाइसराइँ र सहरीरकरणलाई व्यवस्थित गर्ने ।	१. सहरी विकासका सम्भावना भएका स्थानीय ठाउँहरूको पहिचान गरी तिनलाई सहरका सूचना तथा सञ्चारले जोडिनेछ भने ग्रामीण क्षेत्रलाई पनि पूर्वाधार विकासका कार्यक्रमहरू प्रोत्साहित गरिनेछ । २. पछाडि परेका क्षेत्रमा शिक्षा, स्वास्थ, भौतिक पूर्वाधार निर्माणको समानुपातिक विकासमा जोड दिँदै रोजगारी र अवसरको सिर्जना गरिनेछ । ३. विकास आयोजनाको सञ्चालन पूर्व नै जनसाङ्ख्यिक प्रभाव मूल्याङ्कन गरिनेछ ।
५. जनसङ्ख्या तथा बसाइसराइँ सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थापनलाई गुणस्तरीय तथा प्रभावकारी बनाइ अध्ययन, अनुसन्धान, सर्वेक्षण, प्रक्षेपण, विश्लेषण गरी जनसङ्ख्या सूचनालाई व्यवस्थित गर्ने ।	१. जन्म, विवाह, बसाइसराइँ र मृत्युजस्ता व्यक्तिगत घटनाको दर्ता प्रणालीलाई प्रोत्साहन गर्नुका साथै अनिवार्य गराइनेछ ।

	२. स्थानीय निकायमा राखिने तथ्याङ्कलाई राष्ट्रिय मूलसञ्जालसँग आबद्ध गरी हरेक समयमा जनसाङ्ख्यिक सूचना अद्यावधिक हुने प्रणालीको विकास तथा सम्प्रेषणको व्यवस्थासमेत गरिनेछ । ३. विकास आयोजना तर्जुमा गर्दा पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन प्रणालीलाई पारदर्शी र वैज्ञानिक बनाइनेछ । ४. आन्तरिक र बाह्य बसाइसराइँ सम्बन्धी अभिलेखन र तथ्याङ्क प्रणालीलाई व्यवस्थित गरिनेछ । ५. जनसङ्ख्या तथा बसाइसराइँ, विकास र वातावरणबीच समन्वय र सहकार्य गर्दै जनसङ्ख्या व्यवस्थापनलाई समग्र विकासको अभिन्न अङ्गको रूपमा संस्थागत गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

मानव विकास सूचाङ्क ०.४७८ वाट ०.५५ पुगेको हुनेछ । पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ता ८५.बाट १०० प्रतिशत पुगेको हुनेछ । जनसङ्ख्या व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमार्फत जनसङ्ख्याको अद्यावधिक तथ्याङ्क उपलब्ध भएको हुनेछ ।

५.२ शिक्षा

१. पृष्ठभूमि

शिक्षा विकासको आधार हो । शिक्षा मर्यादित एवम् परिस्कृत जीवन र सम्मानित रोजगारी तथा उद्यम विकासको आधारसमेत हो । ज्ञानमा आधारित समाजको माध्यमबाट मुलुकको दिगो शान्ति र समृद्धिका लागि शिक्षालाई महत्त्वपूर्ण माध्यमको रूपमा स्वीकार गरिँदै आएको छ । नेपालको संविधान २०७३ ले शिक्षा सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । संविधानले आधारभूत तहसम्मको शिक्षामा पहुँच, आधारभूत तहसम्मको अनिवार्य र निशुल्क शिक्षा तथा माध्यमिक तहसम्मको निशुल्क शिक्षा पाउने हक प्रत्याभूति गरेको छ । अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानुनबमोजिम निशुल्क उच्च शिक्षा पाउने, प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुनबमोजिम आफनो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने प्रत्याभूति गरेको छ । साथै, शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यवसायिक, सीपमूलक तथा रोजगारमूलक बनाउँदै शिक्षामा राज्यको लगानी अभिबृद्धि गर्दै निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने नीति अवलम्बन गरेको छ । नगरपालिकाको नेतृत्वदायी र निजी क्षेत्रको परिपूरक भूमिकामा गुणस्तर अभिबृद्धि गर्दै समग्र शिक्षाको विकास गर्ने मूल सोच यस योजनाले लिएको छ ।

२. प्रमुख समस्या

सबै समुदाय र वर्गका लागि गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँच हुन नसक्नु, विशेष तथा लक्षित समूहका बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न नसक्नु, भर्ना भएका विद्यार्थीको निरन्तरता कायम गर्दै अपेक्षित रूपमा सिकाइ उपलब्धि हासिल हुन नसक्नु, विषयगत रूपमा सबै विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसक्नु, अपाङग मैत्री भौतिक संरचना प्राविधिक शिक्षाको अपेक्षित विकास गर्न नसक्नु, प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा र सीप विकास एवम् शिक्षा सम्बन्धी अधिकार कार्यान्वयन गर्नका लागि पर्याप्त स्रोत व्यवस्थापन गर्न नसक्नु, तोकिएको

शैक्षिक सत्रमा तह पार गर्नेको जनसङ्ख्या कम हुनु, पठन संस्कृतिको विकास तथा जीवनोपयोगी शिक्षाका लागि सार्वजनिक पुस्तकालय प्रणालीको विकास नहुनु, सार्वजनिक र निजी लगानीका शैक्षिक संस्थाको खर्च व्यवस्थापन, स्थानीय क्षेत्रबाट प्रतिभाहरूको पलायन नियन्त्रणजस्ता विषयहरू शिक्षा क्षेत्रमा प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् ।

३. अवसर र चुनौती

विद्यालय शिक्षाको सर्वसुलभ, उपयुक्त पूर्वाधारको विकास, गुणस्तरको सुनिश्चिततासहित सार्वजनिक शिक्षाप्रतिको आकर्षण अभिबृद्धि गर्नु, विद्यार्थी जनसङ्ख्याको अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण गर्नु, शैक्षिक सुशासन र उत्तरदायित्व अभिबृद्धि गर्नु, सबै प्रकारका विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधार सहितको आकर्षक सिकाइ वातावरण विकास गर्नु, शिक्षण सिकाइ पद्धतिलाई व्यावहारिक, बालमैत्री एवम् प्रविधिमा आधारित बनाउनु, उद्यमशील र अन्वेषणकारी नागरिक तयार गर्नु, विद्यालयबाहिर रहेका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गर्नु, कक्षा छोड्ने दर शून्यमा झारी अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्नु, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिमको लागि भौतिक पूर्वाधार, प्राविधिक जनशक्तिको उपलब्धता र समन्यायिक पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक पर्ने स्रोतसाधनको उपलब्धि र व्यवस्थापन गर्नु, क्षमतावान युवालाई स्थानीय क्षेत्रमै सेवा गर्ने अवसरको सिर्जना गर्नु, शैक्षिक प्रशासनको समयसापेक्ष पुनःसंरचना, जनसाङ्ख्यिक बनौट, आन्तरिक र बाह्य बसाइसराइँको प्रवृतिसमेतको अध्ययन गरी शैक्षिक संस्थाहरूको नक्सांकन गर्नु र सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले ल्याएको अवसरको सदुपयोग गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौती हुन् ।

शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गर्दै अधिकार र जिम्मेवारीसहित स्थानीय निकायलाई जिम्मेवार गराउने संवैधानिक आधार भएकाले शिक्षामा सहभागिता र पहुँचमा बृद्धि गरी गुणस्तर सुधार गर्न सकिने अवसर सिर्जना हुनु, साक्षरता दरमा भएको बृद्धि, विद्यालय तहको खुद भर्ना दर र लैङ्गिक सूचाङ्कमा प्रगति देखिनु, शिक्षामा समावेशी सहभागिता अभिबृद्धि हुनु, सार्वजनिक विद्यालय प्रतिको चासो र अपेक्षा बढ्दै जानु, प्राविधिक शिक्षालाई हरेक स्थानीय तहसम्म सर्वसुलभ गराउने तथा प्राविधिक उच्च शिक्षालाई प्रवर्द्धन गर्दै रोजगारीका अवसरमा बृद्धि गर्ने सङ्घीय सरकारको नीति हुनु, प्राविधिक शिक्षा विस्तारमार्फत स्वदेशमा नै रोजगारीका अवसर सिर्जना गरी स्थानीय क्षेत्रको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउन सक्ने एवम् रोजगारीको खोजिमा विदेश पलायन भएका युवा जनशक्तिलाई स्वदेशमा नै सिर्जना गर्न सक्ने वातावरण तयार हुनु प्रमुख अवसरका रूपमा रहेका छन् ।

४. क्षेत्रगत सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

४.१ सोच

स्थानीय सामाजिक आर्थिक रूपान्तरणका लागि मानव संसाधनको विकास ।

४.२ लक्ष्य

गुणस्तरीय शिक्षाका मार्फत सिर्जनशील, दक्ष, प्रतिस्पर्धी, उत्पादनशील र नवप्रवर्तनशील मानव स्रोतको विकास गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. सबै बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल शिक्षाको अनुभवसहित आधारभूत शिक्षा अनिवार्य तथा निःशुल्क र माध्यमिक शिक्षामा निःशुल्क पहुँचको व्यवस्थालाई सुनिश्चित गरी शिक्षालाई गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी र प्रविधिमैत्री बनाउनु,

२. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक सीप विकासमा समावेशी र समतामूलक पहुँच विस्तार र गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु,

३. पहुँच र गुणस्तर अभिबृद्धि गरी उच्च शिक्षालाई वैज्ञानिक, अनुसन्धानात्मक, प्रविधिमैत्री र रोजगारमूलक बनाउँदै ज्ञानमा आधारित समाज र अर्थतन्त्र निर्माण गर्नु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमलाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अंगको रूपमा विकास गरी यसलाई पालिकाभित्रका सबै बालकालिकाका लागि अनिवार्य गर्ने ।	१. कम्तीमा एक विद्यालय एक बालविकास केन्द्रको अवधारण लिई नगरपालिकाबाट दिँइदै आएको अनुदानमा निरन्तर दिँदै बालविकास केन्द्रको विकासका लागि लागत साझेदारी गरिनेछ । २. प्रारम्भिक बाल कक्षामा निर्धारित मापदण्डअनुसार बसाइ व्यवस्था र सरसफाइलाई ध्यान दिई खेल सामग्री, सिकाइ सामग्री, मनोरञ्जन सामग्री, अडियो भिडियो सामग्रीसहित आकर्षक, मनोरञ्जक र बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरिनेछ ।
२.अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षाको मापदण्डको आधारमा विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न सम्बन्धित सबै क्षेत्रलाई क्षमतावान र जवाफदेही बनाउने ।	१. विद्यालयबाहिर रहेका सबै बालबालिकलाई भर्ना गर्ने अभियानलाई सबै राजनीतिक दल, स्थानीय बुद्धिजीवि, समाजसेवी, सरकारी तथा गैर सरकारी निकायहरूको साझेदारीमा निरन्तरता दिई सबै बालकालिकालाई विद्यालय भर्न गरी पालिकाभित्र विद्यालयबाहिर बालबालिका नभएको घोषणा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. सबैका लागि अनिवार्य तथा निशुल्क आधारभूत शिक्षा सुनिश्चित गर्न जोखिममा परेका, अल्पसङ्ख्यक तथा लोपोन्मुख समुदायका विद्यार्थीहरू तथा सीमान्तीकृत समूहका विद्यार्थीहरूको सिकाइ आवश्कता सम्बोधन गर्न खुला एवम् वैकल्पिक शिक्षाको व्यवस्था गर्नुका साथै अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पहिचान एवम् लेखाजोखा गर्ने र उचित शैक्षिक अवसरको सिर्जना गर्न अपाङ्गता अनुकूल सिकाइ सामग्रीको प्रबन्ध र आवश्यकताका आकारमा आवासीय तथा विशेष शिक्षाको व्यवस्था गरिनेछ । ३. कक्षा छाड्ने समस्या समाधान गर्न र विद्यालयमा विद्यार्थी टिकाइ राख्नका लागि आधारभूत तहका बालबालिकालाई दिवा भोजन, अपाङ्गता भएका बालबालिका एवम् विपन्न लक्ष्यित छात्रवृत्ति र स्थानीय स्वास्थ केन्द्रमा आधारित स्वास्थ परीक्षण र उपचार जस्ता प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

	४. विद्यालयहरूमा नपुग विषयगत शिक्षक दरबन्दी व्यवस्था गर्न सङ्घ तथा प्रदेशबीच समन्वय कायम गरी सबै विद्यालयहरूमा न्यूनतम शिक्षक सुनिश्चिता गरिनेछ ।
३. विद्यालय शिक्षामा गुणस्तर मापदण्ड र प्रत्यायन प्रणाली (Accreditation System) विकास गरी विद्यालयमा समान गुणस्तर कायम गर्ने ।	१. पढ्नका लागि सिक्ने तथा सिक्नका लागि पढ्ने प्रक्रियालाई प्रोत्साहित गर्न विद्यालयमा उचित प्रयोगशाला र पुस्तकालय कर्नर को व्यवस्था गरिनेछ । २. शिक्षकको न्यूनतम शैक्षिक योग्यतामा पुनरावलोकन तथा आवधिक रूपमा योग्यता परीक्षण गर्ने प्रणाली स्थापना गरिनुका साथै शिक्षकहरूको निरन्तर पेसागत क्षमता विकासका लागि शिक्षक पेसागत विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
४. मानव संसाधन, पूर्वाधार तथा प्रविधिको विकास र जीवनपयोगी ज्ञान र सीपमा आधारित पाठ्यक्रम मार्फत सबै विद्यालयहरूको शिक्षामा गुणस्तर कायम गर्ने ।	१. आवधिक रूपमा विद्यार्थी उपलब्ध परीक्षण गरी स्तरीकृत परीक्षणबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा परिमार्जित विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । २. समयानुकूल पाठ्यक्रम परिमार्जन गर्दै नेपाली वा स्थानीय मातृभाषामा पठन पाठन गर्ने तथा आधारभूत तहको पाठ्यक्रम निर्माण तथा परिमार्जनका लागि क्षमता अभिबृद्धि गरिनेछ । ३. शिक्षण सिकाइमा टेवा पुग्ने खालका विशेषतः अङ्ग्रेजी, गणित, विज्ञान र प्राविधिक विषयमा डिजिटल सामग्रीहरू विकास गरी प्रयोगमा ल्याइनेछ ।
५. निजी लगानीका विद्यालयको प्रभावकारी नियमन गर्ने व्यवस्था मिलाई नाफामूलकबाट सेवामूलकमा रूपान्तरण गर्ने ।	१.निजी लगानीका विद्यालयहरूको प्रभावकारिताका लागि आवश्यक नीतिगत र कानुनी व्यवस्था गरी त्यस्ता शैक्षिक संस्थालाई सेवामूलक बनाइनेछ ।
६. युवाका लागि स्थानीय तहमै प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक सीप विकासको अवसर र पहुँच सुनिश्चित गर्न व्यापक रूपमा प्राविधिक तथा प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा र तालिम कार्यक्रमको विस्तार गर्ने ।	१. सीप नक्सांकन (Skills Mapping) र मापदण्डका आधारमा स्थानमा ग्रिड (Distribution Grid) को ढाँचा तयार गरी प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा र सीप विकासमा पहुँच र अवसरमा व्यापकता ल्याउन तथा सार्वजनिक, सरकारी र औद्योगिक तथा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गरी कार्यस्थलको सिकाइ सहित रोजगार सुनिश्चित गर्न औद्योगिक प्रदर्शनी कार्यक्रम (Apprenticeship) सञ्चालन गरिनेछ ।

	२. बहुआयामिक गरिबीको क्षेत्रभित्र परेका, बञ्चितीकरणमा परेका, आर्थिक सामाजिक रूपमा पछाडि परेका अपाङ्ग भएका र औपचारिक शिक्षा हासिल गर्ने अवसरबाट बञ्चित नागरिकहरूका लागि आवश्यकताका आधारमा प्राविधि तथा व्यवसायिक शिक्षा र सीप विकासको समन्यायिक अवसर प्रदान गरिनेछ । ३. सीपको बद्लिँदो आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्ने र वृत्ति (पेसा वा व्यवसाय)सँग सम्बन्धित सल्लाह (Career Counselling) सेवा प्रवाह गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
७. अनौपचारिक शिक्षा तथा वैकल्पिक सिकाइमार्फत सिकेका ज्ञान तथा सीपलाई आयमूलक कार्यक्रमसँग आवद्ध गरी जीवन पर्यन्त सिकाइलाई सुनिश्चित गर्ने ।	१. स्थानीय योग्यता प्रणाली (Local Qualifications Sstem) विकास गरी अनौपचारिक क्षेत्रमा विद्यमान सीपहरूको अभिलेखीकरण, सीप परीक्षण र प्रमाणीकारणका लागि कार्यविधि, प्रकृया र संयन्त्रहरूलाई सुदृढ बनाइनेछ ।
८. परम्परागत र स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिको सबर्द्धन र संरक्षण गर्दै वैज्ञानिक खोजी र अनुसन्धानबाट प्रतिपादित नवीनतम प्रविधिलाई पालिकाको समग्र विकास प्रक्रियमा उपयोग गर्ने ।	१. आधारभूत तथा विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा परम्परागत ज्ञान र सीप र प्रविधि सम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यमा १५ वर्षमाथिको साक्षरता दर ७६ प्रतिशत बाट ९० प्रतिशत पुगेको हुने, आधारभूत तहमा खुद भर्नादर ९७ बाट १०० प्रतिशत र माध्यमिक तहमा खुद भर्नादर ७०.८ बाट ९० पुगेको हुनेछ । विद्यालयहरूमा मातृभाषामा पठनपाठन भएको हुनेछ । विद्यार्थी जनसङ्ख्याको तुलनामा शिक्षक दरबन्दी मिलान भएको हुनेछ ।

५.३ स्वास्थ्य तथा पोषण

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ सेवा निशुल्क प्राप्त गर्ने मौलिक हकको व्यवस्था गरे अनुरूप हरेक स्थानीय निकायले यस क्षेत्रमा लगानी बृद्धि गर्नु आवश्यक रहेको छ । यस नगरपालिकामा मातृ मृत्युदर, शिशु मृत्युदर, प्रजनन दरजस्ता तथ्याङ्क के कति रहेको छ त्यसको लेखाजोखा हुन आवश्यक छ । तथापि नागरिकलाई स्वस्थ बनाउन आधुनिक चिकित्सा, आयुर्वेदिक, प्राकृतिक तथा होमियोपेथिक क्षेत्रको विकास, स्वास्थ सुशासन र अनुसन्धानमा लगानी बढाउन आवश्यक देखिएको छ । यस योजनामा स्वास्थ सेवालाई जनताको घरदैलोसम्म पुऱ्याउन सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रको परस्पर भूमिकालाई आत्मसात गरिएको छ ।

२. प्रमुख समस्या

पर्याप्त मात्रामा स्वास्थ सेवा प्रदान गर्ने अस्पताल तथा स्वास्थ संस्थाहरू नहुनु, भएका स्वास्थ संस्थाहरूमा पनि स्वास्थ सामग्री र जनशक्ति नहुनु, स्वास्थमा लगानी अनुसारको प्रतिफल प्राप्त नहुनु, जनताको जीवनशैलीमा आएको परिवर्तनका कारणले उत्पन्न हुने नयाँ रोगको बारेमा जानकारी नहुनु जस्ता समस्या यस क्षेत्रमा रहेका छन् ।

३. चुनौती र अवसर

स्वास्थ सेवामा सबै जनताको पहुँच पुरयाउनु, निशुल्क आधारभूत स्वास्थ सेवा उपलब्ध गराउनु, अति विपन्न तथा जोखिममा रहेका समुदायको लागि विशेष स्वास्थ सेवा उपलब्ध गराउनु, स्वास्थ सेवामा रहेको उच्च व्यक्तिगत खर्च घटाउनु, स्वास्थ वीमा कार्यक्रम लागू गर्नु, भएका स्वास्थ संस्थाको सेवालाई चुस्त पार्दै थप सेवा विस्तार गर्नु, औषधी, जनशक्ति तथा परीक्षणजस्ता स्वास्थ सामग्री उपलब्ध गराउनु, स्वास्थ सेवाको अनुगमन तथा नियमन गर्नु, गुणस्तरीय स्वास्थ सेवा उपलब्ध गराउनु यस क्षेत्रका चुनौती रहेका छन् ।

संविधानले नै स्थानीय तहलाई स्वास्थ सेवा सम्बन्धी अधिकार प्रदत्त गर्नु, हरेक बर्ष थप स्वास्थ जनशक्ति उत्पादन हुँदै जानु, नागरिकहरूमा चेतनाको विस्तार हुनु, समुदायस्तरसम्म स्वास्थ सञ्जात विस्तार हुँदै जानु लगायत यस क्षेत्रका अवसर हुन् ।

४. क्षेत्रगत सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

स्वस्थ र सुखी नागरिक ।

४.२ लक्ष्य

सबै नागरिकलाई गुणस्तरीय स्वास्थ सेवाको पहुँच सुनिश्चिता गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्र र सामुदायिक स्वास्थ मार्फत सबै किसिमका स्वास्थ सेवाहरूको विकास र विस्तार गर्नु ।

४.४ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. आधारभूतदेखि विशिष्टिकृत स्वास्थ सेवाको विकास, विस्तार तथा नागरिकको पहुँच सुनिश्चित गर्ने	१. निशुल्क आधारभूत स्वास्थ सेवामा नागरिकको सर्वसुलभ पहुँचका लागि प्याकेज र प्रोटोकल तयार गरी सामुदायिक संस्थाहरूसँग सहकार्य गरिनेछ । २. खोप सेवालाई प्रभावकारी बनाइनेछ । ३. सबै किसिमका स्वास्थ सेवाको गुणस्तर कायम गरिनेछ ।
२. आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा तथा होमियोप्याथी सेवाको विकास र विस्तार गरिनेछ ।	१. स्थानीय स्तरमा उपलब्ध जडिबुटी पहिचान गरी तिनको प्रवर्द्धन, विकास र उपयोग गरिनेछ । २. आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा तथा होमियोप्याथी सेवका लागि प्रदेश र सङ्घसँग आवश्यक सहकार्य गर्दै स्वास्थ पर्यटनलाई विकास गरिनेछ ।

३. सबै उमेर समूहका नागरिकहरूको स्वास्थ आवश्यकतालाई सम्बोधन गरी मातृशिशु, बालबालिका र किशोरकिशोरीहरूको सर्वागीण विकासलाई सुधार तथा विस्तार गर्ने ।	१.मातृशिशु, बालबालिका, किशोरकिशोरीको सर्वागीण विकास र परिवार व्यवस्थापन सेवालाई गुणस्तरीय बनाइनेछ । २. स्वास्थ सेवाहरूलाई ज्येष्ठ नागरिक, लैङ्गिक र अपाङ्गमैत्री बनाइनेछ । ३. महिलाहरूमा हुने स्तन क्यान्सर, सर्भाइकल क्यान्सर जस्ता रोगहरूको निःशुल्क परीक्षण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
४. नगरपालिकामा कम्तीमा एउटा स्वास्थ संस्था, आवश्यक स्वास्थ सामग्री र दक्ष स्वास्थ कार्यकर्ताहरूको व्यवस्था गर्ने ।	१. मौजुदा स्वास्थ केन्द्रको स्तरोन्नती र थप एक नयाँ स्वास्थ चौकीको स्थापना गरिनेछ । २. स्वास्थ केन्द्रमा आधारभूत र सरुवा रोग, शल्यक्रिया, परीक्षण गर्ने सक्ने उपकरण तथा जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ । ३. स्वास्थ केन्द्रको सुदृढीकरण र स्वास्थ जनशक्तिलाई तालिम, भत्तालगायतका आवश्यक सुविधा उपलब्ध गराइनेछ ।
५. सर्ने तथा नसर्ने रोग नियन्त्रण तथा स्वास्थ विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा सामुदायिक स्वास्थ प्रणाली सहितका एकीकृत उपाय अवलम्बन गर्ने ।	१. सर्ने तथा नसर्ने रोगको अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी तिनको नियमन, नियन्त्रण तथा निवारणका आवश्यक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । २. मानसिक स्वास्थ सम्बन्धी सेवालाई सबैको पहुँचमा पुऱ्याइनेछ । ३. आँखा, नाक, कान, घाँटी र मुख सम्बन्धी स्वास्थ सेवालाई विस्तार र विकास गरिनेछ । ४. स्वास्थ केन्द्रमा एम्बुलेन्स सेवा, दक्ष चिकित्सकको व्यवस्था गरी परिचालन गरिनेछ ।
६.आप्रवास प्रक्रियाबाट हुन सक्ने स्वास्थ जोखिमलाई नियन्त्रण गर्ने ।	१. आप्रवासीहरूको पहिचान गरी आप्रवासीको प्रस्थान पूर्व र आगमन पश्चात आवश्यक स्वास्थ जानकारी, रेकर्ड र जनचेतना जगाउने सम्बन्धी व्यवस्था गरिनेछ ।
७.बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाको समन्वय र साझेदारी मार्फत प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।	१. बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाले परिलक्ष्यित गरे अनुरूप पोषण सम्बन्धी योजनालाई सुदृढ बनाउँदै विघालय र स्वास्थ केन्द्रबाट सञ्चालन गरिनेछ । २. कुपोषण न्यूनीकरण गर्न गुणस्तरीय एवम् स्वास्थवर्धक खाद्य पदार्थको पहुँच र उपभोग बढाउँदै स्वस्थ बानी व्यवहारलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा नगरपालिकाभित्र बसोबास गर्ने नागरिकको औसत आयु ७२ बर्ष पुगेको हुनेछ। मातृमृत्युदर, बालमृत्युदर, प्रजनन दर घटेको हुनेछ। सबै नागरिकको पहुँचमा स्वास्थ सेवा पुगेको हुनेछ। दक्ष जनशक्ति, स्वास्थ उपकरण, प्रयोगशाला, एम्बुलेन्स सेवासहितको स्वास्थ केन्द्रको सुधार र नयाँ स्वास्थ केन्द्रको स्थापना भएको हुनेछ ।

५.४ खानेपानी तथा सरसफाइ

१. पृष्ठभूमि

खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाले मानव जीवनमा बहुआयामिक भुमिका निर्वाह गर्दछ। त्यसैले यस सेवालाई नेपालको संविधानले मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ। साथै, अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा समेत दिगो विकास लक्ष्यले खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी स्पष्ट लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको छ । केन्द्रीय तथ्याङ्कअनुसार हालसम्म ८९ प्रतिशत जनसङ्ख्यालाई आधारभूत स्तरको र २१ प्रतिशत जनसङ्ख्यालाई सुधारिएको (उच्च तथा मध्यम स्तर) खानेपानी सेवामा पहुँच पुगिसकेको अवस्था छ । सरसफाइतर्फ पनि उल्लेख्य प्रगति भई ९९% घरपरिवारले आधारभूत स्तरको सरसफाइ सेवा उपयोग गरिरहेको पाइन्छ। यस योजनाले दुषित पानिजन्य रोगवाट बाल मृत्युदर कम गर्न तथा सरदर आयु बृद्धि गर्न, नागरिकको समग्र स्वाथ्य स्थितिमा सुधार गर्न तथा सामाजिक रहनसहन र बालबालिकाको विद्यालय उपस्थिति दरमा अनुकुल सुधार गरेको छ।

२. प्रमुख समस्या

विभिन्न प्राकृतिक तथा मानवजन्य कारणले पानीका स्रोतहरूमा आएको ह्रासका कारण पानीको उपलब्धतामा कमी आएको छ । अपेक्षा अनुरूप खानेपानी सेवालाई सुरक्षित, भरपर्दो र दिगो बनाउन सकिएको छैन । मानव बस्तीको विस्तार र विकाससँगै मानव गतिविधिबाट सिर्जित फोहोरको उचित व्यवस्थापनको अभावमा बस्ती, खोलानाला, जलाशय तथा समग्र वातावरण प्रदुषित हुँदै गएका छन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त खानेपानी तथा सरसफाइको अधिकार अनुरूप सबैलाई स्वच्छ र सुरक्षित खानेपानीको आपूर्ति व्यवस्था गर्नु, ह्रास हुँदै गएका सतहगत र भूमिगत खानेपानीका स्रोतको जगेर्ना गर्नु, परिवर्तित संस्थागत संरचानाको सन्दर्भमा खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्रको व्यवस्थित विकासको लागि स्थानीय तहको क्षमता अभिबृद्धि गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौती हुन् ।

परिवर्तित सन्दर्भमा समुदाय स्तरमा आयोजना पहिचान, तर्जुमा र कार्यान्वयनबाट उत्तरदायित्व बृद्धि हुने, जीवनशैलीमा आएको सुधारसँगै गुणस्तरयुक्त खानेपानी र सरसफाइ सेवाको बढ्दो माग, खोलानाला, तालतलैया तथा जलाशाय लगायत अन्य वातावरणीय स्वच्छताका विषयमा जनचेतनामा आएको सकारात्मक अभिबृद्धि, सामुदायिक, गैरसरकारी तथा विकास साझेदारीको सहयोग र सहभागिता, विदेशमा समेत खानेपानी निर्यात गर्न सकिने सम्भावना हुनु यस क्षेत्रका अवसरका रूपमा रहेका छन् ।

४.सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, कार्यनीति र रणनीति

१. सोच

स्वच्छ, सुरक्षित, सर्वशुलभ र दिगो खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा ।

२. लक्ष्य

सबैलाई आधारभूत स्तरको खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको पहुँच सुनिश्चित गर्दै गुणस्तरीय सेवा अभिबृद्धि गर्ने ।

३. उद्देश्य

१. खानेपानी र सरसफाइ सेवाको पर्याप्त, सुरक्षित र सर्वशुलभ रूपमा उपलब्धतबाट जनस्वास्थ्यमा सुधार गर्नु,

२. सबै नागरिकलाई आभारभूत स्तरको सरसफाइ सेवामा पहुँच तथा मानव मल मूत्र र फोहोर पानीको उचित व्यवस्थापन गरी वातावरणीय स्वच्छता कायम गराउनु,

३. जलवायु परिवर्तन अनुकुल तथा विपद् व्यवस्थापन मैत्री खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा सुनिश्चित गर्नु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाबाट वञ्चित रहेका समुदायको सहभागितामा खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा पुर्याउने ।	१. आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाबाट विमुख समुदायको पहिचान र नक्शाङ्कन गरिनेछ । २. आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाबाट बञ्चित रहेका क्षेत्रमा खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा पुऱ्याउने कार्यक्रमलाई उच्च व्राथमिकता दिई सञ्चालन गरिनेछ । ३.'एक घर एक धारा' को अवधारणा अनुरूप खानेपानी आयोजना निर्माण गरिनेछ ।
२. आयोजना समयमै निर्माण सम्पन्न गर्ने तथा सेवा सञ्चालनमा समस्या भएका आयोजनाको उचित मर्मत सम्भार, पुनर्स्थापना तथा समयसापेक्ष सेवास्तर अभिबृद्धि गर्दै जाने ।	१. दिगो उपलब्धिका लागि लागि लाभान्वित समुदायको सहभागितामा आयोजना निर्माण गरिने छ । यस्ता कार्यक्रम वडा र समुदायको सक्रियतामा सञ्चालन गरिनेछ । २. सेवा सञ्चालनमा समयसापेक्ष सुधार गर्न आयोजनाको भौतिक संरचनागत सुधारका साथै उपभोक्ता समितिको क्षमता विकासका कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा अघि बढाइनेछ ।
३. गुणस्तरीय खानेपानी सेवा विस्तारको लागि मागको आधारमा सहलगानी, लागत साझेदारी, लागत उठ्तीको सिद्धान्त अनुरूप खानेपानी आयोजना सञ्चालन गर्ने ।	१. खानेपानी तथा सरसफाइको सर्वसुलभता कायम राख्दै गुणात्मक सेवा अभिबृद्धिको लागि माग र स्थानीय क्रयशक्तिका आधारमा लागत उठ्तीको सिद्धान्त अनुरूप खानेपानी सेवा सुधारका आयोजना तथा फोहोर पानी व्यवस्थापनका आयोजना सञ्चालन गरिनेछ ।

४.खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरूलाई जलवायु अनुकुलन तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण हुने गरी दिगोपना कायम गर्ने ।	१. खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको डिजाइन तथा निर्माणमा जलवायु परिवर्तन प्रभाव न्यूनीकरण तथा प्राकृतिक विपद्व्यवस्थापन अनुकुलनका अवयवलाई समेत गरिनेछ ।
५. खानेपानी स्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको पहिचान र संरक्षण, भूमिगत पानीको पुनर्भरण तथा जलस्रोतको बहुउपयोग एकीकृत उपयोग तथा पुनरूपयोगलाई प्रोत्साहन र प्रवर्धन गर्ने ।	१. खानेपानी आपूर्ति गर्न जलाधारको पहिचान गरी यस्ता क्षेत्रको विशेष संरक्षण र विकास गरिनेछ । २. परम्परागत पानी पोखरी, ढुंगेधारा र मूलको संरक्षण गर्न कार्यक्रम सञ्चालन गरी भौगोलिक र प्राकृतिक स्वरूपको समेत जगेर्ना गरिनेछ । ३.जलस्रोत बहुउपयोग, एकीकृत उपयोग तथा पुनरूपयोगलाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

५अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा ८९% बाट ९९% नागरिकमा आधारभूत स्तरको हुने, करिब ९५% नागरिकलाई सुधारिएको खानेपानी सेवा उपलब्ध भएको हुने, पालिकाभरि पूर्ण सरसफाइ क्रियाकलापले निरन्तरता पाउने र घरायसी, औद्योगिक र अन्य मानव गतिविधिबाट सिर्जित कम्तीमा २०% फोहोर पानी प्रशोधन गरी निष्काशन तथा विसर्जन भएको हुनेछ ।

५.५ युवा

१. पृष्ठभूमि

स्थानीय विकासमा युवा सहभागिता अभिबृद्धि गर्दै राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अधिकारहरूको पूर्ण उपयोग गर्ने वातावरण तयार गरी युवाको सर्वाङ्गीण विकास, सशक्तीकरण र युवा उद्यमशीलताका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतका क्षेत्रमा विशेष अवसर प्रदान गर्नु प्रमुख आवश्यकता रहेको छ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्था जस्तै संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय सुरक्षा परिषद्, दिगो विकास लक्ष्य, युथ भिजन २०२५ ले पनि युवाको विकास र सहभागितामा जोड दिएको छ । यसका लागि एकीकृत नीति योजना तथा कार्यढाँचा निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक छ । नगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्याको ४०.३५ प्रतिशत युवा (१६ देखि ४० वर्ष) रहेको अवस्थामा जनसांख्यिक लाभको अवसरलाई पूँजीकृत गरी स्थानीय विकास तथा आर्थिक समृद्धिमा युवाको योगदान सुनिश्चित गर्नु जरुरी छ ।

२.प्रमुख समस्या

युवा लक्षित नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्नु, युवा विकासको लागि ठोस योजना नहुनु, युवासँग सम्बन्धित तथ्याङ्कीय आधार नहुनु, युवाको सर्वाङ्गीण विकास, उद्यमशीलता र रोजगारीका अवसर सीमित हुनु, ठूलो जनसङ्ख्यामा युवा

शक्ति विदेश पलायन हुनु, विभेद, कुरीति र अन्धविश्वासजन्य चिन्तन तथा अभ्यास समाजमा विद्यमान रहनु युवा विकासका प्रमुख समस्या हुन् ।

३.चुनौती तथा अवसर

युवाको क्षमता विकास गर्नु, प्रतिभा पलायनलाई रोक्नु, युवा लक्षित जीवनोपयोगी, प्राविधिक र व्यवसायिक शिक्षा सर्वसुलभ रूपमा उपलब्ध गराउनु, स्थानीय स्तरमै रोजगारीका अवसर बृद्धि गर्नु, युवामा सकारात्मक सोचको निर्माण गरी स्वयंसेवी संस्कृतिको विकास र श्रमको सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास गर्नु , वित्तीय स्रोतमा युवाको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्नु, युवा सशक्तीकरण गर्दै राष्ट्रको सामाजिक, सांस्कृतिक तथा आर्थिक रूपान्तरण गर्नु, विद्यमान जनसाङ्ख्यिक लाभलाई उपयोग गर्नु र स्काउटलाई विद्यालय तहसम्म विस्तार गर्नु प्रमुख चुनौती हुन् ।

युवा विकासका लागि संवैधानिक व्यवस्था हुनु, युवाहरूको समग्र विकासका लागि विभिन्न संरचनागत प्रवन्ध हुनु, युवा विकासमा राजनैतिक इच्छाशक्ति बृद्धि हुनु, सबै तहका सरकारमा युवाको प्रतिनिधित्व रहनु ,विश्वव्यापीकरण र सूचना प्रविधिको विकासका अवसर प्राप्त हुनु, स्थानीय तहमा रोजगार र स्वरोजगारका अवसर अभिबृद्धिका लागि पालिकाको उच्च प्राथमिकता रहनु र जनसांख्यिक लाभको अवस्था विद्यमान रहनु युवा विकासका अवसर हुन् ।

४.सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

१. सोच

युवाको सर्वाङ्गीण विकास स्थानीय निकाय निर्माणको प्रमुख आधार ।

२. लक्ष्य

स्वस्थ, सकारात्मक सोचयुक्त, उद्यमशील, सिर्जनशील, अधिकारप्रति सचेत र कर्तव्यप्रति प्रतिबद्ध युवाशक्तिको विकास र परिचालन गर्ने ।

३. उद्देश्य

युवामा दक्षता र क्षमताको विकास गरी उद्यमशील, रोजगारमूलक र स्वरोजगार बनाउनु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा र सीप विकासका अवसर विस्तार गर्ने ।	१. व्यवसायिक सीप विकासका लागि आवश्यक पर्ने प्राविधिक तथा व्यवसायिक तालिमको पाठ्यक्रम विकास गर्ने या लागू गरिनेछ ।
२. युवालाई उद्यम र व्यवसाय सञ्चालनमा प्रोत्साहन गर्ने ।	१. युवालाई उद्यमशील, रोजगार र स्वरोजगार बनाउन आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउन हरेक वडा तहमा संयन्त्रको विकास गरिनेछ । २. वैदेशिक अध्ययन तथा रोजगारीबाट आर्जन भएका, ज्ञान ,सीप, प्रविधि, पूँजी र अनुभवलाई पालिकाभित्र उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गरिनेछ ।

३. युवाद्वारा सञ्चालित उद्यम, व्यवसाय तथा उद्योगको प्रवद्धन गर्ने ।	१. युवा उद्यमशीलता तथा रोजगार अभिबृद्धिको लागि विभिन्न निकायहरूबीच समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाइनेछ ।
४. वित्तीय स्रोतसाधनमा युवाको पहुँच विस्तार गर्ने ।	१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट उद्यम तथा व्यवसाय सञ्चालनका लागि युवालाई सहज रूपमा सहुलियतपूर्ण कर्जाको सुविधा उपलब्ध गराइनेछ । २. सार्वजनिक निजी साझेदारीको माध्यमबाट युवा लक्षित उद्यम व्यवसायको प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
५. नीति निर्माणदेखि कार्यान्वयनसम्म युवाको समावेशी र सार्थक सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।	१. प्रत्येक वडामा एक एक वटा युवा नवप्रवर्तन केन्द स्थापना गरिनेछ । २. शासकीय प्रक्रिया, नीति निर्माण तथा कार्यान्वयनमा युवाको समावेशी सहभागिता अभिबृद्धि गरिनेछ ।
६. युवामा स्वयंसेवी संस्कृतिको विकास गर्ने ।	१. नगरपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा युवालाई जिम्मेवार बनाउन स्वयम्सेवा कार्यलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
७. स्काउटको संरचनालाई विकास र विस्तार गर्ने ।	१. स्काउट र जुनियर रेडक्रस सर्कल मार्फत युवामा असल आचरण, स्वावलम्बन र स्वयंसेवी भावनाको विकास गर्दै पालिका स्काउटलाई मानवीय सेवा र विपद् व्यवस्थापन जस्ता क्षेत्रमा परिचालन गरिनेछ ।

५.अपेक्षित उपलब्धि

सीप मूलक तालिम र वित्तीय स्रोतमा युवाको पहुँच बृद्धि भई पालिकाको उद्यम र व्यवसायमा युवाको संलग्नता बढेको हुनेछ । युवा रोजगारी र स्वरोजगारीको अवस्थामा उल्लेखनीय सुधार हुनुका साथै जोखिमपूर्ण काममा विदेशिने युवाको जनसङ्ख्यामा सारभूत रूपमा कमी आएको हुनेछ । विकास निर्माण, स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, वातावरण र सामाजिक विकास विपद् व्यवस्थापन कार्यमा व्यापक रूपमा युवा स्वयंसेवक परिचालन भएका हुनेछन् ।

५.६ महिला

१. पृष्ठभूमि

महिलाहरूको आर्थिक, सामाजिक विकास र सशक्तीकरणका लागि नेपालको संविधानमा महिलाको हक प्रत्याभूत गरिएको छ । लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका लागि विभिन्न ऐन, नियम, रणनीति र कार्ययोजना कार्यान्वयनमा आएका छन् । लामो समयदेखिका सरकारी प्रयासका कारण निजामती प्रशासनमा महिलाको प्रतिनिधित्व १७ प्रतिशत, महिला साक्षरता ५७.४ प्रतिशत र श्रम सहभागिता दर ५४ प्रतिशत

पुगेको छ। लैङ्गिक असमानता सूचक ०.४८९, महिलाको मानव विकास सूचक ०.५२१ र संसदमा सहभागिता २९.९ प्रतिशत पुगेको छ । तथापि अहिले पनि लैङ्गिक हिंसा २६ प्रतिशत र बालविवाह २९ प्रतिशत रहेको छ जुन महिला विकासको अवरोधको रूपमा रहेको छ। आमाको नामबाट नागरिकता प्राप्त गर्न सकिने, महिलालाई लैङ्गिक भेदभाव विना समान वंशीय हक हुने, महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्यको हक हुने, राज्यका सबै निकायमा महिलाको समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागिता रहने, महिलाले शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने, सम्पत्ति तथा पारिवारिक मामिलामा दम्पतीको समान हक हुने समेतका महत्त्वपूर्ण हकअधिकारहरू नेपालको संविधानमा व्यवस्था गरिएको छ।

२. चुनौती तथा अवसर

आर्थिक-सामाजिक जीवनमा महिला र पुरुषमा समानता ल्याउनु, लैङ्गिक हिंसा तथा घरेलु हिंसा घटाउनु, महिलाहरूबीच जातीय, क्षेत्रीय र वर्गीय विभेद समाप्त पार्नु, महिलाहरूको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याउनु र बालविवाह, दाइजो प्रथा, र बोक्सीजस्ता कुरीतिजन्य व्यवहार अन्त्य गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन्।

लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरणको लागि कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार न्यून हुँदै जानु, घरेलु हिंसाबाट पीडित महिलाहरूका लागि राहतको आवश्यक व्यवस्था हुनु, सामुदायिक सेवा केन्द्र सञ्चालन हुनु, लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष र एकल महिला सुरक्षा कोषको स्थापना तथा सञ्चालन हुनु, अदालतमा लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी सुनुवाइका लागि छिटोछरितो प्रक्रिया अवलम्बन गरिनु, संविधानमा महिलासम्बन्धी हकहरूलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरिनु र सङ्घदेखि स्थानीय तहसम्म महिला प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता गरिनुलाई यस क्षेत्रको अवसरको रूपमा लिइएको छ।

३. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

३.१ सोच

लैङ्गिक समानतामार्फत मर्यादित, न्यायपूर्ण, सुरक्षित र सभ्य समाजको विकास।

३.२ लक्ष्य

सामाजिक र आर्थिक अवसरहरूमा समान सहभागिता सुनिश्चित गरी महिला सशक्तीकरण गर्ने।

३.३ उद्देश्य

१. सबै वर्ग र क्षेत्रका महिलाहरूको सामाजिक, आर्थिक तथा राजनीतिक सशक्तीकरण गर्दै महिलाको मूलभूत अधिकार सुनिश्चित गर्नु,

२. लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा, भेदभाव र बहिष्करणको अन्त्य गर्नु।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण गर्दै नगरपालिकाको प्रत्येक तह र विकास प्रक्रियाका सबै चरणमा महिलाहरूको उल्लेखनीय र निर्णयमा प्रभाव पार्न सक्ने गरी अर्थपूर्ण सहभागिता बढाउने।	१. लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तीकरण सम्बन्धी राष्ट्रिय कानुन, ऐन, साथै नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा अनुगमन गरिनेछ।

२. लैङ्गिक हिंसा, भेदभाव र बहिष्करण अन्त्यको लागि संरक्षणात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्ने ।	१. विकास कार्यक्रम/आयोजनाहरूलाई बढीभन्दा बढी रोजगारीमूलक र लैङ्गिक दृष्टिले उत्तरदायी बनाउन आयोजनाका सबै चरणमा लैङ्गिक सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।
३. मातृस्वास्थ्य र प्रजनन स्वास्थ्य लगायतका आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरूका बारेमा महिलाको चेतना बढाई ती सेवामा सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	१. सबै वडाहरूमा स्वास्थ चौकी स्थापना र मातृ शिसु तथा प्रजनन स्वास्थ बारे तालिम प्राप्त जनशक्ति व्यवस्था गरिनेछ । २. मातृस्वास्थ तथा प्रजनन स्वास्थ बारे सबै टोलमा जनचेतनामूलक सामग्री राखिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

महिलामुखी स्थानीय निकाय, रोजगारी सिर्जना, हरेक वडामा स्वास्थ चौकी र मातृ प्रजनन बारे तालिम प्राप्त जनशक्ति, विकास निर्माण तथा प्रशासनिक तहमा महिलाको सहभागिता सुनिश्चित भएको हुनेछ ।

५.७ बालबालिका तथा किशोरकिशोरी

१.पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरी बाल बचाउ, बाल संरक्षण, बालविकास र बाल सहभागिता जस्ता विषयलाई समेटी सर्वाङ्गीण विकासको प्रत्याभूत गरेको छ । संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धी, १९८९ तथा अन्य बालअधिकार सम्बन्धी अतर्राष्ट्रिय सन्धीहरूमा गरेको प्रतिबद्धतानुरूप नेपाल सरकारले बालअधिकार सम्बन्धी नीति तथा कानुन तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । दिगो विकास लक्ष्यका बालबालिकाको गुणस्तरीय शिक्षा तथा स्वास्थ्य, बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विरुद्ध हुने सबै प्रकारका विभेद, शोषण, दुर्व्यवहार र हिंसाको अन्त्य गर्नु र उक्त विषयलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । उक्त लक्ष्य पूरा गर्न स्थानीय विकास नीति तथा रणनीतिहरूमा बालबालिका तथा किशोर किशोरी मैत्री हुनु जरुरी हुन्छ ।

२. प्रमुख समस्या

सबै बालबालिकाको गुणस्तरीय शिक्षा तथा स्वास्थ्यमा सहज पहुँच नहुनु, मनोरञ्जन, बालसहभागिता, बालमैत्री बातावरणको अभावमा विकास र संरक्षण हुन नसक्नु, बालश्रमको अवस्था रहनु, असहाय र अनाथ बालबालकिाको संरक्षण तथा उचित व्यवस्थापन हुन नसक्नु, बालविवाह, हिंसा, शोषण, यौन दुर्व्यवहार बलात्कार, हत्याको अवस्था विद्यमान रहनु, किशोरी शिक्षाको कमी हुनुजस्ता समस्याको प्रभावकारी सम्बोधन गरी उनीहरूको भावी जीवनलाई सहज बनाउँदै परिवार र समाजमा पुनर्मिलन र पुनर्स्थापना गराउन नसक्नु र वैकल्पिक स्याहारको माध्यामबाट अनाथ बालबालिकाको पुनर्स्थापना गर्न नसक्नु यस क्षेत्रका समस्या हुन् ।

३.चुनौती तथा अवसर

विज्ञान र प्रविधिको विकास, सहरीकरण, विकसित विश्वव्यापी मूल्यमान्यता र बदलिँदो परिस्थितिलाई मध्यनजर गर्दै बालअधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन प्रभावकारी रूपमा गर्नु, शिक्षा, स्वास्थ्य, मनोरञ्जन, बालसहभागिता र बालमैत्री वातावरणको विकास गर्दै सङ्कट र जोखिममा परेका सबै बालबालिकाको संरक्षण गर्नु, बालविवाह, बालश्रम, हत्या, अपहरण, बालहिंसा, यौन दुर्व्यवहार तथा बलात्कार जस्ता

घटनाको अन्त्य गर्नु र असहाय, असक्त, बाबुआमाविहीन, जोखिममा परेका एवम् कुनै पनि बहानामा बालअधिकारबाट वञ्चित बालबालिकाको उचित संरक्षण र व्यवस्थापन गरी उनीहरूको भविष्य सुनिश्चित गर्नु यस क्षेत्रका चुनौती हुन् ।

संविधानले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गर्नु, सङ्घीय संरचनाअनुसार बालबालिका सम्बन्धी कानुन नीति योजना, कार्यक्रम तथा संस्थागत संयन्त्र स्थानीय तहदेखि सङ्घसम्म स्थापना तथा सञ्चालन हुँदै जानु, दिगो विकास लक्ष्यमा बालबालिका तथा किशोरकिशोरी सम्बन्धी विषयहरू समावेश हुनु, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ कार्यान्वयनमा आउनु, राज्यबाट बालबालिकाको शिक्षा र स्वास्थ्यमा विशेष जोड दिईनु, बालबालिकाको संरक्षण सम्बन्धी विषय स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्नु र बालअधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनको सवालमा सरोकारवालाहरूमा सचेतना बृद्धि हुँदै जानु यस क्षेत्रका अवसर रहेका छन् ।

४. सोच ,उद्देश्य, लक्ष्य, रणनीति र कार्यनीति

१. सोच

बालअधिकार सुनिश्चित भएको बालमैत्री समाज ।

२. लक्ष्य

बालबालिका तथा किशोरकिशोरीलाई सबै प्रकारको हिंसा, दुर्व्यवहार र शोषणबाट मुक्त गराउँदै उनीहरूको हकअधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गरी राष्ट्र निर्माण गर्न सक्ने योग्य र सक्षम नागरिकको रूपमा विकास गर्ने ।

३.उद्देश्य

बालबालिका तथा किशोरकिशोरीमैत्री स्थानीय वातावरण सिर्जना गरी उनीहरूको अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन र शारीरिक तथा मानसिकलगायता सबै प्रकारका हिंसा, विभेद, दुर्व्यवहार, शोषण र उपेक्षाको अन्त्य गर्नु ।

४.रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. बाल स्वास्थ्यमा सुधार गरी बाल मृत्युदर घटाउने ।	१. बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको पोषण अवस्थामा सुधार गर्न पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमको विस्तार गरि बाल मृत्युदर घटाइनेछ । २. किशोरकिशोरीहरूलाई स्वास्थ्य तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा तथा सेवा उपलब्ध गराइनेछ । ३. विद्यालयमा अध्यापन गर्ने शिक्षकशिक्षिकाहरूलाई बालअधिकार, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यका विषयमा आधारभूत तहको प्रशिक्षण दिइनेछ ।
२. बालबालिकाको मानसिक तथा शारीरिक विकासका लागि प्रारम्भिक बालविकासमा पहुँच बृद्धि गर्ने ।	१. प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमलाई विस्तार गरी सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ । २.प्रत्येक विद्यालयमा बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र सवेगात्मक विकासको लागि उमेर र कक्षा अनुसार खेलकुद,

	मनोरञ्जन तथा अतिरिक्त क्रियाकलापहरू वार्षिक क्यालेण्डर बनाई सञ्चालन गरिनेछ ।
३. बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसाको अन्त्य गरी उनीहरूको जीवनलाई सुरक्षित बनाउने ।	१. बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विरुद्ध हुने हिंसा, यौन दुर्व्यवहार, बालश्रम, बलात्कार, बेचबिखनजस्ता अपराध विरुद्ध शून्य सहनशीलताको नीति अबलम्बन गरिनेछ । २. सबै वडाहरूमा आपत्कालीन बाल उद्धारकोष स्थापना र व्यवस्थापन गरिनेछ । ३. अनलाइन सुरक्षालाई प्रभावकारी बनाउँदै इन्टरनेटको दुरूपयोगबाट पर्ने सबै प्रकारका नकारात्मक असरबाट बालबालिकालाई संरक्षण गर्न राज्यसंयन्त्र र सरोकारवालासँग साझेदारी गरी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ४. विद्यालयमा बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विरुद्ध हुने शारीरिक दण्डा, कष्ट, दुर्व्यवहार, वा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसालाई पूर्ण निरुत्साहित गरी त्यस्ता कार्यलाई दण्डका आधारमा नियन्त्रण गरिनेछ ।
४.असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, असक्त तथा बेवारिसे बालबालिका तथा किशोरकिशोरीलाई नगरपालिकाबाट संरक्षण र संवर्द्धन गर्नै	१. अनाथ एवम् विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाका लागि जन्मदर्ता र नागरिकता पाउने प्रकिया सरलीकरण गरिनेछ । २. अनाथ, असहाय, बेवारिसे, अशक्त, अपाङ्गता भएका र विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न अस्थायी संरक्षण सेवाको व्यवस्थापन गरिनेछ । ३. अपाङ्गता भएका विषेशतः बौद्धिक अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उपचार सेवालाई प्राथमिकता दिदै त्यस्तो सेवालाई सहज र प्रभावकारी बनाइनेछ ।
५. विभिन्न माध्ममबाट बालबालिकालाई सामाजिक जीवनमा सहभागी हुने वातावरण सिर्जना गर्ने ।	१. बाल क्लब, बाल समूह, किशोरकिशोरी समूहजस्ता संस्थाको गठन तथा सञ्चालनलाई विस्तार गरी बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको सहभागिता बढाइनेछ । २.नीति निर्माण तहमा बालबालिकाको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।

६. नगरपालिकाले सबै प्रकारको बालश्रमको अन्त्य गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।	१. सबै प्रकारको बालश्रमको अन्त्य गर्न आवश्यक कानुनी व्यवस्था गरिनेछ । २. जुनसुकै क्षेत्रमा कार्यरत श्रमिकको अनुगमन गरी बाल श्रमिकको उद्धार तथा पुनर्स्थापना गरिनेछ ।
७. बालबालिकाको पहुँचयुक्त पूर्वाधारको नर्माण गरी बालमैत्री वातावरण सिर्जन ागर्ने ।	१. बालमैत्री स्थानीय शासनको आवश्यक पूर्वाधार तथा बालअधिकार सूचकहरू पूरा गर्न आवश्यक स्रोतसाधनको व्यवस्थापन, बालमैत्री वडा तथा स्थानीय तह घोषणा गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ । २.सार्वजनिक स्थल तथा विद्यालयका भौतिक संरचना (भवन, शौचालय, सडक, फर्निचर, कुर्सी, टेबुल) र अन्य संरचनालाई समेत बालमैत्री बनाइनेछ । ३. बाल अधिकार, बालमैत्री शासन र बल संवेदनशीलता अभिबृद्धि सम्बन्धी विषय शिक्षक तथा सबै सरकारी निकायको तालिम पाठ्यक्रममा समावेश गरी अभिमुखीकरण तथा क्षमता अभिबृद्धि तालिम प्रदान गरिनेछ ।
८. विद्यमान बालगृहको संस्थागत आवासीय संरक्षणलाई निरुत्साहित तथा निःसंस्थाकरण गर्दै अन्तिम विकल्पको रूपमा मात्र संरक्षण गर्ने गरी अन्य वैकल्पिक हेरचाहलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था गर्ने प्रणाली स्थापना गरिनेछ । २. सन्तान नभएका दम्पति, एकल महिला तथा पुरुषले धर्मपुत्र, धर्मपुत्री लिन चाहेमा स्थानीय बालअधिकार समितिमार्फत दीर्घकालीन संरक्षणका लागि नियमानुसार धर्मपुत्र, धर्मपुत्री सिफारिस तथा लिने दिने व्यवस्था र प्रक्रिया समेतलाई सहज तथा प्रभावकारी बनाइनेछ ।

५.अपेक्षित उपलब्धि

बालअधिकार संरक्षण तथा सम्बर्द्धन नीति, कानुन, योजना तथा कार्यक्रम र मापदण्ड कार्यान्वयन भएको हुने, विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको अधिकार संरक्षण भएका हुने, बालबालिकाको शिक्षा, पोषण, र स्वास्थ्य सम्बन्धी सेवासुविधामा पहुँच पुगेको हुने, हिंसा र दुर्व्यवहार न्यूनीकरण भएको हुने, सरकारी निकाय, संस्था, आमाबाबु तथा संरक्षकको बालबालिकाप्रतिको दायित्व अभिबृद्धि भएको हुनेछ ।

५.८ ज्येष्ठ नागरिक

१. पृष्ठभूमि

संविधानले ज्येष्ठ नागरिकको हकलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरी राज्यबाट विशेष संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गरेको छ । दिगो विकास लक्ष्यमा ज्येष्ठ नागरिकको लागि सामाजिक सुरक्षा लगायत सुरक्षित, समावेशी, पहुँचयोग्य र सार्वजनिक स्थानमा सर्वसुलभ पहुँच अभिबृद्धि गर्ने विषय समावेश भएको छ। सरकारले ज्येष्ठ नागरिकको संरक्षण, स्याहारसुसार र सुरक्षा गर्नका लागि वृद्धाश्रम र दिवा सेवा केन्द्र सञ्चालन, यातायातमा विशेष सहुलियत, औषधोपचार,सामाजिक सुरक्षा भत्तालगायतका सेवासुविधा प्रदान गर्दै आएको छ । स्थानीय रूपमा ज्येष्ठ नागरिकहरूको संरक्षण, स्याहार, सुरक्षा, सभ्याता तथा संस्कृतिको संरक्षणमा परिचालन गर्दै जीवन सहज, सुरक्षित एवम् सम्मानित बनाई सामाजिक न्याय कायम गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या

सेवासुविधा र सामाजिक सुरक्षा पर्याप्त नहुनु, ज्ञान सीप र अनुभवलाई उपयोग र नयाँ पीढिमा हस्तान्तरण गर्न नसक्नु, शारीरिक र मानसिक रूपमा असक्त, असहाय, एकल, बेवारिसे तथा पीडामा परेका ज्येष्ठ नागरिकको उचित संरक्षण नहुनु, सन्तानले बाबु आमाप्रति पूरा गर्नुपर्ने दायित्व बहन र हेरचाहमा क्रमशः ह्रास हुँदै जानु, बुढ्यौलीको कारणले लाग्ने विभिन्न रोगहरूको निदान तथा उपचारको यथोचित व्यवस्था नहुनु र ज्येष्ठ नागरिक प्रतिको श्रद्धा र सम्मानमा ह्रास आउनु यस क्षेत्रका समस्या हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

ज्येष्ठ नागरिकका विषयलाई अन्य विषय समान सम्बोधन र व्यवस्थापन गर्नु, ज्येष्ठ नागरिकको जनसङ्ख्यामा बृद्धि हुँदै जाँदा सो अनुसार सेवासुविधाको पर्याप्त व्यवस्था गर्नु, ज्येष्ठ नागरिकको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई समाज विकास र पूर्वाधार निर्माणमा उपयोग गर्नु, ज्येष्ठ नागरिकमाथि हुने हिंसा र दुर्व्यवहारको अन्त्य गर्नु, उनीहरूको आर्थिक तथा सामाजिक हक अधिकारको संरक्षण गर्नु र उनीहरूका लागि उपयुक्त एवम् पर्याप्त दिवा सेवा केन्द्र ,क्लब, औषधोपचारसहितको आरोग्य आश्रमको निर्माण तथा सञ्चालन गर्नु यस क्षेत्रका चुनौती रहेका छन् ।

संविधानद्वारा ज्येष्ठ नागरिकको विशेष संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षाको हक सुनिश्चित गर्नु, ज्येष्ठ नागरिकको व्यवस्थापन स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र रहनु, ज्येष्ट नागरिकको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई उपयोग गर्ने वातावरण सिर्जना हुँदै जानु र ज्येष्ठ नागरिकको हक अधिकारको रक्षा र प्रवर्द्धन गर्न राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सरकारको प्रतिबद्धता रहनु यस क्षेत्रका अवसर रहेका छन् ।

४.सोच, लक्ष्य र उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

१. सोच

ज्येष्ठ नागरिकको संरक्षण र सम्मानित जीवनको प्रत्याभूति ।

२.लक्ष्य

ज्येष्ठ नागरिकको जीवन सम्मानित, सुरक्षित र व्यवस्थित बनाई उनीहरूको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई समाजले समृद्धिका लागि उपयोग गर्ने ।

३.उद्देश्य

पारिवारिक, आर्थिक र कानुनी संरक्षणको माध्यमबाट ज्येष्ठ नागरिकको हकअधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन, आवश्यक सेवासुविधा उपलब्ध गराई उनीहरूको ज्ञान सीप र अनुभवलाई आर्थिक सामाजिक रूपान्तरण र विकासमा उपयोग गर्नु ।

४.रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. पारिवारिक र सामाजिक माध्यमबाट ज्येष्ठ नागरिकको लागि हेरचाह, स्याहार सुसार र उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने	१. आफ्ना आमाबाबुलाई सन्तानले अनिवार्य हेरचाह गर्नुपर्ने पद्धतिको विकास गरिनेछ । २. ज्येष्ठ नागरिकको आर्थिक तथा सामाजिक हक अधिकार संरक्षणको लागि ज्येष्ठ नागरिक संरक्षण नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ३. ज्येष्ठ नागरिकप्रति हुनसक्ने विभिन्न प्रकारका हिंसा तथा दुव्यवहार नियन्त्रणका लागि आवश्यक संयन्त्र निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
२.असहाय, असक्त, एकल र जोखिममा परेका ज्येष्ठ नागरिकको विशेष संरक्षण र सुरक्षाको कानुनी तथा संस्थागत व्यवस्था गर्ने ।	१. ज्येष्ठ नागरिकको लागि ज्येष्ठ नागरिक क्लब, दिवा सेवा केन्द्र र आरोग्य आश्रमको स्थापना र सञ्चालन गरिनेछ । २. एकल महिला र पुरुष शारीरिक र मानसिक रूपमा असक्त, असहाय र आफ्ने परिवार वा संरक्षक नभएका ज्येष्ठ नागरिकको लागि स्याहार सुसार, हेरचाह र औषधोपचारको व्यवस्था गरिनेछ ।
३.ज्येष्ठ नागरिकको ज्ञान ,सीप र अनुभवलाई उपयोग गर्नका लागि नीति निर्माणमा सहभागिता र स्रोतमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	१. ज्येष्ठ नागरिकलाई नीति निर्माणमा सहभागिता र स्रोतसाधनमा पहुँच बढाई अपनत्व बृद्धि गरिनेछ । २. ज्येष्ठ नागरिकको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई उपयोग गर्न अन्तरपुस्ता सीप हस्तान्तरण, छलफल र अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

५.अपेक्षित उपलब्धि

ज्येष्ठ नागरिकको ज्ञान, सीप र अनुभवको सामाजिक विकास र पूर्वाधार निर्माणमा उपयोग भएको हुने, असहाय, असक्त र परित्यक्त ज्येष्ठ नागरिक संरक्षित भएको हुने, ज्येष्ठ नागरिकमाथि हुने हिंसा तथा दुर्व्यवहारमा कमी आएको हुने र ज्येष्ठ नागरिक क्लब, दिवा सेवा केन्द्र एवम् आरोग्य आश्रमको स्थापना र सञ्चालन भएको हुनेछ ।

५.९ अपाङ्गता

१. पृष्ठभूमि

संविधानले आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक ज्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समता मूलक समाज निर्माण गर्ने सङ्कल्प गर्दै अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि विशेष व्यवस्था गरेको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिको राजनैतिक, आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सहितको सम्मानजनक जीवनयापनको अधिकारलाई कानुनले संरक्षण र प्रवर्द्धन गरेको छ । दिगो विकास लक्ष्यले अपाङ्गतामैत्री विद्यालय लगायतका सार्वजनिक स्थलमा सुरक्षित, समावेशी र सर्वसुलभ पहुँचको वषय समावेश गरेको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सम्मान एवम् अधिकार प्रवर्द्धनका लागि राज्यले समावेशी, समन्यायिक र सहभागितालाई जोड दिन आवश्यक रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या

अपाङ्गतामैत्री शिक्षाको अभावमा अपाङ्गता भएका बालबालिका विद्यालय बाहिर रहनु, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि रोजगारी, सामाजिक सहभागिता र आय आर्जनका अवसरमा समान पहुँच नहुनु र विभिन्न अवरोध, विभेद र असमान व्यवहारका अवस्था विद्यमान हुनु, भौतिक संरचनाहरू अपाङ्गतामैत्री नहुनु, सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि पहुँचयुक्त हुन नसक्नु, सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि नियमित स्वास्थ्य सेवा, परामर्श सेवा, प्रयोग गरिने सहायक सामग्री र पुनर्स्थापना सेवा उपलब्ध नहुनु र नदेखिने अपाङ्गताको पहिचान र सही सम्बोधन नहुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

सङ्घीय प्रणाली बमोजीम स्थानीय तहसम्म अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐनले निर्देशित गरेको संरचनाको निर्माण, आवश्यक नीतिको व्यवस्था र सोको लागि आवश्यक स्रोतसाधनको व्यवस्था गर्नु, सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागी पूर्वाधार, आवश्यकताअनुसार सेवासुविधा तथा उपकरणको व्यवस्थापन गर्नु, सबै भौतिक संरचनालाई अपाङ्गतामैत्री बनाउनु, पूर्ण अशक्त र बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि सहयोगी व्यक्ति र पुनर्स्थापनाको व्यवस्था गर्नु र सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, तालिम र आवश्यकताअनुसार रोजगारी उपलब्ध गराउनु यस क्षेत्रमा चुनौतीको रूपमा रहेका छन् ।

संविधानमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि सेवासुविधा र सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था हुनु, राज्यद्वारा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, समावेशी शिक्षा नीति, भौतिक संरचना, सञ्चार सेवा र सुविधालाई पहुँचयुक्त बनाउने सम्बन्धी मापदण्डलगायत अपाङ्गता सम्बन्धी विशेष कानुन तथा नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन हुनु, अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी, दिगो विकासको लक्ष्य आदिमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि विभिन्न प्रावधान रहनु र अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको पक्ष राष्ट्र भएकाले अपाङ्गताको विषयलाई सम्बोधन गर्नको लागि स्थानिय तह, सङ्घीय र प्रादेशिक सरकार र सरोकारवाला निकायहरूसँग सहकार्य र साझेदारीमा बृद्धि यस क्षेत्रमा अवसरका रूपमा रहेका छन् ।

४. सोच , लक्ष्य, उद्देश्य ,रणनीति तथा कार्यनीति

१. सोच

अपाङ्गता भएका व्यक्तिको मर्यादित आत्मनिर्भर जीवन ।

२. लक्ष्य

सेवासुविधा, साधन र स्रोतमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको पहुँच स्थापित गरी सामाजिक आर्थिक सशक्तीकरण गर्दै सम्मानपूर्वक जीवनयापनको वातावरण सिर्जना गर्ने ।

३. उद्देश्य

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तीकरण गर्दै उनीहरूको सहज जीवनयापनको लागि पुनर्स्थापना, स्वास्थ्योपचार र सहायक सामग्रीको व्यवस्था गर्नु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हक अधिकार संरक्षण गर्न नीति निर्माण तथा कानुन पुनरावलेकन गर्ने ।	१. सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिको जीवनयपानको लागि उनीहरूको सहभागितामा अपाङ्गतामैत्री नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
२. भौतिक संरचना अपाङ्गमैत्री बनाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई सार्वजनिक सेवामा सहज पहुँच, प्राप्ति र अवसरको सिर्जना गर्ने ।	१. सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि सेवासुविधा अपाङ्गमैत्री बनाई दैनिक क्रियाकलाप गर्न सरल हुने वातावरण निर्माण गरिनेछ । २. सार्वजनिक भौतिक संरचना, पूर्वाधार तथा यातायताका साधन अपाङ्गतामैत्री बनाइनेछ । ३.अपाङगता भएका बालबालिकालाई विद्यालय भर्नामा प्राथमिकता र शिक्षण सिकाइ पद्धति तथा पाठ्यक्रम अपाङ्गतामैत्री बनाई गुणस्तरीय शिक्षामा सबै अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पहुँच बृद्धि गरिनेछ ।
३. अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि सबै प्रकारको सुविधासहितको पुनर्स्थापना सेवाको व्यवस्था गर्ने ।	१.पूर्ण अशक्त, अति अशक्त , अटिज्म, डाउन सिन्ड्रोम, बौद्धिक अपाङ्गता भएका तथा नदेखिने अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि आवश्यक पर्ने विशिष्ट प्रकारको सेवा र सुविधा उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
४. अपाङ्गता भएका व्यक्तिप्रति गरिने विभिन्न प्रकारको अन्धविश्वास, विभेद र हिंसा अन्त्य गर्ने ।	१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिप्रति गरिने विभिन्न प्रकारको अन्धविश्वास, विभेद र सबै प्रकरका हिंसा नियन्त्रण र निराकरण गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

५.अपेक्षित उपलब्धि

अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि आवश्यक पर्ने सेवासुविधा सहज रूपमा उपलब्ध भएको हुने, सार्वजनिक भौतिक संरचना अपाङ्गतामैत्री भएको हुने, अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विद्यालय भर्नादर बृद्धि भएको हुने र अपाङ्गता भएका व्यक्ति विशेषतः पूर्ण अशक्त अपाङ्गता, अति अशक्त अपाङ्गता, अटिज्म, डाउन सिन्ड्रोम, बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य सुविधासहितको पुनर्स्थापना सेवा उपलब्ध भएको हुनेछ ।

५.१० खेलकुद

१. पृष्ठभूमि

व्यक्तिको शारीरिक तन्दुरुस्ती, सामाजिक, मानसिक र संवेगात्मक पक्षको सन्तुलित विकासमा खेलकुदको महत्त्वर्पुण भूमिका रहन्छ । खेलकुद राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा राष्ट्रिय पहिचान स्थापित गर्ने प्रमुख माध्यमको रूपमा रहिआएको छ। नागरिकलाई रोजगारको अवसर सिर्जना गर्न, खेलकुद विकासको माध्यमबाट दिगो विकासका शिक्षा, स्वास्थ्य, लैङ्गिक समानता तथा आर्थिक बृद्धि लगायतका लक्ष्यहरू हासिल गर्न स्थानीय तहदेखि नै खेलकुदको संस्थागत विकास एवम् पूर्वाधार निर्माण गरी सबैका लागि खेलकुद अभियानलाई सार्थकता दिन अवाश्यक छ।

२. प्रमुख समस्या

खेलकुद विकासका लागि पर्याप्त पूर्वाधार तथा खेल सामग्रीको कमी हुनु, विद्यमान पूर्वाधारहरू गुणस्तरीय, आधुनिक र सुविधायुक्त नहुनु, खेलाडी तथा प्रशिक्षकहरूलाई नियमित तथा गुणस्तरीय प्रशिक्षणको व्यवस्था र उनीहरूको मनोबल उच्च बनाई जीविकोपार्जनको आधारको रूपमा खेलकुदलाई स्थापित गर्न नसक्नु, खेलकुदका पूर्वाधार विकास तथा प्रतियोगिता आयोजना गर्न नसक्नु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुकुलका सुविधा सम्पन्न भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्नु, समयसापेक्ष स्थानीयस्तरको अध्ययन, अनुसन्धान, प्रशिक्षण तथा प्रतियोगिताको व्यवस्था गरी स्वच्छ खेलाडीको विकास, प्रोत्साहन तथा सम्वर्द्धन गर्नु, खेलकुद प्रशिक्षण तथा प्रतियोगिताहरूमा नयाँ शिल्प र विज्ञान प्रविधिको प्रयोग गर्नु, खेलकुदको विकासमा लगानी अभिबृद्धि गर्नु र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरका मान्य मापदण्डका आधारमा व्यवस्थापन तथा नियमन गर्नु खेलकुद विकासका प्रमुख चुनौती रहेका छन् ।

खेलकुदलाई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने र अन्तराट्रिय क्षेत्रमा सम्मान अभिबृद्धि गर्ने माध्यमका रूपमा लिनु, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई खेलकुद क्षेत्रको विकासका लागि जिम्मेवार बनाइनु, शारीरिक व्यायाम, योग तथा खेलकुद गतिविधिहरूको महत्त्वप्रति जनमानसमा रुची र जागरुकता बढ्दै जानु, खेलकुद विकासका प्रचुर सम्भावना रहनु, खेलकुद गतिविधिमा जनसहभागिता क्रमशः बृद्धि हुँदै जानु र खेलकुद पर्यटन प्रवर्द्धनको प्रचुर सम्भावना रहनु खेलकुद विकासका अवसर हुन् ।

४.सोच, लक्ष्य ,उद्देश्य ,रणनीति तथा कार्यनीति

१. सोच

स्वच्छ, व्यवसायिक र प्रविधिमैत्री खेलकुद अभिबृद्धि ।

२. लक्ष्य

खेलकुदको विकास र विस्तार गरी स्वस्थ, सक्षम र अनुशासित नागरिक तयार पार्दै अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा राष्ट्रको सम्मान अभिबृद्धि गर्दै पहिचान स्थापित गर्ने ।

३. उद्देश्य

खेलकुद पूर्वाधारको विकास, विस्तार र स्तरोन्नति गर्नु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. नगरपालिका स्तरीय तथा अन्तरपालिका स्तरीय खेलकुद सम्पन्न गर्ने ।	१.सबैका लागि खेलकुदको अवधारणा अनुरूप खेलकुद प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गरिनेछ । २. खेलकुदका हरेक क्षेत्र र स्तरमा महिला सहभागिता बढाउन विविध खेलकुद गतिविधि सञ्चालन गरिनेछ । ३. विद्यालय, विश्वविद्यालय र सार्वजनिक संस्थालाई खेलकुद प्रतियोगिताहरूसञ्चालन गर्न प्रेरित गरिनेछ ।
२. खेलकुदको विकासका लागि भौतिक पूर्वाधारको निर्माण, संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने ।	१. विद्यमान भौतिक पूर्वाधारको संरक्षण, सम्वर्द्धन तथा विकास गर्दै थप भौतिक पूर्वाधारको निर्माण गरिनेछ । २. विद्यालयस्तरमा खेलकुदसम्बन्धी पूर्वाधार निर्माण गरी खेलकुद प्रतियोगिताहरूसञ्चालन गरिनेछ ।

४. अपेक्षित उपलब्धि

योजना अवधिमा नगरपालिकास्तरको एक रंगशाला निर्माण कार्य प्रारम्भ गर्ने, सबै विद्यालयहरूमा भएका खेलकुद मैदानको स्तरोन्नति भएको हुने, १२ वटा फुटबल मैदानहरूको निर्माण भएको हुने, १ वटा नगरपालिकास्तरीय सेमी कभर्डहल निर्माण भएको हुने, विभिन्न खेलका प्रतियोगिताहरूको आयोजना भएको हुनेछ ।

५.११ सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण

१. पृष्ठभूमि

सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण गरिबी न्यूनीकरण र मानव सुरक्षाको महत्त्वपूर्ण साधन हो । नेपालको संविधानले सामाजिक सुरक्षाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । मुलुकको समावेशी विकास गर्न र दिगो विकास लक्ष्यका प्रमुख नतिजाहरूको प्राप्तिमा बल पुऱ्याउन सामाजिक सुरक्षाले महत्त्वपूर्ण योगदान गर्न सक्छ । आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, विपन्न एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिक, दलित आदिलाई लक्षित गरी स्वास्थ्य उपचार सेवा, दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, तालिम, रोजगारीलगायतका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूबाट २२ लाख ६५ हजार नागरिकहरू लाभान्वित भएका छन् । यसका अतिरिक्त अवकाश प्राप्त निजामती कर्मचारी, शिक्षक, प्रहरी तथा नेपाली सेनाका सकल

दर्जाका व्यक्तिहरूलाई समेत सामाजिक सुरक्षाका रूपमा निवृत्तिभरण प्रदान गर्दै आएको छ। यी उपलब्धिहरूका बाबजुद २०७२ वैशाखमा गएको विनाशकारी भूकम्पले धेरै परिवारलाई पुनः गरिबीको दुश्चक्रमा धकेलेको अनुमान गरिएको छः जसमा ठूलो हिस्सा वृद्ध, महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, दलित एवम् सीमान्तकृत समुदायको रहेको छ। स्थानीय तहहरूले पनि प्राकृतिक प्रकोपहरू, उमेरगत जटिलता, बेलाबेलाका सामाजिक असन्तुलन कारण अपेक्षा गरेअनुसारको आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरण हुन नसकेको विद्यमान परिस्थितिलाई मध्यनजर गर्नुपर्ने स्थिति छ। विद्यमान सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको आधारशीलामा टेकेर आवश्यक नीतिगत र नियमनकारी प्रारूप तयार गर्दै सामाजिक सुरक्षा प्रणालीलाई अझ व्यापक, वित्तीय रूपले दिगो, सुदृढ तथा प्रभावकारी बनाउनु आवश्यक रहेको छ।

२. चुनौती तथा अवसर

हरेक वर्ष प्रभावहीन नयाँ कार्यक्रम थप्दै जाने प्रवृत्तिलाई रोक्नु, सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी विभिन्न समूह तथा समुदायको बढ्दो मागलाई सम्बोधन गर्नु, उपयुक्त नीतिगत र नियमनकारी प्रारूपको विकास गर्नु, सामाजिक सुरक्षालाई स्थानीय आर्थिक सामाजिक विकासका अन्य क्षेत्रका नीति र कार्यक्रमहरूसँग आबद्ध गर्दै लैजानु, गरिबी, वञ्चितीकरण एवम् जोखिममा रहेका जनसमुदायलाई पहिचान गरी उनीहरूको जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनु र वित्तीय रूपले धान्न सकिने सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको विकास गर्नु प्रमुख चुनौतीहरू हुन्। सामाजिक संरक्षणका आधारभूत पूर्वाधारहरू भइरहेका छन्। सामाजिक संरक्षण राष्ट्रिय विकासको एक महत्त्वपूर्ण एजेन्डाको रूपमा स्थापित भएको छ भने यस क्षेत्रको लगानीमा उल्लेखनीय रूपमा बृद्धि हुँदै गएको पनि छ। सामाजिक सुरक्षा कोषको स्थापनाले योगदानमूलक सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूलाई नीतिगत, कानुनी र संस्थागत सुधारसहित अघि बढाउन मार्ग प्रशस्त गरेको छ।

३. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

१ सोच

आधारभूत सामाजिक संरक्षणका सेवासुविधाहरूमा सबै नागरिकहरूको पहुँचबाट समतामूलक समाज निर्माण।

२ लक्ष्य

सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रमलाई समावेशी, गुणस्तरीय एवम् प्रभावकारी बनाई लोक कल्याणकारी राज्यको स्थापना गर्न सघाउ पुऱ्याउने।

३ उद्देश्य

सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रमहरूलाई दोहोरो नपर्ने गरी समाजका सबैभन्दा विपन्न र जोखिममा रहेका जनसमुदायको पहुँच सुनिश्चित गर्नु।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१.सामाजिक सुरक्षा प्रणाली अन्तरगत रहेका कार्यक्रमहरूको पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने।	१. ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, लोपोन्मुख समुदायका परिवारहरूलाई दिइने सामाजिक सुरक्षा भत्ता, स्वास्थ्य बिमा, पशु बिमा, बाली बिमालगायतका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरू लक्षित समुदाय तथा वर्गमा सहज रूपमा उपलब्ध गराइनेछ।

२. सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा छरितो नियमनकारी संरचनाको विकास गर्ने ।	१. ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, लोपोन्मुख समुदायका परिवारहरूलाई दिइँदै आएको सामाजिक सुरक्षा भत्ता सहज तथा समयमै उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिनेछ । २. विपन्न, सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख आदिवासी जनजातिलाई आधारभूत शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवाहरू निःशुल्क उपलब्ध गराइनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

सङ्घीय सरकारले व्यवस्था गरेका विद्यमान र नयाँ सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरू छिटोछरितो पारदर्शी ढङ्गले कार्यान्वयन भएको, सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी सूचना प्रविधिमैत्री भएको, ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, लोपोन्मुख समुदायका परिवारहरू कार्यक्रमबाट लाभान्वित भएको हुनेछ ।

परिच्छेद ६ : पूर्वाधार क्षेत्र

६.१ ऊर्जा

६.१.१ विधुतिकरण

१. पृष्ठभूमि

नेपालको लागि जलविद्युत् नै ऊर्जाको महत्त्वपूर्ण एवम् भरपर्दो स्रोत हो । नेपालको संविधानले जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने नीतिगत व्यवस्था गरेको छ । ऊर्जा मुलुकको विकासको मेरूदण्ड भएकोले नेपालका पछिल्ला आवधिक योजनाहरूमा ऊर्जा क्षेत्रले उच्च प्राथमिकता पाउँदै आएको छ । नेपालमा प्रचुर मात्रामा रहेको जलसम्पदाको प्रयोगबाट उत्पादन गर्न सकिने जलविद्युत् नेपालकै लागि विविध कारणहरूले निकै महत्त्वपूर्ण छ । सेतो सुनको रूपमा परिचित जलशक्तिलाई विद्युत् शक्तिमा रूपान्तरण गरी देशको आर्थिक एवम् सामाजिक विकासमा ठूलो योगदान पुऱ्याउन सकिन्छ । नेपालको जल सम्पदा जलविद्युत्को प्रमुख आधार मानिन्छ । नेपालका पहाडी नदीहरू, जलस्तरको पर्याप्तता र जलविद्युत् उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने नदीको वेगसमेतले गर्दा नेपाल ब्राजिलपछि जलस्रोतको दोस्रो ठूलो राष्ट्र हो । जसको विकासबाट देशका सबै क्षेत्रको विकास सम्भव हुन्छ । औद्योगीकरणको लागि ऊर्जा नभई नहुने पूर्वाधार हो । जलविद्युत्को आपूर्तिद्वारा उद्योगहरू स्थापना गर्न सकिन्छ । विद्युत्को प्रयोगबाट पर्यटन र औद्योगिक क्षेत्रको विस्तार गरेर समेत विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिने अवस्था छ ।

२. प्रमुख समस्या

देशमा विद्यमान जलस्रोतको परिमाण ठूलो भए तापनि हालको जलविद्युत्को उत्पादन क्षमता माथि दृष्टिगत गर्दा संभाव्य क्षमताको दाँजोमा यसको उत्पादन नगण्य छ । जलविद्युत् आयोजनाहरूको विकासका लागि हाल विद्यमान कानुनी प्रावधानहरूले निजी क्षेत्रको आकर्षण एवम् सहभागितामा बृद्धि गरे तापनि यी प्रावधानहरूमा कतिपय कमी कमजोरीहरू देखापरेका छन् । विद्यमान विद्युत् सम्बन्धी नीति एवम् कानुनी प्रावधानहरू र विद्युत् विकाससँग सम्बन्धित अन्य सरकारी क्षेत्रका नीति एवम् कानुनी प्रावधानहरूबीच केही विसंगतिहरू देखापरेका छन् । यसले विद्युत्को समुचित विकासमा बाधा उत्पन्न भएको छ ।

धेरै जलविद्युत् आयोजना प्राकृतिक नदी प्रणालीमा आधारित रहनु, सुख्खा याममा विद्युत्को माग बढ्नु, विद्युत् वितरण प्रणाली जनमैत्री नहुनु, चुहावट कायम रहनु, नयाँ प्लाण्ट सञ्चालनका लागि सामाजिक र वातावरणीय प्रवाभ मूल्याङ्कन वस्तुपरक हुन नसक्नु, आयोजनाको लागत उच्च हुन, प्रसारण लाइनका लागि निजी जमिनको अधिग्रहण करण हुन, खोला जति निजी व्यक्तिको झोलामा जानु जलविद्युत् क्षेत्रको उत्पादन, प्रसारण र वितरणमा देखिएको समस्या हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

नेपालमा जलस्रोतको मुख्य प्रयोग कृषि, घरेलु उपयोग, औद्योगिक विकास र जलविद्युत्मा रहेको छ भने मत्स्यपालन, आमोद-प्रमोद र यातायातमा भने सीमित मात्रामा मात्र । आधुनिकीकरण र अनियन्त्रित रूपमा बृद्धि भएको सहरीकरणसहित बढ्न गएको विद्युत्को मागलाई पूरा गर्नु, विद्युत्को ठेक्का सम्झौतामा विद्यमान अनियमितता र शक्तिको दुरूपयोगलार्य नियन्त्रण गर्नु यस क्षेत्रको प्रमुख चुनौती हो ।

ऊर्जालाई आर्थिक विकासको मेरूदण्डका रूपमा अङ्गीकार गरी आर्थिक समृद्धिको माध्ममका रूपमा पहिचान हुनु, ऊर्जा क्षेत्र प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको रूपमा रहनु, लगानीका प्रशस्त अवसर देखिनु, वैदेशिक लगानीको लागि पर्याप्त सम्भावना रहनु, निजी क्षेत्र तथा स्थानीय जनताको सेयर लगानी बढ्दै गई जनताको स्वामित्व कायम हुनु विद्युत् क्षेत्रका अवसरका रूपमा लिन सकिन्छ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

विद्युत्को सहज पहुचमार्फत नगरपालिकाको दिगो विकास र समृद्धि।

४.२ लक्ष्य

विद्युत् विस्तारवाट उत्पादनमा आत्मनिर्भरता हासिलगरी सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने।

४.३ उद्देश्य

विद्युत् सेवाको विस्तार गरी सबै घरपरिवार र क्षेत्रमा स्वच्छ ऊर्जाको पहुँच सुनिश्चित गर्नु।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. विद्युत् विस्तारमा लगानी बढाई विद्युत्मार्फत उत्पादनमा बृद्धि गर्ने।	१.निजी क्षेत्रलाई सहजीकरण गर्न र सरकारी सेवा छिटोछरितो रूपमा उपलब्ध गराउन आवश्यक संयन्त्र निर्माण गरिनेछ।
२. विद्युत्को प्रसारण व्यवस्थालाई थप सुदृढ तथा विस्तार गर्ने।	२. विद्युत् वितरणसँग जोड्न आन्तरिक प्रसारण लाइनको निर्माणलाई तीव्रता दिइनेछ।
३. स्थानीय अर्थतन्त्रको विकासका लागि विद्युतीकरणलाई स्थानीय आर्थिक कियाकलापसँग आबद्ध गर्ने।	३. नगर विद्युतीकरणलाई विस्तार गरी आर्थिक क्रियाकलापसँग आबद्ध गरिनेछ।
	४. नगर विद्युतीकरणलाई आर्थिक दृष्टिकोणबाट बढी प्रभावकारी बनाउन घरेलु उद्योग, लिफ्ट सिँचाइ तथा खानेपानी आयोजनाका साथै अन्य व्यापारिक प्रयोजनका लागि समेत उपयोगी हुने गरी आयोजनाको तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन गरिनेछ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यसम्म सम्पूर्ण नगरपालिका विद्युत् विस्तार भएको हुनेछ। सफा र भरपर्दो विद्युत् सेवामा सबै नागरिकको पहुँच पुगेको हुनेछ। राष्ट्रिय विद्युत् प्रणालीबाट विद्युत् सेवा प्राप्त गर्ने जनसङ्ख्या अनुपात शतप्रतिशत पुगेको हुनेछ। विद्युत्लाई आयमूलक क्षेत्रमा प्रयोग गर्न थालिएको हुनेछ।

६.१.२ वैकल्पिक तथा अन्य ऊर्जा

१. पृष्ठभूमि

नेपालमा ऊर्जाका उत्पादन हुन सक्ने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेका छन् । दिगो विकासका लक्ष्य, सबैका लागि दिगो ऊर्जाको अवधारणा, जलवायु परिवर्तनका असर न्यूनीकरण, लैङ्गिक समानता लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू कार्यान्वयन गर्न र हरित अर्थतन्त्रलाई प्रवर्द्धन गर्दै ऊर्जा सुरक्षाको सुनिश्चितता, ऊर्जाको पहुँच र वातावरणीय सन्तुलन स्थापित गर्न नवीकरणीय उर्जा क्षेत्रको विकास हुनु आवश्यक छ । नेपालको संविधानले नवीकरणीय ऊर्जाको विकास गरी आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सुपथ र सुलभ रूपमा भरपर्दो ऊर्जाको आपूर्ति गर्ने नीति अङ्गीकार गरेको छ । राष्ट्रिय विद्युत् प्रसारण लाइन पुऱ्याउन कठिन भएका र छरिएर रहेका बस्तीहरूमा सेवा पुऱ्याउन, सहरी क्षेत्रमा बढ्दो ऊर्जा सङ्कटलाई न्यूनीकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउन र परम्परागत एवम् आयातित ऊर्जामाथिको निर्भरतालाई कम गर्न विभिन्न किसिमका नवीकरणीय ऊर्जाको विकास र प्रवर्द्धन गरी यस क्षेत्रलाई विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउनु जरुरी छ ।

२. प्रमुख समस्या

जनताले परम्परागत ऊर्जास्रोतहरू दाउरा, गोबरका गुईंठा, आदि प्रयोग गर्नु पर्ने वाध्यता छ । मुलुकको पहाडी भेगमा बसोबास गर्दै आएको पातलो बस्तीले गर्दा केन्द्रीय विद्युत् प्रणाली मार्फत ग्रामीण विद्युतीकरण गर्न नेपाल सरकारको सीमित आर्थिक स्रोतले गर्दा ग्रामीण विद्युतीकरणको गतिमा तीब्रता ल्याउन कठिनाई हुने गरेको छ । वैकल्पिक र नवीकरणीय ऊर्जाको उपादेहायता, प्रयोग र महत्त्वको बारेमा स्थानीय तहसम्म ज्ञान सम्प्रेषण हुन नसक्नु, वैकल्पिक ऊर्जाको आर्थिक समृद्धि र विकासमा हुने योगदानको स्पष्ट लक्ष्य निर्धारण हुन नसक्नु, वित्तीय तथा प्राविधिक सहयोग हुन नसक्नु, संस्थागत पूर्वाधारको विकास हुन नसक्नु, तुलनात्मक रूपमा सुरुवाती लागत उच्च हुने र बैकल्पिक उर्जा प्रविधिको प्रर्वद्धन र विस्तारका लागि आवश्यक नीति दूरदराजमा पुग्न नसक्नु, जोखिम व्यवस्थापन तथा विमा सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था नुहुनु, निजी क्षेत्रले स्थानीय तहसम्म पुगेर अपेक्षकृत लगानी गर्न नचाहानु तथा स्थानीय जनसमुदायमा यसको सार्न्दभिकतालाई सहजिकरण गर्न नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख समस्या हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

नवीकरणीय ऊर्जाको माग र आपूर्तिबीच सन्तुलन कायम राख्नु, लक्षित समूहलाई ऊर्जाको पहुँचमा बृद्धि गर्नु, जनताको कमजोर आर्थिक स्थितिका कारण अत्यधिक अनुदान माग हुनु, कार्यक्रमको दिगोपना, प्रविधि हस्तान्तरण, राष्ट्रिय प्रसारण लाइन पुगेपछि नवीकरणीय ऊर्जाबाट उत्पादित विद्युत्को उचित सदुपयोग, उपभोक्तालाई सहज रूपमा कर्जाको व्यवस्था गर्नु तथा दिगो विकासको लागि दीर्घकालीन योजना बनाई कार्यान्वयन गर्नु नवीकरणीय ऊर्जा क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् । नवीकरणीय ऊर्जाका लागि चाहिने अधिकांश उपकरणहरू आयात गर्नुपर्ने र महँगो हुनु थप चुनौती हुन् ।

न्यून आय भएका जनसमुदायमा नवीकरणीय ऊर्जाको पहुँचमा बृद्धि हुनु तथा सहरी क्षेत्रमा पनि सौर्य ऊर्जाप्रतिको आकर्षण बढ्दै जानु, यस क्षेत्रमा विभिन्न विकास साझेदारहरूको सहभागिता बढ्दै जानु, नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिको प्रवर्द्धनमा वित्तीय संस्था तथा निजी क्षेत्रहरूको सहभागिता बढ्दै जानु, स्वच्छ ऊर्जा को विकास र प्रयोगमा विश्वव्यापी लहर आउनु, नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिहरूलाई स्वच्छ विकास संयन्त्रको रूपमा विकास गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरी सम्भाव्य प्रविधिहरूलाई क्रमशः कार्बन परियोजना तथा कार्यक्रमको रूपमा विकास गर्दै लैजान सकिने अवस्था रहनु लगायतका अवसरहरू विद्यमान छन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

वैकल्पिक ऊर्जाको प्रवर्द्धनबाट, वातावरण संरक्षण र दिगो विकास

४.२ लक्ष्य

स्वच्छ, भरपर्दो तथा उपयुक्त ऊर्जाको पहुँच स्थानीय क्षेत्रमा पुऱ्याई गरिबी न्यूनीकरण र वातावरण संरक्षणमा योगदान पुऱ्याउनु ।

४.३ उद्देश्य

१. स्वच्छ र किफायती ऊर्जाको पहुँच पुऱ्याई परम्परागत ऊर्जा माथिको निर्भरतामा कमी ल्याई वातावरणको संरक्षण गर्ने,

२. नवीकरणीय ऊर्जाको विकासबाट रोजगारी एवम् उत्पादकत्वमा बृद्धि गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. वातावरण-मैत्री नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिको विकासमा जोड दिने । २. नगरक्षेत्रभित्र सरोकारवालाहरूसँगको सहकार्यमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणालाई प्राथमिकतामा राखि आधुनिक, सफा, भरपर्दो र दिगो ऊर्जा सेवाको पहुँचमा बृद्धि गर्ने ।	१. वैकल्पिक ऊर्जाको उत्पादन र विकासका लागि क्षमता अभिबृद्धि एवम् स्रोत परिचालन गर्न सहजीकरण गरिनेछ । २. स्थानीय स्तरमा रहेको सीप र श्रमलाई उपयोग गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ । ३. दाउराको प्रयोगलाई कम गर्दै लैजान बायोग्यास तथा सुधारिएको चुलो, बायोब्रिकेट जस्ता किफायती जैविक ऊर्जा प्रविधिहरूको प्रवर्द्धन एवम् विस्तार गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

भौगोलिक अवस्था, जनसङ्ख्या र साधनस्रोतको आधारमा नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिको प्रयोगले आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय क्षेत्रमा रचनात्मक योगदान दिएको हुनेछ । संभाव्य क्षेत्रमा नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिहरूको विकास भएको हुनेछ । समुदाय, निजी क्षेत्र, सहकारी र सार्वजनिक क्षेत्रहरू नवीकरणीय ऊर्जाको विकासमा आर्कषित भइसकेका हुनेछन् । सबै घरधुरीमा परम्परागत चुल्होको सट्टा आधुनिक र सुधारिएको चुल्होको प्रयोग भएको हुनेछ । ऊर्जा उपभोग दक्षता बढेर गएको हुनेछ ।

६.२ यातायात पूर्वाधार

६.२.१ सडक

१. पृष्ठभूमि

मुलुकको आर्थिक-सामाजिक विकासलाई गतिशील पार्न, सर्वसाधारणलाई पुऱ्याइने सेवालाई सहज तथा सरल पार्न र आर्थिक सामाजिक एकीकरण एवम् क्षेत्रीय सन्तुलन कायम गरी सर्वाङ्गीण विकासमा टेवा पुऱ्याउन सडक यातायातको महत्त्वपूर्ण योगदान रहन्छ । विगतका विकासका प्रयासहरूले सडक यातायातलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्दै आएका छन् । नेपालको आर्थिक-सामाजिक विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने रणनीतिक महत्त्वका सडकहरूलाई विशेष जोड दिइँदै आएको छ । नेपालको संविधानले निर्दिष्ट गरेबमोजिम तहगत

सरकारको अधिनमा रहन जाने सडक सञ्जालको विकास तथा विस्तारको जिम्मेवारी सम्बन्धित सरकारको मातहतमा रहने व्यवस्था गरेको छ । स्थानीय तहको भूमिका र कार्यक्षेत्रको निरूपण गरी समग्र क्षेत्रगत विकासको अवधारणा ल्याउन सक्छ । सङ्घीय ढाँचा अनुरूप स्थानीय सडकको निमार्णमा स्थानीय सरकारको भूमिका निर्णायक हुन्छ । सडकको विकासले आर्थिक समृद्धिमा टेवा पुऱ्याउँदछ ।

२. प्रमुख समस्या

मूलतः स्थानीय तहमा मापदण्ड विपरित हचुवाको भरमा सडक सञ्जालको विस्तार गर्दै जानु, इन्जिनियरङिगविना काम गर्नु, मापदण्डविना योजना पहिचान र छनौट गर्नु, राजनीतिक खिचातानीका आधारमा सडकको आधार मात्र खोल्नु, सहभागिता र राजनीतिक एकता कायम हुन नसक्नु, भौगोलिक अवस्था र पर्यावरणीय अध्ययन नगरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु, भौगोलिक जटिलता, उद्देश्य, लगानी, प्रतिफल, र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा स्पष्ट तालमेल हुने गरी यातायात प्रणाली तथा उपप्रणालीहरूको विकास तर्फ उन्मुख संस्थागत संरचना विकास नहुनु, आयेजना व्यवस्थापनमा सुशासन नहुनु, सडक निमार्ण कार्यमा भ्रष्टाचार व्याप्त रहनु, ठेकदारी प्रथाको विगविगी कायम रहनु, मुआब्जा सम्बन्धी विवाद रहनु, नतिजामा आधारित रहेर कार्यभार सम्पन्न गर्न नसक्नु आदि यस क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

अतः भूबनौट सुहाउँदो, टिकाउ, कम खर्चिलो र स्थानीय स्तरमा नै निर्माण एवम् मर्मत सम्भार गर्न सकिने पूर्वाधार तथा सडक निर्माण प्रविधिको विकासको साथै साँघुरो पहाडी निमार्ण आफैमा चुनौतीपूण छ । कठिन भौगौलिक अवस्थाका कारण खर्चिलो भएको निर्माण कार्यको व्यवस्थापन गर्नु, निर्मित संरचनाहरूको मर्मतसम्भार र सम्पत्ति सुरक्षाका लागि स्रोत-साधनको पर्याप्त व्यवस्था गर्नु, अत्यधिक मागका कारण स्रोतसाधनको प्राथमिकीकरण गर्नु, छरिएर रहेका बस्तीहरूमा सडक विस्तार गर्नु, बाह्रै महिना भरपर्दो र सुरक्षित सडक संरचना निर्माण गर्नु, प्राकृतिक प्रकोप एवम् जलवायु परिवर्तनको पक्षलाई समेत ध्यानमा राखी सडक निर्माण गर्नु, विभिन्न निकायबीच समन्वय कायम गरी प्रभावकारिता बृद्धि गर्नु र निजी क्षेत्रको क्षमता, सम्भावना तथा लगानी आकर्षण गर्नु प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

स्थानीय अर्थतन्त्रमा आर्थिक विकासको लागि सडक सञ्जालको विकास एवम् सुदृढीकरणको रणनीति तयार हुनु, स्थानीय स्तरबाट सडक विकासको लागि अत्यधिक उत्साह र माग रहनु, स्थानीय समुदायको प्रमुख माग र प्राथमिकतामा सडक सञ्जालको विस्तार पर्नु र विकास साझेदारहरूको उल्लेख्य सहयोग रहनु सडक क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

समृद्धिको निकास, सडक सञ्जालको विकास

४.२ लक्ष्य

दिगो र भरपर्दो सडक सञ्जालको विस्तार मार्फत आर्थिक विकास र गरिबी न्यूनीकरण गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. सडक विस्तार खर्चलाई न्यूनतम गर्न उपयुक्त निर्माण, मर्मत सम्भार तथा संरक्षण गरी दिगो सडक सञ्जालको विकास गर्ने ।

२. दिगो, भरपर्दो, सुरक्षित र वातावरणमैत्री सडक विस्तार मार्फत आर्थिक क्रियाकलापहरूसहित सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता बढाउने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. आर्थिक बृद्धिलाई योगदान पुग्ने गरी सुरक्षित यातायात पहुँच र सुविधा विस्तार गर्ने । २. कृषि, उद्योग, व्यापार, पर्यटन, शिक्षा र स्वास्थ्य सेवामा पहुँच बढाउने गरी सडक विस्तार गर्ने । ३. सडक सञ्जालमार्फत स्थानीय अर्थतन्त्रको संरचनतात्मक रूपान्तरण गर्ने ।	१. सडक सञ्जालमा आबद्ध भइनसकेका वडा तथा गाउँहरूमा सडक सम्बन्ध विस्तार गरिनेछ । २. कृषि तथा ग्रामीण सडक सञ्जाललाई प्रमुख प्राथमिकता दिँदै समुदायको सहभागिता र आवश्यकताका आधारमा सडक सञ्जाल विस्तार गरिनेछ । ३. स्थानीय सडकहरूका पुलहरू निर्माण गर्नुका साथै जीर्ण अवस्थामा रहेका पुलहरूको मर्मत कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ । ४. सडकको दायाँबायाँ हरियाली कायम गर्न कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ५. गरिबी निवारणलाई सघाउने सडकहरूको पहिचान गरी निश्चित आधारमा प्राथमिकताको क्रम निर्धारण गरी श्रममूलक, कम खर्चिलो र अधिकतम स्थानीय सहभागिता हुने गरी निर्माण र मर्मत सम्भार गर्ने ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यसम्म आइपुग्दा सडक पूर्वाधारमा पूरै आत्मनिर्भर भएको हुनेछ । सबै टोलबस्ती, पर्यटकीय क्षेत्र तथा सार्वजनिक नियकायहरूको सडकको सञ्जाल विस्तार भएको हुनेछ । नगरक्षेत्रभित्र १५० कि.मि. पक्कि सडका निमार्ण भएको हुनेछ । आवश्यक स्थानमा पूलको निमार्ण भएको हुनेछ । सबै वडाहरू सँग पक्कि सडकको सञ्जालले जोडेको हुनेछन् ।

६.२.२ सवारी पार्किङ व्यवस्थापन

१. पृष्ठभूमि

सवारी साधनलाई व्यवस्थीत पार्किङ स्थलको व्यवस्थापन गर्न उपयुक्त स्थानमा पूर्वाधार तयार पार्नुपर्ने देखिन्छ ।

२. प्रमुख समस्या

वित्तीय समस्या, उचित नीतिको अभाव, भौगोलिक विकटता, गरिबी र बेरोजगारी सञ्चार क्षेत्रमा देखा परेका समस्याहरू जिवितै छन् । विकट भौगोलिक अवस्था र धरातलीय जटिलताले गर्दा पूर्वाधारहरूको स्थापना एवम् सञ्चालन खर्च अत्यधिक बढ्नु, आवश्यक औजार तथा उपकरणहरूका लागि विदेशमा नै भर पर्नुपर्ने बाध्यता, उपलब्ध स्रोत र साधनको विकास र सदुपयोग गर्न दीर्घकालीन सोच र सरकारी नीतिको उपेक्षा, सर्वसाधारणले प्रयोग गर्ने सार्वजनिक यातयात पूर्णतः व्यवस्थित, प्रभावकारी,

सर्वसुलभ, सुरक्षित र भरपर्दो नहुनु, जीर्ण तथा पूराना सवारी साधनका कारण प्रदूषण बढ्नु, व्यवसायिक निष्ठा नहुनु, आवश्यक तालिम प्राप्त सबारी चालका र तिनको श्रम समय सीमा नियमन गर्ने दरिलो मापदण्ड नहुनाका कारण दूर्घटना बढ्नु सडकको निमार्ण मापदण्ड भन्दा बाहिर रहेर बनाउनु, मापसे सेवन गरेर सबारि चलाउने, ट्राफिक नियमको पालना नगर्नु यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

सार्वजनिक यातायातलाई गुणस्तरीय एवम् पहुँचयोग्य तुल्याउनु, अदृश्य रूपमा कायमै रहेको सिन्डिकेट प्रणाली हटाउनु, यातायात क्षेत्रमा सम्बद्ध निकायबीच समन्वय कायम गर्नु, यातायातको अनुगमन कार्यलाई थप प्रभावकारी तुल्याउनु, कार्यालयबाट प्रदान गरिने सेवा प्रवाहलाई नागरिकमैत्री बनाउनु र जनताको विश्वास हासिल गर्नु यातायात क्षेत्रको चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । तुलनात्मक हिसावले अन्य क्षेत्रहरूमा हुने लगानी भन्दा सडक, ढल, विद्युत्, खानेपानी आदिमा हुने लगानीको राशी नगरपालिकाहरूको आयस्रोतले धान्न नसक्ने स्थिति भएको हुँदा यसको व्यवस्थापन चुनौतीको घेरामा देखिन्छ ।

सार्वजनिक सवारी साधनको कम्पनी मोडेलमा सञ्चालनको थालनी हुनु, आधुनिक र सुविधा सम्पन्न सवारी साधनहरूमा बृद्धि हुनु, वातावरणमैत्री सवारी साधन सञ्चालनको थालनी हुनु, सार्वजनिक यातायात पहुँचयोग्य हुँदै जानु तथा यातायात व्यवस्थापनबाट प्रदान गरिने सेवाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमा बृद्धि हुनु प्रमुख अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

स्थानीय समुदायको आवशयकता मितव्ययी, भरपर्दो र सुरक्षित यातायात प्रणालीको सुनिश्चितता ।

४.२ लक्ष्य

यातायात सेवालाई पहुँच योग्य, सुरक्षित, सर्वसुलभ, व्यवस्थित र वातावरणमैत्री बनाउने ।

४.३ उद्देश्य

यातायात व्यवस्थापन प्रणालीमा सुधारगरी समावेशि, सुरक्षित, सर्वसुलभ बनाई सर्वसाधारणको आवागमन तथा ढुवानीलाई पहुँचयोग्य र व्यवस्थित बनाउनु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१.सार्वजनिक यातायातलाई स्तरीय, समावेशी तथा नागरिकमैत्री बनाउने ।	१. सवारी साधन सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २.यातयात क्षेत्रमा संलग्न जनशक्तिलाई क्षमता विकास र व्यवहार सुधार सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।

२. यातयात व्यवस्थापनलाई भरपर्दो बनाई दुर्घटना कम गर्न आधुनिक विधि प्रयोग गर्ने ।	३. सवारी प्रदूषण मापनका लागि स्वचालित प्रविधिको स्थापना गरिनेछ । ४. सवारी दुर्घटना न्यूनीकरण तथा सेवाको गुणस्तर सुधार गर्न सवारी अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाइनेछ । ५. सडक दुर्घटना सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई नतिजमूलक तरिकाले लागू गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

यातायात सेवा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगबाट व्यवस्थित भएको हुनेछ । मूलसडकहरूमा ट्राफिक सङ्केत चिह्नहरू निर्माण भएका हुनेछन् । सवारी दुर्घटनालाई न्यूनीकरण गर्न सवारी अनुगमन प्रणाली संस्थागत भएको हुनेछ । सिन्डिकेट प्रणालीको अन्त्य भएको र समग्र यातायात क्षेत्रको गुणस्तरमा सुधार भएको हुनेछ ।

६.३ सञ्चार तथा सूचना प्रविधि पूर्वाधार

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता वा कता प्रकाशन स्वतन्त्रता सञ्चार र सूचनाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरेको छ । नागरिकको संविधान प्रदत्त मौलिक हकको रूपमा रहेको सूचनाको हकको संरक्षण र संवर्द्धन गर्दै आमसञ्चारलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, मर्यादित, जिम्मेवार र व्यवसायिक बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने राज्यको नीति हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । वर्तमान अवस्थामा सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा भित्रिएका अत्याधुनिक प्रविधिहरूको व्यापक उपयोग गरी सर्वसुलभ रूपमा सेवासुविधामा विविधीकरण गर्दै बस्तिस्तर सम्म गुणस्तरीय, प्रतिस्पर्धी एवम् सर्वसुलभ रूपमा सेवासुविधा उपलब्ध गराई स्थानीय अर्थतन्त्रको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक लक्ष्य प्राप्तिमा टेवा पुऱ्याउनुपरेको छ । सूचना प्रविधि सम्बन्धी ज्ञान, सीप र क्षमताको विकास गरी सुशासन काम गर्नु र सूचना प्रविधिलाई आर्थिक समृद्धिको महत्त्वपूर्ण निर्धारक तत्वको रूपमा प्रयोग गर्दै जानु पर्दछ ।

२. प्रमुख समस्या

सूचना तथा प्रविधिको विकासका लागि प्रर्याप्त मात्रामा अनुसन्धानको आवश्यकता पर्दछ । सूचना, प्रविधि तथा आम सञ्चारलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रयोग गर्न सकिएको छैन । साथै आमसञ्चार क्षेत्र पूर्णरूपमा मर्यादित, जिम्मेवारी, जवाफदेही, उत्तरदायी र विश्वशनीय हुन नसक्नु, दूरसञ्चार सेवामा सबै नागरिकको पहुँच नपुग्नु, सूचना प्रविधिको विकासक्रम तथा साइवर सुरक्षाको लागि पर्याप्त संरचनागत व्यवस्थाको कमी हुनु, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको न्यून उपयोग हुनु, सूचना प्रविधि उद्योग व्यवस्थित नहुनु र विज्ञापन व्यवसाय व्यवस्थित हुन नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

स्थानीय तहको बस्ती स्तरसम्म दूरसञ्चार सेवाको पहुँच विस्तारसँगै गुणस्तर कायम गर्नु र स्थानीय सरकारको स्वामित्वमा रहेका आमसञ्चार माध्यमहरूलाई व्यवसायिक, प्रतिस्पर्धी, गुणात्मक, आधुनिक प्रविधियुक्त र विकेन्द्रित गर्दै स्वनिर्भर तुल्याउनु एक प्रमुख चुनौतीको रूपमा देखिएको छ। सामाजिक सञ्जालको बृद्धिसँगै यस क्षेत्रमा देखिएको विकृति, विसंगति र दुरूपयोग नियन्त्रण गर्नु, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा विकसित नवीनतम प्रविधि समयसापेक्ष प्रयोग गर्नु, साइबर अपराधको सामना गर्नु, अनुसन्धान तथा विकासमा लगानी बृद्धि गर्नु र सेवा प्रवाहको लागि बस्ती छरिएर रहनु यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् ।

विकासको लागि आम सञ्चार र सूचना प्रविधिको प्रयोगलाई मानव शरीरको रक्तसञ्चार जस्तै मानिन्छ । नेपाली समाजका दूरदराजसम्म सापेक्षिक रूपमा सूचना प्रविधिको प्रयोग बढ्दै गएको, साना किसान, मजदूर लगायतको पहुँचमा समेत मोबाइल फोनको प्रयोग बढ्नु, सूचनाको महत्त्व बस्ती स्तरसम्म फैलिदै गएको देखिन्छ । सूचना तथा सञ्चारको माध्यमबाट जनताको सुसूचित हुन पाउने संवैधानिक हकको प्रत्याभूति हुनु, सेवा प्रभावकारिता बढाउन शासन संयन्त्रलाई बढी सहभागितामूलक एवम् पारदर्शी बनाउनु, सार्वजनिक प्रसारणलाई समावेशी, निष्पक्ष, स्वतन्त्र र स्वायत्त बनाई धार्मिक, सांस्कृतिक र भाषिक एकता प्रवर्द्धन गर्न सकिने वातावरण बन्नु, उदार र खुला नीतिका कारण निजी क्षेत्रका सञ्चार माध्यमहरूले देशव्यापी रूपमा प्रसारण गर्नु र इन्टरनेटको बढ्दो प्रयोगले विकास प्रक्रिया सहज हुनु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

सूचना प्रविधिमा आधारित स्थानीय अर्थतन्त्रको निमार्ण

४.२ लक्ष्य

नगरक्षेत्रभरी सूचना तथा सञ्चारको सञ्जाल स्थापना गरी सूचनाको माध्यमबाट आर्थिक विकास, सामाजिक सद्भाव र सांस्कृतिक संरक्षणमा एकता जुटाउने ।

४.३ उद्देश्य

१. आधुनिक सञ्चार तथा सूचना प्रविधिमाथि सबै जनताको पहुँच विस्तार गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. सार्वजनिक सञ्चार माध्यमहरूलाई प्रतिस्पर्धी, व्यवसायिक, आधुनिक र स्वायत्त बनाउने । २. जनताको सुसूचित हुन पाउने सूचनाको हकको प्रत्याभूति गर्न उचित व्यवस्था मिलाउने ।	१.विपद्को अवस्थामा पनि सार्वजनिक प्रसारणलाई अवरुद्ध नहुने व्यवस्था मिलाइनेछ । २. सार्वजनिक सञ्चार माध्यमको व्यवसायिक कार्ययोजना बनाई स्रोतहरूको अधिकतम प्रयोग गरी सञ्चार सेवा विस्तार र सुदृढीकरण गरिनेछ ।

	३. सार्वजनिक निकायबाट प्रत्येक चार महिनामा आफूले गरेका कार्यहरू सार्वजनिकीकरण गर्ने पद्धतिको विकास गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजना अवधिमा सबै नगरबासीहरूको इन्टरनेट सेवाको पहुँच पुगेको हुनेछ । सबै वडामा सामुदायिक सूचना केन्द्रको विस्तार भएको, एफ एम रेडियो प्रसारण शतप्रतिशत भू-भागमा भएको हुनेछ । सबै सार्वजनिक सेवा विद्युतीय माध्यमबाट प्रवाह भएको हुनेछ । समग्रमा आमसञ्चार माध्यम व्यवसायिक, मर्यादित र जिम्मेवार भएको, जनताको सुसूचित हुने अधिकार संरक्षित भएको र सार्वजनिक तथा निजी सञ्चार माध्यमबाट स्थानीय नगरक्षेत्रको सांस्कृतिक मूल्य-मान्यता संरक्षण तथा सामाजिक सद्भाव अभिबृद्धि गर्न मद्दत पुगेको हुनेछ ।

६.४ विज्ञान तथा प्रविधि

१. पृष्ठभूमि

ज्ञानमा आधारित आधुनिक अर्थतन्त्रको निर्माण गर्दै दिगो विकास गर्न विज्ञान प्रविधि महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ । नेपालको संविधानले विज्ञान तथा प्रविधी लाई देशको विकासँग जोडेर वैज्ञानिक अध्ययन, अनुसन्धान एवम् विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी बृद्धि गर्ने तथा वैज्ञानिक, प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाको संरक्षण गर्ने नीति अङ्गीकार गरेको छ । स्वच्छ वातावरण, स्वास्थ्य, खाद्य, आवास, पूर्वधार, सूचना, सञ्चार, शिक्षा र सामाजिक सुरक्षालगायतका विषयमा विज्ञान प्रविधिको प्रयोग गरी सुखी एवम् समृद्ध राष्ट्र निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने निश्चित छ । विद्यमान ज्ञान र परम्परागत प्रविधिलाई आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिमा जोड्दै उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतहरूको मानवोचित परिचालनमा जोड दिनुपर्ने आवश्यकता छ । स्थानीय तहमा उपलब्ध स्रोतहरूलाई प्रविधि मैत्री प्रयोग गर्न सकेमा आर्थिक रूपान्तरणले दिशा निर्देशन गर्दछ । विज्ञानका उपलब्धिलाई आर्थिक बृद्धि, सामाजिक सेवाको विस्तार र गरिबी निवारणमा सहयोग पुऱ्याउने कार्यक्रममा प्रयोग गर्नु तथा देशभित्र उपलब्ध प्रतिभाहरूको ज्ञान र सीपलाई स्वदेशमै उपयोग गर्ने वातावरण निमार्ण गर्नु प्राथमिक दायित्व हुन आउँछ ।

२. प्रमुख समस्या

नगरक्षेत्र भित्र र वाहिर, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा फैलिएका जनशक्ति र प्रतिभाहरूको ज्ञान, सीप, अनुभव र क्षमतालाई विकास प्रक्रियामा संलग्न गराउन नसक्नु, उनीहरूको भावनालाई कदर गरेर स्थानीय तहसम्म पुऱ्याउन नसक्नु, घर फिर्ता हुने आर्कषक र प्रोत्साहितसहितको योजना र वातावरण तय गर्न नसक्नु, विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रमा तीनै तहका सरकारहरूले गर्ने लगानी न्यून हुनु, आविस्कार केन्द्रहरूमा लगानी गर्ने पूँजी ज्यादै न्युन हुनु, सिर्जनशील र क्षमतावन जनशक्तिलाई स्थानीय तहमै रोक्न नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

विभिन्न व्यक्ति तथा निकायहरूबाट भएका अनुसंधानहरूको अभिलेखीकरण र उपयोग गर्नु, अनुसन्धान र प्रविधि विकासमा संलग्न निकायहरूबीचमा समन्वय कायम गर्नु, पर्याप्त स्रोतसाधनको सुनिश्चितता गर्नु, विज्ञान प्रविधि र अनुसन्धानको क्षेत्रमा लगानी बढाउनु, प्राकृतिक स्रोतको दिगो र अत्युत्तम उपयोग र गरिबी निवारणमा सहयोग पुऱ्याउनु, देशभित्र विज्ञान तथा प्रविधि शिक्षाप्रतिको आकर्षण बढाउनु, आफूखुसी प्रयोग भइरहेका रेडियोधर्मी पदार्थहरूको प्रभावकारी नियमन गर्नुजस्ता चुनौती रहेका छन् ।

विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रमा सामयिक सुधार गर्ने वातावरण निर्माण हुनु, देशबाहिर छरिएर रहेका हजारौँ प्रतिभाहरूलाई देशभित्र फर्काउन सक्ने सम्भावना कायम रहनु, देशभित्र अध्ययन तथा खोजअनुसन्धानका अवसरहरू रहनु, खोज अनुसन्धानका लागि जागरूक युवा समूहको सङ्ख्या बढ्दै जानु, आधुनिकीकरणसँगै अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र समन्वयको क्षेत्र फराकिलो हुनु, प्रविधि हस्तान्तरणका विभिन्न माध्यमहरूबाट प्रविधि आयत गर्न सक्ने व्यापारिक सक्षमता कायम रहनु यस क्षेत्रमा देखिएका अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

विज्ञान तथा प्रविधिमा सुधार, उत्पादनको आधार ।

४.२ लक्ष्य

विज्ञान र प्रविधिको प्रयोगलाई सामाजिक, आर्थिक, भौतिक, वातावरणीय र संस्थागत विकासका आयामसँग आबद्ध गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. विज्ञान र प्रविधिको विकास, विस्तार र उपयोग क्षमता बृद्धि गर्नु,

२. जनताको जीवनस्तर सुधार गर्न आधुनिक विज्ञान प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गर्नु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. समाजमा वैज्ञानिक चेतनाको बढोत्तरी गर्दै विज्ञानसम्मत विश्लेषण गर्ने संस्कारको विकास गर्ने । २. स्थानीय तहमा प्राविधिक युवा जनशक्तिको विकास गरी उनीहरूको क्षमता उपयोग गर्ने ।	१. प्रविधिको विकास तथा प्रयोगका लागि समय सापेक्ष नीतिहरू निर्माण तथा परिमार्जन गरिनेछ । २. विज्ञान शिक्षालाई व्यावहारिक र रुचिकर तुल्याउन सबै विद्यालयहरूमा विज्ञान प्रयोगशाला बनाउन जोड दिइनेछ ।

	३. वन, वातावरण, शिक्षा, संस्कृति स्वास्थ्य, गास, बास, कपास, सामाजिक सुरक्षा तथा खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्न उपलब्ध प्रविधिको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यसम्म विज्ञान र प्रविधि क्षेत्रमा सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक हिसाबले जनशक्तिको थप विकास भएको हुनेछ । त्यसैगरी विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रमा थप नीतिगत र संस्थागत संरचना निर्माण र सुदृढीकरण भई अनुसन्धान र विकास कार्यमा सहजता भएको हुनेछ । प्राथमिक, द्वितीय र सेवा तीनै क्षेत्रमा आधुनिक विज्ञान र प्रविधिको प्रयोग भएको हुनेछ । प्रत्येक माध्यामिक तहमा व्यवसायिक शिक्षाको पठनपाठन सुरु भएको हुनेछ ।

६.५ सहरी विकास

१. पृष्ठभूमि

व्यवस्थीत सहरीकरणको प्रक्रियाले सेवा, सुविधा र अवसरहरू विस्तार गर्ने भएकाले मानिसहरूको स्वभाविक आकर्षण सहरतर्फ हुने गर्दछ । नेपालको संविधानले अव्यवस्थित बसोवासलाई व्यवस्थापन गर्ने तथा योजनाबद्ध र व्यवस्थित बस्ती विकास गर्ने नीतिगत व्यवस्था गरेको छ । सहरमा सेवा, सुविधा र अवसरहरू बढी हुने भएकाले मानिसहरूको स्वाभाविक आकर्षण सहरतर्फ हुने गर्दछ । वर्तमान दिनहरूमा सेवा, सुविधा र अवसरहरूको खोजी तथा नयाँ सहरहरूको बृद्धिको कारणले सहरी क्षेत्रको जनसङ्ख्या तीव्र बृद्धि हुँदै गएको छ । यसको परिणामस्वरूप सहरमा उपलब्ध सीमित आर्थिक-सामाजिक र भौतिक पूर्वाधार सेवाहरूमा अतिरिक्त चाप पर्न गएको छ । योजनाबद्ध सहरी विकासमार्फत स्वच्छ, सुरक्षित र समृद्ध पहिचानमय सहरहरूको विकास गरी मागअनुसार नागरिकहरूलाई सर्वसुलभ र भरपर्दो तरिकाले गुणस्तरीय सहरी सेवा तथा सुविधा उपलब्ध गराई सहरी बासिन्दाको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु आवश्यक भएको छ ।

२. प्रमुख समस्या

अव्यवस्थित र बढ्दो सहरीकरणका कारण सहरी क्षेत्रमा आधारभूत सेवा पुऱ्याउन कठिनाई हुनु, नगरोन्मुख बस्तीहरूमा सहरी सेवासुविधाहरू पुऱ्याउन नसकिनु, सहरी यातायात व्यवस्थापन नहुनु, सहरी जग्गाको मूल्यबृद्धि, सहरी व्यवस्थापनमा संलग्न निकायहरूबीच समन्वय र सहकार्यको अभाव हुनु, सहरी क्षेत्रमा खानेपानी, फोहोरमैला तथा ढलनिकासको व्यवस्थापन कमजोर हुनु, सहरी क्षेत्रमा मनोरञ्जन स्थल, शौचालय र खुलास्थलको कमीजस्ता समस्याहरू यस क्षेत्रमा रहेका छन् । नगरपालिकाको परिवेश ग्रामीण अवस्थाको रहनु, सहर विकास तथा निर्माणमा विपद् व्यवस्थापनको अवधारण स्थापित नहुनु, सहरी सुविधाहरूको उपलब्धता नहुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

एकीकृत सहरी व्यवस्थापन, सहरी सौन्दर्यका लागि हरियाली र वातावरण संरक्षण गर्नु, दिगो रूपमा आधारभूत सेवासुविधा उपलब्ध गराउनु, सहरी व्यवस्थापनमा संलग्न सबै सरोकारवालाबीच सहकार्य अभिबृद्धि गर्नु र सहरलाई आर्थिक सामाजिक विकासको केन्द्रको रूपमा विकास गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौती हुन् । सहरको वर्गीकरण गर्दै निश्चित मापदण्डको आधारमा सहरी पूर्वाधार तथा सेवाको व्यवस्था गरी वातावरणीय सुधार गर्नु सहरीकरणका चुनौती हुन् ।

एकीकृत बस्ती विकास तथा घनाबस्ती कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा ल्याइनु, नगरपालिकाहरू जनसङ्ख्या ह्वातै बढेर जानु, खानेपानी, सडक, ढल प्रशोधनशाला, बसपार्क तथा अन्य सामाजिक र आर्थिक पूर्वाधार निर्माण कार्यहरूले प्राथमिकता पाउनु, महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा पर्यटकीय स्थलहरूको मर्मत सम्भार तथा संरक्षण कार्यहरू सञ्चालनमा हुनुलाई सहरी विकासको अवसरका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

समृद्ध सहर, नगरबासीको रहर ।

४.२ लक्ष्य

समृद्ध, सबल, सुविधायुक्त र दिगो सहरको विकास गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. समृद्ध र सुविधायुक्त सहरको निमार्ण, व्यवस्थापन र सुधारका लागि प्राविधिक क्षमता अभिबृद्धिका लागि संस्थागत विकास गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. आधारभूत पूर्वाधार तथा सुविधासहितको एकीकृत बस्ती र पहिचानयुक्त सहरको विकासलाई प्रोत्साहन गर्ने । २. भू-उपयोग नीतिमा आधारित भई नगरपालिकाभित्र पूर्वाधार विकास गर्ने । ३. सहर-गाउँ अन्तरसम्बन्धलाई सुदृढ गर्ने ।	१. कृषि भूमिको संरक्षणलाई विशेष ख्याल राख्दै हरियाली र खाद्यसुरक्षाको प्रत्याभूति दिलाउन ‘खाद्य हरियाली सहर’ निर्माण गरिनेछ । २.स्वीकृत भू-उपयोग नीतिमा आधारित भई नगर क्षेत्रको एकीकृत पूर्वाधार विकास गरिनेछ । ३. दिगो तथा व्यवस्थित सहरी विकास योजना तथा बस्ती विकास कार्यक्रम लागू गरिनेछ । ४. मापदण्ड अनुसार सार्वजनिक र निजी घर तथा भवनहरूको निमार्ण गरिनेछ ।

	५. नगरक्षेत्रमा अबस्थित महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा पर्यटकीय स्थलहरूको मर्मतसम्भार तथा संरक्षण कार्यहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यसम्ममा नगरपालिकाभित्र एक आधुनिक बसपार्क, मनोरञ्जन पार्क, सूचना तथा सञ्चार, पार्क, तरकारी तथा फलफूल बजार जस्ता आर्थिक रूपले स्वसञ्चालन हुन सक्ने सहरी पूर्वाधारहरूको निर्माण हुनेछ । सहरका न्यूनतम पूर्वाधारहरूको निमार्ण भइसकेको हुनेछ । नगरपालिकाभित्रका सबै सार्वजनिक र सम्पदाहरूको दिगो व्यवस्थापन भएको हुनेछ । नगरपालिकाको कार्यक्षेत्र भित्र एकीकृत भौतिक पूर्वाधार विकास भएको हुनेछ ।

६.६ आवास तथा बस्ती विकास

१. पृष्ठभूमि

बस्ती मानव आवश्यकताको प्रमुख तत्व हो । सुरक्षित र मर्यादित जीवनयापनको लागि मानव बस्ती मापदण्डअनुसार बनाउनुपर्दछ । यो कुराको अख्तियारी नेपालको संविधान र अन्य नीतिहरूले उल्लेख गरिसकेका छन् । नगरपालिकाभित्रका विकट, तथा विपद्को उच्च जोखिमयुक्त स्थानमा छरिएर बसेका घर परिवारलाई नजिकको सुरक्षित स्थानमा आर्थिक रूपले सबले हुने गरी एकीकृत बस्तीमा रुथानान्तरण गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । २०७२ वैशाखमा गएको विनाशकारी भूकम्प र यसले पुऱ्याएको क्षतिलाई समेत मध्यनजर गरी भवन संहितालाई कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्ने तथा भएका भवनहरूको जोखिम परीक्षण गरी आवश्यकतानुसार सबलीकरण गर्नु उत्तिकै जरूरी छ । राष्ट्रिय आवास नीति, २०६८ को प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।

२. प्रमुख समस्या

आवास निर्माणमा मापदण्डको कार्यान्वयन नहुनु, कृषियोग्य जमिनमा आवास निर्माण हुनु, आवासका लागि चाहिने न्यूनतम आधारभूत सुविधाको अभाव हुनु, भूकम्प प्रतिरोधी भवन संहिताको पालना नगरिनु, कम गुणस्तरका निर्माण सामग्री प्रयोग हुनु, पुराना सहरी क्षेत्रहरूमा अव्यवस्थित बसोबास हुँदा जनस्वास्थ्य र सुरक्षामा जोखिम बढ्नु, सार्वजनिक क्षेत्रमा अतिक्रमण गरी बसोवास गर्नु, सार्वजनिक कार्यालय भवनहरू एकीकृत रूपमा क्लस्टरिङ गर्न नसकिनु, तथा एकरूपता कायम नहुनु, कतिपय सरकारी कार्यालयहरूको आफ्नै भवन नहुँदा लागत बृद्धि र सेवाप्रवाहमा कठिनाई हुनु, कतिपय सार्वजनिक भवनहरूको मर्मतसम्भार नहुनु, पुरातात्त्विक महत्त्वका भवनहरूको आवश्यक संरक्षण हुन नसक्नु, सामुदायिक भवन निर्माणको माग अत्यधिक हुनु, द्वन्द्वकालमा भत्किएका संरचनाहरूको यथोचित पुनःस्थापना गर्न नसक्नुजस्ता समस्या छन् ।

३. चुनौती र अवसर

सुरक्षित बस्ती विकासका लागि जग्गा प्राप्त गर्नु तथा जोखिममा रहेका बस्ती स्थानान्तरण गर्नु, स्थानीय निर्माण सामग्रीहरूको गुणस्तरमा सुधार ल्याउन आवश्यक अनुसन्धान गरी मापदण्ड तयार गर्नु र समयानुकूल आवास तथा भवन क्षेत्रमा नयाँ प्रविधिहरूको प्रयोग गर्नु, राष्ट्रिय भवन संहिताको पालन गरी सबै किसिमका भवन सुरक्षित तवरले निर्माण गर्नु, सरकारी भवनको निर्माण कार्य एकद्वार प्रणालीबाट सम्पादन गराउनु, न्यून आय वर्गका लागि सुरक्षित बसोवासको व्यवस्था गर्नु, ठूलो सङ्ख्यामा आवश्यक पर्ने सिकर्मी र डकर्मीहरूलाई भवन निर्माण प्रविधि र भवन संहितासम्बन्धी तालिम दिई दक्ष बनाउनु, ठूलो सङ्ख्यामा रहेको आवासको माग पूरा गर्नु र भूकम्पबाट आवासको क्षेत्रमा भएको क्षतिलाई सम्बोधन गरी सबैलाई सुरक्षित, सुलभ र व्यवस्थित आवास उपलब्ध गराउनु प्रमुख चुनौती रहेको छ ।

सरकारी भवनको निर्माण, मर्मत सम्भार, रेखदेख र सुरक्षासम्बन्धमा मन्त्रिपरिषद्बाट एकीकृत कार्यालय भवन निर्माणसम्बन्धी नीतिगत निर्णय हुनु, संयुक्त आवास भवन निर्माण स्वीकृति तथा अनुगमन कार्यविधि, २०७० स्वीकृत गरी कार्यान्वयन गरिनु, संयुक्त आवास, सामूहिक र योजनाबद्ध आवाससम्बन्धी मापदण्ड तयार गरिनु, भवन मर्मत सूचना प्रणाली सफ्टवेयर विकास गरिनु, प्रमुख अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

समुदायको सहभागितामा सबैका लागि सुरक्षित र व्यवस्थित आवासको व्यवस्था ।

४.२ लक्ष्य

वातानुकुलित, सुरक्षित र सुलभ सार्वजनिक भवन तथा निजी आवासको विकास गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. व्यवस्थित बस्ती विकास गरी सबैका लागि सुलभ, सुरक्षित र वातावरणमैत्री आवासको प्रवर्द्धन गर्नु,

२. भू-कम्पलगायत सबै प्रकारका प्रकोपप्रतिरोधी सार्वजनिक तथा निजी भवनहरू निर्माण गर्नु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१.विपन्न र सीमान्तीकृत वर्ग तथा जोखिममा रहेका नागरिकका लागि सुरक्षित, किफायती र वातावरणमैत्री आवास सुविधाको व्यवस्था गर्ने ।	१. अति विपन्न तथा सीमान्तीकृत वर्गका लागि 'जनता आवास कार्यक्रम' सबै स्थानीय स्तरमा विस्तार गरिनेछ । २. सर्वसाधारणलाई उपलब्ध गराइने सेवा व्यवस्थित गर्न बस्ती विकासलाई राष्ट्रिय भू-उपयोग नीतिअनुसार अनियन्त्रित बस्ती

२.नयाँ निर्माण हुने भवनहरू भवन संहिता अनुरूप निर्माण, नमुना भवनहरूको प्रबलीकरण, भवन संहिताको पालना तथा यससम्बन्धी जनचेतना बढाउने ।	विकास र विस्तारलाई व्यवस्थित बनाउन 'बस्ती विकास प्रवर्द्धन क्षेत्र' र 'बस्ती विकास निषेधित क्षेत्र' को रूपमा छुट्याउने व्यवस्था मिलाइनेछ । ३. सबैका लागि सुरक्षित र सुलभ आवास भन्ने मान्यताअनुसार सुरक्षित र सुलभ आवास निर्माणलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

जनतालाई सेवा प्रवाह गर्न आवश्यक पर्ने सरकारी कार्यालय राख्ने आवश्यक सबै भवनहरूको निर्माण भएको हुनेछ । स्थानीय स्तरको सभाहल निर्माण भएको हुनेछ । साथै योजना अवधिमा निर्माण हुने सम्पूर्ण निजी, सामुदायिक तथा सरकारी भवनहरू भवनसंहिता बमोजिम निर्माण भएको हुनेछन् । अव्यवस्थित बसोबास र प्रकोपका कारण विस्थापित परिवारलाई अस्थायी आवासको व्यवस्था गरिएको हुनेछ ।

६.७ पुनर्निर्माण

१. पृष्ठभूमि

विनासकारी भूकम्प तथा तत्पश्चात्का पराकम्पका कारण विभिन्न जिल्लाहरू गम्भीर रूपमा प्रभावित भएका थिए । नेपाल भुकम्प तथा अन्य प्राकृतिक प्रकोपबाट उच्च जोखिममा रहेको मूलक हो । भूकम्प, बाढी, पहिरो, आगोलागि लगायतका प्रकोपका कारण सार्वजनिक तथा निजी भएका क्षतिलाई पुर्ननिमार्ण गर्नुपर्दछ । सामाजिक, सांस्कृतिक, सामुदायिक लागएतका सम्पदाहरूको संरक्षणका लागि पुर्ननिर्माण राज्यको दायित्व हो । यसरी प्राकृतिक प्रकोपबाट ठूलो धनजनको क्षति पुगेकोले नेपाल सरकारले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ-संस्था, मित्रराष्ट्र, दातृनिकाय तथा व्यक्तिहरूको सहयोगमा तत्काल खोज तथा उद्धार र राहतको व्यवस्था गरे तापनि पूर्ण रूपमा क्षतिग्रस्त भई प्रयोगयोग्य नभएका संरचनाहरू, सार्वजनिक भवन, प्रकोपबाट भएका क्षतिको यकिन गरी आवश्यकताअनुसार पुनर्निर्माण गर्ने, एकीकृत बस्ती विकास गर्ने एवम् कानुनबमोजिम क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने व्यवस्थाका लागि अन्तर्राष्ट्रिय दातृ संस्था तथा मित्रराष्ट्रको पनि उल्लेखनीय सहयोग आवश्यक छ ।

२. प्रमुख समस्या

भूकम्प लगाएतका प्रकोपबाट पिडित नागरिकहरूको गुनासो व्यवस्था गर्नु, स्रोत र साधनको व्यवस्थापन समस्या रहनु, सार्वजनिक संरचना निर्माणमा जग्गा सम्बन्धी समस्या हुनु, अन्तरनिकाय समन्य तथा सहकार्य प्रभावकारी हुन नसक्नु, ऐतिहासिक तथा पुरातात्त्विक सम्पदा पूनर्निर्माणमा प्रक्रिया र निकायगत अन्योलता तथा विवाद रहनु, पुनर्निर्माणका नीतिगत व्यवस्थामा समस्या रहनु, विकास साझेदारबाट प्रतिबद्धताबमोजिम सहयोग प्राप्ति, प्रयोग र परिचालन हुन नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

विभिन्न किसिमका प्रकोपबाट लाखौँको सङ्ख्यामा ध्वस्त भएका आवास, सांस्कृतिक सम्पदा, भौतिक तथा सामाजिक पूर्वाधारसम्बन्धी संरचनाहरूको समयमा पुनर्निर्माण गर्नु, विपन्न परिवारहरू पनि भूकम्प प्रभावित भएबाट अत्यावश्यकीय सुविधाको रूपमा प्राथमिकतामा राखी सुरक्षित तथा लागत प्रभावकारी आवासको व्यवस्था गर्नु, प्राधिकरणको गठन गरी प्रभावकारी सञ्चालनको लागि आवश्यक आधारभूत कानुनी संरचनाको निर्माण र जनशक्तिको व्यवस्था गर्नमा धेरै समय व्यतीत भइसकेकोले समयमै पूर्ण रूपमा प्राधिकरणको लक्ष्य हासिल गर्नु, वास्तविक भूकम्प पीडितहरूको सङ्ख्या तथ्यगत रूपमा यकिन गर्नु, प्राधिकरणको कार्य प्रकृतिअनुसार शीघ्र सेवा प्रदान गर्नुपर्ने तर विद्यमान खरिदसम्बन्धी कानुनी व्यवस्था व्यावहारिक नभएको कारण अपेक्षित समयमा निर्माण सम्पन्न गर्नु तथा सरसामान उपलब्ध गराउनमा बिलम्ब हुन गएकोले उत्पन्न जनअसन्तोषलाई सम्बोधन गर्नु चुनौतीपूर्ण छ ।

अधिकारसम्पन्न राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणको गठन छुट्टै ऐनद्वारा भएकोले यसलाई राष्ट्रिय प्राथमिकताको अभियानको स्वरूप दिइनु, पुनर्निर्माणको लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको प्रतिबद्धता व्यक्त भएकोले स्रोतसाधनको सुनिश्चितता हुनु, साबिकको कमजोर संरचनालाई परिष्कृत गरी दिगो एवम् सुरक्षित संरचनाको रूपमा पुनर्निर्माण गर्ने अवसर प्राप्त हुनु, पुनर्निर्माणको लागि केन्द्रदेखि स्थानीय स्तरमा विद्यमान सरकारी संयन्त्रको परिचालन गरी आयोजना कार्यालयहरू स्थापना र सञ्चालन गरिने भएकोले पर्याप्त विज्ञता तथा जनशक्ति परिचालन गर्ने सम्भावना रहनु, भूकम्पलगायत अन्य प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित प्रकोपबाट सुरक्षित संरचना निर्माण गर्नको लागि सम्बन्धित विज्ञ, व्यवसायी तथा जनस्तरमा समेत सचेतना तथा उत्प्रेरणा जगाउने अवसर प्राप्त हुनु आफैँमा ठूलो अवसर हो ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

व्यवस्थित र सुरक्षित पुनर्निर्माण ।

४.२ लक्ष्य

जोखिमपूर्ण बस्तीको स्थानान्तरणबाट जनहित प्रवर्द्धन तथा सामाजिक न्यायको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने

४.३ उद्देश्य

१. जोखियुक्त बस्ती स्थानान्तरण, एकीकृत बस्ती विकास र पुनर्स्थापनाको कार्य सञ्चालन गर्नु ।

४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. प्राथमिकताको आधारमा क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको पुनर्निर्माण तथा बस्ती विकास गर्ने । २. जोखिमपूर्ण बस्तीको स्थानान्तरण गर्ने । ३.पुनर्निर्माण, पुनर्स्थापना तथा बस्ती स्थानान्तरणको योजना कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त संयन्त्र स्थापना गर्ने ।	१.जोखिमयुक्त संरचनाहरू तथा बस्तीको यथार्थ अद्यावधिक अभिलेख तथा विवरण तयार गरिनेछ । २.जोखिमयुक्त संरचनाको पुनर्निर्माण तथा प्रबलीकरण प्राथमिकता निर्धारण गरी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गरिनेछ । ३. धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा स्थानीय सीप, सामग्री र प्रविधिको प्रयोग गरी संरक्षण गरिनेछ । ४. पूनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना सम्बन्धी कार्यका लागि सङ्घ, प्रदेश र अन्य स्थानीय तहसँग सहकार्य र समन्वय गरिनेछ । ५. सुरक्षित संरचना निर्माका लागि स्थानीय तहका जनप्रनिधि, कर्मचारी तथा सर्वसाधारणका लागि विभिन्न प्रकारका क्षमता अभिबृद्धि तथा प्रचार प्रसारको कार्यक्र सञ्चालन गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

प्रकोपबाट क्षतिग्रस्त संरचना तथा बस्तीहरूको पुनर्निर्माण, मर्मतसम्भार तथा प्रबलीकरण भएको हुने, पीडित परिवारहरूले आवास निर्माणको लागि अनुदान तथा सरल कर्जा सुविधा प्राप्त गरेको हुने, जोखिमपूर्ण बस्तीका बासिन्दाहरूको आर्थिक-सामाजिक संरचनाको आधारमा उपयुक्त स्थानमा स्थानान्तरण भएको हुने, विभिन्न क्षेत्रमा कार्यरत विज्ञ, व्यवसायी तथा जनसाधारणका लागि सञ्चालित क्षमता अभिबृद्धि तथा प्रचार प्रसारको कार्यक्रमबाट सुरक्षित संरचना निर्माणका लागि सचेतना बृद्धि भएको हुनेछ र विभिन्न लक्षित समूहका लागि सञ्चालित कार्यक्रमबाट लाभग्राहीहरूलाई जीविकोपार्जनमा सहयोग पुगेको हुनेछ । प्रत्येक वडामा ५० जनाका दरले सुरक्षित निर्माणका लागि दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरिनेछ ।

परिच्छेद ७ : लोकतन्त्र र सुशासन

७.१ राष्ट्रिय एकता

१.पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले नेपाललाई बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात गरी विविधता बीचको एकता संवद्धन गर्ने संकल्प गरेको छ। त्यसैगरी संविधानले राज्यका नीतिहरू अन्तर्गत नेपालको स्वतन्त्र, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधिनताको संरक्षण गर्दै राष्ट्रिय एकता अक्षुण राख्ने तथा विभिन्न जात, जाति, धर्म, भाषा, संस्कृति र सम्प्रदायबीच पारस्परिक सद्भाव, सहिष्णुता र ऐक्यवद्धता कायम गरी सङ्घीय एकाई बीच परस्पर सहयोगात्मक सम्बन्ध विकास गर्दै राष्ट्रिय एकता प्रवर्धन गर्ने नीति अङ्गीकार गरेको छ। संविधानको यो मूल मर्मलाई आत्मसात गर्दै नेपालको स्थानीय क्षेत्रमा रहेका विभिन्न जातजाति, भाषा, धर्म, संस्कार र संस्कृतिको जर्गेना र प्रवर्द्धन गर्न राष्ट्रिय एकता नीति ल्याई सोमार्फत सम्पूर्ण नागरिकहरू बीचको सद्भाव बढाउन विभिन्न प्रयास थालिएको छ।

२. प्रमुख समस्या

धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, जातीय विविधता भित्र पहिचानको विषयलाई उचित एवम् उपलब्धिमूलक ढङ्गले व्यवस्थापन गर्नु, साम्प्रदायिकता वा अन्य कुनै अतिवादको नाममा हुने घटनाका कारण थप द्वन्द र विश्वासको वातावरण सिर्जना हुने सम्भावना रहनेजस्ता विषय समस्याको रूपमा रहेका छन्।

३. चुनौती तथा अवसर

राष्ट्रिय एकता अक्षुण्ण राख्ने राष्ट्र र राष्ट्रियता कुनै व्यक्ति समुदाय वा क्षेत्रीयताभन्दा माथि हो भन्ने भावना जागृत गराउनु, सबै वर्ग र समुदायको पहिचान र भावनाको कदर गर्नु, सङ्घीयता कार्यान्वयनसँगै सङ्घ प्रदेश र स्थानीय तहका एकाइ बीच आआफ्नो क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्दा सहकारिता समन्वय र पारस्परिक सहअस्तित्वको आधारम राष्ट्रियता र राष्ट्रिय एकताको भावनालाई सर्वोपरि राखी विकास गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधता बीचको एकता कायम राख्ने गरी गरिएको संवैधानिक व्यवस्था सहकारिता समन्वय र सहअस्तित्वमा आधारित सङ्घीयताको सुनिश्चितता नेपालीको नेपाल राष्ट्र निर्माण गर्ने चाहाना, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, पूर्वाधार एवम् विभिन्न क्षेत्रको विकासको अवसर, जातिगत, भाषिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक एवम् धार्मिक विविधता व्यवस्थापनको संवैधानिक व्यवस्था र कार्यान्वयनको अवस्थामा स्थानीय तहलाई अधिकार प्रदान र तीनै तहका सरकार बीचको अन्तरआबद्धता अवसरका रूपमा रहेका छन्।

४.सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

१. सोच

राष्ट्रिय एकताको संरक्षण, संवर्द्धन र प्रवर्द्धन।

२. लक्ष्य

बहुल समाजको विशेषतालाई देशको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक विकाससँग आबद्ध गर्नु ।

३. उद्देश्य

विविधताको उचित सम्बोधन र सम्मान मार्फत राष्ट्रिय एकता सुदृढ बनाउनु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. विविधतायुक्त नेपालको विशेषता र यसका सबल पक्षको सम्बन्धमा नागरिकमा जनचेतना फैलाउने ।	१. नेपालको जातीय ,भाषिक, लैङ्गिक, क्षेत्रीय तथा सांस्कृतिक विविधताको बारेमा विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट जानकारी मूलक कार्यक्रमको प्रकाशन, प्रसारण र वितरण गरिनेछ ।
२. आपसी सद्भाव र मेलमिलापको माध्यमबाट सभ्य समाज निर्माण गर्न नागरिकलाई प्रेरित गर्ने ।	१. समाजमा शान्ति, सुव्यवस्था, आपसी मेलमिलाप र सद्भाव बढाउन प्रत्येक नागरिक जिम्मेवार बन्नेगरी नागरिकलाई उत्प्रेरित हुने किसिमका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
३. समाजमा द्वेष र अन्तरद्वन्द्व फैलाउने आन्तरिक तथा बाह्य गतिविधिलाई कानुनी दायरामा ल्याउने ।	१. सामाजिक तथा सांकृतिक विविधताका बीचको एकतालाई खल्बल्याउने तथा नागरिकलाई दिगभ्रमित पार्ने मनसायले संविधान वा कानुनको गलत प्रचार र प्रयोगलाई रोक्न शून्य सहनशीलताको नीति अपनाइनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

मुलुकको स्वतन्त्रता, सार्वभौमिकता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधिनताको रक्षाका खातिर स्थानीय क्षेत्रबाट ऐक्यवद्धता प्रकट भएको हुने, सबै जातजाति, धर्म, भाषा, तथा भेषभूषाका जनताहरूबीच आपसी समझदारी बढेको हुने, सबै वर्ग र समुदायहरूबीच सामञ्चस्यता, सहकार्य तथा सहिष्णुता बृद्धि भई सामाजिक तथा सांस्कृतिक एकता कायम भएको हुने छ ।

७.२ शान्ति र सुव्यवस्था

१. पृष्ठभूमि

विगतको सशस्त्र द्वन्द्वपश्चात् विस्तृत शान्ति सम्झौताअनुसार सुरु भएको शान्ति प्रक्रिया संविधानसभाबाट नेपालको संविधान जारी भएसँगै समृद्ध, शान्त र न्यायपूर्ण नेपाल निर्माणको दिशामा अगाडि बढेको छ । यसको लागि विभिन्न आन्दोलनका क्रममा जीवन उत्सर्ग गरेका पालिका तहका सहिदहरूको सम्मान, बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको खोजी, आपसी सद्भाव र सहिष्णुता अभिबृद्धि गर्ने सोचसहित समाजमा दिगो शान्ति र सुव्यवस्था कायम गरी राख्ने लक्ष्य लिई द्वन्द्वपश्चात् राज्यका आर्थिक, सामाजिक तथा भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माण, राहत तथा पुनर्स्थापना, मेलमिलाप र सङ्क्रमणकालीन न्याय प्रदानका लागि सत्यनिरूपण

तथा मेलमिलाप र बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग गठनलगायतका उपलब्धि हासिल भएका छन् । स्थानीय तहमा यस प्रकारका कार्य गर्न बाँकी रहेको छ ।

२. चुनौती तथा अवसर

नगरपालिकास्तरमा द्वन्द्वोत्तर पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापनाका बाँकी कार्यक्रमलाई प्रभावकारी ढङ्गले शीघ्र कार्यान्वयन गर्नु, सशस्त्र द्वन्द्वको मनो-सामाजिक असरलाई सामान्यीकरण गर्नु, सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा नगरपालिका स्तरमा भएका मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन तथा मानवता विरुद्धको अपराधको घटनामा संलग्नको सत्यतथ्य अन्वेषण, छानबिन तथा निरूपण गरी समाजमा दिगो शान्ति कायम गर्नु अझै चुनौतीपूर्ण छ ।

संविधान निर्माण भई देशको समग्र शान्ति प्रक्रिया निष्कर्षमा पुग्ने अवस्था सिर्जना हुनु, शान्ति र विकासका लागि जनतामा चेतना बृद्धि हुनु, संस्थागत संरचनाको पुनर्निर्माणका कार्यहरू र राहत तथा पुनर्स्थापना कार्यक्रममार्फत समाजमा दिगो शान्ति, सद्भाव र एकता बृद्धि हुँदै जानु र सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी काम गर्न बेपत्ता भएका व्यक्तिको छानबिन गर्न र सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप गराउन आयोगहरू गठन भई क्रियाशील रहनुलाई अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ ।

३. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

३.१ सोच

मेलमिलाप, आपसी सद्भाव र सुशासन मार्फत दिगो, शान्त र समृद्ध एवम् न्यायपूर्ण स्थानीय निकाय निर्माण ।

३.२ लक्ष्य

द्वन्द्वोत्तर शान्ति प्रक्रियाका सबै पुनर्निर्माण कार्यलाई सम्पन्न गर्ने ।

३.३ उद्देश्य

द्वन्द्वका कारणबाट क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको पुनर्निर्माण तथा सामाजिक, आर्थिक एवम् मानवीय क्षति र प्रभावलाई व्यवस्थापन गर्नु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. नगरपालिकाभित्र भएका द्वन्द्व प्रभावित व्यक्ति, परिवार तथा समूहहरूका लागि परिपूरण, क्षतिपूर्ति, पुनर्स्थापना सम्पन्न गर्ने ।	१. विगतमा भएको द्वन्द्व तथा आन्दोलनका कारण पीडित व्यक्ति तथा परिवारलाई क्षतिपूर्ति दिलाइनेछ । २. ऐन मुताविका स्थानीय तहमा गठित स्थानीय शान्ति समितिमार्फत शान्ति प्रवर्द्धन गरिनेछ । ३. द्वन्द्वबाट क्षति भई पुनर्निर्माण गर्न बाँकी रहेका भौतिक पूर्वाधारहरूको पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न गरिनेछ ।

२. द्वन्द्वका कारणबाट क्षति भएका र हाल निर्माणाधीन संरचनाहरूको पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने ।	१. द्वन्द्व प्रभावित व्यक्ति तथा समूहहरूलाई सामाजिक पुनर्स्थापन एवम् पुनः सामाजिकीकरण गर्ने क्रममा आवश्यक मनोसामाजिक परामर्शलगायतका सेवा उपलब्ध गराइनेछ । २. समाजमा द्वन्द्वका कारणहरू पहिचान गरी त्यसको निराकरणका लागि शान्ति संवेदनशील नीति तथा कार्यक्रम लागू गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

योजना अवधिमा द्वन्द्व प्रभावित व्यक्तिहरूको नामावली सङ्कलन, राज्य तथा नगरपालिकाले प्रदान गर्ने राहत तथा क्षतिपूर्ति पाएको, द्वन्द्व कारण क्षति भएका संरचनाहरूको पुनः निर्माण भएको र समाजमा द्वन्द्व निराकरण भएको हुनेछ ।

७.३ नेतृत्व निर्माण

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले कानुनको शासन, मौलिक हक तथा मानवअधिकारका मूल्य मान्यता, लैङ्गिक समानता, समानुपातिक समावेशीकरण, सहभागिता र सामाजिक न्यायको माध्यमबाट राष्ट्रिय जीवनका सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गर्दै लोककल्याणकारी राज्यव्यवस्थाको स्थापना गर्ने । परस्पर सहयोगमा आधारित सङ्घीयताका आधारमा सङ्घीय एकाइ बीचको सम्बन्ध बलियो बनाउने । शासन व्यवस्था समानुपातिक सहभागितामूलक सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै लोकतान्त्रिक अधिकारको उपभोग गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्न सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था सुदृढ गर्ने उद्देश्य लिएको छ । मुलुकमा तीन तहको शासन प्रणाली रहने संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम सबै तहमा जनहित र देश विकासका लागि इमान्दार एवम् अनुकरणीय नेतृत्वको आवश्यकता रहेको छ । लोकतान्त्रिक राज्य प्रणालीमा सबै जनताको सहभागिता अभिबृद्धि गर्दै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारको पूर्ण उपयोगको वातावरण सिर्जना गर्ने, युवाको सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारीलगायतका क्षेत्रमा विशेष अवसर प्रदान गर्दै व्यक्तित्व विकास गर्ने तथा राज्यको सर्वागीण विकासमा योगदानका लागि उपयुक्त अवसर प्रदान गर्ने नगरपालिकाको नीति रहेको छ ।

२. प्रमूख समस्या

असल राजनीतिक तथा प्रशासनिक संस्कारको विकास, प्रवर्द्धन हुन नसक्नु, नेतृत्व निर्माण तथा नेतृत्व विकासलाई सहयोग पुग्ने सामाजिक वातावरणको अभाव हुनु, स्थानीय विकासमा युवा सहभागिता अभिबृद्धि गर्न युवाको व्यक्तित्व विकास र सशक्तीकरणका लागि अपेक्षाकृत अवसर प्रदान गर्न नसक्नु प्रमुख समस्याको रूपमा रहेका छन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

राजनीतिक प्रणालीमा क्षमतावान र नैतिकवान नेतृत्वको विकास गर्नु, बृहत नेतृत्वको अभ्यास गर्नु, नेतृत्वमा राष्ट्र र जनताप्रति समर्पण भावको विकास गर्नु, योग्यता र क्षमताका आधारमा नेतृत्व चयन प्रणालीको अभ्यास गर्नु, नेतृत्वलाई निष्ठा, सदाचार, इमान्दारिताको मानकको रूपमा स्थापित गराउनु, युवाको सशक्तीकरणसँगै व्यवसायिक नेतृत्व विकास गर्नु र नेतृत्वमा पनि दण्ड/पुरस्कार पद्धति लागू गर्नु प्रमुख चुनौती रहेका छन् ।

लोकतान्त्रिक व्यवस्था र सङ्घीय शासन प्रणाली अनुरूप राज्यको हरेक तहमा राजनीतिक अभ्यास गर्ने र नेतृत्व निर्माण गर्ने सक्षम नेतृत्व हुनु, सहभागितामूलक नेतृत्वशैलीको अभ्यास र समावेशी नेतृत्वको अभ्यास बढ्नु, नेतृत्व छनोटमा प्रजातान्त्रिक शैली अवलम्बन गरिनु, स्थानीय विकासका सबै क्षेत्रमा युवा पुस्ताको सहभागिता उल्लेख्य रूपमा बढ्दै जानु, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सञ्जालीकरण तथा अवसर प्राप्त हुनुलाई अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.सोच , लक्ष्य ,उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

१. सोच

निष्ठावान, सक्षम ,इमान्दार र गतिशील स्थानीय नेतृत्व विकास ।

२. लक्ष्य

लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यतामा आधारित शासन सञ्चालन, व्यवस्थापन र स्थानीय क्षेत्रको सर्वाङ्गीण विकासलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडी बढाउन सक्षम एवम् कुशल नेतृत्वको विकास गर्ने ।

३.उद्देश्य

मुलुकको सर्वाङ्गीण विकास र सुशासनका लागि राजनैतिक, प्रशासनिक, सामाजिक, व्यवसायिकलगायत सबै क्षेत्रमा सक्षम तथा कुशल नेतृत्व विकास गर्नु ।

५.रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. सक्षम र प्रभावकारी नेतृत्व विकासका लागि योजना तयार गर्ने ।	१. सक्षम र क्षमतावान नेतृत्व विकासका लागि कार्य विवरण, अधिकार प्रत्यायोजन, दण्ड पुरस्कार, प्रशासकीय स्वायत्तता आदिको लागि कानुनी रूपमै व्यवस्था गरिनेछ ।
२. राष्ट्रिय तथा प्रदेश तहको नेतृत्व र स्थानीय तहको नेतृत्व बीचको अन्तरसम्बन्धलाई प्रभावकारी बनाउन साझेदारी र सहकार्यको विकास गर्ने ।	१. नेतृत्व क्षमता विकासका लागि सरकारी र निजी क्षेत्रबीच अनुभव आदनप्रदान र प्रशिक्षार्थी प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

३. पदमा मात्र आधारित नभई क्षमतामा आधारित नभई क्षमतामा आधारित नेतृत्व विकासलाई प्राथमिकता दिने ।	१. सफल नेतृत्व आदर्श र अनुकरणीय व्यक्तिको रूपमा सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

नेतृत्व निमार्ण सम्बन्धी तालिम सञ्चालन, प्रदेश र सङ्घ तहका नेतृत्व र स्थानीय नेतृत्वबीच अनुभव आदानप्रदान भएको, राजनीतिक र प्रशासनिक क्षेत्रमा सबल नेतृत्व निर्माण भएको, विभिन्न क्षेत्रका कम्तीमा १० युवा नेतृत्वलाई उचित मूल्याङ्कन गरिएको हुनेछ ।

७.४ मानवअधिकार

१. पृष्ठभूमि

संयुक्त राष्ट्रसङ्घको स्थापना भएपछि मानवअधिकारको स्थापना, सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धनमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासको थालनी भएको हो । मानवअधिकारलाई शान्ति र विकासको मूल आधारका रूपमा स्वीकार गर्दै संयुक्त राष्ट्र सङ्घको महासभाले १० डिसेम्बर १९४८ मा मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र जारी गरेको थियो, जसमा पहिलो पटक मानवका जन्मसिद्ध एवम् नैसर्गिक अधिकारहरूलाई मानवअधिकारका रूपमा परिभाषित गरिएको थियो । संयुक्त राष्ट्रसङ्घको बडापत्र र मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रलाई आधार मानेर मानवअधिकारका विविध पक्षहरूलाई समेट्ने गरी संयुक्त राष्ट्रसङ्घद्वारा मानवअधिकारसम्बन्धी विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू जारी हुँदै आएका छन् । मानवअधिकार आजको दिनमा विकास, न्याय, सहभागिता, सेवा तथा संरक्षणजस्ता विविध क्षेत्रहरूलाई समेट्ने विषय भैसकेको छ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा भएका सन्धीसम्झौता अनुरूप स्थानीय निकायलाई पनि मानवअधिकार संरक्षण र कार्यान्वयनमा जिम्मेवारी दिइएको छ ।

२. चुनौती तथा अवसर

हरेक नागरिकलाई मानवअधिकार सम्बन्धी जनचेतना प्रवाह गरी यसको पूर्ण प्रत्याभूति दिलाउनु चुनौतीपूर्ण कार्य रहिआएको छ ।

नेपाल सरकारका क्षेत्रगत कार्यक्रमहरूमा मानवअधिकारलाई प्राथमिकतामा राख्नु, मानवअधिकारसम्बन्धी जनचेतना बढाउनु, नेपाल मानवअधिकारसम्बन्धी मुख्य दस्तावेजहरू र ९ मुख्य महासन्धिहरूमध्ये ७ समेत गरी मानवअधिकारसम्बन्धी २२ अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूको पक्ष राष्ट्र बन्नु, मानवअधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनको लागि नेपालले जनाएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू र नेपालको संविधानमा व्यवस्था गरिएको नागरिकका विभिन्न मौलिक हकहरू तथा तिनको कार्यान्वयनमा स्थानीय निकायलाई जिम्मेवार बनाइनु मानवअधिकारको संरक्षण तथा संवर्द्धनका निम्ति अवसर हुन् ।

३. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

३.१ सोच

मानवअधिकारको संरक्षणका लागि सबै प्रकारका विभेदहरू अन्त्य गरी समावेशी, मर्यादित र समतामूलक समाजको विकास ।

३.२ लक्ष्य

मानवअधिकारसम्बन्धी संस्थाहरूबीच समन्वय, सहकार्य र सहभागिता बढाई मानवअधिकार संस्कृतिको विकास गर्ने ।

३.३ उद्देश्य

मानवअधिकारप्रतिको प्रतिबद्धतालाई व्यावहारिक रूपमा सुनिश्चित गर्नु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटनाको अनुसन्धान तथा मानवअधिकार अवस्थाको अनुगमन गर्ने ।	१. मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटनाको अनुसन्धान कार्यलाई प्रभावकारी बनाइनेछ । २. मानवअधिकारको अवधारणा, घोषणा पत्र, उल्लङ्घनको अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने जनशक्तिलाई तालिमको व्यवस्था गरिनेछ । ३. विपन्न, सीमान्तकृत एवम् पिछडिएका वर्गका अधिकार सुनिश्चित गरिनेछ ।
२. मानवअधिकारलाई विकासका मुद्दाहरूसँग संरचनागत र कार्यात्मक रूपले जोड्ने ।	१. मानवअधिकारलाई स्थानीय आवधिक विकास योजनासँग सम्बन्धित नीतिहरूमा संरचनात्मक र कार्यात्मक रूपमा समाहित गरिनेछ ।
३. मानवअधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व कार्यान्वयन गर्ने ।	१. मानवअधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धतालाई पालिकाको दायित्व मानी प्रशासनिक तथा विकास सम्बन्धी क्रियाकलापमा समाहित गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

नगरपालिका क्षेत्रभित्र मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटनामा कमी, दलित, अल्पसङ्ख्यक तथा पछि परेको समुदायको अधिकारमा बृद्धि, अधिकारमुखी विकास क्रियाकलाप कार्यान्वयन, मानवअधिकारबारे जनता सूसुचित भएको हुनेछ ।

७.५ न्याय प्रणाली

१. पृष्ठभूमि

लोकतान्त्रिक शासन प्रणालीको दिगो आधार न्यायको सुनिश्चितता हो । जनताको अथक सङ्घर्षको परिणामस्वरूप भर्खरै प्राप्त भएको नेपालको संविधानले न्याय व्यवस्थाको आधारभूत खाका निर्धारण गरेको छ । संविधानप्रदत्त मौलिक हक संरक्षण गरी जनतामा न्याय सुनिश्चित गर्न केवल संविधानमा हकहरू उद्घोष गरेर मात्र पुग्दैन, न्यायिक पद्धतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन स्थानीय तहसम्मै सुनिश्चित हुनै पर्दछ । न्यायव्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट मात्र संवैधानिक व्यवस्थाले परिकल्पना गरेको कानुनको शासन, मौलिक हक र मानवअधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन तथा शान्ति, सुशासन र विकासका माध्यमबाट राष्ट्रिय जीवनका सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गर्न सम्भव हुन्छ । यसका लागि स्थानीयतहमा न्याय प्रणालीको विकास, विस्तार र कार्यान्वयन गर्नु जरुरी देखिएको छ ।

२. चुनौती तथा अवसर

स्थानीय तहसम्म न्याय प्रशासन सञ्चालन गर्नु पर्ने कुरा संवैधानिक रूपमा परिकल्पना गरिएको र त्यसअनुसार सबै तहमा जनशक्तिको परिचालन र व्यवस्थापन गर्नु, खारेज गर्ने विवाद समाधानका लागि वैकल्पिक उपायहरू आवश्यक रूपमा अवलम्बन गर्नु, मुद्दाहरूको सही व्यवस्थापन गर्नु; फैसला कार्यान्वयन, न्याय प्रशासनमा समर्पित जनशक्तिहरूको सेवाको सुरक्षा, सुविधा र उत्प्रेरणा जगाउने वातावरण तयार गर्नुजस्ता विषयहरू चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

वर्तमान नेपालको संविधानले कानुनी शासन, मानवअधिकार तथा समावेशीयुक्त सामूहिक भावना गाँसिएको न्याय प्रशासनको विकासलाई नयाँ ढङ्गले व्यवस्थित गरेकोमा राज्यको पुनर्संरचनाबाट प्रशासित हुने न्याय प्रशासनले धेरै सम्भावनाहरू बोकेको अवस्था छ ।

३. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

१. सोच

स्वतन्त्र, सक्षम, स्वच्छ, निष्पक्ष एवम् प्रभावकारी न्यायप्रणालीमार्फत ‘सबैका लागि न्याय’ ।

२. लक्ष्य

नागरिकको जीउ, धन, समानता र स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी कानुनको शासन, मौलिक हक र मानवअधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन तथा सामाजिक न्यायको माध्यमबाट राष्ट्रिय जीवनका सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गर्ने ।

३. उद्देश्य

१. न्याय प्रशासनलाई छिटो, छरितो, सर्वसुलभ, मितव्ययी, निष्पक्ष, प्रभावकारी, पहुँचयोग्य र जनउत्तरदायी बनाउनु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीति	कार्यनीति
१. न्यायिक पद्धतिमा सुधार ल्याई न्याय प्रशासनलाई आधुनिकीकरण गर्ने ।	१. देवानी तथा फौजदारी कानुन संहिताको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
२. न्यायिक प्रक्रियालाई सरल, झन्झटमुक्त र अनुमानयोग्य बनाउँदै न्यायप्रणालीमा सबैको पहुँच पुऱ्याउने ।	१. न्यायमा सहज पहुँच अभिबृद्धिको लागि आवश्यक कानुनी पूर्वाधारहरू तयार गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिनेछ । २. न्यायिक प्रक्रियामा संलग्न हुने जनशक्तिलाई आवश्यक तालिमका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

३. समाजमा भएका र हुनसक्ने विवादहरूलाई प्रारम्भिक चरणमै स्थायी समाधान गर्न विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने ।	१. विभिन्न तहका कानुनी निकाय, सम्बद्ध संस्थाहरूसँग समन्वय गरी न्याय निरूपणका अनुभवहरू साटासाट गरिनेछ । २. अपराध अनुसन्धान र अभियोजनालाई स्वच्छ, निष्पक्ष, वैज्ञानिक, वस्तुगत र प्रभावकारी बनाउन संस्थागत सुदृढीकरण गरी व्यवसायिक जनशक्तिको विकास गरिनेछ ।
४. समावेशी लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यता अनुरूपको सक्षम न्याय प्रशासनको विकास गरी नागरिकउन्मुख कानुनी शासन कायम गर्नुका साथै मानवअधिकार संरक्षण गर्ने ।	१. समाजमा अनावश्यक रूपमा मुद्दामामिला गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गरी सरोकारवालाहरूलाई उत्तरदायित्वको बोध गराउन मुद्दामामिलामा लाग्ने खर्चलाई पारदर्शी गराउने र जित्ने पक्षलाई हार्ने पक्षबाट लागेको खर्च भराउने पद्धतिको विकास गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

मेलमिलाप सम्बन्धी तालिम सञ्चालन भएको, कम्तीमा १० जना स्थानीय पुरुष तथा महिलाले न्याय तथा मेलमिलाप सम्बन्धी तालिम लिएको, न्याय अध्ययन अनुसन्धान तथा निरूपण सम्बन्धी कार्य गर्ने समावेशी संयन्त्रको गठन भएको, जथाभावी मुद्धामामिला गर्ने कार्य दुरुत्साहन भएको, न्यायमा सबै तह र वर्गका जनताको पहुँच पुगेको हुनेछ ।

७.६ सङ्घीय शासन प्रणाली

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले राज्यशक्तिको प्रयोग सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको संरचनाबाट हुने व्यवस्था गरी छुट्टाछुट्टै एवम् साझा अधिकारहरूसमेत स्पष्ट निर्धारण गरेको छ । यस्तो व्यवस्थाबाट सरकारलाई जनताको नजिक पुर्‍याई शक्ति र स्रोतमाथि नागरिकको पहुँच स्थापित गर्ने र विकास तथा सेवा प्रवाहमा स्थानीय सहभागिता र स्वामित्व कायम हुने अवस्था सिर्जना भएको छ । यसबाट जनतालाई वास्तविक रूपमै सार्वभौमसत्ता सम्पन्न तुल्याई शासनमा उनीहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्दै लोकतन्त्रलाई स्थानीय तहदेखि नै संस्थागत र मजबुत बनाउने अवसर प्राप्त भएको छ । स्थानीय स्वायत्त शासनअन्तर्गत स्थानीय सुशासन, गुणस्तरीय आधारभूत सेवा प्रवाहमा सबैको सहज पहुँच, पूर्वाधार निर्माण, लक्षित वर्ग तथा क्षेत्रको आर्थिक सामाजिक सशक्तीकरण एवम् समावेशीकरण, सामाजिक परिचालन, सहभागितामूलक योजना तथा विकास, स्थानीय जीविकोपार्जन एवम् रोजगारी, सामाजिक सुरक्षा र स्थानीय तहमा सञ्चालन गरिने अभियानमूलक रचनात्मक सुनिश्चितता हुने देखिएको छ ।

२. चुनौती तथा अवसर

तिनै तहका निर्वाचनले स्थानीय निकायमा जवाफदेहिता थपेको छ । साथै, स्थानीय निकायहरूको समय सापेक्ष पुनर्संरचना र क्षमता विकास गर्नु, सङ्घीय संरचनाअनुसार स्थानीय तहमा कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन गर्नु, विषयगत निक्षेपणको कार्य

प्रभावकारी बनाउनु, स्थानीय निकायलाई नयाँ संवैधानिक व्यवस्थाअनुरूप स्थानीय सरकारको रूपमा परिचालन गरी राजनीतिक, आर्थिक, प्रशासनिक सेवा प्रवाह र विकास व्यवस्थापनको दृष्टिले सक्षम एकाइको रूपमा स्थापित गर्नु प्रमुख चुनौतीहरू हुन् । संविधान जारी भएपश्चात् जनताको विश्वासका साथ विकास कार्य अगाडि बढ्ने वातावरण तयार हुनु, केन्द्रीय स्तरका कार्यक्रमहरू क्रमशः स्थानीय तहमा कार्यान्वयन हुने गरेबाट अनुभव र दक्षता बृद्धि हुनु, स्थानीय स्वायत्त शासनको अभ्यासले जनतामा शासनप्रतिको सचेतना, सहभागिता तथा अधिकारप्रतिको चासो बढ्दै जानु, स्थानीय तहमा वडा नागरिक मञ्चलगायत समुदायमा आधारित सङ्घसस्थाहरू गठन भई सरकारी एवम् स्थानीय निकायहरूसँग सहकार्य हुनु तथा विकास प्रक्रियामा स्थानीय जनताको सहभागिता र स्वामित्व बढ्नुजस्ता अवसर रहेका छन् ।

३. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

३.१ सोच

सङ्घीय संरचना अनुकूल सहभागितामूलक, समावेशी, समन्यायिक, उत्तरदायी र स्थानीय स्वायत्त शासन ।

३.२ लक्ष्य

जनप्रतिनिधिमूलक एवम् उत्तरदायी स्वायत्त शासन पद्धतिको सुदृढीकरणद्वारा साधन-स्रोत तथा अवसरहरूमा जनताको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

३.३ उद्देश्य

स्थानीय स्वायत्त शासन तथा सहभागितामूलक पद्धतिका माध्यमबाट जनतालाई आधारभूत सेवासुविधा उपलब्ध गराउनु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. स्थानीय संरचनाहरूको गठन तथा व्यवस्थापन र क्रियाशीलता बढाउने ।	१. नगरपालिकाबाट विकास निर्माण कार्य तथा सेवा प्रवाहको लागि आवश्यक स्रोतसाधन, संस्थागत संरचना तथा जनशक्ति व्यवस्था गरिनेछ ।
२. स्थानीय स्वायत्त शासन र सेवा प्रवाहको सुदृढीकरण गर्ने ।	१. नगरपालिकालाई सेवाग्राहीप्रति बढी उत्तरदायी बनाउने गरी कार्यप्रणालीलाई पारदर्शी बनाइनेछ ।
३. सामाजिक परिचालन तथा लक्षित कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने ।	१. स्थानीय स्तरमा सञ्चालन हुने गैरसरकारी संस्थाका कार्यक्रमहरूलाई स्थानीय सरकारको समन्वयमा सञ्चालन हुने व्यवस्था गरिनेछ । २. वडा नागरिक मञ्च र नागरिक सचेतना केन्द्रलाई थप सुदृढ गरिनेछ ।

	३. विपन्न एवम् सीमान्तकृत घरधुरीका महिलाहरूलाई संलग्न गराई नागरिक सचेतना केन्द्रको विस्तार गरिनेछ ।
४.स्थानीय शासनमा जनस्वामित्व स्थापना गर्न जनताको सहभागितामा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमन प्रणाली सुदृढीकरण गर्ने ।	१. स्थानीय तहको योजना तर्जुमा कार्यान्वयन, अनुगमन र लाभको हिस्सेदारीमा स्थानीय समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित हुने व्यवस्था मिलाइनेछ । २. सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी स्थानीय तहको योजनालाई राष्ट्रिय योजनासँग आबद्ध हुने । ३. आयोजनाको सामाजिक परीक्षण, सार्वजनिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाइ लगायतका सामाजिक उत्तरदायित्वका विधिहरूको माध्यमबाट स्थानीय तहको विकास प्रक्रियालाई पारदर्शी तथा उत्तरदायी बनाइनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

सङ्घीय शासन लागू गर्ने संस्थागत शाखाको गठन, स्थानीय शासन विज्ञको नियुक्ति र परिचालन, शासन प्रणालीमा सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग, विकास निर्माणका कार्यक्रमहरूमा जनसहभागिता बृद्धि तथा बाल मैत्री स्थानीय शासनको प्रत्याभूति भएको हुनेछ ।

७.७ स्थानीय सरकारको सन्तुलित विकास

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकाङ्क्षा पूरा गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । संविधानले राज्यको संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड अन्तर्गत सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने व्यवस्था गरेको तथा राज्यशक्तिको बाँडफाँट अन्तर्गत विभिन्न अधिकारका सूचीहरूको निर्धारण गरेको छ । सङ्घीय गणतन्त्रात्मक नेपालको समृद्धिको मूल कडी स्थानीय तथा प्रदेश तहको सन्तुलित विकास नै हो । तदनुरूप स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्र अनुरूप नीति तथा कार्यक्रम बनाई सोको कार्यान्वयनबाट जनताले लोकतन्त्रको अनुभुति गर्ने गरी स्थानीय तहको सन्तुलित विकास गर्नु पर्नेछ ।

२. प्रमुख समस्या

संविधानले दिएका साझा अधिकारका बुझाइमा अन्योलता सिर्जना हुनु, कतिपय अवस्थामा एउटै कर सबै तहबाट लगाइनु, स्थानीय तहमा भौतिक पूर्वाधार तथा जनशक्ति व्यवस्थापनमा कठिनाई हुनु र सन्तुलित विकासको लागि भौगोलिक विकटता रहनु प्रमुख समस्या रहेका छन् ।

३.चुनौती तथा अवसर

स्थानीय तहको विकासमा भौगोलिक सन्तुलन कायम गर्नु, तीन तहको सरकारका अधिकारको सूचीमा थप स्पष्टता ल्याई स्थानीय निकायले जिम्मेवारी बहनमा समन्वय र सामञ्जस्यता कायम गर्नु, जनतामा आफुले तिरेको कर आफ्नै विकासको लागि भन्ने भावना जागृत गराउनु, जनतामा अधिक भारको महसुस नहुने गरी राजस्व बढाउने उपायको अवलम्बन गर्नु र सन्तुलित स्थानीय विकास गर्नु प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

एकात्मक राज्य प्रणाली सङ्घीय व्यवस्थामा रूपान्तरण हुनु, सबै तहको निर्वाचन मार्फत स्थिर सरकार गठनसमेत भइसकेको अवस्थामा जनताले पाउने सेवासुविधा जनताको नजिकबाट उपलब्ध हुने व्यवस्था हुनु र स्थानीय तहले आफ्नो तहको विकासका लागि नयाँ नयाँ योजना सहित विकासका कार्य अगाडि बढाउनु प्रमुख अवसर हुन् ।

४. सोच,लक्ष्य , उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

१. सोच

मजबुत सङ्घीय शासन प्रणालीमा आधारित समृद्ध स्थानीय निकाय ।

२. लक्ष्य

राष्ट्रको समग्र विकासमा योगदान दिन सक्नेगरी स्थानीय तहलाई सुदृढ बनाउने ।

३. उद्देश्य

स्थानीय शासन प्रणालीको सन्तुलीत र दिगो विकास गर्नु ।

४.रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. सङ्घीय सरकारको सहयोग र समन्वयमा आफ्नो भौगोलिक क्षेत्रको बस्तुस्थिति विश्लेषण गरी सोको सही सदुपयोग गर्ने गरी विविध उपायको अवलम्बन गर्ने ।	१. स्थानीय तहमा उपलब्ध स्रोतसाधनको पहिचान उपयोग हुने गरी योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरिनेछ । २. दिगो विकास लक्ष्यका अवधारणाहरूलाई विकास निर्माणका कार्यक्रमहरूमा अवलम्बन गरिनेछ ।
२. स्थानीय तह र प्रदेशको स्रोतसाधन र क्षमता अभिबृद्धि गरी विकासशील जनशक्ति उत्पादन गर्ने ।	१. स्थानीय तहमा कर्मचारी समायोजन तथा नयाँ भर्नाको माध्यमबाट जनशक्ति आपूर्ति कार्य सम्पन्न गरिनेछ ।
३. आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि एक आपसमा समन्वय तथा सहकार्य गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक हुन सबै स्थानीय वडा कार्यालय, समुदाय तथा सङ्घसंस्थाहरूलाई उत्प्रेरित गर्ने ।	१. स्थानीय वडा, सामुदायिक सङ्घ संस्थाहरूको क्षमता अभिबृद्धि गर्न विशेष तालिम तथा अन्य आवश्यक कार्यक्रम प्याकेजको रूपमा ल्याइनेछ । २. सबै प्रकारका विकास निर्माणका कार्य सञ्चालन गर्दा पारदर्शीता, जवाफदेहिता र मितव्ययिता सुनिश्चितता गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

नगरपालिका क्षेत्रमा भएका सम्भाव्य स्रोतसाधनको परिचालन भएको, विकास निर्माणका कार्यक्रमहरूमा जनसहभागिता बृद्धि भएको, स्थानीय समूह, क्लब तथा गैर सरकारी संस्थाहरूको क्षमता अभिबृद्धि भएको हुनेछ ।

७.८ शासकीय सुधार

१. पृष्ठभूमि

नागरिकका सामाजिक आर्थिक आकाङ्क्षा पूरा गर्दै अगाडि बढ्न शासन सञ्चालनका लागि प्रयुक्त पद्धति र औजारलाई निरन्तर परिष्कृत गर्दै लैजानु आवश्यक पर्दछ । नागरिकले संविधान प्रदत्त आधारभूत मौलिक हकको वास्तविक अनुभूति गर्न सक्ने वातावरण विकास गर्न समेत यो अपरिहार्य हुन्छ । सङ्घीय शासन प्रणाली अनुरूप स्थानीय क्षेत्रमा सेवा प्रवाहका लागि आधार तयार भएसँगै नयाँ प्रकृतिको अभ्यासलाई व्यवस्थित गर्ने, आवश्यक कानुनी ढाँचाको विकास गर्ने र विभिन्न तहबीच समन्वय र सहकार्यलाई अभ्यासमा उतार्ने काम भइरहेका छन् । स्थानीय तहलाई संविधान निर्देशित उत्तरदायित्व पूरा गर्न सक्षम तुल्याउन विधायिकी, व्यवस्थापकीय र न्यायिक क्षमता अधिबृद्धि गर्ने, विकासको व्यवस्थापन गर्न सक्षम तुल्याउने र आवश्यक सहयोग, समन्वय र अनुगमन सम्बन्धी कार्य हुँदै आइरहेका छन् ।

२.प्रमुख समस्या

जनतासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित सेवाप्रवाह र विकासको व्यवस्थापन तथा सञ्चालनको दायित्व स्थानीय तहको कार्य जिम्मेवारी बमोजिमको क्षमता अभिबृद्धि नहुनु, सार्वजनिक सेवा प्रवाहका क्षेत्रमा नवीनतम विकास एवम् प्रविधिको समुचित उपयोग गर्न नसक्नु, पारदर्शीता र जवाफदेहिताको प्रणाली पूर्ण रूपमा विकास भइनसक्नु, विभिन्न तहबीच पर्याप्त समन्वय हुन नसक्नु, सुशासन र सार्वजनिक उत्तरदायित्व अपेक्षित रूपमा वहन हुन नसक्नु प्रमुख समस्या रहेका छन् ।

३.चुनौती तथा अवसर

संविधानले निर्दिष्ट गरे अनुरूप सार्वजनिक क्षेत्रमा पारदर्शीता, निष्पक्षता र प्रभावकारिता कायम गरी उत्तरदायित्व वहन गर्दै जनताको घर दैलोमा सेवा पुऱ्याउनु, विकास प्रशासनको क्षमतामा अभिबृद्धि गर्नु, सार्वजनिक व्यवस्थापनप्रति नागरिकको विश्वास बढाउनु, समन्वयको प्रभावकारी प्रणाली अवलम्बन गरी जनतामा उत्साह पैदा गर्नु, पारदर्शीता र जवाफदेहिताको स्तर सुदृढ बनाउनु, शासन सञ्चालनमा सदाचार र मितव्ययीता कायम गर्नुजस्ता चुनौती रहेका छन् ।

नयाँ संविधान बमोजिम निर्वाचनबाट स्थानीय तहमा राजनीतिक संरचनाहरू तयार भई मुलुक लामो समयदेखिको राजनीतिक अस्थिरता र संक्रमणबाट मुक्त हुनु, जनतामा शिक्षा र चेतनाको स्तर बढ्नु र नजिकको सरकारबाट हुने काम कारवाहीमा उनीहरूको निगरानी हुन सक्ने सहज वातावरण तयार हुनु, विकास आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरण र कार्यान्वयनमा स्थानीय जनताको सहभागिता बढाउन अनुकुल अवस्था रहनु, संविधानको कार्यान्वयन र विकासको लक्ष्यमा पुग्न अनुकुल वातावरण तयार हुनु प्रमुख अवसर हुन् ।

४.सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

१.सोच

पारदर्शिता, जवाफदेहिता, जनउत्तरदायी, सदाचारयुक्त र आधुनिक प्रविधिमा आधारित विधिको शासन ।

२.लक्ष्य

स्थानीय शासन व्यवस्थामाथि नागरिकको विश्वास अभिबृद्धि गर्दै विधिको शासन सुदृढ बनाउने ।

३.उद्देश्य

स्थानीय निकायका काम कारवाहीहरूलाई पारदर्शी, जवाफदेही, सदाचारयुक्त र प्रविधिमैत्री बनाई जनसहभागिता र जनविश्वासमा अभिबृद्धि गर्नु ।

४.रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१.स्थानीय सरकारका काम कारवाहीलाई पारदर्शी तथा प्रभावकारी बनाउन सांगठानिक, प्रणालीगत तथा व्यवहारगत सुधार गर्ने ।	१. नगरपालिकाबाट प्रदान गरिने सेवासुविधालाई छिटोछरितो र प्रभावकारी बनाउन नीतिगत स्पष्टता ल्याइनेछ । २. नगरपालिकामा प्रशासनिक जनशक्तिको क्षमता अभिबृद्धि गर्ने तालिम अध्ययन भ्रमणलगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
२. विकास आयोजनाको कार्यान्वयनमा आइपर्ने समस्यालाई सम्बोधन गर्न प्रविधिमा आधारित तत्काल समस्या समाधान प्रणाली अवलम्बन गर्ने ।	१. विकास निर्माणका काममा आइपर्ने समस्याको तत्काल समाधान गर्न संयन्त्र बनाई क्रियाशील बनाइनेछ ।
३. राजनीतिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रका जिम्मेवार पदाधिकारीको कार्यसम्पादनको स्तरलाई मापनयोग्य बनाई लागू गर्ने ।	१. मितव्ययिता, जवाफदेहिता र सदाचारलाई सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिहरूले जीवनशैलीकै रूपमा पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
४. स्थानीय निकायका काम कारवाहीप्रति सकारात्मक छवि निर्माण गर्ने ।	१. नगरपालिकाका कार्यक्रम कम खर्चिलो र सामाजिक नमुनाको रूपमा सम्पन्न गरिनेछ । २. शासन प्रणाली अनुगमन संयन्त्र बनाइनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

नगरपालिकाबाट प्रदान गरिने सेवाको गुणस्तरीयता, पारदर्शीता, छरितोपना, नागरिकमा सन्तुष्टि, भ्रष्टाचार नियन्त्रण, शासन प्रणाली अनुगमन संयन्त्रको गठन, विवाद तथा समस्या समाधान केन्द्रको गठन भएको हुनेछ ।

७.९ प्रशासकीय सुशासन

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानमा राज्यका नीतिअन्तर्गत सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवासुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने कुरा उल्लेख छ । सार्वजनिक प्रशासनमा सुशासन कायम गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न प्रयास भइरहेका छन् । चालु योजनामा हेलो सरकार तथा गुनासो व्यवस्थापन, भ्रष्टाचार विरूद्धको कार्ययोजना, राष्ट्रिय गौरवका आयोजनामा नतिजामा आधारित व्यवस्थापन प्रणाली, राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूको आचारसंहिताजस्ता कार्यहरू थप प्रभावकारिताका साथ सुचारु गरिएको छ । सर्वसाधारण जनताको दैनिक काम पर्ने र प्रत्यक्ष जनसम्पर्क हुने स्थानीय निकाय अन्तर्गतका कार्यालयहरूमा क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक बडापत्र लागू गरिएबाट शासकीय शैलीमा सुशासन ल्याउने प्रयत्न गरिएको छ ।

२. चुनौती तथा अवसर

जनताका घरदैलोमा सार्वजनिक सेवाप्रवाहको सुनिश्चितता प्रदान गर्नु, विभिन्न निकायबीच समन्वय गर्नु र आवश्यक साधन स्रोतको व्यवस्था गर्नु, जनसहभागिता, पारदर्शीता तथा जवाफदेहिता बढाउनु, समग्र सार्वजनिक प्रशासनको नैतिकताको अभिबृद्धि गरी उत्प्रेरणा बढाउनु, सरकारी सेवाको प्रवाहलाई सहज र प्रभावकारी बनाउनु, सार्वजनिक सेवामा रहेका राष्ट्रसेवकहरूमा राष्ट्रप्रति समर्पण र जनताप्रतिको सेवाभावको भावना जगाउनुजस्ता चुनौती रहेका छन् ।

सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै पालिकाबाट प्राप्त हुने सेवासुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको व्यवस्था गर्ने भन्ने संविधानको व्यवस्था, सार्वजनिक सेवामा सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने विभिन्न ऐन/नियमहरूको व्यवस्था तथा सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको बढ्दो प्रयोग अवसरका रूपमा रहेका छन् ।

३. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

१ सोच

जनमुखी, स्वच्छ, जवाफदेही सङ्घीय शासन व्यवस्था ।

२ लक्ष्य

स्थानीय सार्वजनिक प्रशासनलाई जनताप्रति उत्तरदायी र सेवामूलक तथा विकासमैत्री बनाउने ।

३ उद्देश्य

स्थानीय प्रशासनलाई स्वच्छ, परिणाममुखी, जवाफदेही र पारदर्शी बनाई सार्वजनिक सेवाप्रवाह र विकास प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीति	कार्यनीति
१. स्थानीय सेवाहरूलाई गुणस्तरीय र सर्वसाधारणको पहुँचयोग्य बनाउन प्रशासन संयन्त्रको पुनर्संरचना गर्ने ।	१. स्थानीय सेवाप्रवाहलाई गुणस्तरीय, समावेशी एवम् सहज बनाउन विद्युतीय शासन प्रणालीको अवलम्बन गरी प्रशासनिक कार्यविधिलाई सरलीकरण र सङ्क्षेपीकरण गरिनेछ ।
२. स्थानीय निकायका काम कारबाहीसम्बन्धी सूचनामा नागरिकको पहुँच बढाउने ।	१.स्थानीय निकायको नेतृत्व गर्ने पदाधिकारीको जिम्मेवारी र कर्तव्यलाई जवाफदेहीपूर्ण बनाउन सूचकसहित कार्यसम्पादन सम्झौता गर्नै पर्ने नीतिगत व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
३. राष्ट्रसेवकहरूलाई कामप्रति परिणाममुखी र उत्तरदायी बनाउने ।	१. सरकारी कर्मचारी तथा उनीहरूका आश्रित परिवारको लागि दुर्घटना र स्वास्थ्य बिमा लागू गरिनेछ । २. निजामती कर्मचारीलाई सक्षम र प्रतिस्पर्धी बनाउन क्षमता अभिबृद्धि गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

नगरपालिकाको प्रशासनिक पुनसंरचना, आयोजनास्थलहरूमा होर्डिड बोर्ड, जवाफदेही स्थानीय नेतृत्व, प्रशासनिक कर्मचारीहरूको क्षमता अभिबृद्धि तथा सूचनामैत्री प्रशासकीय प्रणाली स्थापना भएको हुनेछ ।

७.१० वित्तीय सुशासन

१. पृष्ठभूमि

प्रभावकारी वित्तीय व्यवस्थापनमार्फत सार्वजनिक स्रोतको दक्ष एवम् सर्वोत्तम परिचालन, लेखाङ्कन, प्रतिवेदन तथा लेखापरीक्षणमार्फत वित्तीय व्यवस्थापनमा पारदर्शीता र जवाफदेहिता अभिबृद्धि गरी भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सदाचार प्रवर्द्धन गर्दै जनसाधारणलाई वित्तीय शुसासनको प्रत्याभूति दिनु स्थानीय सरकारको दायित्व हो । सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापनलाई पारदर्शी र जवाफदेही बनाउन, स्थानीय निकायको सार्वजनिक खर्च र सार्वजनिक आयको अद्यावधिक स्थितिको लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीलाई नियमित र एकरूपता कायम गरी प्रभावकारी बनाउँदै लैजानका लागि सूचना प्रविधिमा आधारित वित्तीय व्यवस्थापनको विकासमा जोड दिंदै आइएको छ । सार्वजनिक खर्चको पारदर्शीता अभिबृद्धि गर्न स्थानीय निकायका कार्यक्रम तथा खर्चहरूलाई सार्वजनिकीकरण गर्ने पद्धतिको समेत विकास गर्नुपर्ने भएको छ ।

२. चुनौती तथा अवसर

बजेट अनुमान कार्यक्रममा आधारित तथा यथार्थपरक बनाउनु, समयमै कार्यक्रम स्वीकृत गरी वार्षिक खरिद योजना तयार गर्नु, समयमा ठेक्का बन्दोबस्त गर्नु, चालु खर्चको मात्रात्मक बृद्धि कम गरी पूँजीगत खर्च बृद्धि गर्नु, आन्तरिक लेखापरीक्षण तथा नियन्त्रण प्रणाली सुदृढीकरण गर्नु, अन्तिम लेखापरीक्षणलाई वस्तुगत बनाउनु, बेरुजुको मात्रा घटाई बेरुजु नै नहुनेगरी खर्च व्यवस्थापन गर्नुजस्ता चुनौतीहरू रहेका छन् । साथै, खरिद कार्यलाई सार्वजनिक खरिद ऐनको मर्मअनुरूप मितव्ययी र प्रतिस्पर्धी बनाउँदै लगी आर्थिक वर्षको अन्त्यमा मात्र अत्यधिक खर्च गर्ने प्रवृत्तिमा रोक लगाउने कार्यहरू थप चुनौतीपूर्ण रहेका छन् । सरकारी लेखाप्रणालीलाई नगदमा आधारित प्रणालीबाट रूपान्तर गर्नु थप चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

राजस्व र व्ययको अनुमान प्रत्येक वर्ष जेठ महिनाको १५ गते पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था, सूचना प्रविधिमा आधारित वित्तीय व्यवस्थापन, पालिकास्तरको बजेट सूचना प्रणाली र राजस्व व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको विकास, स्थानीय सरकारको वित्तीय प्रतिवेदन प्रणालीलाई राष्ट्रिय स्तरको बनाउने, सार्वजनिक खर्चको पारदर्शीता अभिबृद्धि गर्न भुक्तानी हुने बिलहरूको सार्वजनिकीकरण साथै महालेखा परीक्षक, संसदीय समिति, अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग, सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयजस्ता नियामक निकायको बढ्दै गएको सक्रियता वित्तीय सुशासन प्रवर्द्धनका लागि अवसरका रूपमा रहेका छन् ।

३. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

३.१ सोच

वित्तीय सुशासनमार्फत प्रभावकारी सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापन ।

३.२ लक्ष्य

सार्वजनिक आय र खर्चलाई व्यवस्थित, पारदर्शी र अनुमानयोग्य बनाई समग्र विकास प्रक्रियालाई प्रभावकारी तुल्याउने ।

३.३ उद्देश्य

सार्वजनिक आय र खर्च प्रणालीको प्रभावकारिता अभिबृद्धि गर्नु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. स्थानीय सरकारको वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली सुदृढीकरण गर्ने ।	१. वित्तीय व्यवस्थापनसम्बन्धी संस्थागत सुदृढीकरण गरिनेछ । २. वित्तीय अनुगमन निकाय तथा लेखापरीक्षण सुदृढीकरण गरिनेछ ।
२. सार्वजनिक आय-व्यय र खरिदलाई प्रभावकारी, व्यवस्थित र पारदर्शी बनाउने ।	१. वार्षिक बजेट प्रस्तुतिसँगै वार्षिक खरिद योजना तयारीलाई अनिवार्य गरिनेछ ।

३. आन्तरिक नियन्त्रण र लेखापरीक्षणलाई विश्वसनीय तथा प्रभावकारी बनाउने ।	१. आर्थिक वर्षको अन्तिम तीन महिनामा वार्षिक कार्यक्रम संशोधन गर्ने र विनियोजित बजेटको ५० प्रतिशतभन्दा बढी खर्च गर्ने प्रवृतिमा रोक लगाइनेछ । २. बेरुजुलाई नियन्त्रण गर्न आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई सूचना प्रविधिमा आधारित बनाइनुका साथै लेखा उत्तरदायी अधिकारीलाई जिम्मेवार तुल्याइनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

नगरपालिका स्तरीय वित्तीय व्यवस्थापना सम्बन्धी संस्थागत व्यवस्था, सुदृढ लेखापरीक्षण, सूचनाप्रविधिमा आधारित वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली, अनियन्त्रित खर्च प्रवृत्तिमा न्यूनीकरण तथा बेरुजू नियन्त्रण भएको हुनेछ ।

७.११ भ्रष्टाचार निवारण

१. पृष्ठभूमि

स्थानीयतहमा भ्रष्टाचार विरुद्धको अभियानलाई सशक्त बनाउने उद्देश्यले भ्रष्टाचार विरुद्धको समितिसम्बन्धी कार्यविधि, २०६६ (संशोधन सहित) लाई प्रत्येक जिल्लामा लागू गरिएको छ । स्थानीय समन्वय समितिको गठन गरी स्थानीयस्तरबाट नै भ्रष्टाचार विरोधी अभियान सञ्चालन हुँदै आएको छ । भ्रष्टाचार र अनुचित कार्यसम्बन्धी सूचना सङ्कलन र विश्लेषणलाई विश्वासिलो र भरपर्दो बनाउनुका साथै स्थानीय निकायले निर्णय कार्यान्वयनलाई सशक्त र प्रभावकारी बनाउने सिलसिलामा छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको फलस्वरूप भ्रष्टाचार नियन्त्रणका क्षेत्रमा स्थानीय तहले अझ बढी प्रभावकारी, विशेषज्ञतायुक्त र दक्षता प्राप्त निकायको रूपमा आफूलाई स्थापित गर्ने प्रयासहरू भैरहेका छन् ।

२. प्रमखु समस्या

भ्रष्टाचारमा शून्य सहनशीलता अपनाउने भनिएतापनि व्यवहारमा नदेखिनु, सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रका जनशक्तिको जीविकोपार्जनको पूर्ण सुनिश्चितता नहुनु, भ्रष्टाचार समाजको महारोग हो भन्ने जनचेतना नहुनु, भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी स्थानीय निकायमा दक्ष र विज्ञ जनशक्ति नहुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या रहेका छन् ।

३. अवसर र चुनौती

नेपालको संविधानमै भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी स्पष्ट व्याख्या र व्यवस्था हुनु, सङ्घीय, प्रदेश र जिल्ला स्तरमा अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग क्रियाशील हुनु, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धीसम्झौताहरूमा नेपाल पक्ष राष्ट्र हुनु, स्थानीय निकायलाई अर्ध न्यायिक निकायको रूपमा भ्रष्टचार नियन्त्रण सम्बन्धी उपाय अवलम्बन गर्न जिम्मेवार बनाइनु अवसरका रूपमा रहेको छन् ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने निकाय स्थानीय निकायहरूमा नहुनु, जनशक्ति तथा विज्ञको अभाव हुनु, अधिकारमा दोहोरोपना हुनु, स्थानीय तहका आर्थिक काम कारवाहीहरू प्रविधि मैत्री नहुनु, नागरिक तहमा भ्रष्टचार विकास र सुशासनको बाधक हो भन्ने चेतना कम मात्रामा फैलनु यस क्षेत्रका चुनौती रहेका छन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

४.१ सोच

सदाचारयुक्त समाज निर्माण ।

४.२ लक्ष्य

भ्रष्टाचारजन्य कार्य नियन्त्रण गरी मर्यादायुक्त र स्वच्छ समाज निर्माण गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

भ्रष्टाचार नियन्त्रण गरी स्थानीय सुशासनको प्रत्याभूति दिलाउने ।

४.४ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि चेतनामूलक, निरोधात्मक एवम् दण्डात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।	१. भ्रष्टाचारसँग सम्बन्धित सूचनाको सङ्कलन, आदान प्रदान गर्न र विश्लेषण गरी त्यसको सदुपयोगको लागि आवश्यक प्रबन्ध मिलाइनेछ । २. भ्रष्टाचार नियन्त्रणलाई प्रभावकारी बनाउन सम्बद्ध निकायहरूको संस्थागत विस्तार तथा क्षमता अभिबृद्धि गरिनेछ ।
२. सार्वजनिक व्यवस्थापनमा हुने भ्रष्टाचारको नियन्त्रणको लागि वस्तुनिष्ठ र पारदर्शी मापदण्ड लागू गर्ने ।	१. सार्वजनिक क्षेत्रका विभिन्न तहमा हुने ढिलासुस्ती, प्रशासनिक तथा आर्थिक अनियमितता लगायतका भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापहरूको नियन्त्रणका लागि दण्ड र पुरस्कारको संस्कृतिलाई संस्थागत गरिनेछ ।
३. निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रलाई समेत भ्रष्टाचार नियन्त्रणको दायराभित्र ल्याउने ।	१. निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट हुने अनियमितता तथा अवाञ्छित गतिविधिलाई नियन्त्रण गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

भ्रष्टाचार विरुद्धका कानुनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको हुने, भ्रष्टाचारसम्बन्धी अपराधहरूको पहिचान, अनुसन्धान र अभियोजन प्रक्रिया वैज्ञानिक र वस्तुगत भएको हुने, भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न अन्य सरकारी र गैरसरकारी निकायका प्रयासहरूमा सहयोग र समन्वय हुने, भ्रष्टाचारबारे जनता सुसुचित भएको हुने, तथा निजी तथा गैरसरकार क्षेत्रबाट हुने भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलाप नियन्त्रण भएको हुनेछ ।

परिच्छेद ८ : अन्तरसम्बन्धित विषय

८.१ तथ्याङ्क प्रणाली

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको तथ्याङ्कीय अधिकार स्पष्ट किटानी गरेको छ। यसअनुसार मुलुकको तथ्याङ्क प्रणाली तीनै तहका सरकारहरू संलग्न रहेको विकेन्द्रित प्रणालीको रूपमा सञ्चालन भइरहेको छ । तथ्याङ्कका सङ्घीय क्रियाकलापमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको अतिरिक्त विभिन्न संवैधानिक आयोग, मन्त्रालय तथा विभागहरू, नेपाल राष्ट्र बैंक लगायतका निकाय संलग्न छन् । यी निकायले आ-आफ्नो विषयको कार्य क्षेत्र अन्तर्गतका तथ्याङ्क उत्पादन र आपूर्ति गर्दै आएका छन् । उत्पादित तथ्याङ्क विकास र संविधानको राष्ट्रिय लक्ष्य अनुरूप तीन तहका सरकारका नीति तथा योजना तर्जुमा, अनुगमन र मूल्याङ्कनका साथै विकासको दीर्घकालीन सोच, दिगो विकास लक्ष्य तथा संविधानमा उल्लेखित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिबाट मार्ग निर्देशित कार्यक्रमको कार्यान्वयनबाट अपेक्षित नतिजा हासिल गर्नका लागि वस्तुगत आधार बन्न सक्नेछन् ।

२. प्रमुख समस्या

नेपालको शासकिय तथा विकास प्रणालीमा उपयुक्त र आधुनिक तरिकाले तथ्याङ्क सङ्कलन प्रणाली स्थापित हुन नसक्नु, आधिकारी सूचना सङ्कलन गर्ने निकाय कम हुन, सङ्कलन गर्ने विधि तथा पद्धतिहरूमा एकरूपता नहुनु र कार्य प्रणालीमा सुधार आउन नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

सङ्घीय संरचना बमोजिम तथ्याङ्क प्रणालीलाई सबै तहमा स्थापित गर्दै तीनै तहका सरकारको अधिकार र उत्तरदायित्व स्पष्ट हुनेगरी तथ्याङ्कको उत्पादन तथा उपलब्धताको पद्धति स्थापना गर्नु, तीनवटै तहसम्म तथ्याङ्कको माग, आपूर्ति र प्रयोगलाई सहजीकरण गर्नु गराउनु आवश्यक जनशक्ति तथा संस्थागत क्षमता विकासगरी आवश्यक तथ्याङ्कको उत्पादन बढाउनु, तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रियालाई मितव्ययि बनाउनु, अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा प्रचलित विधि, तरिका र गुणस्तर मापदण्डलाई आत्मासात गरी स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य तथा दिगो विकास लक्ष्य लगायतका क्षेत्रका नीति तथा योजना लागि आवश्यक तथ्याङ्कको सहज पहुँच कायम गर्दै आपूर्ति गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् ।

सङ्घीय प्रणाली अन्तर्गत तीनै तहका सरकारहरूलाई तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने, उत्पादन गर्ने तथा आवश्यकताअनुसार प्रयोग गर्ने कानुनी अधिकार र जिम्मेवारी संविधानले किटानी गरेको छ। स्थानीय सरकारले अधिकारको प्रयोग गरेर आफ्नो क्षेत्रको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक सूचना सङ्कलन गर्ने अधिकार पाउनु यस क्षेत्रमा देखिएका अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

अद्यावधिक सूचना सहितको आधुनिक नगरपालिका

४.२ लक्ष्य

सुखि नगरवासिका लागि आधुनिक, अद्यावधिक र उत्पादन मूलक तथ्याङ्कको उत्पादन र प्रयोगलाई बढाउने ।

४.३ उद्देश्य

१. आधुनिक प्रविधिमा आधारित पद्धतिको प्रयोग गरेर सबै क्षेत्रमा आवश्यक विश्वसनिय तथ्याङ्क सङ्कलन र प्रयोग गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. तथ्याङ्क उत्पादन र आपूर्तिमा सबै तथ्याङ्कीय स्रोतहरू जस्तै घरधुरी सर्वेक्षण तथा प्रशासनिक अभिलेख को उपयोग गर्ने ।	१. नगरपालिकाभित्र तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि आवश्यक संस्थागत र व्यक्तिगत क्षमताको विकास गरिनेछ । २. संकलित तथ्याङ्कलाई आधुनिक तरिकाले अद्यावधिक र व्यवस्थापन गरिनेछ । ३. स्थानीय नगरक्षेत्रभित्र तथ्याङ्क तथा सूचनाहरू एकीकृत रूपमा उपलब्ध गराउन सूचना प्रविधिमा आधारित गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यसम्म आइपुग्दा जनसाङ्ख्यिक, कृषि, उद्योग, शिक्षा, स्वास्थ्य, पूर्वाधार, वातावरणलगायतका सबै क्षेत्रहरूसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कहरूको अद्यावधिक भई व्यवस्थित भएको हुनेछ । तथ्याङ्कीय क्रियकलाप स्तरीय मानक र कार्यविधि तयार भई कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ । सर्वेक्षण अनुमति प्रणाली तथा निर्धारित तथ्याङ्क प्रणाली लागू भएको हुनेछ । दिगो विकास लक्ष्यका सूचकहरूसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कको नियमित उत्पादन र आपूर्ति भएको हुनेछ ।

८.२ गरिबी निवारण

१. पृष्ठभूमि

गरिबीलाई समयअनुसार फरक फरक दृष्टिलेव्याख्या गरिन्छ । मुलुकमा करिब छ दशकदेखिको योजनाबद्ध विकासको अभ्यास एवम् नवौं योजनादेखि गरिबी निवारणलाई एकमात्र मूल उद्देश्यको रूपमा विकास योजनाको केन्द्रमा राखी गरिएको विभिन्न प्रयासहरूबाट गरिबी न्यूनीकरणको दिशामा प्रगति भएको छ । गरिबी निवारण गर्ने सरकारको प्रमुख दायित्व भए पनि यो एक अन्तरसम्बन्धित विषय भएकोले यसका लागि सरकारका प्रत्येक अङ्गहरूको भूमिका अपरिहार्य हुन्छ । विशेष गरी महिला, आदिवासी, अल्पसङ्ख्यक तथा दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रमा बस्ने आमनागरिकहरूमा गरिबीको गहनता बढी भएको हुँदा गरिबी निवारणका प्रयासहरूमा अर्थपूर्ण सहभागिता आजको आवश्यकता देखिन्छ । यसर्थ गरिबी न्यूनीकरण प्रयासलाई निरन्तरता दिँदै गरिब र धनीबीचको असमानता घटाउनु र आर्थिक समृद्धि प्राप्त गर्नु आजको आवश्यकता हो । योजना अवधिमा गरिबी घट्नुका प्रमुख कारणहरूमध्ये तीव्र सहरीकरण, वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषण, कृषि ज्यालामा भएको बृद्धि, गैर कृषि क्षेत्रको रोजगारी बृद्धि मुख्य रहेका छन् ।

२. प्रमुख समस्या

गरिबीले आर्थिक विपन्नता, सामाजिक वहिष्करण राजनीतिक असमानता र दुर्बलतालाई प्रतिविम्बित गर्दछ। विकासोन्मुख देशहरूको सन्र्दभमा संरचनागत, प्रशासनिक तथा सामाजिक समस्याहरूले पुस्तौंदेखि जरो गाडिरहेको यथार्थ जिवितै छ। समग्रमा, गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या घटेको भए तापनि गरिबीको रेखा भर्खरै मात्र पार गरेकाहरूको जनसङ्ख्या उल्लेख्य रहेको छ। यस वर्गको जीवनस्तर असाध्यै जोखिमपूर्ण छ अर्थात् नियन्त्रणबाहिरको कुनै परिस्थिति आएमा जुनसुकै समय यो वर्ग पुनः गरिबीको रेखामुनि झर्न सक्छ।

३. चुनौती र अवसर

गरिबी न्यूनीकरणको प्रयासलाई निरन्तरता दिँदै गरिब र धनी बीच विद्यमान असमानता घटाउनु प्रमुख चुनौती रहेको छ। अशिक्षा, गरिबी र कुपोषणको कारणले कृषि क्षेत्रमा अदृश्य बेरोजगारी व्याप्त छ। सीप, पूँजी र प्रविधिमा बहुसङ्ख्यक जनताको आवश्यक पहुँच नभएकोले स्वरोजगार प्रवर्द्धनको सम्भावना सीमित छ। नयाँ रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना नहुँदा वैदेशिक रोजगारीप्रतिको आकर्षण बढेको देखिन्छ। गरिबी न्यूनीकरणको प्रयासलाई तीव्रता दिँदै भौगोलिक, लैङ्गिक, जातीय र आय वर्गबीच रहेको गरिबीको मार र असमानताको अन्तरलाई कम गर्नु, न्यून आर्थिक बृद्धि, विनाशकारी भूकम्प र सीमाक्षेत्रको व्यापारिक अवरोधबाट सिर्जित समस्याबाट गरिबीको अवस्थामा परेको प्रतिकूल असर छिटो निवारण गर्नु, सीप, पूँजी र प्रविधिमा बहुसङ्ख्यक जनताको आवश्यक पहुँच नभएको अवस्थामा स्वरोजगार प्रवर्द्धन गर्न अनौपचारिक क्षेत्रमा अत्यधिक रूपमा केन्द्रित विद्यमान बढ्दो अदृश्य बेरोजगारी घटाउनु, कृषिमा आश्रित आवश्यकताभन्दा बढी जनसङ्ख्यालाई क्रमिक रूपले गैर कृषि क्षेत्रमा स्थानान्तरण गराउनु, नयाँ रोजगारीको सिर्जना गर्नु, स्थानीय सीप, पूँजी र प्रविधिमा पहुँच भएका स्वदेशी उद्यमीहरूको निमित्त स्वरोजगार प्रवर्द्धन गर्नु, सहकारितालाई गरिबी निवारणका कार्यक्रममा आबद्ध गर्नु औपचारिक वा संगठित क्षेत्रमा संयुक्त लगानीमा आधारित उद्योगको माध्यमबाट दक्ष जनशक्तिलाई रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध गराउनु तथा प्रतिस्पर्धाको आधारमा सुरक्षित वैदेशिक रोजगारी प्रवर्द्धन गर्नु प्रमुख चुनौती हुन्।

विभिन्न निकायहरूबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरूको समन्वय र अनुगमनको माध्यमबाट यस कार्यमा परिचालन हुने ठूलो परिमाणको स्रोतसाधनलाई गरिब घरपरिवारको पहिचान गरी उनीहरूको समृद्धिका लागि परिलक्षित गर्न गराउन सकिने अवसर सिर्जना भएको छ। कृषि, पर्यटन, निर्माण तथा अन्य सेवा विस्तारले आर्थिक बृद्धि एवम् रोजगारी सिर्जना भई गरिबी घटाउने बलियो अवसर प्राप्त छ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

स्थानीय उत्पादन र रोजगारीमा बृद्धि गर्दै गरिबी न्यूनीकरण र आर्थिक समृद्धि।

४.२ लक्ष्य

निरपेक्ष गरिबी निवारण गर्दै आर्थिक समृद्धिको आधार तयार गर्ने।

४.३ उद्देश्य

१. गरिबमुखी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

२ं गरिबवर्ग लक्षित सीप विकास तथा रोजगारी सिर्जना गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. उत्पादनमूलक रोजगारी तथा अवसरहरूको खोजि गर्ने । २. क्षमता विकास, उत्पादकत्व बृद्धि, न्यायोचित वितरण र समतामूलक विकासमा जोड दिने । ३. पहिचान भएका गरिब लक्षित गरी गरिबी न्युनिकरण निवारण योजना, कार्यक्रम तथा परियोजना तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन गर्ने ।	१. विकास आयोजना सञ्चालन गर्दा श्रममूलक प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । २. गरिबी घटाउन प्राकृतिक स्रोतसाधनको सन्तुलित व्यवस्थापन तथा उपयोगमा जोड दिइनेछ । ३.बेरोजगारी युवाहरूलाई लक्षितगरी क्षमता विकास, आयआर्जन तथा रोजगारमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ४. सामाजिक सुरक्षा एवम् संरक्षणका कार्यक्रम र गरिबी न्यूनीकरण कार्यक्रमलाई गरिब व्यक्ति, परिवार तथा समुदायमा लक्षित गरिनेछ । ५. गरिबी निवारणका लागि विभिन्न निकायबाट सञ्चालित कार्यक्रमबीच प्रभावकारी समन्वय तथा अनुगमन गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

गरिबी न्यूनीकरणसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरू पूर्वानुमानयोग्य भएको र दीर्घकालीन गरिबी न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न नीतिगत आधार तयार भएको हुनेछ । विभिन्न निकायहरूबाट गरिबी निवारणका क्षेत्रमा राहत तथा विकासात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न तथ्यपूर्ण आधार तयार भएको, गरिब घरपरिवार पहिचान भएको, सामाजिक सुरक्षणका औजारहरू पहिचान भई वितरणसमेत भएको हुनेछ । योजनाको अन्त्यसम्म निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या हालको ३४ प्रतिशतमा घटेर २० प्रतिशतमा झरेको हुनेछ ।

८.३ श्रम तथा रोजगारी

१. पृष्ठभूमि

प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको प्रत्याभूति गर्न संविधानमा रोजगारीको हकको व्यवस्था गरिएको छ । नेपालमा कुल जनसङ्ख्याको करिब ३० प्रतिशत अर्धबेरोजगार रहेको र २.३ प्रतिशत पूर्ण बेरोजगार रहेको अवस्था छ । देशको कुल जनसङ्ख्यामा ५७ प्रतिशत

आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्तिको हिस्सा रहेको छ । वर्तमान अवस्थामा वार्षिक ५ लाख भन्दा बढी व्यक्ति श्रम बजारमा प्रवेश गर्दछन् । नगरपालिकाभित्र पर्याप्त रोजगारीका अवसरहरू नभएकोले दैनिक दर्जनौ व्यक्ति रोजगारीका लागि विदेसिनु परिरहेको स्थिति छ । साथै कृषि क्षेत्रमा अर्धबेरोजगारीको अवस्था उच्च छ । हालको अवस्थालाई हेर्दा, वैदेशिक रोजगार विभागको पुनर्गठन र सुधार कार्ययोजनाको कार्यान्वयन, बेरोजगारहरूको लगत सङ्कलन, न्यूनतम ज्याला दर निर्धारण, वैदेशिक रोजगारको क्रममा समस्यामा समाधान गर्नु पर्ने छ । गरिबी निवारण र आर्थिक विकासमा उल्लेखित प्रगति गर्न सकिने तथ्यलाई मध्येनजर गरी श्रमबजारको आवश्यकता अनुरूप सीपमूलक श्रमशक्तिको विकास गर्नु पर्ने वर्तमान समययको आवश्यकता हो । रोजगारी दिनु र पाउनु संवैधानिक अधिकार भित्र पर्दछ ।

२. प्रमुख समस्या

श्रम, सीप र उत्पादनबीच तादाम्यता कायम हुन नसक्नु, श्रमप्रतिको सम्मान नहुनु, कृषिमा काम गर्ने श्रमिकलाई समाजले हेर्ने नकारात्मक सोच, हेपिएको कृषि व्यवसाय, सामाजिक उद्यमशीलताको विकास हुन नसक्नु, अव्यवस्थित सहरीकरण, वैदेशिक रोजगारीको मोहबढेर जानु, वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त सीप, ज्ञान, पूँजी र प्रविधिको उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रयोग गर्न नसक्नु, श्रमशक्तिको माग र आपूर्तिबीचको अन्तर, बढ्दो बेरोजगारी, न्यून ज्याला दर, सीप तथा उद्यमशीलता विकासका सीमित प्रयासहरू, व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी स्पष्ट मापदण्ड नहुनु, शैक्षिक संस्थाबाट उपलब्ध जनशक्ति र बजारमा उपलब्ध रोजगारबीच तालमेल नहुनु, निकृष्ट प्रकृतिका बालश्रम उन्मूलन हुन नसक्नु, वैदेशिक रोजगारीमा विभिन्न प्रकारका ठगी, रोजगार सूचना केन्द्रको सुदृढीकरण नहुनु आदि मुख्य समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

नगरपालिकामा रोजगारीको भरपर्दो र सुरक्षित बनाउन नसकिएको, श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने युवालाई रोजगारी सिर्जना गर्नु, रोजगारमूलक तालिम कार्यक्रम सञ्चालनमा देखिएको दोहोरोपना हटाउनु, वैदेशिक रोजगारीका सबै चरणहरूलाई व्यवस्थित, भरपर्दो र सुरक्षित बनाउनु, विप्रेषणबाट प्राप्त अधिकांश रकम उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्नु, श्रम बजारमा रहेको सीपयुक्त श्रमको माग र आपूर्तिबीचको असन्तुलनलाई कम गर्नु, औद्योगिक क्षेत्रमा थप रोजगारी बढाउनु, यसक्षेत्रमा देखिएका चुनौतीहरू हुन् ।

पर्यटन, कृषि, पूर्वाधार विकास तथा रोजगार केन्द्रित विकासको अवधारणाले प्राथमिकता पाउनु, शिक्षित जनशक्ति बढनु, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा नेपाली कामदारहरूको माग बढनु, वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका व्यक्तिहरू सीपयुक्त र कामप्रति समर्पित हुनु, दिगो विकासको लक्ष्यजस्ता अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता जाहेर गरिनु, सूचना र प्रविधिमा भएको विकासले रोजगारी र स्वरोजगारीका विषयमा जनचेतनाको विस्तार हुनु, कुल जनसङ्ख्यामा आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको हिस्सा बढ्नु र श्रम बजारमा दक्ष जनशक्तिको माग बढ्दै जानु श्रम तथा रोजगारका अवसर हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

मानवोचित जीवन यापनका लागी मर्यादित र उत्पादन मूलक रोजगारीका अवसरहरूको सिर्जना ।

४.२ लक्ष्य

नगरपालिकाभित्र आन्तरिक र वाह्य स्रोतहरूको उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गरी रोजगारीका अवसरहरू बृद्धि गरी बेराजगारी दर न्यून गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. नगरपालिकाभित्र मर्यादित रोजगारका अवसरहरू सिर्जना गर्दै बेरोजगारी न्यूनीकरण गर्ने ।

२. नगरक्षेत्रभित्र बालश्रमलगायत सबै प्रकारका श्रम शोषण अन्त्य गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गरी नगरपालिकाभित्रै पर्याप्त र मर्यादित रोजगारी एवम् स्व-रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने । २. सीप तथा व्यवसायिक तालिमको व्यवस्था गर्ने । ३. श्रमिकको हक अधिकारको संरक्षण तथा असल श्रम सम्बन्ध स्थापना गर्ने । ४.सबै किसिमको बालश्रम उन्मूलन गर्ने । ५. महिलाको रोजगारीलाई सुरक्षित र व्यवस्थित बनाउने ।	१. कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रमा उत्पादनमूलक लगानीद्वारा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गरिनेछ । २. प्रभावकारी रोजगार विनिमय प्रणालीको विकास गरी सीप र योग्यता अनुसारको रोजगारीमा पहुँच अभिबृद्धि गरिनेछ । ३.स्वदेश वा विदेशमा रोजगारी गर्न चाहनेलाई ऋणको व्यवस्था गर्न वित्तीय संस्थाहरूसँग सहकार्य गरिनेछ । ४. बालश्रमसम्बन्धी नीति, कानुन र कार्यक्रममा सुधार गरिनेछ । ५. रोजगारीमा महिलाको सुरक्षा सुनिश्चित हुने प्रणालीको व्यवस्था गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यसम्म नगरपालिकाभित्र मागअनुरूप दक्ष एवम् प्रतिस्पर्धी श्रमशक्ति तयार भई श्रमिक आपूर्ति भएको हुनेछ । बेरोजगारी र अर्धबेरोजगारी दर घटेको हुनेछ । असल श्रम सम्बन्धको विकास भएको हुनेछ । बालश्रमको उन्मूलन भएको हुनेछ । वार्षिक एक हजार युवालाई कम्तीमा तीन महिनाको रोजगारमूलक सीप विकास तालिम प्रदान गरिएको र नगरपालिकाभित्रै स्वरोजगारको अवसर बृद्धि भएको हुनेछ ।

८.४ मानव संशाधन विकास

१. पृष्ठभूमि

गुणस्तरीय मानव संसाधनको विकासले कृषि तथा गैरकृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व बढाउन, सरकारी क्षेत्रको कार्यकुशलता अभिबृद्धि गर्न तथा क्षेत्रीय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय श्रम बजारमा पहुँच पुऱ्याउन सघाउ पुग्दछ। मानव संसाधनको विकास र उपयोगका लागि विगतमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिए पनि अपेक्षित उपलब्धि हुन सकेको छैन। नगरपालिकाभित्र ठूलो सङ्ख्यामा अर्द्धदक्ष एवम् अदक्ष युवा जनशक्ति विदेसिनु परेको कारणले विकास निर्माण कार्यमा आवश्यक जनशक्तिको अभाव देखिएको छ। सरकारले मानव संसाधनको विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी जस्ता पूर्वाधारहरूको विकासको लागि प्रयास गरे तापनि उक्त प्रयास पर्याप्त हुन सकेको छैन। नेपालको संविधानले परिलक्षित गरेको समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्र विकासको लागि आवश्यक प्रमुख साधन नै जनशक्ति हो। संविधान प्रदत्त रोजगारीको मौलिक हकको कार्यान्वयन तथा दिगो विकासका लक्ष्यहरू २०३० ले राखेको सम्मानजनक रोजगारीका लक्ष्य प्राप्त गर्नसमेत शिक्षालाई सीपसँग, सीपलाई उत्पादनसँग, उत्पादनलाई बजार तथा बजारलाई रोजगारी, अवसर र आर्थिक विकाससँग जोड्न मानव संसाधन विकास योजना आवश्यक पर्दछ।

२. प्रमुख समस्या

नगरक्षेत्रभित्र रहेका जनशक्तिको उचित व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धिको अभियानमा लगाउन नसक्नु, युवा श्रमशक्तिलाई आयमूलक कार्यमा स्थानीय नगरक्षेत्रभित्रै अवसर सिर्जना गरी रोक्न नसक्नु, युवालाई कृषि तथा स्थानीय आर्थिक गतिविधिमा संलग्न गराउन नसक्नु, बजारको मागअनुसारको दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न नसक्नु, श्रमको माग र आपूर्ति विच उच्च खाडल कायम रहनु, शिक्षालाई सीप र रोजगारसँग जोड्न नसक्नु, प्रतिभा पलायनलाई स्थानीय क्षेत्रमा रोक्न नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख समस्याहरू हुन्।

३. चुनौती र अवसर

नगरपालिकाभित्र उपलब्ध सक्रिय जनसङ्ख्याको प्रचुरताबाट लाभ लिनु, स्थानीय बजारको मागबमोजिमको दक्ष जनशक्ति तयार गर्नु, स्थानीय तहमा रोजगारीको अवसर सिर्जना गरी वैदेशिक रोजगारीमाथिको निर्भरता कम गर्नु, नगरपालिकामा उत्पादित जनशक्ति र मागबीच उचित तालमेल मिलाउनु, नगरपालिकामा महिला, दलित, पिछडिएका क्षेत्र, वर्ग, समुदायमा फाइदा पुग्ने गरी सीपमूलक तालिमका गतिविधिहरू सञ्चालन गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन्।

नगरपालिकामा युवाशक्तिको जनसङ्ख्या उच्च रहनु, स्थानीय बजारमा काम र सीप सिर्जना गर्ने अवसर उच्च रहनु, प्राविधिक र व्यवसायिक सीपका नयाँ अवसरहरू उदाउँदै आउनु, शिक्षालाई सीप र सीपलाई रोजगारीसँग जोड्ने नीति रहनु, बजारमा दक्ष र सीपयुक्त युवाशक्तिको माग बढेर जानु, स्थानीय सरकार शक्तिशाली र अधिकारयुक्त बन्दै जानु, आवश्यक नियम तथा कानुन निर्माण हुनु आदि यस क्षेत्रमा देखिएका अवसरहरू हुन्।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

दक्ष र सीपयुक्त जनशक्तिको विकास, नगरक्षेत्रका भावी निकास ।

४.२ लक्ष्य

नगरपालिकाको समग्र रूपान्तरणका लागि दक्ष जनशक्तिको विकास गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने सक्षम र दक्ष मानव संसाधनको विकास गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. रोजगारी तथा स्वरोजगारी सिर्जना गर्ने खालको प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिममा जोड दिने । २. मानव संसाधनको विकास र उपयोगमा सरकारी, सामुदायिक र निजी क्षेत्रबीच सहकार्य गर्ने ।	१. प्राविधिक तथा सीपमूलक शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाई रोजगारीसँग आबद्ध गरिनेछ । २. मानव संसाधनको किासका लागि संस्थागत क्षमता अभिबृद्धि गरिनेछ । ३. आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछाडि परेका समूहलाई लक्षित गरी उनीहरूको क्षमता विकासका लागि छात्रवृत्तिलगायतका सुविधाहरू उपलब्ध गराइनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

मानव संसाधनको विकास तथा उपयोगका निम्ति एकीकृत योजना तयार भएको, ज्ञान र सीपयुक्त जनशक्ति उत्पादन भएको, मानव विकास र उपयोगमा सरकारी र निजी क्षेत्रबीच सहकार्य गरिएको हुनेछ । सीपमूलक र व्यवसायिक शिक्षाको आरम्भ भइसकेको हुनेछ । नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा आयमूलक र सीपमूलक तालिम केन्द्रको स्थापना भइसकेको हुनेछ ।

८.५ अनुसन्धान तथा विकास

१. पृष्ठभूमि

मानव सभ्यताको सुरुवातसँगै मानिसले दैनिक जीवनयापनको क्रममा उसको वरिपरि घटेका घटनाहरूको कारणबारे जानकारी प्राप्त गर्न निरीक्षण, छलफल, प्रश्नोत्तर, परीक्षण, प्रयोग जस्ता विविध तरिकाहरूलाई आत्मसात गर्दै आएको । विकास व्यवस्थापनलाई मूर्त रूप दिनको लागि अध्ययन अनुसन्धान अपरिहार्य मानिन्छ । ज्ञानमानव विकास र सम्पन्नता प्राप्तिको प्रमुख आधार हो । उन्नति तथा सामाजिक परिवर्तनका लागि ज्ञानको प्रयोग आवश्यक पर्दछ । विकासका लागि वैज्ञानिक अनुसन्धानको प्रयोग अपरिहार्य छ । हालसम्म विश्व समाजमा भएका प्राय सबै प्रगतिहरू खोजबाट जन्मेका छन् । खोजको दायरा बढाउँदै जानु प्रगतिको सूचाङ्क हो । वैज्ञानिक अध्ययन अनुसान्धान तथा विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिबृद्धि

गर्ने तथा वैज्ञानिक , प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाहरूको संरक्षण गर्ने सबै तहका सरकारको नीति रहेको छ। नगरपालिकाको दीर्घकालीन सोचलाई सफल बनाउन शिक्षा, स्वास्थ्य, वन, वातावरण, पर्यटन, कृषि, ऊर्जा, यातयात, सहरी विकास, वैदेशिक रोजगार आदि क्षेत्रमा आवश्यक नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नको लागि अध्ययन तथा अनुसन्धानको आवश्यकता पर्दछ ।

२. प्रमुख समस्या

अध्ययन अनुसन्धानका लागि पर्याप्त पूँजीको व्यवस्था हुन नसक्नु, अनुसन्धानका लागी संस्थागत सरंचनाको विकास हुन नसक्नु, अनुन्धानका लागि आवश्यक दक्ष जनशक्ति नहुनु, अनुसन्धान र विकासको क्षेत्रमा दीर्घकालीन सोच नहुनु, अनुसन्धान तथा विकासलाई उच्च महत्त्व नदिइनु, सरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट अध्ययन एवम् अनुसन्धानको कार्यले प्राथमिकता नपाउनु, युवा वैज्ञानिकहरूलाई परिचालन गर्न नसक्नु, अनुसन्धानका लागि आवश्यक नीति, योजना र निर्देशनको अभाव रहनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

अनुसन्धान तथा विकासका लागि स्थानीयदेखि राष्ट्रिय हुँदै विश्वस्तरसम्म सञ्चालित अनुसन्धानका मार्गहरूलाई आत्मसात् गर्नु, युवा र जुजारु युवाहरूलाई अनुसन्धानमा आर्कषित गराउनु, अनुसन्धान र विकासका क्षेत्रहरूको प्राथमीकरण गर्नु, अनुसान्धानको वैज्ञानिक विधि र तरिकाहरूको आत्मसात् गर्नु, अध्ययन र अनुसन्धानका लागि विश्वसनीय सूचना तथा तथ्याङ्हरूको अभिलेखीकरण गर्नु , नीति निमार्ण तथा पृष्ठपोषणसँग अनुसन्धान तथा विकासलाई एकीकृत गर्नु यस क्षेत्रमा देखिएका चुनौतीहरू हुनु ।

विज्ञान र प्रविधिको विकासमा भूमण्डलीकरण भएको, नयाँ प्रविधिहरूको हस्तान्रण हुँदै आएको, अध्ययन तथा अनुसन्धानबाट भविष्यकालागि वौद्धिक सम्पति आर्जन गर्न सकिने स्थानीय अर्थतन्त्रमा अध्ययन अनुसन्धाको दायरा व्यापक हुँदै जानु, योजना र नीतिगत रूपमा अनुसन्धानको व्यवस्था गर्नु, खोज तथा अनुसन्धान गर्नुपर्ने प्रशस्त क्षेत्रहरू रहनु यस क्षेत्रमा देखाइका अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

ज्ञान र तथ्यमा आधारित विकासद्वारा समृद्धिको यात्रामा अघि बढ्ने ।

४.२ लक्ष्य

अध्ययन, अनुसान्धान र विकासलाई एकीकृत गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. अध्ययन र अनुसन्धान कार्यलाई विकाससँग एकीकृत गर्ने ।

२. अध्ययन र अनुसन्धानबाट दक्ष जनशक्तिको निर्माण गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१.तालिम र विकासलाई सैद्धान्तिक ज्ञान र व्यवहारिक अभ्यासमा प्रतिविम्बत गरी अनुसन्धान तथा विकाससँग एकीकृत गर्ने ।	१. योजना तर्जुमा र बजेट निमार्ण कार्यमा अनुसन्धानबाट उपलब्ध तथ्यहरूको प्रयोग गरिने छ ।
२. अनुसन्धानलाई विकासको प्रमुख रणनीतिकत औजारको रूपमा स्वीकार्ने ।	२. अध्ययन अनुसन्धानमा गरिने लगानी क्रमिक रूपमा बृद्धि गर्दै लगिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाका अन्त्यसम्म आइपुग्दा अध्ययन, अनुसन्धान तथा विकासमा सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको लगानीमा बढोत्तरी भएको हुनेछ। अनुसन्धानबाट नगरपालिकाभित्र दक्ष जनशक्तिको विकास भएको हुनेछ। अनुसन्धानबाट प्राप्त सूचनाहरू व्यवस्थित भएको हुनेछ ।

८.६ उद्यमशीलता विकास

१. पृष्ठभूमि

नगरपालिकाको सन्दर्भमा कृषि क्षेत्रलाई समेट्ने गरी उद्यमशीलताको सिर्जना गर्न सके ग्रामीण विकासले गति लिन्छ । स्थानीय तहको विकासमा मात्र नभई राष्ट्रिय विकासमै उद्यमशीलताको भूमिका महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । उद्यमशीलता उत्पादनको प्रमुख साधन हो । नविन व्यवसायहरूको तयारी, स्थापना र सञ्चालनका लागि इच्छाशक्ति र क्षमता अभिबृद्धि गर्न उद्यमशीलता आवश्यक पर्दछ । प्रतिव्यक्ति आम्दानी बढ्ने र स्थानीय क्षेत्रको आर्थिक रूपान्तरणका लागि सकारात्मक परिवर्तन ल्याउँछ । स्थानीय क्षेत्रमा उद्यमीसँग रहेको ज्ञानसीप र क्षमताको प्रयोगबाट साना तथा घरेलु उद्योगबाट व्यवसाय सञ्चालन गर्न सकिन्छ । कुनै व्यवसाय वा आर्थिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न गरिने समष्टिगत क्रियाकलामहरूको समग्रताले विकासलाई दिग्दर्शन गर्दछ। लघु उद्यमको विकास स्थानीय अर्थतन्त्रको आधार बन्ने पक्का छ। स्थानीय नगरक्षेत्र उद्यमीहरूले सानातिना उद्योग, कृषि, पशुपालन, व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गरी आम्दानी गर्दै आएका हुन्छन् । स्थानीय स्तरमा उद्यमशीलताको भूमिकाले आर्थिक रूपान्तरणमा ठूलो महत्त्व राख्दछ ।

२. प्रमुख समस्या

स्थानीय अर्थतन्त्र कुनै पनि क्षेत्र उद्यमशील बन्न नसक्नु, साना व्यवसायबारे सोच्ने, अवसरहरू पत्ता लगाउने र त्यसलाई कार्यान्वियन गर्ने वातावरण नबन्नु, उत्पादनका साधनहरू एकत्रित र संगठित नहुनु, जोखिम र अनिश्चितता बहन गर्न सकेको अवस्था कमजोर बन्दै जानु, चन्दा, आतङ्क, बन्द हड्ताल, राजनीतिक हस्तक्षेत्र बढ्दै जानु, सामाजिक, वैचारिक तथा संस्थागत अवरोधहरू जीवितै रहनु, व्यवसाय सञ्चालनका लागि पर्याप्त तालिम, सूचना र प्राविधिक सहयोग नहुनु, उद्यमशील संस्कृतिको कमी, लक्षित समूहको पहिचान हुन नसक्नु, तालिमलाई उद्यमसँग जोडन नसक्नु, व्यवसाय सुरु गर्न आधार पूँजीको अपर्याप्तता हुनु, वित्तीय पहुँचको कमि, गरिब तथा बेरोजगरी बढ्दै जानु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

उद्यामिहरूलाई जोखिम वहन गर्ने शक्ति र वातावरणको विकास गर्नु, शिक्षालाई सीपसँग र सीपलाई उद्यमशीलतामा आवद्ध गराउनु, युवा शक्तिलाई स्थानीयकरण अनुसार उद्यमशीलता तर्फ रूपान्तरण गर्नु, लघु, साना तथा घरेलु उद्यमीहरूको वित्तीय स्रोतमा पहुँच सुनिश्चित गर्नु, साना र दुर्गम क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू लगानी गर्न उत्सुक नहुन यस क्षेत्रमा देखिएका चुनौतीहरू हुन् ।

सङ्घीयताको कार्यान्वयन सँगै स्थानीय तहसम्म उद्योग दर्ता तथा उद्यमशीलता र रोजगार सम्बन्धी नीति, कानुन र संस्थागत संरचनाहरूको स्थयी व्यवस्था हुनु, वित्तीय क्षेत्रको विस्तार र दायरा बढ्दै जानु, स्वरोजगारी र आतरिक रोजगारी सिर्जना गर्ने नीति स्थानीय सरकारको प्राथमिकतामा पर्नु, सानो लगानीबाट छोटो समयमा नै सफल उद्यमी बन्न सकिने, युवाशक्तिको परिचालन गर्न सकिने, आन्तरिक तथा वाह्यि बजारको अथाहा सम्भावना रहनु यस क्षेत्रमा देखिएका अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

उद्यमशील संस्कृतिः उद्यमी जनता ।

४.२ लक्ष्य

स्थानीय सीप, संस्कृति र प्रविधिको विकास गर्दै स्थानीय स्रोतहरूको परिचालनद्वारा उद्यमशीलताको विकास गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. स्थानीय श्रमशक्तिलाई आयमूलक तालिम प्रदान गर्ने ।

२. स्थानीय सीप र स्रोतमा आधारित स्वरोजगारको विकास गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. स्थानीय संस्कृति र परम्परामा आधारित सीपको विकास गर्ने ।	१. परपम्परादेखि चल्दै आएका प्रविधि, सीप र व्यवसायलाई आधुनिकरण गरिनेछ ।
२. स्थानीय स्रोतहरूको परिचालनमा विशेष प्राथमिकता दिइनेछ ।	२. स्थानीय स्रोतहरूको आधारमा सञ्चालन हुने उद्योगहरूलाई विशेष प्राथमिकता दिइनेछ ।
३. युवा उद्यमीहरूलाई स्वदेशमा उद्यम गर्न आकर्षित गर्ने ।	३. श्रमगरी विदेशबाट फर्केका युवाहरूलाई प्रविधि, विज्ञता र वित्तीय सहयोग गरी उद्योग व्यवसाय स्थापना गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
	४. उद्यमीहरूलाई लगानी तथा कर्जा सुरक्षण उपलब्ध गराउन आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ ।

५. अपेक्षित उपलब्धि

नगरपालिकाभित्र उद्यमशील संस्कृतिको विकास भएको हुनेछ । स्थानीय संस्कृतिमा आधारित लघु, साना तथा मझौला उद्योगहरूको स्थापना भएको हुनेछ । प्रत्येक वडामा लघुउद्यमका लागि तालिम दिने संस्थाको स्थापना भएको हुनेछ । नगरपालिकाभित्र उद्यमीहरूको जनसङ्ख्या १,००० पुग्नेछ ।

८.७ लैङ्गिक समानता

१. पृष्ठभूमि

महिलाहरूको आर्थिक, सामाजिक विकास र सशक्तीकरणका लागि संविधानमा महिलाको हक प्रत्याभूत गरिएको छ । लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका लागि विभिन्न ऐन, नियम, रणनीति र कार्ययोजना कार्यान्वयनमा आएका छन् । लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरण गर्ने प्रयास भएका छन् । पैतृक सम्पत्तिमा समान हक, सामाजिक सुरक्षा र सामाजिक न्यायको क्षेत्रमा भएका प्रयासबाट केही सुधार देखिन थालेका छन् । सरकारले अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा जनाएका प्रतिबद्धताहरूलाई कार्यान्वयनमा लैजान मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार एवम् घरेलु हिंसा नियन्त्रण गर्न कानुनहरू कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । मानव बेचबिखन तथा लैङ्गिक हिंसाबाट पीडितहरूको तत्काल उद्धार तथा सहयोगका लागि कोषहरूको स्थापना गरी व्यवस्थापन र परिचालन गरिनुका साथै एकल महिलाहरूको हीत संरक्षणको कार्य गर्नका लागि एकल महिला सुरक्षा कोष कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । आमाको नामबाट नागरिकता प्राप्त गर्न सकिने, महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्यको हक हुने, राज्यका सबै निकायमा महिलाको समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागिता रहने, महिलाले शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने, गाउँ कार्यपालिकामा चारजना तथा नगर कार्यपालिकामा पाँचजना महिला सदस्य रहने, गाउँपालिका र नगरपालिकाको प्रत्येक वडाबाट कम्तीमा दुईजना महिलाको प्रतिनिधित्व हुने गरी गाउँसभा र नगरसभाको गठन हुने, राष्ट्रिय महिला आयोग संवैधानिक निकायको रूपमा रहने र सोका अध्यक्ष र सदस्यहरू महिलामात्र रहनेसमेतका महत्त्वपूर्ण हकअधिकारहरू नेपालको संविधानमा व्यवस्था गरिएको छ ।

२. प्रमुख समस्या

महिला तथा पुरुषबीच समानता कायम गर्न नीतिगत, संस्थागत तथा कार्यक्रमगत प्रयास हुँदाहुँदै पनि समाजमा रहेको पितृसत्तात्मक सोच अझै कायम रहनु, महिलालाई विकासका सबै चरणहरूमा सारभूत सहभागिता गराउन नसक्नु, महिला विकासका लागि गरिएको संस्थागत तथा कार्यक्रमगत प्रयासहरू अपर्याप्त हुनु, महिला विकास कार्यक्रमहरूले लक्षित सबै क्षेत्र र वर्गलाई समेटन नसक्नु , लैङ्गिक हिंसा तथा गरिबीको प्रभाव महिलाहरूमा बढी पर्नु, महिलाका क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरूबीच प्रभावकारी समन्वयको कमी रहनु, महिला विकास कार्यक्रमको क्षेत्र विस्तार भएपनि सोही अनुपातमा मानवीय, आर्थिक तथा भौतिक साधनहरूको उपलब्धता नहुनु, महिलाको श्रमलाई आर्थिक उपार्जनयुक्त क्रियाकलापमा परिणत

गर्न नसक्नु, लैङ्गिक हिंसाको अन्त्यका लागि आर्थिक सशक्तीकरण र जनचेतनाको पाटो प्रभावकारी नहुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

आर्थिक-सामाजिक जीवनमा महिलालाई पुरुषकै हाराहारीमा ल्याउनु, लैङ्गिक हिंसा तथा घरेलु हिंसा घटाउनु, महिलाहरूबीच जातीय, क्षेत्रीय र वर्गीय विभेद समाप्त पार्नु, ग्रामीण महिलाहरूको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याउनु र बालविवाह, दाइजो प्रथा, छाउपडी र बोक्सीजस्ता कुरीतिजन्य व्यवहार अन्त्य गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

लैङ्गिक समानतामार्फत मर्यादित, न्यायपूर्ण, सुरक्षित र सभ्य नगरको विकास ।

४.२ लक्ष्य

सामाजिक र आर्थिक अवसरहरूमा समान सहभागिता सुनिश्चित गरी लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण र सशक्तीकरण गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१.सबै सामाजिक समूह, वर्ग र क्षेत्रका महिलाहरूको आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक सशक्तीकरणका लागि लैङ्गिक भूमिकालाई सशक्त बनाउने,

२. महिला भएकै कारणबाट हुने लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा एवम् विभेद र बहिष्करणको अन्त्य गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणलाई सुदृढ गर्दै शासन प्रणालीको प्रत्येक चरण र विकास प्रक्रियाको सबै चक्रमा महिलाहरूको उल्लेखनीय र सार्थक सहभागिता अभिबृद्धि गर्ने । २. महिलाविरुद्ध हुने सबै किसिमका हिंसा, विभेद र बहिष्करण अन्त्यका लागि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । ३. नगर क्षेत्रका महिलाहरूको क्षमता अभिबृद्धि एवम् जीवनस्तर सुधारका लागि लक्षित संरक्षणात्मक, सेवामूलक तथा सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।	१. महिलाहरूको हकअधिकारको संरक्षणको लागि लैङ्गिक हिंसा निवारण लगायत आवश्यक नयाँ कानुनहरूको निर्माण, विद्यमान कानुनहरूको कार्यान्वयन एवम् सोको अनुगमन गरिनेछ । २. विकासका परियोजनाहरूलाई बढीभन्दा बढी रोजगारीमूलक र लैङ्गिक दृष्टिले उत्तरदायी बनाउन आयोजना तर्जुमाको क्रममा लैङ्गिक पद्धतिहरूको विकास, कार्यान्वयन र अनुगमन गरिनेछ । ३. लैङ्गिक बजेट प्रणालीलाई संस्थागत बनाउँदै लगिनेछ । ४. स्रोत र साधनमा महिलाहरूको पहुँच, स्वामित्व र नियन्त्रण बढाउने कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

	५. महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा, शोषण तथा बिभेद र बहिष्करणको रोकथाम एवम् नियन्त्रणका लागि कानुनी उपचार प्रणालीलाई सहज र सबैको लागि पहुँच योग्य बनाइनेछ । ६. अपाङ्गता भएका महिलाहरूको हिंसाको अन्त्य गर्दै रोजगारी र स्वरोजगारीका लागि कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ७. लैङ्गिक समानता तथा सशक्तीकरणको लागि प्रभावकारी सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

आर्थिक तथा सामाजिक जीवनमा पुरुष र महिलाको उपस्थिति समानता उन्मुख भएको हुनेछ । स्थानीय सरकारको विकास तथा शासकीय संयन्त्रमा महिला प्रतिनिधित्व न्यूनतम सङ्घीय सरकारको नियमअनुसार नै पुगेको हुने, प्रत्यक्षरूपले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट विनियोजनको अनुपात कम्तीमा २० प्रतिशत पुगेको हुने, महिला विकास कार्यक्रम सबै वडामा विस्तार हुनेछ, लैङ्गिक हिंसा घट्ने र पीडकलाई अनिवार्य सजाय हुने संयन्त्रसमेत बनेको हुनेछ ।

८.८ समावेशीकरण

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारू, मुस्लिम समुदाय, पिछडावर्ग, अल्पसङ्ख्यक, सीमान्तीकृत, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक, किसान, श्रमिक, उत्पीडित वा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्यलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यको निकायमा सहभागिता हुन पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ । स्थानीय तहमा सञ्चालित विकासका कार्यक्रमहरू समुदायहरूकै प्रतिनिधिमूलक जातीय गैर सरकारी सङ्घसंस्थाहरूमार्फत सञ्चालन हुँदै आएका छन् । उनीहरूकै प्रत्यक्ष एवम् सकृय सहभागितामा कार्यक्रम तथा योजना तर्जुमा कार्यान्वयन र अनुगमन कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । विभिन्न सरकारी निकायहरू, स्थानीय निकाय र गैर सरकारी निकायहरूवाट समावेशी समुदायहरूका निम्ति विशेष लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन भएका छन् । समुदायका भाषा, धर्म, संस्कार, र संस्कृतिको संरक्षण गर्न केन्द्र तथा नगरपालिकाको नियमित कार्यक्रममार्फत विभिन्न कार्यक्रमहरू सन्चालन गर्न रकम विनियोजन भएको छ ।

२. प्रमुख समस्या

गरिबी, विद्यमान सङ्कीर्ण सामाजिक मूल्यमान्यता, अशिक्षा, स्रोत र साधन तथा सेवासुविधामा न्यून पहुँच, साथै योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा समावेशी र समन्यायिक नहुनु, वभिन्न क्षेत्र, वर्ग, लिङ्ग र समूहलाई उपलव्ध स्रोतसाधन तथा सेवा र सुविधामा समन्यायिक पहुँच सुनिश्चित गर्नेजस्ता समस्याहरू यस क्षेत्रमा देखिएका छन् ।

३. चुनौती र अवसर

लक्षित समुदायमा गरिबी व्याप्त हुनु, विभिन्न समुदायहरू तथा वर्गहरूबीच आर्थिक, शैक्षिक तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा निकै ठूलो अन्तर रहनु, स्रोतसाधन तथा सेवासुविधामा यस्ता समुदायको न्यायोचित पहुँच हुन नसक्नु, नकारात्मक सामाजिक मूल्य-मान्यता हुनु, प्रशासनिक संरचनामा न्यून प्रतिनिधित्व रहनुजस्ता चुनौतीहरू रहेका छन् ।

नेपालको संविधानले विभिन्न जाति, वर्ग र पिछडिएको क्षेत्रका नागरिकलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यको निकायमा सहभागिता हुन पाउने हकलाई मौलिक हकका रूपमा व्यवस्था गरेको छ । आफ्नो धर्म, संस्कृति, भाषाको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि सचेतना तथा क्रियाशीलतामा अभिबृद्धि भएको र राज्यका विभिन्न अङ्ग तथा क्षेत्रमा प्रतिनिधित्व बढ्दै गएकाले समावेशीकरणको प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउने अवसर सिर्जना भएको छ ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

सामाजिक न्यायसहितको समावेशी नगरको विकास ।

४.२ लक्ष्य

सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक रूपमा विकासमा पछाडि परेका जातजाति, वर्ग र न्यून मानव विकास सूचकाङ्क भएका नागरिकहरूलाई समावेशीकरणको मूलधारमा ल्याउने ।

४.३ उद्देश्य

१. सामाजिक आर्थिक तथा राजनीतिक अवसरबाट बञ्चितीमा परेका गरिब, जाति/जनजाति, लक्षित वर्गका वर्ग र समुदायलाई नगरपालिकाभित्र उपलब्ध साधन, स्रोत र अवसरहरूमा समावेशीकरण पहुँच गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. सरकारी निर्णय प्रक्रिया तथा संरचनामा सकारात्मक विभेद र आरक्षणको माध्यमबाट अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चितता गर्ने ।	१. स्थानीय शासन सञ्चालन तथा विकासका सबै क्षेत्रको निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ । २. विभिन्न जाति तथा समुदायको लोपोन्मुख भाषा एवम् संस्कृतिहरूलाई संरक्षण गरिनेछ । ३. नगरक्षेत्रभित्र उपलब्ध स्रोतसाधनहरूमा महिला, आदिवासी जनजाति, दलित, र गरिब समुदायको पहुँच बृद्धि गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

सार्वननिक निकायमा निर्णय प्रक्रियामा नागरिक सहभागिता सुनिश्चित भएको हुने, नगरपालिकाभित्र उपलब्ध स्रोतसाधनहरूमा समुदायका सबै जाति, वर्ग र लिङ्गको पहुँच बढेको हुनेछ, राजनीतिक, प्रशासनिक, शैक्षिक क्षेत्रमा समावेशीकरणको मूल मर्मअनुसार अर्थपूर्ण सहभागिता भएको हुनेछ । स्थानीय भाषा, संस्कृति र सम्पदाको संरक्षण भएको हुनेछ ।

८.९ सामाजिक सुधार

१. पृष्ठभूमि

स्थानीय तहमा आवश्यक कानुनको व्यवस्थागरी सर्वसाधारणको नैतिकता, शिष्टाचार, सदाचार र सुविधा एवम् आर्थिक हित कायम राख्न तथा आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गरी विभिन्न जात, जाति वा सम्प्रदायहरू बीचको सुसम्बन्ध कायम राख्नको लागि सामाजिक सुधारको खाँचो छ । नागरिकहरू र उनीहरूको आश्रित व्यक्तिहरूका लागि आधारभूत सेवा तथा आर्थिक सुरक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था सामाजिक सुधारबाट समेत गर्नु पर्दछ । समाजका विपन्न, सीमान्तकृत, असाय, बुढाबुढी, कमजोर व्यक्ति तथा समूहले सुरक्षित जीविकोपार्जन लागि सामाजिक सुधार आवश्यक पर्दछ । साामाजिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रमा देखिएका अवरोध तथा बाधकहरूको सुधार समृद्ध र खुसीयाली नगरवासीको दीर्घकालीन सोचसँग जोडिएर आउँछ । नगरपालिकाभित्र पनि अझै धामीझाँकीजस्ता समस्याहरू छन् । यी समस्याको समाधान आगामी विकास योजनाको माध्यमबाट अन्त्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । सामान्यतः सन् १९९० दशकको सुरुदेखि खासगरी समाजको सर्वाङ्गीण विकासमा गर्ने हेतुले सामाजिक सुधारका अभियानहरू चल्दै आएका छन् ।

२. प्रमुख समस्या

जातीय, धार्मिक, सामाजिक विभेद, धामीझाँकी, बोक्सी प्रथालगायतका सामाजिक सांस्कृतिक पक्षको दिगो समाधान वर्तमान सङ्घीय शासन प्रणालीको हो । जातीय विभेदको अन्त्य नहुनु, महिला तथा सीमान्तकृत समूह पछाडि पर्नु यस क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

सामाजिक कानुनहरूलाई शीघ्र कार्यान्वयन गर्नु, सामाजिक समस्याहरूलाई व्यावहारिक रूपमा अन्त्य गर्नु, सदियौंदेखि अभ्यासमा आएको सामाजिक विकृतिका रूपमा रहेका छाउपडी प्रथा अन्त्य गर्नु, मानवता विरुद्धको अपराधको घटनामा संलग्नको सत्यतथ्य अन्वेषण, छानबिन तथा निरूपण गरी दिगो शान्ति कायम गर्नु अझै चुनौतीपूर्ण छ ।

संविधान निर्माण कार्यान्वयनमा आउनु, समावेशी समानुपातिक शासकीय अभ्यास सुरु हुनु, जातीय विभेद अन्त्यका कानुन कार्यान्वयनमा आउनु, सामाजिक सचेतनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा आउनु, मानवअधिकार र सामाजिक न्याय संविधानको मौलिक हकको रूपमा पर्नु, शान्ति र विकासका लागि जनतामा चेतना बृद्धि हुनु, संस्थागत संरचनाको स्थापित हुनु, समाज सुधारका कार्यक्रमहरूमार्फत समाजमा दिगो शान्ति, सद्भाव र एकता बृद्धि हुँदै जानु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

सामाजिक एकता कायम राख्नु ।

४.२ लक्ष्य

नगरपालिकाभित्र सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपमा हुने सबै अवरोधहरूको अन्त्य गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

सभ्य, अनुशासित, मर्यादित र मानवमैत्री समाजको निमार्ण गर्दै समाजिक तथा आर्थिक विकासका लागि विद्यमान सामाजिक, सांस्कृतिक तथा संस्थागत अवरोधहरूको अन्त्य गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. समाजमा भएका र हुनसक्ने विभेदलाई प्रारम्भिक चरणमै स्थायी समाधान गर्न विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने । २. सामाजिक सांस्कृतिक अवरोधहरूको निर्मुल गर्ने	१. नगरपालिकाभित्र रहेका प्रत्युत्पादनमूलक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अभ्यासहरूको सुधार गरिनेछ । २. जात जाति, भाषा, वर्ग, लिङ्ग र समुदायका बीचमा हुने विभेदहरूको अन्त्य गरिनेछ । ३.सामाजिक सुधारका लागि सरकारी, निजी र गैरसरकारी निकायहरूबाट एकीकृत रूपमा रूपान्तरणकारी कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्यसम्म नगरपालिकाभित्र जातका आधारमा कुनै पनि विभेद रहने छैन । जात, वर्ग, लिङ्क र समुदायका आधारमा कुनै पनि शोषण, दमन र विभेद हुने छैन् । विगतदेखि प्रचलनमा रहेका समाज विरोधी, मानवता विरोधि तथा सामाजिक विकृति ल्याउने प्रथाहरूको अन्त्य हुनेछ । समता, समानता र न्यायमा आधारित समाजको स्थापित भएको हुनेछ । रुढीवादी र अन्धविश्वासका पर्खालहरू भत्किनेछन् ।

८.१० सामाजिक सांस्कृतिक विविधता

१. पृष्ठभूमि

नेपाली समाज सामाजिक सांस्कृतिक विविधताले भरिपूर्ण समाज हो । नगरपालिकाभित्र पनि सांस्कृतिक विविधता छ । सांस्कृतिक सम्पदाहरू, धार्मिक, ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक स्थलहरूको अध्ययन, अनुसन्धान, अन्वेषण, सर्वेक्षण, उत्खनन, संरक्षण र सम्वर्द्धनका साथै सांस्कृतिक प्रचलन, भाषा, कला, भेषभूषा र संस्कृतिको संरक्षण एवम् जगेर्ना गर्ने कार्य आवश्यक छ । जातजाति, भाषा, भेषभूषा, रहनसहनका मानिसहरूको बसोवास रहेको नगरपालिकाभित्र ऐतिहासिक, पुरातात्त्विक र सांस्कृतिक दृष्टिले समृद्ध मानिन्छ । स्थानीय संस्कृतिलाई विकास गरी यसलाई राष्ट्रिय एकता सबलीकरण गर्ने माध्यम बनाउनु आवश्यक छ । त्यस्तै परम्परागत संस्कृतिलाई जगेर्ना गर्दै एवम् मौलिक स्वरूपमा परिवर्तन नहुने गरी समयानुकूल परिमार्जन गर्दै भावी पुस्ताहरूलाई हस्तान्तरण गर्नु आवश्यक रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या

प्राचीन सांस्कृतिक सम्पदा र तिनीहरूको स्वामित्व रहेको सम्पत्तिको वैज्ञानिक अभिलेखको अभाव हुनु, सम्पदाको संरक्षणमा आवश्यक अध्ययन अनुसन्धान नहुन, अव्यवस्थित सहरीकरणले सम्पदाहरू मासिँदै जानु, खुला बजार र उदार आर्थिक नीतिले परम्पराको महत्त्वलाई उपेक्षा गर्दै जानु, सांस्कृतिक सम्पदाको महत्त्व र उपयोगिता ओझेलमा पर्दै जानु, आधुनीकरण र वैज्ञानीकरणले प्रभाव पार्दै जानु, सम्पदासम्बन्धी नीति तथा कानुनको कार्यान्वयन नहुनु, सम्पदाको संरक्षणमा स्थानीय तह तथा समुदायमा स्वामित्वको अनुभूति दिलाउन नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

बढ्दो सहरीकरण र भूमिको उच्च मूल्य बृद्धिका कारण प्राचीन सम्पदाहरूको अतिक्रमण बढ्दै गएको हुनाले सम्पदाहरूको मौलिकपन जोगाइ राख्न नसक्नु; मूर्त तथा अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदासम्बन्धी स्थानीय कानुनको कार्यान्वयन प्रभावकारी नहुनु; संरक्षणका लागि यथेष्ट आर्थिक स्रोत उपलब्ध नहुनु; विश्वव्यापीकरणको प्रभावबाट मौलिक संस्कृतिलाई जोगाई राख्नु, विविधताभित्र एकता कायम राख्नु तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षणमा एकता कायम राख्नु यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् ।

भाषा तथा संस्कृतिको हकलाई संविधानमै जनताको मौलिक हकको रूपमा लिनु, सांस्कृतिक एवम् धार्मिक विविधताबीच सद्भव अभिबृद्धि हुँदै आउनु, धार्मिक पर्यटनको चासो बढ्दै जानु, पुर्ननिर्माणका कार्यहरू अभियानका साथ अगाडि बढ्नु, स्थानीय सरकारमा स्थानीय संस्कृतिको संरक्षणमा अधिकार र स्वामित्व बढने आदि यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

अनेकतामा एकता, नगरपालिकाको सभ्यता ।

४.२ लक्ष्य

नगरपालिकाभित्रका सबै सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, दिगो व्यवस्थापन र एकता कायम गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. स्थानीय सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने ।

२. नगरक्षेत्रका भाषा, साहित्य, सङ्गीत तथा कलाको प्रर्वद्धन गर्ने ।

३. स्थानीय समुदायमा सामाजिक, सांस्कृतिक सद्भाव एवम् एकता कायम गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. मूर्त तथा अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अन्वेषण, अनुसन्धान एवम् संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने । २. सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक सहिष्णुता, एकता अभिबृद्धि हुने गरी सबै सम्प्रदायको धार्मिक र सांस्कृतिक मूल्यमान्यताहरूको सम्मान गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने ।	१. नागरिक समाज, निजी क्षेत्र तथा स्थानीय समुदायसमेतको सहभागितामा मूर्त तथा अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अन्वेषण, अनुसन्धान, संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गरिनेछ । २. नगरपालिकाभित्रका भाषा, साहित्य, कला र संस्कृतिको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्न सम्बन्धित संस्थाहरूको सुदृढीकरण र स्थानीय मौलिक सभ्यताको प्रवर्द्धन गरिनेछ । ३. नगरपालिकाभित्रका सबै मूर्त तथा अमूर्त सम्पदाहरूको सुरक्षाको प्रभावकारी व्यवस्था गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

नगरक्षेत्रभित्र भएका सम्पूर्ण समुदायहरूको संस्कृतिको वैज्ञानिक तरिकाबाट सूचीकरण र लोपोन्मुख सांस्कृतिक सम्पदाहरूको जगेर्ना भएको हुनेछ । पूरातात्विक, धार्मिक र सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षणमा सबै वडाहरूको स्वामित्व र अपनत्व बृद्धि भएको र सांस्कृतिक समावेशीकरण तथा पूरातात्विक एवम् ऐतिहासिक महत्त्वका सम्पदाहरूको संरक्षण, पुनर्निर्माण एवम् जीर्णोद्वार भएको हुनेछ । धार्मिक-सांस्कृतिक पर्यटनको विकास भएको हुनेछ । विभिन्न भाषा धर्म, सांस्कृतिक सम्पदाहरू, परम्पराहरू तथा साहित्य, कला, रीतिरिवाजहरूको संरक्षण र प्रचारप्रसार भएको हुनेछ ।

८.११ विपद् व्यवस्थापन

१. पृष्ठभूमि

नगरपालिकाको विशिष्ट भौगोलिक बनोट, भौगर्भिक, प्राकृतिक तथा जलवायु परिवर्तन एवम् मानवीय क्रियाकलापबाट सिर्जित विपद्का दृष्टिले नगरपालिका जोखिममा रहेको छ । बाढी, पहिरो, आगलागी, खडेरी, भूकम्प, महामारी, चट्याङ्ग आदि प्रमुख प्रकोपका रूपमा देखिएका छन् । यसका अतिरिक्त कोभिड १९, बर्ड फ्लु, स्वाइन फ्लुजस्ता नयाँ प्रकृतिका महामारी, सडक दुर्घटना हुने गरेका छन् । जथाभावी निर्माण गरिने घर तथा भौतिक संरचनाहरूबाट विपद् जोखिम अझ बढ्दै गएको तथा मानवीय क्रियाकलापबाट वातावरणमा पर्न जाने नकारात्मक प्रभावहरूले वातावरणीय प्रकोपको जोखिमलाई बढाउँदै गएको छ । यस्ता जोखिमलाई स्वीकार्य र सम्भाव्य तहमा घटाउन विपद् व्यवस्थापनलाई नीतिगत, क्षेत्रगत तथा कार्यक्रमिक सबै तहमा मूलप्रवाहीकरण गर्दै लैजानु जरुरी भएको छ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्न, खोज, उद्धार र तत्काल राहत कार्यलाई व्यवस्थित गर्न र विकास संरचना सुरक्षित गर्न विकासका सबै प्रक्रियामा विपद् व्यवस्थापनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी बनाई विषयगत/क्षेत्रगत रूपमा लागू गरी दिगो र सुरक्षित विकासको सुनिश्चित गर्नु जरुरी छ ।

२. प्रमुख समस्या

आधुनिक प्रविधियुक्त पूर्वसूचना प्रणालीको विकास गर्न नसक्नु, विपद्व्यवस्थापन/जोखिम न्यूनीकरण क्रियाकलापमा समुदायको सहभागिता कम रहनु, समुदायमा सचेतनाको कमी रहनु, सूचना प्रणालीलाई चुस्त भरपर्दो बनाउन नसकिनु, विपद् जोखिम न्यूनीकरण/विपद् व्यवस्थापनको प्रक्रियामा कमजोर समन्वय रहनु, उद्धार तथा खोज कार्यमा परम्परागत ज्ञान तथा सीपको उपयोग गर्न नसकिनु, भवन संहिता प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा नआउनु, विकास आयोजनाहरूको निर्माण गर्दा विपद्जोखिमको अवस्थालाई अध्ययन र विश्लेषण नगरिनु, विकास योजनाको तर्जुमा र कार्यान्वयनको चरणमा नै विपद् जोखिम मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिको संस्थागत विकास गर्न नसकिनुजस्ता समस्याहरू विद्यमान छन् ।

३. चुनौती र अवसर

विपद् जोखिम न्यूनीकरण र वातावरणीय तथा जलवायुजन्य जोखिम न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरूलाई एकीकृत रूपबाट अगाडि बढाउन नसकिनु, विपद्व्यवस्थापनका सम्पूर्ण चरणहरूलाई एकीकृत रूपमा सम्बोधन नगरिनु, विपद्को घटना पश्चात्मात्र उद्धार तथा राहत विवरण कार्यमा केन्द्रित रहनु, विपद् प्रतिकार्यका लागि एकीकृत उद्धार तथा खोज टोलीको निर्माण गरी व्यवसायिकताको विकास गर्न नसक्नु, उद्धार तथा राहत कार्य पश्चात् पुनःस्थापना र पुनःनिर्माणका लागि पर्याप्त स्रोत-साधनको अभाव हुनु जस्ता चुनौती छन् ।

दिगो तथा सुरक्षित विकास सुनिश्चित गर्ने; स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा एकीकृत बस्ती विकास कार्यलाई तालमेल हुने गरी विकास गर्ने, आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणका लागि जनजीविकामा सुधार भएको विपद् प्रतिरोधी गुणस्तरीय पूर्वाधारसहित विपद् उत्थानशील सहर तथा बस्ती विकास गर्ने, सबै प्रकारका विपद्को सामना गर्न आधुनिक प्रविधियुक्त संरचना र दक्ष जनशक्तिको विकास गर्ने तथा विकास साझेदारहरूबाट प्राप्त सहयोगलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गरी आत्मनिर्भर बन्नेजस्ता अवसरहरू रहेका छन् । विपद्लाई एकिकृत विकास योजना प्रक्रियाका विभिन्न चरणमा सम्बोधन हुने गरी मूलप्रवाहीकरण गर्ने प्रयास, विपद्को लागि पूर्वतयारी गर्ने परिपाटीको प्रारम्भ, प्रतिकार्यको लागि जिल्ला विपद् प्रतिकार्य कार्ययोजना तर्जुमालगायतको पूर्व तयारीका नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्थाको सुदृढीकरण र कार्यविधिहरूको तयारी र केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्मका संस्थागत व्यवस्थाहरूलाई अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

सबै प्रकारका विपद्हरूको प्रभावकारी व्यवस्थापनबाट विपद् उत्थानशील स्थानीय सरकार ।

४.२ लक्ष्य

विपद्बाट हुने मानवीय, भौतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय क्षतिमा कमी ल्याउने ।

४.३ उद्देश्य

प्रकोपको जोखिम तथा यसका असरहरूलाई न्यूनीकरण गर्ने विपद् व्यवस्थापनलाई नगरपालिकाको विकास प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. विपद्बाट उत्पन्न परिस्थितिको सामना गर्न पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य क्षमता अभिबृद्धि गर्ने । २. विपद् व्यवस्थापन कार्यमा गैरसरकारी, निजी क्षेत्र तथा स्थानीय समुदायसमेतको साझेदारी अभिबृद्धि गर्दै सूचना प्रवाह र समन्वय कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने । ३. विभिन्न निकायबाट हुने विपद् व्यवस्थापनको कार्यलाई समन्वय गरी एकीकृत रूपमा सञ्चालन गर्ने	१. बस्ती/समुदाय स्तरसम्म विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य क्षमता विकास व्यवस्थापन गरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा अल्पीकरण गर्नका लागि नगरपालिका सबै वडा तहसम्म जनसचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. स्थानीय सामग्री उपयोग गरी भूकम्प प्रतिरोधी संरचना निर्माणलाई सञ्चालन गरिनेछ । ३. विपद् व्यवस्थापनलाई दिगो बनाउन विभिन्न शीर्षकमा प्रकोपका विषयमा अध्ययन गरिनेछ । ४. प्रकोप व्यवस्थापनलाई किफायती बनाउन स्थानीय ज्ञान र प्रविधिको उपयोग गरिनेछ । ५. एकीकृत बस्ती विकासको सुरुवाती चरणदेखि नै विपद् विज्ञ, स्थानीय निकाय, योजनाविद्हरूलाई सहभागी गराएर भू-उपयोग नीति अनुकूल हुने गरी दीर्घकालीन बस्ती विकास योजना बनाई लागू गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कानुनी, नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था र यससँग सम्बन्धित क्षेत्रगत योजना, नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी लागू भएको हुनेछ । विपद् व्यवस्थापन सबै विषयगत क्षेत्रमा मूल प्रवाहीकरण भएको हुने, सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबीच सहकार्य भएको हुने र विपद्वाट हुने क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य क्षमतामा अभिबृद्धि भएको हुनेछ । जलवायु परिवर्तनबाट सिर्जना हुने विपद्को जोखिम न्यूनीकरण भएको हुनेछ ।

८.१२ वातावरण संरक्षण

१. पृष्ठभूमि

प्रकृतिभित्रका रचनाहरूलाई दिगो परिचालन, व्यवस्थापन र उपयोगद्वारा वर्तमान र भावीपुस्ताका आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्न सकिन्छ। यो नै वर्तमान विकास अभियानको अन्तिम लक्ष्य हो। उपलब्ध स्रोतहरूको ससापेक्ष र निरपेक्ष संरक्षणमा व्यवस्थापन

र योजनाको विशिष्ट स्थान रहेको हुन्छ । प्राकृतिक रूपमा पृथ्वी सुन्दर र रमणीय छ । यस किसिमको सुन्दर र अनुकूल वातावरणलाई सफा सुन्दर, हराभरा र थप परिष्कृत बनाई राख्नको लागि उपयुक्त योजनाद्वारा व्यवस्थापन दिगो विकासको मूल मन्त्र हो । संविधानले प्रत्येक नागरिककलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने मौलिक व्यवस्था गरी यसको व्यवस्थापनलाई तीनै तहका सरकारको उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ । हालका दिनहरूमा नेपालमा वातावरणीय समस्याहरू दिन प्रतिदिन जटिल बन्दै गएको छ । स्रोतहरूको दिगो संरक्षणसहित विवेकशील उपयोग गर्नको लागि प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी कुशल योजना तथा रणनीतिहरू फराकिलो ढङ्गबाट तर्जुमा गर्नु पर्दछ । वातावरणीय व्यवस्थापन भनेको प्राकृतिक स्रोतहरूसँग मानवको विवेकपूर्ण संयोजन हो जहाँ कानुनी दायरा, पर्यावरणीय सन्तुलनजस्ता आधारभूत तथ्यहरू पनि समावेश भएको हुनुपर्दछ । वातावरण व्यवस्थापन एक जटिल बहुक्षेत्रीय, बहुआयामिक र गतिशित विषय भएकोले यसको दिगो व्यवस्थापनमा स्थानीय सरकार, जनता, निजी क्षेत्रलगायत सबै सरोकारवालाहरूको सहयोग र सहकार्य आवश्यक छ ।

२. प्रमुख समस्या

वातावरणीय योजना र नीतिहरूको अक्षरस कार्यान्वयन नहुनु, विश्वव्यापि रूपमा बढ्दै गएको जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरण गर्न नसक्नु, एकीकृत र योजनावद्ध विकास कमजोर हुनु, वातावरणीय योजना महत्त्वकांक्षी हुनु, भौतिक पूर्वाधारहरूको विस्तार हुँदै जानु, वातावरणी र सामाजिक प्रभाव मूल्याङ्कन नगर्नु, सार्वजनिक र निजी घरहरूबाट निष्कने फोहोरको दिगो व्यवस्थापन गर्न नसक्नु, कृषिमा रासायनिक मलको प्रयोग बढाउँदै जानु, खाली जमिनमा वृक्षारोपण गर्न नसक्नु, सरोकारवाला निकायहरूबीच वातावरणीय व्यवस्थापनमा एक्यैवद्धता नहुनु यस क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

एकीकृत वातावरणीय व्यवस्थापनलाई विकास व्यवस्थापनमा एकीकृत गर्नु, वन तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गर्नु, प्रकोप पूर्व सूचनाको विकास गरी जोखिम न्यूनीकरण गर्नु, प्रकोप न्यूनीकरण गुरुयोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक स्रोत तथा संस्थागत क्षमताको विकास गर्नु, खोला किनाराहरूमा वर्षैपिच्छे हुने क्षतिलाई दिगो रूपमा नियन्त्रण गर्नु, प्रत्येक नगरबासीलाई वातावरण संरक्षणमा सचेत बनाउनु, जल, जमिन, जङ्गलको विनाश नियन्त्रण गर्नु, भू-क्षय, पहिरो बाढीजस्ता समस्याहरूको दिगो नियन्त्रण गर्नु यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू हुनु ।

हालसम्म यस क्षेत्रमा औद्योगीकरण नभएकोले वातावरण प्रदूषित छैन, जनसङ्ख्याको चाप कम, जमिन र जनसङ्ख्याको अनुपातमा जमिन धेरै हुनु, वन जङ्गलले ओगटेको क्षेत्र उच्च हुनु,, स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरवणका लागि जनचेताना उच्च हुँदै जानु, जनसहभागिताको दर उच्च हुँदै जानु, सूचना प्रविधिको विकास हुँदै जानु आदि यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

सुन्दर र हरियाली जलाधार, नगारपालिकाको दिगो आधार ।

४.२ लक्ष्य

हरियाली प्रवर्द्धन गरी नगरवासीको स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकारको ग्यारेन्टी गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

भौतिक पूर्वाधारको विकास र प्राकृतिक वातावरणबीच सन्तुलन कायम गर्नु ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. वातावरण व्यवस्थापनलाई आन्तरिकीकरण गर्दै वातावरण संरक्षण एवम् प्रदूषण नियन्त्रणका लागि संस्थागत क्षमता अभिबृद्धि गरी विकास कार्यक्रमको अभिन्न अङ्गका रूपमा सञ्चालन गर्ने । २.निर्माण सम्पन्न भइसकेका भौतिक पूर्वाधारहरूको नियमित तथा आवधिक मर्मत सम्भार गर्ने ।	१. वातावरण संरक्षणसँग सम्बन्धित कानुनहरूको तर्जुमा र विद्यमान कानुनहरू, वातावरणीय नीति नियम अद्यावधिक, संयन्त्रको सबलीकरण र संस्थागत क्षमता विकास गरिनेछ । २. वातावरण र जलवायु परिवर्तनका क्रियाकलापमा दातृ निकाय, गैरसरकारी संस्था, स्थानीय निकाय, सामुदायिक संस्था एवम् अन्य निकायहरूबीच समन्वय र साझेदारी गरिनेछ । ३. नगरपालिकाको कार्यक्षेत्रभित्र रहेका खाली जमिनमा वृक्षारोपण र जग्गा बैंकिङ अवधारण निर्माण गरिनेछ । ४. सामुदायिक वनलाई सुदृढीकरण गर्दै लगिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

वातावरण संरक्षण अभियानकै रूपा सञ्चालन भएको हुनेछ । नगरपालिकाभित्रका जलाधार क्षेत्रहरूको दिगो संरक्षण भएको हुनेछ । ढलको व्यवस्था भएको हुनेछ । खोला कटान क्षेत्रको संरक्षण भएको हुनेछ । वातावरणी व्यवस्थापनका लागि क्षेत्रगत योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन भएको हुनेछ । वृक्षारोपण कार्यक्रमम जनसहभागितामा आधारित भएर सञ्चालन हुनेछ ।

८.१३ जलवायु परिवर्तन अनुकूलन

१. पृष्ठभूमि

जलवायु परिवर्तनको मूल कारक नेपाल नभए पनि यसका असरले हिमालयलगायत मानव जीवन, सामाजिक, आर्थिक विकास, जैविक विविधता, पर्यटकीय विकास आदि क्षेत्रमा नकारात्मक असर पुऱ्याउन थालेको छ । फलस्वरूप अतिवृष्टि, अनावृष्टि, बाढी, पहिरो, हिमपहिरो, सुख्खा, अति जाडो, अति गर्मीजस्ता प्राकृतिक विपद्को जोखिम बढिरहेको छ । विगत केही वर्ष यता देखिएका सुख्खा र वर्षामा अनियमितताले पनि नेपालको आर्थिक विकासमा चुनौती खडा गर्न थालिसकेको छ । वर्षामा अनियमितता, बाढी, पहिरो, कृषि उपजमा आएको कमी आदि कुराले सिधै खाद्य सुरक्षामा समस्या खडा गरिरहेका छ । जलवायु परिवर्तनका असरले

केवल एउटा क्षेत्र वा पक्ष मात्र नभई प्रभाव नपारेर यसबाट विभिन्न क्षेत्रहरू प्रभावित भएका छन् । तसर्थ यसका असरसँग अनुकूलन हुनका लागि सबै पक्षको एकीकृत प्रयास हुनु जरुरी छ । जलवायु परिवर्तन तथा वातावरण व्यवस्थापनका जल्दावल्दा सवालहरूलाई सम्बोधन गर्ने संस्थागत क्षमता विकासका नगरपालिकाको प्रमुख आवश्यकता हो ।

२. प्रमुख समस्या

मानवीय क्रियाकलाप विशेष गरी विलासीताको जीवनशैलीको कारण जलवायु परिवर्तनमा असर पारेको छ । जलवायु परिवर्तनले नेपालीहरूको जीवनमा प्रभाव पारेको छ । जलवायु परिवर्तनले नेपालमा खासगरी जलस्रोत, कृषि, वन तथा जैविक विविधता तथा मानवीय स्वास्थ्यमा प्रभाव पारेको छ । जलवायु परिवर्तनको असर नेपालका स्थानीय तहमा समेत पर्न गएको, कृषि, पशुपालन, खानेपानी तथा जडीबुटीहरूको क्रमश विनाश हुँदै जानु, यी समस्याहरूको समाधानको लागि विभिन्न निकायहरू बीच एकमता कायम हुन नसकन्नु, जलवायु परिवर्तनको विषय समग्र विकास प्रक्रियमा मूलप्रवाहीकरण हुनु नसक्नु, समस्या समाधानको लागि समग्र संस्थागत क्षमता, आवश्यक वित्त, प्रविधि, पूँजी, दक्ष जनशक्ति तथा प्राविधक ज्ञानको कमी हुनु, स्थानीय मौलिक ज्ञान र प्रविधिको प्रयोग हुन नसक्नु यस क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

विकास योजनाहरूमा जलवायु परिवर्तनका सवाललाई सम्बोधन गर्ने क्षमताको कमी तथा विपद् व्यवस्थापन एवम् पूर्वतयारीका योजनाहरूमा यसका सवाललाई वेवास्ता गरिने कुरा हालका मुख्य चुनौतीका रूपमा देखिएको छ । स्थानीय तह देखि नै जलवायु परिवर्तनका प्रभावसँग अनुकुलन हुने खालका योजना तर्जुमा, कार्यन्वयन, अनुगमन तथा मूल्यङ्कनका सवालमा स्थानीय निकायलगायत सरकारी निकायहरूको क्षमता विकास गर्नु, यसैगरी स्थानीय निकायहरू पनि यस सवालमा केन्द्रीय तहका निकायहरूसँग सहकार्य गर्नु, स्थानीय तहमा जलवायु परिवर्तन तथा वातावरण व्यवस्थापन सम्बन्धी चेतना अभिबृद्धि गर्न, जलवायु परिवर्तनका अनुकलन विधिहरूको आत्मसात् गर्नु, दिगो विकास लक्ष्यलाई स्थानीयकरण गर्नु, जलवायु परिवर्तनका कारण सिर्जना भएका जोखिम, खतरा, प्रतिकुल प्रभाव आदिसँग जुझ्न सक्ने हैसियतमा बृद्धि गर्नु, जलाधार संरक्षण गर्नु, जलवायु परिवर्तनको असरबाट अनुकूलित हुनु, उद्योग, कलकारखाना, यातायात तथा अन्य मानवीय क्रियाकलापहरूबाट हुने फोहर तथा हरितगृह ग्यासको उत्सर्जनलाई न्यून गर्नु, गरिबी र अन्य कारणहरूबाट हुने वन विनासलाई रोक्नु, जलवायु वित्तमा पहुँच बढाई नतिजामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु, जलवायु परिवर्तनको असरबाट जोखिममा रहेका क्षेत्र र समुदायमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु, आदि यस क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् ।

दिगो विकासका लक्ष्यमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय र सरकारबाट प्रतिबद्धता जाहेर गर्नु, स्थानीयकरण गर्नु, नतिजामा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु, जलवायु वित्तको व्यवस्था हुनु, प्रकृति संरक्षण अनुकूलनको क्षमता बढाउन राष्ट्रिय कार्ययोजना छाता रणनीति तयार हुनु र जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा उपलब्ध अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगलाई राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा एकीकृत गर्ने, स्थानीय मौलिक ज्ञान प्रचुर मात्रामा रहनु, आदिवासी जनजातिहरूको सदिँयौदेखिको अनुभव आदि यस क्षेत्रका नयाँ अवसर हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

जलवायु उत्थानशील नगरपालिकोको निर्माण ।

४.२ लक्ष्य

जलवायु परिवर्तन अनुकलताको संस्थागत र व्यवहारगत क्षमताको बृद्धि गर्दै प्रतिकूल असरहरूको न्यूनीकरणसहित दिगो विकास प्राप्त गर्नु ।

४.३ उद्देश्य

१. दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न वातावरण संरक्षण गर्नु ।

२. जलवायु परिवर्तनको असरलाई न्यूनीकरण गर्न वन सम्पदाको आकार बढाउने ।

३. कृषि क्षेत्रमा अनकुलन विधिहरू अपनाउँदै कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व बृद्धि गर्ने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. वातावरणमैत्री र जलवायु परिवर्तनसँग अनुकूलन हुने गरी विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने । २. जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनका लागि स्थानीय निकाय, प्रदेश र सङ्घसँगको सहकार्यमा आवश्यक नीति र संस्थागत विकास गर्ने ।	१. वातावरण संरक्षणसँग सम्बन्धित कानुनहरूको तर्जुमा र विद्यमान कानुनहरू, वातावरणीय नीति नियम अद्यावधिक, संयन्त्रको सबलीकरण र संस्थागत क्षमता विकास गरिनेछ । २. ३. वातावरण र जलवायु परिवर्तनका क्रियाकलापमा दातृ निकाय, गैरसरकारी संस्था, स्थानीय निकाय, सामुदायिक संस्था एवम् अन्य निकायहरूबीच समन्वय र साझेदारी गरिनेछ । ४. वैकल्पिक ऊर्जाका स्रोतहरूको प्रवर्द्धन गरिनेछ । ५. नगरपालिकाभित्रका खाली जमिनहरूमा वृक्षारोपण गरिनेछ । ६.हरित विकास कार्यान्वयन गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

जलवायु परिवर्तनको जोखिम न्यूनीकरण, अनुकूलन र समयानुकूलन कायम भएको, जलवायु वित्तको खाका तयार भएको र स्थानीय अनुकूलन योजना तयार भएको हुनेछ । नगरपालिकाभित्र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन भएका आयोजनाहरूको परीक्षण भएको, वातावरणीय शिक्षा र सचेतना अभिबृद्धि भएको, कृषिमा अनुकुलन विधिहरूको अवलम्बन भएको हुनेछ । सार्वननिक र सामुदायिक जमिनमा वृक्षारोपण भएको हुनेछ ।

८.१४ निजी, सहकारी, सामुदायिक, साझेदारी र गैरसरकारी संस्थाहरू

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले सामुदायिक र गैरसरकारी संस्थाहरूको लगानी र भूमिकालाई जवाफदेही र पारदर्शी बनाउँदै ती संस्थाहरूको स्थापन, स्वीकृति, सञ्चालन, नियमन र व्यवस्थापनाका लागि एकद्वारा प्रणाली अपनाउने कुरा उल्लेख गरेको छ । गैरसरकारी संस्थाका क्रियाकलापहरू संहिताबद्ध एवम् पारदर्शी गराउने तथा प्रभावकारी समन्वय कायमगरी स्थानीय विकासमुखी बनाउनु जरुरी छ । गैरसरकारी संस्थाहरूको सङ्ख्या र क्रियाकलापहरूको बृद्धिसँगै तिनका क्रियाकलापहरू सामाजिक-आर्थिक विकासको कार्यमा विस्तार हुन पुगेको अवस्थामा यसको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा प्रभावकारी नियमनका लागि उपयुक्त तथा समयसापेक्ष कानुनी, प्रशासनिक तथा संरचनागत व्यवस्थामा प्रभावकारिता ल्याई विकासका साझेदारको भूमिकालाई उपयोग गर्नु आवश्यक भएको छ। स्थानीय निकायमा गैर सरकारी संस्थाहरूको क्षमता अभिबृद्धि गरी प्रभावकारी स्तरीय कार्य सम्पादनका लागि विभिन्न तालिमहरू प्रदान गरिएको छन् । स्थानीय निकायसँग गैरसरकारी क्षेत्रको आबद्धतालाई सहज बनाउन प्रयास गरिएको छ ।

२. प्रमुख समस्या

स्थानीय सरकार र समुदायिक तथा गैरसरकारी संस्थाहरू बीचको सहकार्यका क्षेत्रहरूलाई व्यावसाकि, पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउन नसक्नु, समुदायमा आधारित संस्थाहरूलाई विकासको सहकार्यको रूपमा लिन नसक्नु, गैरसरकारी संस्थाहरूको दिगोपना नहुनु, कार्यक्रमहरूमा दोहोरोपना देखिनु, आधिकारीक अनुगमन र मूल्याङ्कन नहुनु, वैदेशिक निकायद्वारा प्रेरित हुनु, सामुदायिक र गैरसकारी संस्थाहरूमा सस्थागत र आन्तरिक सुशासन नहुनु यस क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू हुन् ।

३. चुनौती र अवसर

स्थानीय प्रशासनमा दर्ता भई परिषदसँग आबद्ध नभएका दर्जनौ सङ्ख्यामा रहेका गैरसरकारी संस्थाहरूको समन्वय तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई संहिताबद्ध गराउने कार्यमा अपेक्षित नतिजा प्राप्त नहुनु र विभिन्न निकायहरूले आ-आफ्नै तरिकाबाट सम्बन्ध स्थापना गरी अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूबाट प्राप्त स्रोत संस्थाहरूको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा प्रभावकारी नियमन गर्नु, समाज कल्याण परिषद्को संरचनागत एवम् व्यवस्थापकीय क्षमता अभिबृद्धि गर्नु र गैरसरकारी संस्थाहरूलाई पारदर्शी र जवाफदेही बनाई राष्ट्रिय प्राथमिकताका क्षेत्रमा परिचालन गर्नु यस क्षेत्रका चुनौती हुन् ।

सङ्घीय प्रणाली अनुरूप प्रदेश र स्थानीय तहको परियोजना तर्जुमा र परिचालनमा संलग्नता हुने अवस्था हुनु, स्थानीय तहसम्म गैरसरकारी संस्थाहरूलाई विकास साझेदारीको रूपमा परिचालन गरी सामाजिक विकासका विविध क्षेत्रका क्रियाकलापहरूलाई तिब्र बनाउने आधार तयार हुनु, आर्थिक जीवनमा गैरसरकारी संस्थाहरूको भूमिका एवम् लगानीमा उल्लेखनीय विस्तार हुनु, गैरसरकारी क्षेत्रको क्रियाकलापको बृद्धिसँगै सामाजिक एवम् आर्थिक विकासको कार्यमा विस्तार हुनु, सरकारी स्तरबाट सामाजिक एवम् आर्थिक क्रियाकलापमा लगानी गर्न नसक्ने क्षेत्रमा गैरसरकारी संस्थाहरूलाई विकास साझेदारको रूपमा परिचालन गर्ने सम्भावना रहनुजस्ता कुरा यस क्षेत्रका अवसर हुन् ।

४. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

४.१ सोच

सामुदायिक र गैरसरकारी संस्थाहरूसँगको सहकार्य सहित विकासमा ऐक्यवद्धता

४.२ लक्ष्य

स्थानीय सामुदायिक तथा गैरसरकारी संस्थाहरूलाई मर्यादित, पारदर्शी र व्यवस्थित रूपमा परिचालन गदै सामाजिक तथा आर्थिक विकास गर्ने ।

४.३ उद्देश्य

१. गैरसरकारी तथा सामुदायिक क्षेत्रका कार्यक्रममा समन्वय, सहकार्य र अन्तरसम्बन्धको विकास गरी स्थानीय तहको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा गैरसरकारी संस्थाहरूको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउने ।

४.४ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१. स्थानीय गैरसरकारी संस्था तथा सामुदायिक संस्थाहरूको स्थानीय निकायसँगको समन्वय र सहकार्यलाई फराकिलो र उन्नत बनाई सामाजिक- आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने । २. स्थानीय गैरसरकारी संस्था तथा सामुदायिक संस्थाहरूको स्थानीय निकायसँगको समन्वय, सहभागिता र सहकार्यलाई उच्च, दिगो र फराकिलो बनाई समाजको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने ।	१. सामुदायिक र गैरसरकारी संस्थाहरूलाई गरिबी न्यूनीकरणमा सहयोग गर्ने कार्यक्रमहरू ल्याउन प्रोत्साहन गरिनेछ । २. गैरसरकारी संस्थाले नगरपालिकामा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा स्थानीय तहमा कार्यरत संस्था छनोट गर्नुपर्ने र उपलब्ध नभएमा मात्र नजिकको कार्यरत संस्था छनोट गर्नुपर्ने प्रणालीलाई थप प्रभावकारिताका साथ अवलम्बन गरिनेछ । ३. गैरसरकारी संस्थाहरूलाई एकद्वार प्रणालीबाट परिचालन गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

सामुदायिक र गैरसरकारी संस्थाहरू पारदर्शी र उत्तरदायी भई स्थानीय प्राथमिकताको क्षेत्रमा परिचालन भएको, गैरसरकारी संस्थाको अधिकतम स्रोतसाधन आर्थिक तथा सामाजिक पूँजी निर्माणमा प्रयोग भएको हुनेछ । गैरसरकारी संस्था परिचालन एवम् नियमन सम्बन्धी स्थानीय तहमा नयाँ कानुन कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ । अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रभावकारी भएको हुनेछ ।

परिच्छेद ९ : योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

९.१ योजना तर्जुमा

नगरपालिकाले आन्तरिक रूपमा गृहकार्य, सराकारवालासँग राय परामर्शगरी आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रिया सुरु गरेको हो । नगरपालिका अधक्ष/ उपाध्यक्ष, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, नगरकार्यपालिका सदस्यहरू, पालिकाका बिषयगत समितिहरू, वडा समितिका पदाधिकारी, विषयगत शाखा/उपशाखाका प्रमुख, प्रतिनिधिहरू र प्रदेश नीति तथा योजना आयोगको टोलीको समन्वयमा आवधिक योजना तर्जुमा सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएको छ ।

आवधिक योजना तयारी कार्यशाला गोष्ठी, वडास्तरीय समूह परामर्शबाट आएका सूचना तथा अपेक्षालाई विषयगत समूहसंग छलफल गरी तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको छ । नगरपालिकाको नेतृत्वमा, विषयगत समितिहरूको संयोजन तथा विज्ञ समूह तथा सराकारवालाको सहभागिता र सहजीकरणमा योजना तर्जुमा गोष्ठीमा नगरपालिकाको दीर्घकालीन सोच, विकासका लक्ष्य, उद्देश्य निर्धारण गरी नतिजा खाकामा ढल्ने कार्य सम्पन्न गरियो । विषयगत समूहमा छलफल गरी प्राप्त निष्कर्ष लिई विस्तृत समूहमा प्रस्तुत गरी नगरपालिकाको विकासका नतिजा खाका र नतिजा प्राप्त गर्न आवश्यक रणनीतिका साथ नगरपालिकाको स्रोत तथा क्षमतालाई आधार मानी आवधिक योजनाको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरियो । आवधिक योजना तयारी कार्यशाला, वडागत लगायत सरोकारवालाहरूको परामर्शका आधारमा योजना दस्तावेजको मस्यौदा तयार गरिएको हो । योजना दस्तावेज तयार गर्दा स्थानीय तहका आवधिक, एकीकृत तथा विषय क्षेत्रगत गुरुयोजनाको प्रारूपलाई सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । साथै योजना विद तथा विषय विज्ञहरूको सुझावलिई दस्तावेज लेखन तथा दस्तावेज मस्यौदा तयारी गरिएको छ ।

९.२ आयोजना बैङ्क

९.२.१.पृष्ठभूमि

सन्तुलित आर्थिक तथा सामाजिक विकासका लागि आवश्यक लगानीका अवसर पहिचान गरी परिचालन गर्न र परिपक्व रूपमा योजना पहिचान तथा छनोटका कार्य गर्न गराउन राष्ट्रिय रूपमा आयोजना बैंकको स्थापना भएको हो । विकासका तोकिएका लक्ष्यहरू गुणस्तरयुक्त तथा निर्दिष्ट समयभित्र हासिल गर्न आयोजनाहरूको सही पहिचान र छनौट गर्ने प्रणालीको विकास गरी प्राथमिकताका आधारमा आयोजना कार्यान्वयन गर्नु गराउनु आजको आवश्यकता हो । कुनै निश्चित मापदण्डविना आयोजनाको पहिचान तथा छनोट गर्ने र आवश्यक पूर्व तयारीविना कार्यान्वयनमा लैजाने वर्तमान परिपाटिले अधिकांश आयोजनाहरू समस्याग्रस्त छन् । आयोजना बैंकले स्थानीय तहको योजना अवसर जुटाउन एवम् आयोजना कार्यान्वयनमा कुशलता हासिल गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान गर्नेछ ।

९.२.२ प्रमुख समस्या

आयोजनाको पहिचान, छनोट, मूल्याङ्कन जस्ता पूर्वतयारीका प्रक्रियाबिना कार्यान्वयन गर्ने प्रचलन रहनु, आयोजनाको आवश्यकता र योगदान सम्बन्धी तथ्यगत सूचना पर्याप्त नहुनु, विषय क्षेत्रगत गुरुयोजना तथा योजनाको अभावलगायतका कारणले विकास

आयोजना प्रायः तोकिएको समय र निर्धारित लागतमा सम्पन्न नहुनु एवम् यसको लागि आवश्यक संयन्त्र बन्न नसक्नु, संस्थागत संरचना र क्षमताको कमी हुनु प्रमुख समस्याको रूपमा रहेका छन् ।

९.२.३ चुनौती तथा अवसर

आयोजना चक्रको समुचित व्यवस्थापन, आन्तरिक र बाह्य स्रोतसाधनको परिचालन, न्यायोचित वितरणको साथै सम्बन्धित सबै पक्षको सहयोग, समन्वय, र प्रतिबद्धता हासिल गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ । विगतमा अपरिपक्व रूपमा गरिएको आयोजना पहिचान र छनोटले ल्याएको दीर्घकालीन नकारात्मक प्रभावलाई कम गर्दै जानुका साथै आयोजना बैंकको सिद्धान्त र मान्यतालाई अनुशरण तथा कार्यान्वयन गर्ने गराउने कार्य चुनौतीपूर्ण छ ।

पालिकाको नीति तथा कार्यक्रममा प्राथमिकताको आधारमा परिचालन गर्ने नीति हुनु, आगामी आर्थिक वर्षहरूको लागि आयोजना छनोटको आधार तय हुनु, विकास साझेदारहरूको चासो तथा सहयोगको प्रतिबद्धता हुनु र तीन तहका सरकारमा आयोजना बैंकको महत्त्पूर्ण भूमिका रहनु अवसरको रूपमा रहेका छन् । राष्ट्रिय आयोजना बैंकमा समावेश भएका आयोजना सार्वजनिक वा निजी क्षेत्र एवम् सार्वजनिक निजी साझेदारीमा समेत लगानी योग्य हुनेछन् ।

९.२.४ सोच , लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

१ सोच

आयोजना तर्जुमा तथा व्यवस्थापनमा सुशासन अभिबृद्धि गरी तीव्र सन्तुलित र दिगो विकास ।

२ लक्ष्य

कार्यान्वयनका लागि तयारी अवस्थामा रहेका आयोजनाहरूको पोर्टफोलियो तयार भई सार्वजनिक, निजी एवम् वैदेशिक स्रोत प्रभावकारी परिचालन गरी सन्तुलित र दिगो विकास गर्ने ।

३ उद्देश्य

१.तथ्यपरक र मापदण्डमा आधारित आयोजना पहिचान, छनोट, मूल्याङ्कन प्रक्रिया तथा प्राथमिकीकरण गर्ने प्रणालीको विकास र अभ्यास गराउनु ।

२.आयोजना बैंकका सिद्धान्त र मान्यता अनुरूप प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा आवश्यक सहजीकरण गर्नु ।

४ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१.तथ्यपरक र मापदण्डमा आधारित आयोजना पहिचान, मूल्याङ्कन, छनोट तथा प्राथमिकीकरण आयोजना बैंकको स्थापना गर्ने ।	१.आयोजनाहरूको पहिचान, मूल्याङ्कन, छनोट तथा प्राथमिकीकरणको मापदण्ड बनाई लागू गर्नको लागि आवश्यक कानुन तथा संस्थागत संरचना तयार गरिनेछ ।

२.प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा आयोजना बैंक प्रणालीको स्थापना गर्ने तर्फ आवश्यक कार्यहरू गर्न गराउन सहजकार्ताको भूमिका निर्वाह गर्ने	१. स्थानीय तहमा आयोजनाहरूको पहिचान, मूल्याङ्कन र छनोट प्रकिया तथा प्राथमिकीकरणको मापदण्ड बनाई लागू गर्ने सहजीकरण गरिनेछ।
३.कार्यान्वयनका लागि तयारी अवस्गथामा रहेका आयोजनाहरूको पोर्टफोलियोको तयार गरी स्वदेशी तथा विदेशी निजी क्षेत्रको लगानी र सहायता परिचालन गर्ने।	१. स्थानीय स्तरका आयोजना बैंकमा समावेश भएका आयोजनाको विकास तथा सञ्चालनका लागि आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतको परिचालन गर्न सहयोग गरिनेछ। २.कार्यान्वयनमा रहेका क्रमागत आयोजनाहरूको स्वीकृत आधारमा मूल्याङ्कन गरी पुनः प्राथमिकीकरण गरिनेछ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

सबै सन्तुलित आर्थिक तथा सामाजिक विकास निर्माण कार्य गर्दा आयोजना बैङ्क अन्तरगत रहेर कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ र अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रभावकारी भएको हुनेछ। आयोजनाहरूको पहिचान, मूल्याङ्कन, छनोट तथा प्राथमिकीकरणको मापदण्ड बनाई लागू गर्नको लागि आवश्यक कानुन तथा संस्थागत संरचना तयार भएको हुनेछ।

९.३ संस्थागत क्षमता विकास

१. पृष्ठभूमि

आवधिक योजनाको दस्तावेज तयार भए पश्चात् नगरपालिकामा कार्यरत जनशक्तिलाई आवश्यक दक्षता विकास तालिमको व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ। यो दस्तावेजलाई नगरपालिकाको एकीकृत योजना तर्जुमा समिति र परिषदमा समेत पेश गरी अनुमोदन गरिनेछ। यस नगरपालिका क्षेत्रमा कार्यरत सबै सरकारी तथा गैरसरकारी एवम् अन्य विकास साझेदारहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ। आवधिक योजना कार्यान्वयन गर्दा देखापर्ने समस्याहरू एवम् विवादहरू आपसी छलफलबाट टुङ्गो लगाइनेछ। हरेक वर्ष आवधिक योजनामा उल्लेखित लक्ष्यहरू नगरपालिकाको वार्षिक योजनामा ल्याई कार्यान्वयन गरिनेछ । साथै हरेक वर्ष आवधिक एवम् वार्षिक योजनाको समीक्षा गरी आवधिक योजनालाई अद्यावधिकसमेत गरिनेछ ।

९.४ तहगत सम्बन्ध तथा अन्तरसरकार समन्वय

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले गरेको राज्य संरचना सम्बन्धी व्यवस्थाबमोजिम सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आआफ्नो अधिकार प्रयोग गर्दा एकअर्काको साझा चासो ,सरोकार र राष्ट्रिय लक्ष्य एवम् हितको विषयलाई समेत ध्यान दिई आफ्ना भौतिक, सामाजिक, आर्थिक एवम् सांस्कृतिक विकासका प्रयास अघि बढाउनुपरेको छ। यी तीन तहको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयका सिद्धान्तका आधारमा हुने संवैधानिक व्यवस्था छ। तीन तहले संविधान प्रदत्त अधिकारको प्रयोग मार्फत विकास र सुशासनमा

प्रतिस्पर्धा तथा आवश्यकताअनुसार सहयोग र सहकार्य गरी अन्तरसरकार समन्वयलाई मजबुत बनाउँदै राष्ट्रिय विकासमा योगदान पुऱ्याउनु आजको आवश्यकता रहेको छ ।

२. प्रमुख समस्या

संविधानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारका सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थाका बारेमा आ-आफ्नै बुझाइ रहनु , राजस्व बाँडफाँटको विषयमा तीन तहबीच फरक मत रहनु , एकअर्कामा समन्वयको लागि कानुनी तथा संस्थागत व्यवस्था सुदृढ नसक्नु र तीन तहबीचको सक्बन्धलाई प्रभावकारी र परिणाममुखी बनाउन नसक्नुजस्ता प्रमुख समस्या रहेका छन् ।

३. चुनौती तथा अवसर

जनतामा अधिक भारको महसुस नहुने गरी राजस्व वृद्दिका उपाय अवलम्बन गर्नु, नागरिकको बढ्दो आकाङ्क्षा एवम् अपेक्षालाई सम्बोधन गर्नु, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच राजनीतिक समझदारी कायम गर्दै समन्वयको संस्कारमा अभिबृद्धि गर्नु र तहगत समन्वयको लागि कानुनी तथा संस्थागत व्यवस्था सुदृढ गर्नु प्रमुख चुनौती रहेका छन् ।

मुलुकले सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीसहित सङ्घीय राज्य प्रणाली अवलम्बन गर्नु, सङ्घीयता कार्यान्वयनले गति लिनु, तीन तहको सरकारमार्फत जनतालाई दिनुपर्ने सेवा नजिकबाट प्रदान गरिने व्यवस्था हुनु, तीन तहले आ आफ्नो क्षेत्राधिकारअनुसार विकास निर्माणको कार्य अगाडि बढाउनु प्रमुख अवसर रहेका छन् ।

४. सोच, लक्ष्य ,उद्देश्य , रणनीति तथा कार्यनीति

१. सोच

सुदृढ तहगत सम्बन्ध र उपलब्धिमुखी अन्तरसरकार समन्वय ।

२. लक्ष्य

सङ्घ ,प्रदेश र स्थानीय तह बीचको सम्बन्धलाई सुदृढ ,सबल र सक्षम बनाउने ।

३. उद्देश्य

१.सङ्घीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनमा देखिएका अन्यौल हटाउन अन्तरसरकार समन्वय मार्फत विकास र सुशासनमा टेवा पुऱ्याउनु ।

२.सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकारको बुझाइमा एकरूपता ल्याई अन्तरसरकार समन्वय सुदृढ गर्नु ।

३.प्रभावकारी सम्बन्धको लागि आवश्यक कानुनी तथा संस्थातग संयन्त्रको निर्माण गर्नु ।

४.स्रोत वितरण एवम् बाँडफाँट, विकास र कार्यान्वयनमा स्पष्टता ल्याई नागरिकमा स्थानिय शासनको अनुभूति गराउनु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१.सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले संविधान प्रदत्त अधिकारको प्रयोगमा जोड दिने ।	१.तीन तहको सरकार बन्नुअघि नेपाल सरकारले सञ्चालन गरेका आयोजना तथा जिल्ला र क्षेत्रीय रूपमा रहेको जग्गा

	तथा सम्पत्ति आवश्यकता र औचित्यका आधारमा सम्बन्धित तहलाई हस्तान्तरण गरिनेछ । २.प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई अधिकारको प्रयोग, कानुन निर्माण तथा कार्यान्वयनको लागि सङ्घबाट आवश्य सहजीकरण गरिनेछ ।
२.तीन तहको सरकारबीचको समन्वयमा अभिबृद्धि गरी विकास निर्माण, सेवाप्रवाह तथा जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकारका विषयलाई प्रभावकारी बनाउने ।	१.स्थानीय तहबाट भएका कामकारवाही तथा सेवाप्रवाहको आवश्यकताअनुसार प्रदेश तथा सङ्घबाट र प्रदेशको कामकारवाहीको केन्द्रीयस्तरबाट अनुगमन र सहजीकरण गरिनेछ । २.तीन तहबीच समन्वय कायम गर्नको लागि आवश्यक कानुन निर्माण गरिनेछ ।

५ अपेक्षित उपलब्धि

तीन तहको सरकारबीचको समन्वयमा अभिबृद्धि गरी विकास निर्माण, सेवाप्रवाह तथा जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकारका विषयलाई प्रभावकारी भएको हुनेछ । तीन तहबीच समन्वय कायम गर्नको लागि आवश्यक कानुन निर्माण भई कार्यान्वयनभएको हुनेछ । गरिनेछ ।

९.५ जोखिम व्यवस्थापन

१.पृष्ठभूमि

योजना अवधिमा सम्पन्न हुने राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, रूपान्तरणकारी आयोजना, प्रमुख कार्यक्रमलगायतका आयोजना र कार्यक्रमले योजनाको कार्यान्वयन पक्षलाई निर्क्यौल गर्नेछ । तसर्थ योजना तर्जुमा गर्दा लिइएका मान्यता र पूर्वानुमान अनुरूप सम्भाव्य जोखिम प्रक्षेपित अवस्था अनुरूप नियन्त्रणको दायराभित्र रहने अनुमान गरिएको छ ।

२. जोखिम पक्ष

१.बाह्य पक्ष

यस अर्न्तगत क्षेत्रीय तथा विश्वव्यापी स्तरका आर्थिक, राजनैतिक र वातावरणीय जोखिम रहेका छन् । दुई छिमेकी मुलुक र अन्य प्रमुख व्यापार श्रम र लगानी सम्बन्ध भएका राष्ट्रले अवलम्बन गर्ने आर्थिक एवम् वित्तीय नीति तथा तिनीहरूको आर्थिक स्थिति बजार तथा उत्पादन अवस्था विश्व बजारमा आउन सक्ने असन्तुलन तथा आर्थिक संकटबाट नेपालको अर्थतन्त्रको वास्तविक मौद्रिक सार्वजनिक तथा बाह्य सबै क्षेत्रमा नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्दछ । यसले निर्यात आयात, रोजगारी, पर्यटन, आगमन, वैदेशिक सहायता प्राप्ति, विप्रेशण, स्वधानान्तर तथा विदेशी विनिमयमा सञ्चितीमा असर पार्न सक्दछ । योजनाका समष्टिगत र

विषय क्षेत्रगत नीति तथा रणनीतिले यी पक्षलाई समग्र रूपमा सम्बोधन गर्दै बाह्य क्षेत्रको स्थायित्वसहित अर्थतन्त्रलाई स्वतन्त्र र सबल गर्ने अनुमान गरिएको छ । साथै बाह्य क्षेत्रमा हुने आतङ्ककारी गतिविधि द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सम्बन्ध जलवायु परिवर्तनबाट वातावरणमा पर्ने नकारात्मक असर , पेट्रोलियम पदार्थमा हुने मूल्य बृद्धि, माहामारी एवम् विपद्का कारणबाट पनि योजनाले लिएका लक्षहरू प्राप्तिमा नकारात्मक असर पर्ने जाखिम रहेका छन् ।

२.आन्तरिक जोखिम

जोखिम अन्तर्गत राजनीतिक, आर्थिक, वित्त, मौद्रिक, प्राकृतिक, शासकीय र सामाजिक तथा कार्य संस्कृतिजन्य जोखिम रहेका छन् । नेपालको अर्थतन्त्र विस्तारका कममा रहेकाले आन्तरिक उत्पादनमा बृद्धि नभएसम्म निर्यात र आयात अनुपातमा अपेक्षित सुधार नहुने र उत्पादनशील क्षेत्रको विकासका लागि चालु खातामा अत्याधिक दवाब पर्न सक्ने अवस्था आउन सक्छ । आन्तरिक रूपमा राजनीतिक अस्थिरता भई लगानीको वातावरण खलबलिएमा वा आन्तरिक सुरक्षा स्थिति कमजोर भएमा पनि अर्थतन्त्रमा नकारात्मक असर पर्न सक्ने जोखिम हुन सक्छ । साथै जलवायु परिवर्तनका दृष्टिकोणले नेपाल अत्यन्त जोखिमपूर्ण रहेकाले यसबाट योजना अवधिमा जनजीवन उत्पादन पूर्वाधार तथा अन्य क्षेत्रमा प्रतिकूल असर पर्नसक्ने देखिन्छ । साथै आन्तरिक तथा अन्तरदेशीय उत्सर्जनका कारण भइरहेको र आगामी दिनमा थप बढ्न सक्ने वायु प्रदूषण नियन्त्रण गर्न तथा स्वच्छ र हरित अर्थतन्त्र निर्माण गर्नेकार्य चुनौतीपूर्ण छ ।

प्राकृतिक रूपले नेपाल एक संवेदनशील मुलुकका रूपमा रहेको छ । मुलुकको अवस्थिति तथा भू-बनोटका कारण भूकम्प, बाढी, पहिरो, सुख्खा, खडेरीलगायतका प्राकृतिक विपद्का् उच्च जोखिममा रहेको छ । नेपालको सन्दर्भमा तीनवटा ठूला भूकम्प (सन् १२२०, वि.सं.१९९० र वि.स. २०७२)को सामना गर्नु पर्यो । विपद्को जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी पर्यात्त तयारी नभएमा वा बृहत् आधुनिक पूर्वाधार तथा निर्माणमा पर्याप्त सावधानी नअपनाइएमा मुलुक आर्थिक रूपमा समृद्ध हुँदै गर्दा यसबाट हुने मानवीय भौतिक तथा आर्थिक क्षति गरिबी तथा संकटापन्नतामा पर्ने प्रभावको सघनता गणितीय रूपमा बढ्ने सम्भावना रहन्छ । यसबाट आर्थिक कियाकलापमा अनपेक्षित प्रभाव पार्ने र कुल गार्हस्थ्य उत्पादन तथा अर्थतन्त्रको उत्पादकत्वमा क्षति भई लक्षित उपलब्धि हासिल गर्न अवरोध सिर्जना हुन सक्छ ।

३. रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१.वैदेशिक व्यापार तथा वैदेशिक विनिमयका जोखिमको प्रभाव न्यूनीकरण गर्ने ।	१.वस्तु र सेवाको उत्पादन अभिबृद्धि गर्नुका साथै अनावश्यक आयात नियन्त्रण गरी आयात व्यवस्थापन गरिनेछ । २.विदेशी विनिमयलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा उपभोग गर्न जोड दिइनेछ ।

२.वैदेशिक रोजगारी व्यवस्थापन र विप्रेषण प्राप्ति तथा परिचालनमा देखिएका जोखिम न्यूनीकरण गर्ने ।	१.औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण आप्रवाहमा बृद्धि तथा विप्रेषण र विदेशी लगानीलाई प्राथमिकता क्षेत्रमा परिचालन गर्न कानुनी, संरचनागत तथा प्रक्रियागत सुधार र प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिनेछ । २.आन्तरिक रोजगारीको अवसर बृद्धि गरिनेछ ।
३.समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्ने ।	१.आर्थिक तथा वित्तीय जोखिम पहिचान गर्न आर्थिक पूर्व सावधानी प्रणाली विकास गरी व्यवस्थापन रणनीति अवलम्बन गरिनेछ । २.विमा सेवाको विकास एवम् विस्तार गरी आर्थिक, प्राकृतिक, सामाजिक एवम् अन्य कारणबाट उत्पन्न हुने जोखिमलाई बिमाको दायरामा ल्याई वित्तीय जोखिम न्यूनीकरण गरिनेछ ।
४.पूर्वाधार र सूचना प्रविधिजन्य जोखिम न्यूनीकरण गर्ने ।	१.उर्जा, पूर्वाधार, मानवीय र साइबर सुरक्षा प्रदान गर्ने तथा साइबर अपराध नियन्त्रण गरिनेछ ।
५.प्राकृतिक प्रकोप तथा महामारीलगायतका गैरप्राकृतिक विपद्को जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गर्ने ।	१.विपद् जोखिम पूर्वानुमान, पूर्वतयारी, प्रतिकार्य र पुनर्लाभ सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान तथा बहुप्रकोप जोखिम नक्साङ्कन र सूचनामा आधारित योजना, रणनीति र कार्ययोजना तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ ।

९.६ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

१. पृष्ठभूमि

विकास योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाको कार्यान्वयन पक्षलाई प्रभावकारी, नतिजामुखी र जवाफदेहीपूर्ण बनाउन अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको भूमिका रहन्छ । आगामी योजनामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई नतिजामूलक बनाउन योजनाको नतिजा खाका तयार गरिएको, नतिजामूलक अनुगमन खाका योजना तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन कार्यान्वयनमा ल्याइएको र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन विधेयकको मस्यौदा तयार गर्नुका साथै क्षमता विकासमा जोड दिइएको थियो । यसै गरी विकास आयोजनाहरूको प्रगति प्रतिवेदन गर्ने प्रणालीलाई सूचना प्रविधिको प्रयोग र नतिजामूलक बनाउन आयोजना व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको सफ्टवेयर विकास गरी पाइलटिङसमेत गरिएको छ ।

२. चुनौती तथा अवसर

सङ्घीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहमा योजना प्रक्रिया तथा अन्तरसम्बन्धित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पद्धतिलाई संस्थागत गर्नु, दिगो विकासका लक्ष्य लगायतका असर तथा प्रभावतहका सूचकहरूको खण्डीकृत एवम् सर्वेक्षणमा आधारित सूचना सिर्जना गर्नु

र विभिन्न तह तथा निकायमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी क्षमता विकास गर्नु र दक्ष जनशक्तिलाई यस कार्यमा आकर्षित गरिराख्नु प्रमुख चुनौती रहेका छन् ।

नयाँ संविधान अनुरूप प्रशासकीय पुनसंरचनाका क्रममा साङ्गठनिक पुनर्गठन तथा क्षमता विकास गर्दा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी व्यवस्थालाई थप सुदृढ गर्न सकिने र दिगो विकासका लक्ष्यको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई जोड दिने गरी सन् २०१६ देखि २०२० सम्मको अन्तर्राष्ट्रिय मूल्याङ्कन कार्यसूची ल्याइएकाले विकास साझेदारलगायतको सहयोगमा समेत यसलाई थप संस्थागत गर्न सकिने अवसर छ ।

३. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र कार्यनीति

३.१ सोच

नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्थामार्फत समावेशी, समन्यायिक तथा दिगो विकास ।

३.२. लक्ष्य

विकास कार्यक्रम तथा आयोजनालाई लक्षित परिमाण, गुणस्तर, लागत र समयमा सम्पन्न गराई योजनाका लक्ष्यहरू हासिल गर्न सहयोग गर्नु ।

३.३ उद्देश्य

योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाका लक्ष्यहरू हासिल गर्न आवश्यक सूचना समयमै उपलब्ध गराउन सक्नेगरी सबै तहमा नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई संस्थागत गर्नु ।

४. रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
१.कानुनी र नीतिगत व्यवस्था एवम् सुधार गरी विकास योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई संस्थागत गर्ने ।	१. दिगो विकासका लक्ष्यसमेतको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न सकिने गरी नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई थप विकास गरिनेछ ।
२. मूल्याङ्कनलाई स्वतन्त्र र स्तरीय गराउनुका साथै निर्णय प्रक्रियामा मूल्याङ्कनका नतिजाको प्रयोगलाई व्यवस्थित गर्ने ।	१. मूल्याङ्कनकर्ताहरूका सङ्गठनसँग समन्वय गरी मूल्याङ्कनको सहजीकरण गर्ने, मूल्याङ्कन गर्ने र यसका सुझावहरूको प्रयोग गर्ने क्षमता विकास गरिनेछ ।
३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी निकाय र जनशक्तिको क्षमता विकासलाई विशेष जोड दिने ।	१. नीति, योजना तथा आयोजना तर्जुमालाई स्तरीय सूचनामा आधारित गराउन राष्ट्रिय योजना आयोगमा सूचना वा तथ्याङ्कको अभिलेखीकरण गरिनेछ । २. विभिन्न निकायसँग समन्वय गरी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यमा संलग्न जनशक्तिलाई क्षमता विकास तालिम तथा अन्य कार्यक्रममार्फत प्रभावकारी बनाइनेछ ।

अनुसुचीहरु

आयोजना बैङ्क

अमरगढी नगरपालिकाको आवधिक योजनामा नतिजा प्राप्तिको लागि तर्जूमा गरिएका कार्यक्रम तथा योजना, २०७८ देखी २०८२ सम्म						
विषय क्षेत्रगत प्रतिफल अनुसारका रणनीतिक कार्यक्रम तथा आयोजना	इकाई	अनुमानित लागत	योजनाको लक्ष्य		अनुमानित लागत (रु. हजार)	स्थानगत र कार्यक्रम विवरण
			आधार वर्ष	कूल लक्ष्य		
			(२०७८/२०७९)	(२०८२/२०८३)		
१. आर्थिक विकास						
१.१ कृषि विकास						
१.१.१ कृषि विकास रणनीतिक योजना तर्जूमा	पटक	५००	०	१	५००	अ.न.पा. स्तरमा
१.१.२ खाद्यान्न तथा तरकारी विजबृद्धि कार्यक्रम	रोपनी	१५००	०	५००	१५००	• धान तथा मकैवाली: वडा नं ७ • तरकारीबाली: वडा नं ५ • आलुबाली: वडा नं ३
१.१.३ बहुउद्देशीय कृषि नर्सरी स्थापना र संचालन गर्ने	संख्या	३०००	०	१	३०००	वडा नं फलफूल तथा जडिबुटी
१.१.४ जैविक मल तथा विषादी प्रयोग प्रवर्द्धन कार्यक्रम (गोठ तथा भकारो सुधार कार्यक्रम समेत)	संख्या	८०००	०	५	८०००	नगरपालिकाभरी व्यवसायिक कृषक लक्षित (घरधुरी तह) वा निजी क्षेत्रमा संस्थागत तवरले
१.१.५ व्यवसायिक तरकारी उत्पादन पकेट विकास कार्यक्रम	रोपनी	२०००	५०	२००	२०००	तरकारी : वडा नं. २ र ९
१.१.६ व्यवसायिक आलु उत्पादन पकेट विकास कार्यक्रम	रोपनी	२००००	५००	२०००	२००००	वडा न २
१.१.७ व्यवसायिक फलफूल उत्पादन पकेट विकास कार्यक्रम	रोपनी	१००००	५०	५००	१००००	अमिलाजातका फलफूल: वडा नं.४ स्याउ, नास्पाती र ओखर: वडा नं ५ र ९
१.१.८ कृषि पूर्वाधार विकास कार्यक्रम	संख्या	४०,०००	०	१	४०,०००	तरकारी संकलन केन्द्र तथा कृषि उपज वडागत विक्री स्थल: ४ स्थानमा वडा न . १, ५, ७ र ११ वीउ तथा खाद्यान्न भण्डारण गृह: वडा नं ५ नपास्तरमा १ पशु वजार

१.१.९ कृषि उपज व्यवसायिकरणका लागि क्षमता विकास कार्यक्रम	संख्या	२५००	०	५०	२५००	उत्पादक व्यवसायी अन्तक्रिय • अध्ययन अवलोकन भ्रमण • कृषक समूह तथा सहकारीको वजारीकरण क्षमता विकास • वजार संजाल विकास तालीम
१.१.१० कृषि उपज मूल्य श्रृंखला विकास अध्ययन	पटक	१०००	०	२	१०००	आलु र तरकारी र सबै बाली
१.१.११ कृषि प्राविधिकको व्यवस्था	जना	०	३	८	८०००	एक वडा एक प्राविधिक समेत
१.२ पशु विकास						
पशु विकास रणनीति तर्जूमा	पटक	१०००	०	१	१०००	न.पा. स्तर
घाँस नर्सरी श्रोत केन्द स्थापना	संख्या	२५००	०	५	२५००	सबै वडामा
उन्नत घाँसेबाली विस्तार कार्यक्रम	रोपनी	८०००	०	२०००	८०००	व्यवसायिक पशपुालन गर्ने किसानलाई प्रति परिवार २० रोपनी क्षेत्रमा भूईं, डाले र बहुवर्षे
वोयर वाखा स्रोत केन्द्र स्थान	संख्या	१००००	०	१	१००००	प्राविधिकको प्रत्यक्ष निगरानीमा समूह वा सहकारी मार्फत वडा नं.२ र ३ मा
व्यवसायिक पशपुालन कार्यक्रम	संख्या	१२३०००	०	५	१२३०००	बाखापालन फर्मः ५० वटा (वडा नं.१, २ र ३) गाईभैंसीपालनः २० वटा (वडा नं. ४, ५, ६) बंगूरपालनः १० वटा (वडा नं. ५) कुखरुापालनः १०० वटा (सबै वडामा) मौरी पालन : ३ वटा (वडा नं ३)
पशु स्वास्थ्य प्राविधिकको व्यवस्था	जना	४०००	४	१०	४०००	एक वडा एक पशु प्राविधिक समेत
पशुजन्य उत्पादन तथा प्रशोधन पूर्वाधार विकास कार्यक्रम	संख्या	३००००	०	१	३००००	दूग्ध संकलन तथा चिस्यान केन्द्र ३ वटा (वडा नं.२, ५ र ७) स्वस्थ मासु विक्री स्थलः ५ वटा (वडा न ५ र ७ .मा विक्री स्थल सहित र अन्यमा वधस्थल)
१.३ उद्योग र व्यापार						
उद्योग ग्रामको डि.पि.आर तयार गरी स्थापना गर्ने	पटक	५००००	०	१	५००००	न.पा. स्तर, वडा न. ५
उद्यम व्यवसाय विकास सम्बन्धी रणनीतिक योजना तर्जूमा	पटक	८००	०	१	८००	न.पा. स्तर
उद्यमशीलता विकास तालीम	जना	५००	०	५००	५००	न.पा स्तर Start and Improved Business
व्यवसाय विस्तार तालीम	जना	१००००	०	२५०	१००००	न.पा. स्तर
कृषि, जडिबुटी र पशुपंक्षी उपज प्रशोधन उद्योग स्थापना र संचालन गर्ने	संख्या	१२५००	०	५	१२५००	कृषि उपज प्रशोधन २, पशुजन्य उपज प्रशोधन २, जडिबुटी प्रशोधन १

कोशेली (सौगात) घर संचालन	संख्या	२०००	०	१	२०००	घुम्ति कोष मार्फत संचालन गर्ने
परम्परागत पेशालाई आधुनिकीकरण कार्यक्रम	जना	५०००	०	५०	५०००	न.पा. स्तर
उद्यमी स्तरोन्नती कार्यक्रम	जना	५०००	०	५०	५०००	संचालित तर कमजोर अवस्थामा रहेका (गापास्तरमा)
१.४ बैंक, सहकारी तथा वित्तीय सेवा						
बैंक, हकारी क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक	५०००	०	१०	५०००	• वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम • संस्थागत क्षमता विकास कार्यक्रम
विप्रेषण पुँजी परिचालन कार्यक्रम	जना	५०००	०	२००	७५००	• वदैशिक रोजगारीबाट फर्केका वा परिवारलाई लक्षित गर्ने • कृषि, पशुपालन, उद्योग, पर्यटन, निर्माण व्यवसायमा वेरोजगार उद्यमशिलता विकास कार्यक्रम
१.५ पर्यटन विकास						
पर्यटन गुरुयोजना तयारी	पटक	८००	०	८००	८००	
पर्यटन पूर्वाधार विकास कार्यक्रम	वडा	८०००	१	४	८०००	
पर्यटकीय पदमार्ग विकास कार्यक्रम	कि.मी.	३००००	६०	१००	३००००	
पर्यटकीय सेवा क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	२०००	०	५	२०००	
पर्यटन विकास सम्बन्धी अध्ययन कार्यक्रम	पटक	१०००	१	५	१०००	
धार्मिक पर्यटक क्षेत्र व्यवस्थापन गर्न धार्मिक सम्पदाको संरक्षण तथा निर्माण तथा प्रवर्धन गर्ने ।	वटा	६००००	२००-३००	२००-३००	६००००	
					४७५,१००	
५. सामाजिक विकास						
५.१ शिक्षा तथा सीप विकास						
५.१.१ अभिभावक सचेतना कार्यक्रम	पटक	६०००	१	५	६०००	न.पा. सबै विद्यालयहरुमा
५.१.२ क्याम्पस स्तरीकरण (वहुमुखी)	गोटा	७५०००	१	२	७५०००	
५.१.३ अपाङ्गमैत्री समावेशी, सुरक्षित विद्यालय भवन निर्माण	विद्यालय					
५.१.४ दिवा खाजा कार्यक्रम	विद्यालय	९५००	०		९५००	न.पा. सबै विद्यालयहरुमा
५.१.५ आधुनिक शैक्षिक प्रणाली र विधी क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	७५००	०	१६	७५००	न.पा. सबै विद्यालयहरुमा
५.१.६ इ-लाइब्रेरी वा पुस्तकालय स्थापना	वटा	६००००	१	२२	६००००	
५.१.७ नगर शिक्षा योजना तर्जूमा	पटक	१२००	०	१	१२००	
५.१.८ विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना र व्यवस्थापन	वटा	८०००			८०००	

५.१.९ प्राविधिक शिक्षालय स्थापना	वटा	२५०००	०	१	२५०००	
५.१.१० विद्यालयमा व्यवहारिक कृषि अभ्यास कार्यक्रम	वटा	१५०००	०	१५	१५०००	
५.१.११ विद्यालयमा कम्प्युटर प्रयोगशाला स्थापना	वटा	१००००	२	५	१००००	
५.१.१२ विद्यालयमा कक्षागत सूचना संचार प्रविधि व्यवस्थापन र विद्युत जडान	विद्यालय	३६००	०	९	३६००	
५.१.१३ शिक्षा सम्बन्धी नियमित कार्यक्रम	पटक	१००००	१	५	१००००	
५.२ खानेपानी तथा सरसफाई						
५.२.१ एकघर एकधारा कार्यक्रम	घर	७५०००	२५०	१०००	७५०००	नगरपालिकाको सबै वडामा
५.२.२ स्वस्थ घर कार्यक्रम	घरपरिवार	४००००	०	४०००	४००००	
५.२.३ पूर्ण सरसफाई अभियान कार्यक्रम	पटक	१००००	०	५	१००००	
५.२.४ खानेपानी मुहान संरक्षण कार्यक्रम	संख्या	५०००	०	५	५०००	
५.२.५ खानेपानी प्राविधिक तालिम	जना	२५००	०	५०	२५००	प्रत्येक वडाबाट ११ जना
५.२.३ अ.न.पा.को नगरको फोहर पानिको तथा ढल संजालको गुरुयोजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने ।	संख्या	७५००	०	१	७५००	
५.२.३ अ.न.पा.को नगर क्षेत्र वडा न. ५, ६ मा को सडक छेउको ढल निर्माण गर्ने ।	कि.मी.	२००००	१.५	१०	२००००	
५.३ स्वास्थ्य तथा पोषण						
५.३.१ बर्थिङ्ग सेन्टर स्थापना र संचालन	वटा	६०००	३	८	८००००	
५.३.२ गर्भवती र सुत्केरी सेवा विस्तार कार्यक्रम	संख्या	३०००	०	६०	३०००	
५.३.३ कोभिड १९ कार्यक्रम	संख्या	४४०००	१	११	४४०००	
५.३.४ ल्याव सेवा विस्तार कार्यक्रम	संख्या	७०००	२	२	७०००	वडा स्वा. चौ.
५.३.५ स्वास्थ्यकर्मी क्षमता विकास तालिम	जना	१०००	२४	२४	१०००	सबै स्वास्थ्य संस्थाका स्वास्थ्यकमी
५.३.६ एमबुलेन्स खरिद तथा सञ्चालन	वटा	१५०००	२	८	१५०००	सबै वडा कभर गर्ने
५.३.७ स्वास्थ्य सूचना, शिक्षा तथा संचार कार्यक्रम	पटक	३०००	०	५	३०००	
५.३.८ पोषण कार्यक्रम	पटक	५०००	०	५	५०००	
५.४ लक्षित वर्ग तथा सामाजिक समावेशीकरण						
५.४.१ महिला सशक्तिकरण कार्यक्रम (साक्षरता, सिपमूलक, नेतृत्व विकास, आयआर्जन)	जना	५०००	०	१०००	५०००	सबै वडाका महिलाहरु
५.४.२ बाल संरक्षण कार्यक्रम	जना	९०००	०	१००	९०००	अनाथ बालवालिका सबै

५.४.३ बाल विकास कार्यक्रम (बाल क्लव, संजाल गठन, तालिम, विविध कार्यक्रम)	संख्या	७५०	१	३०	७५०	सवै सामुदायिक विद्यालयहरुमा
५.४.४ लक्षित वर्ग स्वरोजगार तथा आयआर्जन कार्यक्रम	समूह	४५००	०	१५	४५००	
५.४.५ महिला तथा बालवालिकाका लागि सेफ हाउस स्थापना	वटा	१००००	०	२	१००००	नपाको कार्यालय नजिक
५.४.६ बद्ध बृद्धाका लागि मनोरञ्जनस्थल (रेष्ट हाउस)	वटा	१२५००	०	५	१२५००	
५.४.७ चिल्ड्रेन पार्क निर्माण	वटा	२२००००	०	११	२२००००	सवै वडा कभर गर्ने
५.५ युवा तथा खेलकुद						
५.५.१ व्यवसायिक खेलाडी उत्पादन कार्यक्रम	जना	२०००	०	१०	२०००	
५.५.२ रंगशाला तथा खेलमैदान निर्माण कार्यक्रम	वटा	१५००००	२	९	१५००००	हरेक वडामा १, १ रगंशाला,
५.५.३ खेलकुद प्रतियोगिता संचालन तथा विकास कार्यक्रम	पटक	५०००	१	५	५०००	
५.५.४ युवा उद्यमशिलता विकास र स्वरोजगार विकास कार्यक्रम	जना	२०००	०	१००	२०००	
५.५.५ युवा क्षमता विकास कार्यक्रम	जना	१०००	०	३००	१०००	सवै वडाका युवाहरु
५.५.६ लोकसेवा तयारी कक्षा सञ्चालन	पटक	२०००	०	५	२०००	
५.६ कला तथा संस्कृति						
मौलिक संस्कृति, बाजा र कला प्रवर्द्धन कार्यक्रम	वार्षिक	५००	०	५	५००	सवै वडाका युवायुवतीहरु
धार्मिक क्षेत्र संरक्षण मेला तथा पर्व व्यवस्थापन कार्यक्रम	वार्षिक	५००	०	५	५००	सवै वडाका स्थानीहरु
साँस्कृतिक मेला तथा महोत्सव	वार्षिक	५००	०	५	५००	सवै वडाका स्थानीहरु, स्थानीय स्तरवाट
सँस्कृति हस्तान्तरण कार्यक्रम (साँस्कृतिक कार्यक्रम)	वार्षिक	५००	०	५	५००	सवै वडाका स्थानीहरु, स्थानीय स्तरवाट
साँस्कृतिक संग्राहलय स्थापना	वटा	३००००	१	२	३००००	वडा न.
					१,००४,५५०	
६. पुर्वाधार विकास						
६.१ सडक तथा यातायात						
६.१.१ कालोपत्रे सडक	कि.मी.	८००००००	०	५०	८००००००	नगर स्तरीय सडक
६.१.२ ग्राभेल सडक	कि.मी.	४००००००	०	५०	४००००००	वडा स्तरीय सडक
६.१.३ आर सि.सि. ढलान सडक	कि.मी.	१००००	२०	१०	१००००	वडा नं. ५ र ७
६.१.४ सोलिङ्ग गरिएको सडक	कि.मी.	४५०००	३०	२०	४५०००	वडा नं. ८ र ९
६.१.५ झोलुङ्गे पुल निर्माण	संख्या	३५०००	२	३	३५०००	
६.१.६ कज्वे निर्माण	संख्या	२७५००	१०	५	२७५००	

६.१.७ पक्की पुल निर्माण	संख्या	१२००००	२	३	१२००००	वडा न. ११, हतर्क ढकाउली
६.१.८ बायोइन्जिनियरिङ्ग सडक	कि.मी.	५०००	०	१०	५०००	वजार क्षेत्रहरुमा
६.१.९ अ.न.पा.को भित्री चक्रपथ सडकको स्तरउन्नती गर्ने	कि.मी.	४००००	०	२०	४००००	न.पा. स्तर
६.१.१० अ.न.पा.को नगर यातायात गुरुयोजना निमार्ण तथा कार्यान्वयन गर्ने ।	संख्या	६५००	०	१	६५००	न.पा. स्तर
६.२ आवास, भवन तथा शहरी विकास						
६.२.१ सार्वजानिक शौचालयको निर्माण	संख्या	१००००	२	१०	१००००	वजार क्षेत्रहरुमा
६.२.२ एकिकृत वस्ती विकास	संख्या	३०००००	१	३	३०००००	वडा न. १०, ११ र ८
६.२.३ नगरपालिका वसपार्क निर्माण गर्ने ।	संख्या	५००००	१	१	५००००	
६.२.४ वडा कार्यालय	संख्या	१२००००	५	६	१२००००	
६.२.५ भूउपयोग नक्साकन	पटक	१५००	०	१	१५००	
६.२.६ नगर चोकहरुको स्तर उन्नती (क्ष्उचयखभ्मभलत) गर्ने	संख्या	२५०००	०	४	५००००	
६.२.७ विधालय तथा सामुदायक भवनहरु	संख्या	७५०००	२५	७५	७५०००	सबै वडाहरुमा
^=@=* c=g=kf= % df ;lkË sDkn]S;sf] lgdf{0f ug]{ .	संख्या	४५०००	०	१	४५०००	
६.३ सूचना तथा संचार						
६.३.१ फ्री वाइफाई क्षेत्र निर्धारण गर्ने	स्थान	२५००	०	५	२५००	
६.३.२ सिसिटिभी क्यामेरा जडान गर्ने	संख्या	५०००	०	५	५०००	प्रमुख बजार, नगरपालिका तथा वडा कार्यालय, चोकहरु
६.३.३ एफ.एम.रेडियो सञ्चालन	संख्या	१००००	२	१	१००००	
६.३.४ नगर विकास वुलेटिन प्रकाशन	संख्या	५००	०	१	५००	
६.३.५ नगर क्षेत्रको घरहरुमा नगर संख्या राख्ने तथा अभिलेखिकरण गर्ने ।	संख्या	३५०००	०	१	३५०००	अ.न.पा क्षेत्र, नगर स्तरीय
६.४ विद्युत तथा उर्जा						
थ्री फेजको लाइन विस्तार गर्ने	कि.मी.	२५०००	२०	३०	२५०००	
प्रत्येक टोल तथा सडकमा सौर्य बत्तीको व्यवस्था गर्ने	संख्या	२०००	०	५	२०००	
विद्युत विस्तार कार्यक्रम	कि.मी.	१००००	०	१०	१००००	
सोलार वत्ती अनुदान	संख्या	५००	०	४०	५००	
६.५ सिंचाई						
६.२.१ सिंचाई कूलोनिर्माण तथा संचालन	कि.मि.	५००००	२	२५	५००००	वडा नं.१, २, ३, ४ र ५ मा साना सिंचाई (पाइर्प तथा पककी कूलो)

६.२.२ बैकल्पिक सिंचाई कार्यक्रम	संख्या	३५०००	०	१	३५०००	वडा नं.११, वडामा आंशिक (आकाशे पोखरी, साना मुहान संरक्षण सहित पाईप, लिफ्ट सिंचाई आदि)
६.४.३ सिंचाई सम्बन्धी कार्यक्रम	संख्या	१५०००	१	५	१५०००	सि.डि.का. (वडा नं. ६, ७, ८, ९ र १०)
६.४.३ सिंचाई सम्बन्धी गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।	संख्या	५५००	०	१	५५००	
					२,३३१,०००	
४. वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन						
वन व्यवस्थापन तथा जैविक विविधता संरक्षण						
गैरकाष्ठ वन पैदावार उत्पादन तथा आयआर्जन कार्यक्रम (सम्भाव्यता अध्ययन, कार्ययोजना तयारी, उत्पादन, संकलन कार्यक्रम)	समूह	१८०००	०	९	१८०००	
वन डढेलो नियन्त्रण कार्यक्रम (फायर फाइटिङ तालिम तथा सामग्री, अग्निरेखा निर्माण, जनचेतनामूलक कार्यक्रम) र वालीनाली सबै जंगली जनावरवाट वचाउन घेरावार तथा साइरन निर्माण गर्ने ।	हे.	१०००	०	२०	१०००	वडा नं. १, २ र ३
डिभिजन वन कार्यालय तथा सरोकारवालाहरुसँग सहकार्यमा आधारित कार्यक्रमहरु	निरन्तर	५०००	०	५	५०००	नगरपालिकाभरि
बहुउद्देश्यीय नर्सरी स्थापना तथा वृक्षारोपण (अम्रिसो, किम्बु, ओखर, सिसौ, तथा अन्य)	विरुवा (हजारमा)	१०००	२०	१००	१०००	
वन क्षेत्रको विस्तृत अभिलेख (Forest inventry) तयारी गरी वडा नं. १, २ र ३ मा पर्ने महाभारत वन संरक्षण तथा क्षेत्रलाई पर्यटकिय वन बनाउने	समूह	१८००	०	९	१८००	
वन, वातावरण तथा जैविक विविधता, गैरकाष्ठ वन पैदावार तथा आयआर्जनसम्बन्धी चेतनामूलक कार्यक्रम	सहभागी	५००	५००	५०००	५००	सबै वडा
भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन						
पहिरो नियन्त्रण कार्यक्रम	वटा	५००००	५	२०	५००००	
बहुउद्देश्यीय पोखरी निर्माण/संरक्षण	वटा	३००००	७	४	३००००	
भूक्षय नियन्त्रण तथा जलाधार व्यवस्थापन सम्बन्धमा चेतनामूलक कार्यक्रम	सहभागी	५००	०	१५००	५००	
साझेदारीमा आधारित कार्यक्रमहरु	पटक	५०००	०	५	५०००	

भूउपयोग क्षेत्र पहिचान	वडा	१८००	०	९	१८००	
वातावरण संरक्षण तथा स्वच्छता अभिवृद्धि						
वडा तथा टोल सरसफाइसम्बन्धी समुदायमा आधारित प्रतिस्पर्धामूलक कार्यक्रम	वडा	१८००	०	९	१८००	सबै वडा
अ.न.पा. बजार क्षेत्रको फोहोर व्यवस्थापन प्रणाली(ल्यान्ड फिल साइटको अध्ययन तथा निर्माण गर्ने ।)	स्थान	३००००	०	१	५००००	
सरसफाइ अभिवृद्धि, विषादी तथा रासायनिक मलको नियन्त्रित प्रयोग सम्बन्धी चेतनामूलक कार्यक्रम	सहभागी	५००	०	१०००	५००	सबै वडा
सडक दायाँबायाँ वृक्षारोपण	कि.मी.	१५००	०	४०	१५००	
विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन						
वडास्तरमा विपद व्यवस्थापन समिति गठन तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम	वडा	९००	०	११	११००	सबै वडा
वडास्तरमा आपत्कालीन खोज उद्दार सामग्रीहरु भण्डारण	स्थान	९००	०	११	११००	सबै वडा
वडास्तरमा न्यूनतम पूर्वाधारसहितको आपत्कालीन आश्रयस्थल निर्माण	स्थान	३६०००	०	११	३३०००	सबै वडा
खोला तथा नदी तटमा समुदायमा आधारित पूर्वचेतावनी प्रणाली स्थापना र जोखिममा रहेका परिवारलाई सचेतनामूलक कार्यक्रम	स्थान	३००	०	१	३००	खोला तथा नदी तटमा
साझेदारीमा आधारित वन्यजन्तुबाट सुरक्षा कार्यक्रम (तारबार, साइरन, वैकल्पिक बाली आदि)	कि.मी.	५०००	०	१	५०००	
					२०८,९००	
५. संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन						
सुशासन, ऐन कानून तथा जवाफदेहिता						
ऐन, नियम, कार्यविधि र निर्देशिका निर्माण, प्रवोधीकरण तथा	विषय	३६००	२२	३०	३६००	संविधानको अनुसूची ८ र ९ मा उल्लिखित विषय क्षेत्र मध्ये बाँकी रहेका विषयमा केन्द्रित हुने (ऐन १६, नीतिः३, नियमः ३ वटा र कार्यविधि निर्देशिकाः ८ वटा)
स्थानीय सरकार शासकीय सुधार तथा व्यवस्थापन परीक्षण	पटक	२०००	०	२	२०००	आवधिक विकास योजनाको मद्यावधी तथा अन्तिम मूल्याङ्कन प्रक्रियासँग एकीकृत गरी संचालन गर्ने

कार्यक्रम						
सुशासन तथा जबाफदेहिता प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पटक	३०००	१	१५	३०००	सामाजिक जवाफदेहिता अभिबृद्धिको एकीकृत औजारहरुको मार्गनिर्देशिका तयारी र नियमित अनुसरण गन
सूचना प्रविधिमैत्री शासन प्रवर्धन	पटक	३५००	०	५	३५००	– घटना दर्ता, योजना, खरिद, SUTRA जिन्सी, सम्पत्तीको अभिलेख, प्रशासन र प्रतिवेदन व्यवस्थापनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग गन
विवाद मध्यस्थता, कानूनी साक्षरता तथा मेलमिलाप कार्यक्रम	पटक	२०००	१	५	२०००	– न्यायिक समितिको संयोजनमा वडाका मध्यस्थकर्ताद्वारा स्थानीय विवाद समाधान गर्ने – वडा समिति र टोल सुधार समितिको सहयोग कानूनी साक्षरता कक्षा संचालन गर्ने
न्यायिक समिति र मेलमिलाप केन्द्र संचालन तथा न्यायिक कार्य सम्पादन भौतिक सुधार कार्यक्रम	पटक	१०००	०	५	१०००	नगरपालिका कार्यालय र वडा कार्यालयमा व्यवस्था गर्नै।
संस्थागत क्षमता विकास						
एकीकृत विषयगत सेवा सहितको नगर कार्यपालिका र वडा कार्यालय भवन निर्माण र भौतिक सुविधा व्यवस्थापन	पटक	१२००००	१	५	१२००००	नगरपालिका केन्द्र र वडा नं.
Local Governance Barometer मापन तथा लेखाजोखा कार्यक्रम	पटक	१८००	०	३	१८००	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट उपलब्ध स्थानीय तह संस्थागत लेखाजोखा प्रणाली (लिसा) को आधारमा संचालन गर्ने
अन्तर स्थानीय तह अध्ययन, परामर्श तथा टिम विल्डिङ कार्यक्रम	पटक	४५००	०	५	४५००	पदाधिकारी र कर्मचारीलाई उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गरीरहेका स्थानीय सरकारसँग परामर्श गर्ने र नगरपालिकामा पदाधिकारी र कर्मचारी टिम विल्डिङ्ग सेसन संचालन गर्ने
						– बढुवा, पुरस्कार र सुविधासहित कर्मचारी प्रोत्साहन
						कार्यविधि तयार गर्ने

कर्मचारी प्रोत्साहन कार्यक्रम	जना	१५००	०	१०	१५००	– कार्यविधि बमोजिम बार्षिक २ जनाको दरले १० जनालाई पुरस्कृत वा तहगत बढुवा गर्ने थप कार्य वापत मासिक सुविधा थप गर्ने
जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारी क्षमता अभिबृद्दि तालिम (बार्षिक)	विषय	६०००	२	६	६०००	ऐन, नियम तथा कार्यविधि तर्जूमा प्रक्रिया, विषयवस्तु र सम्पादन प्रक्रिया – योजना तर्जूमा, कार्यान्वयन, खरिद व्यवस्थापन अनुगमन तथा गुणस्तर नियन्त्रण – उपभोक्ता समितिका योजना व्यवस्थापन (प्राविधिक र व्यवस्थापकीय पक्ष) – प्राविधिक कर्मचारीका लागि विद्युतीय खरिद प्रक्रिया, नयाँ, निर्माण सामग्री, गुणस्तर र आयोजना व्यवस्थापन – जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीका लागि सफ्टवयर, इविडिङ्ग र सूचना प्रविधि प्रयोग – विषयगत तालिम (कृषि, पशुविकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, व्यवस्थापन, खानेपानी, सरसफाई, वातावरण र विपद)
टोल विकास संस्था गठन र परिचालन	संख्या	१०००	०	३५	१०००	– वडा अन्तर्गत प्रमुख टोलहरुमा टोल विकास संस्था (३५ वटा) गठन गरी गाउँपालिकामा दर्ता र नविकरण गर्ने – नमूना विधान र दर्ता तथा अभिलेख, नियमन र क्षमता विकास सम्बन्धी कार्यविधि तयार गर्ने
आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली स्थापना र सुदृढीकरण कार्यक्रम	पटक	८००	०	५	८००	–आन्तरिक लेखा परीक्षण कार्यविधि निर्माण, कर्मचारी र कार्यकक्षको व्यवस्था गर्ने
गाँउ कार्यापालिका विषयगत शाखा र वडा कार्यालयको कार्य कक्ष, उपकरण, प्रविधि र भौतिक सुधार	शाखा	१५००		१०	१५००	आन्तरिक लेखा परीक्षण, वन तथा वातावरण, वडामा पंजिकरण र प्राविधिक शाखा
						कार्यविभाजन र कार्यसम्पादन नियमावली अनुसार

संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण, विकास तथा सुदृढीकरण कार्यक्रम	पटक	५०००	०	२	५०००	संगठन संरचना, दरबन्दी र तह निर्धारण गन– समिति, शाखा, इकाई तथा वडा कार्यालय तथा कर्मचारीको कार्यविवरण तयार गर्ने – एकीकृत सेवा लागि लेआउट सहितको सोधपुछ, सहायता कक्ष, स्तनपान कक्ष र सेवाग्राही प्रतिछालय सहित कार्यकक्षको व्यवस्था गर्ने – संगठन तथा क्षमता विकास रणनीति सहित विस्तृत क्षमता विकास योजना तयार गर्ने
लक्षित वर्ग संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	४०००	०	२	४०००	एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक, भूमिहिन, विस्थापित तथा विपन्नहरुको संस्था तथा संजाल निर्माण र क्षमता विकास गर्ने – यस सम्बन्धी कार्यविधि तर्जूमा गरी संस्था र संजाल निर्माण गन
बित्तीय श्रोत परिचालन						
आन्तरिक आयको संभावना अध्ययन र प्रक्षेपण तथा सुधार कार्ययोजना	पटक	२०००	१	२	२०००	– राजश्व सुधार कार्ययोजना अद्यावधिक गर्ने – करदाता शिक्षा र राजस्व संकलन अभियान संचालन गर्ने – व्यवसाय दर्ता तथा नविकरण कार्यविधि तर्जूमा, जानकारी र प्रचार प्रसार गर्ने
करदाता शिक्षा कार्यक्रम	पटक	१५००	०	३५	१५००	– कर, शुल्क, दस्तुरको दर, संकलन प्रक्रिया, छुट तथा दण्डको व्यवस्थाबारे वडा तथा समुदायस्तरमा टोल सुधार समित मार्फत करदाता शिक्षा कक्षा संचालन गर्ने
उत्कृष्ट करदाता प्रोत्साहन कार्यक्रम	जना	६००	०	१०	६००	– कार्यविधि तथा आधार बनाएर वार्षिक ७ जना करदातालाई प्रोत्साहन गन

राजस्व शाखा स्थापना र सुदृढीकरण	पटक	८००	०	१	८००	– कर्मचारी क्षमता विकास, सफ्टवये र सञ्चालन, कर्मचारी तथा भौतिक सामग्री सहित कार्यकक्ष व्यवस्थापन
अन्तर स्थानीय तह तथा सरकार समन्वय कार्यक्रम	पटक	५००	०	५	५००	संभावित छिमेकी स्थानीय तह, प्रदेश तथा संघीय सरकारका कार्यालय तथा निकायसँग नियमित वैठक तथा छलफल गन
वित्तिय व्यवस्थापन सुधार कार्यक्रम	पटक	१२००	०	५	१२००	– आधार सूचना, अभिलेख, राजश्व संकलन, प्रशासन र खर्च व्यवस्थापमा सुधार गन
विकास व्यवस्थापन						
आयोजना वंकै आयोजनाहरुको पूर्व संभाव्यता अध्ययन तथा डिपिआर तयारी	पटक	१००००	०	५	१००००	– योजना वैंक सम्बन्धी कार्यविधि तयार गरी योजना वैंक तयार गर्ने, – बार्षिक रुपमा डिपिआर र संभाव्यता अध्ययनको लागि बजटे विनियोजन गर्ने – कार्यविधि तयार गरी डिपिआर तयार तथा संभाव्यता अध्ययन भएका आयोजनामा मात्र बजेट विनियोजनको व्यवस्था गर्ने
विषयगत गुरुयोजना तर्जूमाा र अद्यावधिक कार्यक्रम	विषय	७५००	१	५	७५००	– पर्यटन, यातायात, भूउपयोग र कृषि सम्वन्धी गुरुयोजना तर्जूमाा, मद्यावधी तथा अन्तिम समीक्षा र अद्यावधिक गन
प्राविधिक परीक्षण कार्यक्रम	आयोजना	५०००	०	२५	५०००	– १५ लाख भन्दा माथीका लागतका आयोजनाको स्वतन्त्र प्राविधिक परीक्षकद्वारा प्रभाव मूल्याङ्कन गन
उपभोक्ता समिति क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	२५००	०	५	२५००	– आयोजनाको व्यवस्थापकीय र प्राविधिक पक्ष बारे उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीलाई तालिम प्रदान गर्ने।
आवधिक योजना, मद्यकालिन खर्च संरचना तर्जूमा र अद्यावधिक कार्यक्रम	पटक	३०००	०	५	३०००	– आवधिक योजनाको मद्यावधि र अन्तिम मूल्याङ्कन गर्ने र मध्यकालिन खर्च संरचना तयार र वार्षिक अद्यावधिक गर्ने
वस्तुस्थिति विवरण तयारी तथा अद्यावधिक कार्यक्रम	पटक	३०००	०	२	३०००	– घरधरुी सर्वेक्षण, संस्थागत सूचना तथा श्रोत नक्शा डिजिटल प्रोफाईल अद्यावधिक गर्ने

नतिजामूलक अनुगमन, मुल्याङ्कन प्रणाली तथा गुणस्तर सुदृढीकरण	पटक	२५००	०	५	२५००	– नीति, योजना तथा कार्यक्रमको नियमित, बार्षिक, मद्यावधी र आवधिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यविधि निर्माण गर्ने, योजना तयार गर्ने र, चौमासिक र बार्षिक समीक्षा गर्ने र प्रमुख आयोजनाको प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने – विषयक्षेत्रगत एकीकृत योजना प्रणाली लागु गर्ने
गैसस, नीजि क्षेत्र, सहकारी डस्क संचालन, समन्वय र साझेदारी	पटक	१२००	०	५	१२००	– गैसस तथा समुदायमा आधारित संस्था समन्वय कार्यविधि तयार गरी नियमित वैठक तथा अन्तरक्रिया संचालन गर्ने
जम्मा		४,१००,६५०			२०२,५००	

बेनी नगरपालिकाको GIS नक्शाहरु

Amargadhi Municipality Location Map

N

Projection Information

Spheroid....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:................Meter

Legend

SRN

- National Highway
- Feeder Road Network
- Postal Road
- Nepal Boundary
- District Boundary
- Province Boundary
- Municipality Boundary
- Ward Boundary

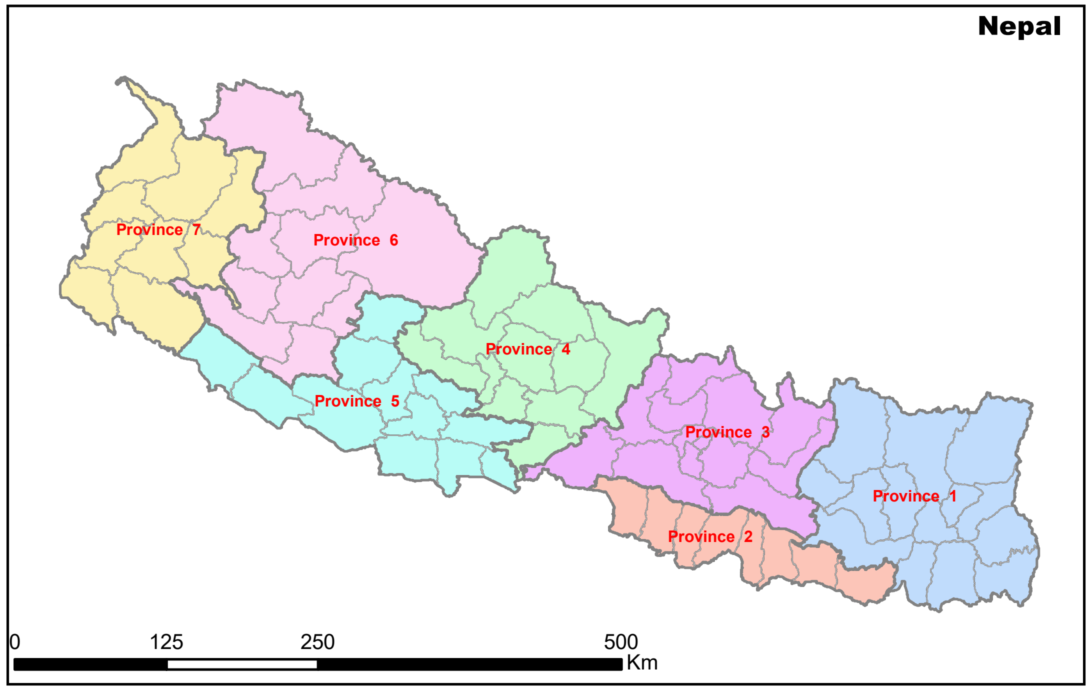

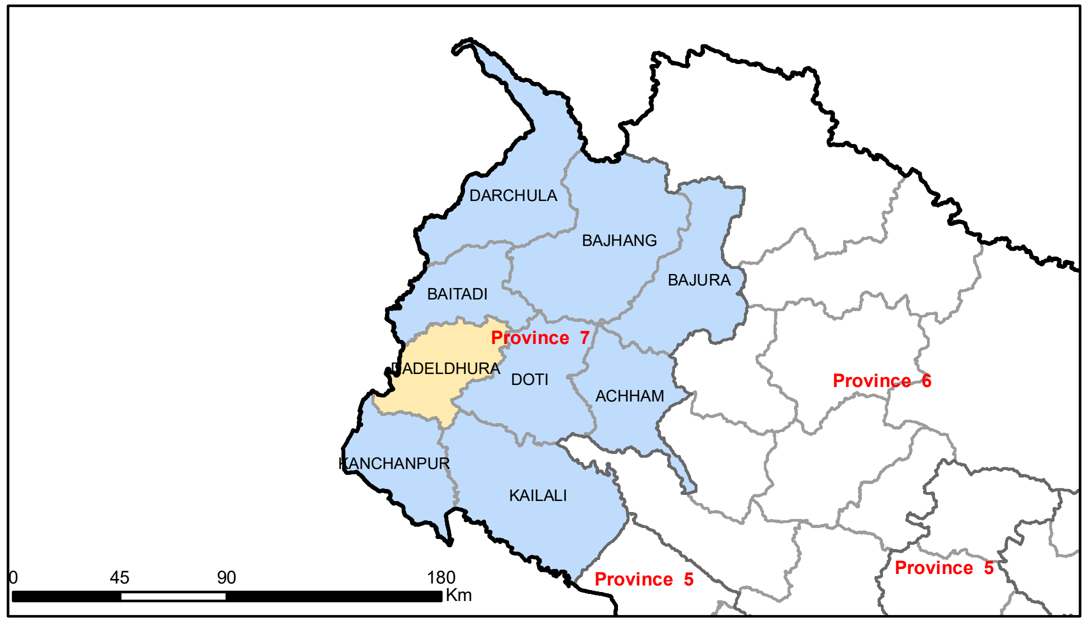

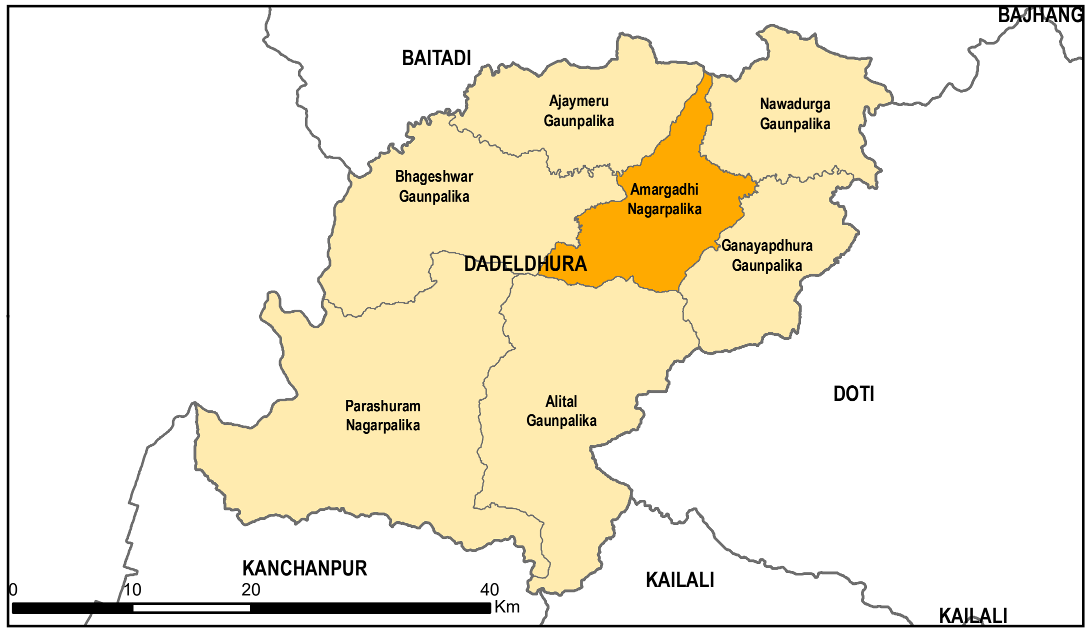

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

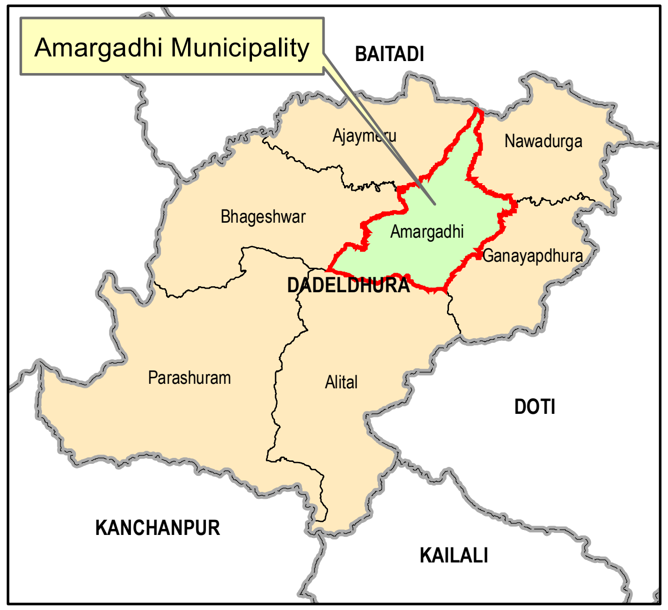

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source: Administrative Boundary(DoS) from MoFALD, Field Survey for Infrastructure data collection, Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution	Map No.: IL 01
MAP PREPARATION DATE: May, 2021	

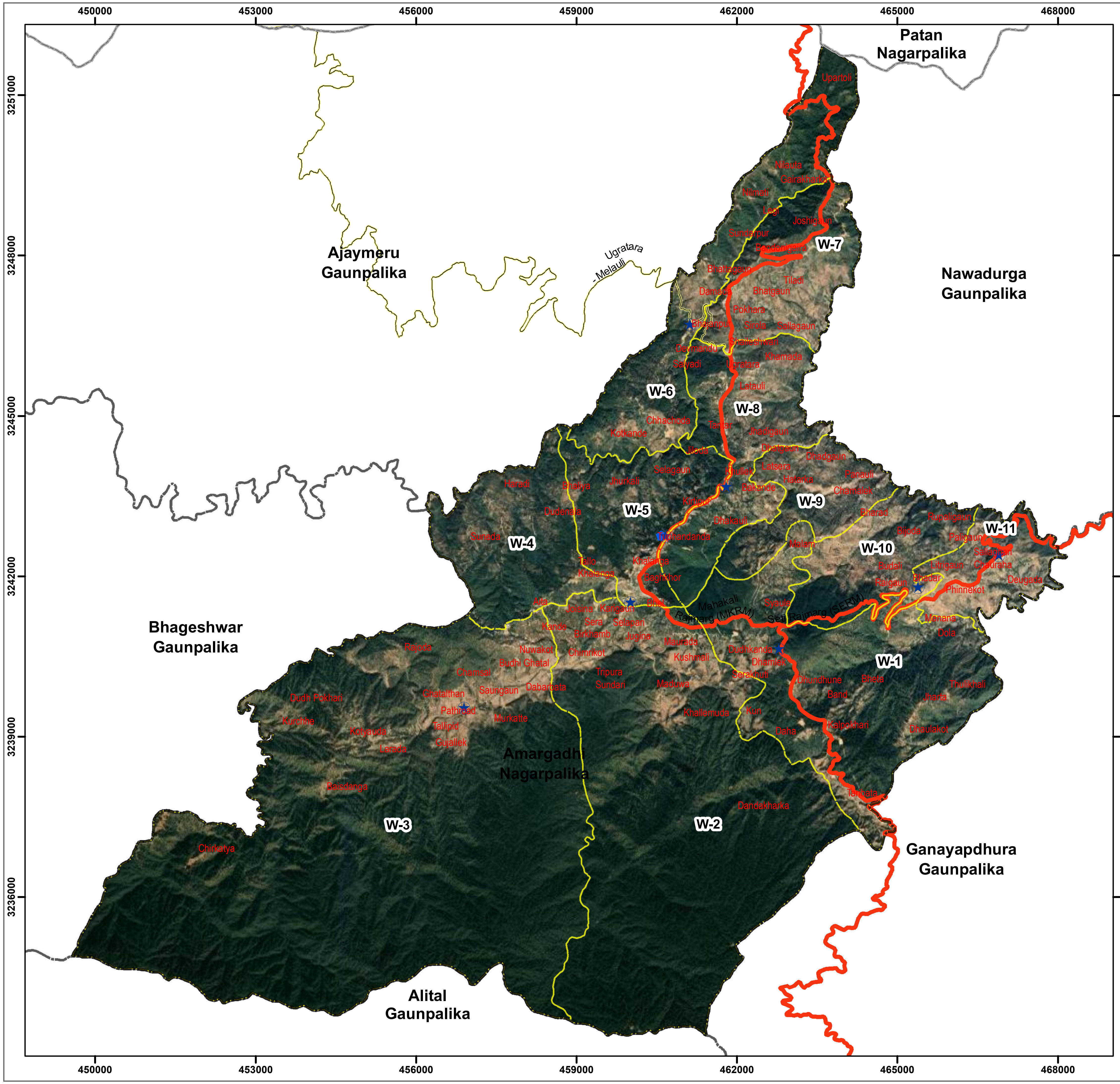

Amargadhi Municipality Satellite Map

N

0 1.25 2.5 5 Km

1:70000

Projection Information

Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection...................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:.................Meter

Legend

Municipal Services

- Municipality Office
- Ward Office
- District Boundary
- Municipality Boundary
- Ward Boundary

SRN

- National Highway
- Feeder Road Network

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source: Administrative Boundary(DoS) from MoFALD, Field Survey for Infrastructure data collection, Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution	Map No.: IL 02
MAP PREPARATION DATE: May, 2021	

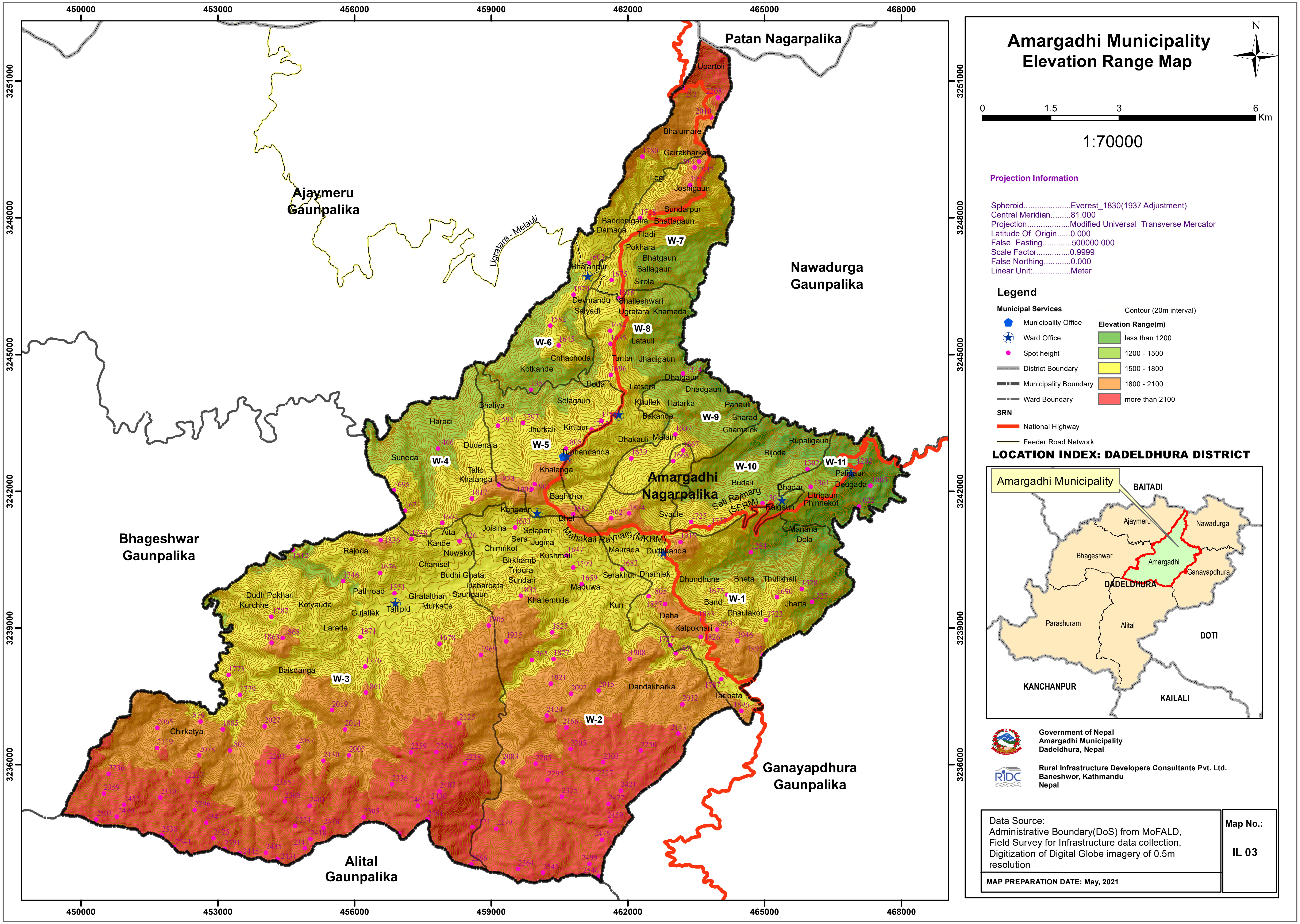

Amargadhi Municipality
Elevation Range Map
N
0 1.5 3 6 Km
1:70000
Projection Information
Spheroid......................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection...................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor...............0.9999
False Northing............0.000
Linear Unit:.................Meter
Legend
Municipal Services
Municipality Office
Ward Office
Spot height
District Boundary
Municipality Boundary
Ward Boundary
SRN
National Highway
Feeder Road Network
Contour (20m interval)
Elevation Range(m)
less than 1200
1200 - 1500
1500 - 1800
1800 - 2100
more than 2100
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
BAITADI
Ajaymeru
Nawadurga
Bhageshwar
Amargadhi
Ganayapdhura
DADELDHURA
Parashuram
Alital
DOTI
KANCHANPUR
KAILALI
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution
MAP PREPARATION DATE: May, 2021
Map No.:
IL 03
450000
453000
456000
459000
462000
465000
468000
3251000
3248000
3245000
3242000
3239000
3236000
Patan Nagarpalika
Ajaymeru Gaunpalika
Nawadurga Gaunpalika
Bhageshwar Gaunpalika
Ganayapdhura Gaunpalika
Alital Gaunpalika
Amargadhi Nagarpalika
Ugratara - Melauli
Mahakali Rajmarg(MKRM)
Seti Rajmarg (SERM)
W-1
W-2
W-3
W-4
W-5
W-6
W-7
W-8
W-9
W-10
W-11

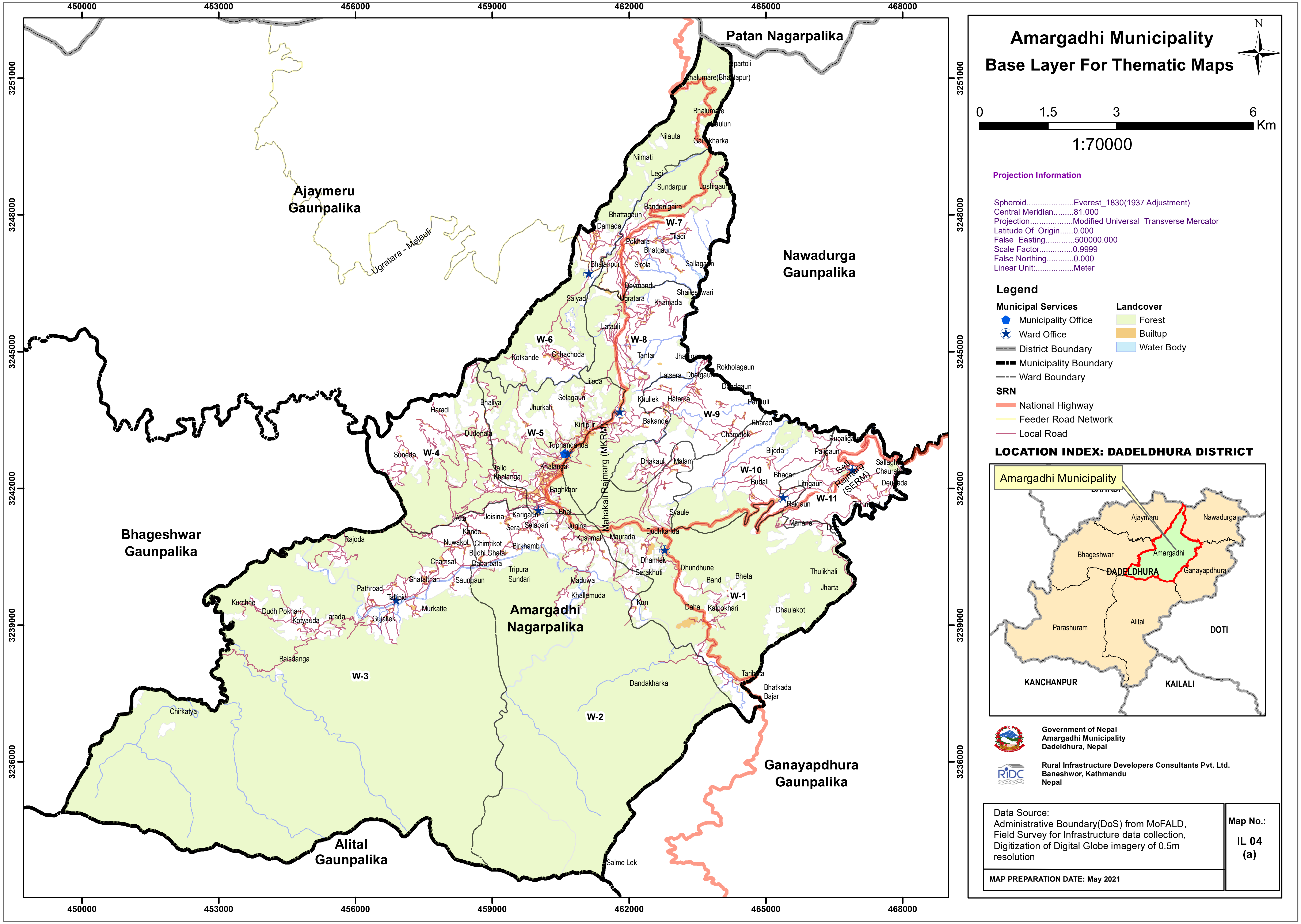

Amargadhi Municipality
Base Layer For Thematic Maps
N
0 1.5 3 6 Km
1:70000
Projection Information
Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:................Meter
Legend
Municipal Services
Municipality Office
Ward Office
District Boundary
Municipality Boundary
Ward Boundary
SRN
National Highway
Feeder Road Network
Local Road
Landcover
Forest
Builtup
Water Body
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
Ajaymeru
Nawadurga
Bhageshwar
Amargadhi
DADELDHURA
Ganayapdhura
Parashuram
Alital
DOTI
KANCHANPUR
KAILALI
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution
Map No.:
IL 04 (a)
MAP PREPARATION DATE: May 2021
Patan Nagarpalika
Ajaymeru Gaunpalika
Nawadurga Gaunpalika
Bhageshwar Gaunpalika
Amargadhi Nagarpalika
Ganayapdhura Gaunpalika
Alital Gaunpalika
Ugratara - Melauli
Mahakali Rajmarg (MKRM)
Seti Rajmarg (SERM)
W-1
W-2
W-3
W-4
W-5
W-6
W-7
W-8
W-9
W-10
W-11
450000
453000
456000
459000
462000
465000
468000
3251000
3248000
3245000
3242000
3239000
3236000

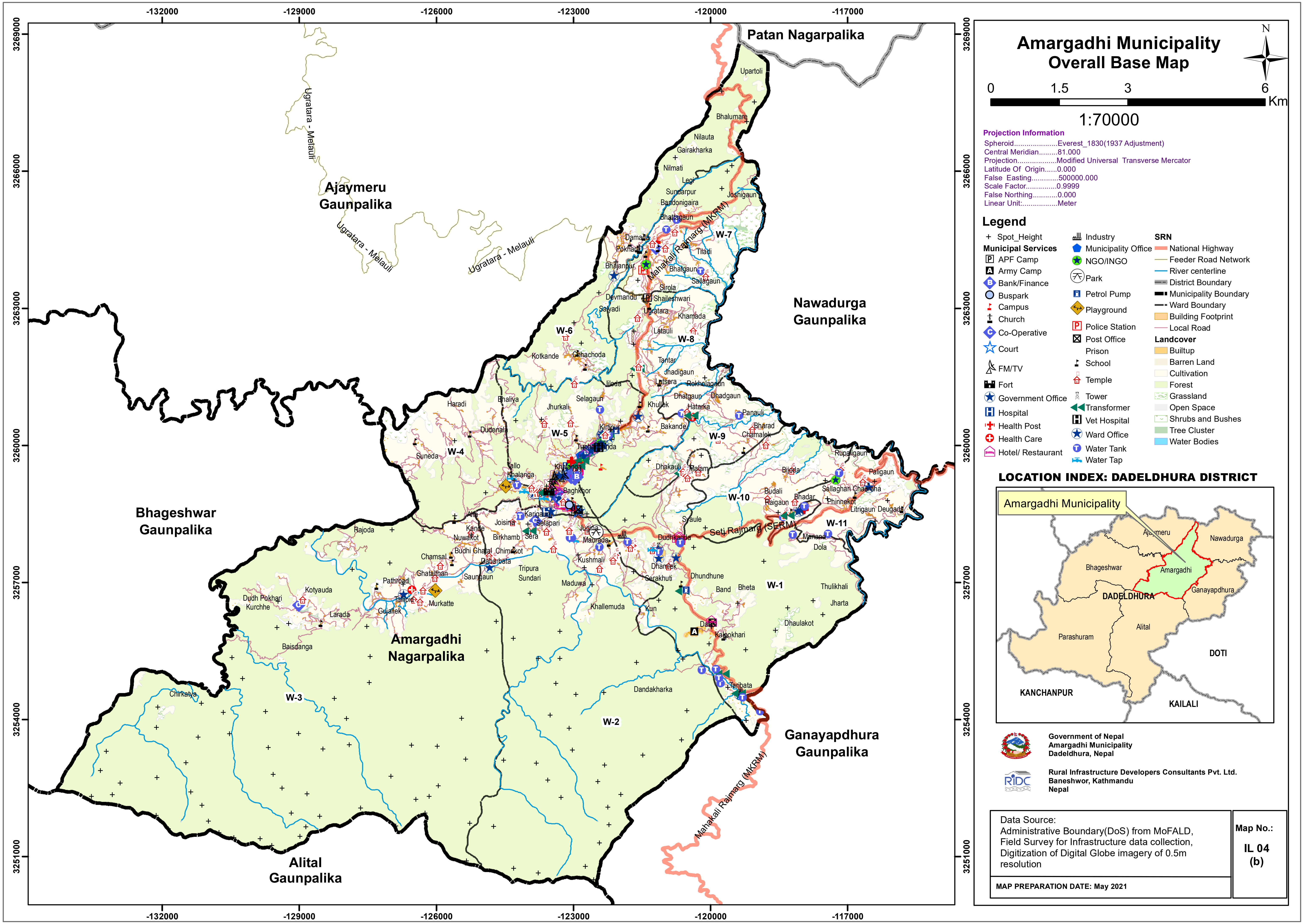
Amargadhi Municipality
Overall Base Map
0 1.5 3 6 Km
1:70000
Projection Information
Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:.................Meter
Legend
Spot_Height
Municipal Services
APF Camp
Army Camp
Bank/Finance
Buspark
Campus
Church
Co-Operative
Court
FM/TV
Fort
Government Office
Hospital
Health Post
Health Care
Hotel/ Restaurant
Industry
Municipality Office
NGO/INGO
Park
Petrol Pump
Playground
Police Station
Post Office
Prison
School
Temple
Tower
Transformer
Vet Hospital
Ward Office
Water Tank
Water Tap
SRN
National Highway
Feeder Road Network
River centerline
District Boundary
Municipality Boundary
Ward Boundary
Building Footprint
Local Road
Landcover
Builtup
Barren Land
Cultivation
Forest
Grassland
Open Space
Shrubs and Bushes
Tree Cluster
Water Bodies
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
Ajaymeru
Nawadurga
Bhageshwar
Amargadhi
Ganayapdhura
DADELDHURA
Parashuram
Alital
DOTI
KANCHANPUR
KAILALI
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution
MAP PREPARATION DATE: May 2021
Map No.:
IL 04
(b)
Patan Nagarpalika
Ajaymeru Gaunpalika
Nawadurga Gaunpalika
Bhageshwar Gaunpalika
Amargadhi Nagarpalika
Ganayapdhura Gaunpalika
Alital Gaunpalika
Ugratara - Melauli
Mahakali Rajmarg (MKRM)
Seti Rajmarg (SERM)
W-1
W-2
W-3
W-4
W-5
W-6
W-7
W-8
W-9
W-10
W-11
-132000
-129000
-126000
-123000
-120000
-117000
3269000
3266000
3263000
3260000
3257000
3254000
3251000

Amargadhi Municipality Existing Landuse Map

SN	Landuse	Area(Sq.Km)	Percentage
1	Forest	98.134	70.434
2	Cultivation	30.632	21.986
3	Builtup	1.402	1.007
4	Barren Land	0.140	0.100
5	Grassland	1.375	0.987
6	Open Space	0.053	0.038
7	Shrubs and Bushes	5.502	3.949
8	Tree Cluster	0.196	0.141
9	Road	0.755	0.542
10	Water Bodies	1.137	0.816
	Grand Total	139.326	100.000

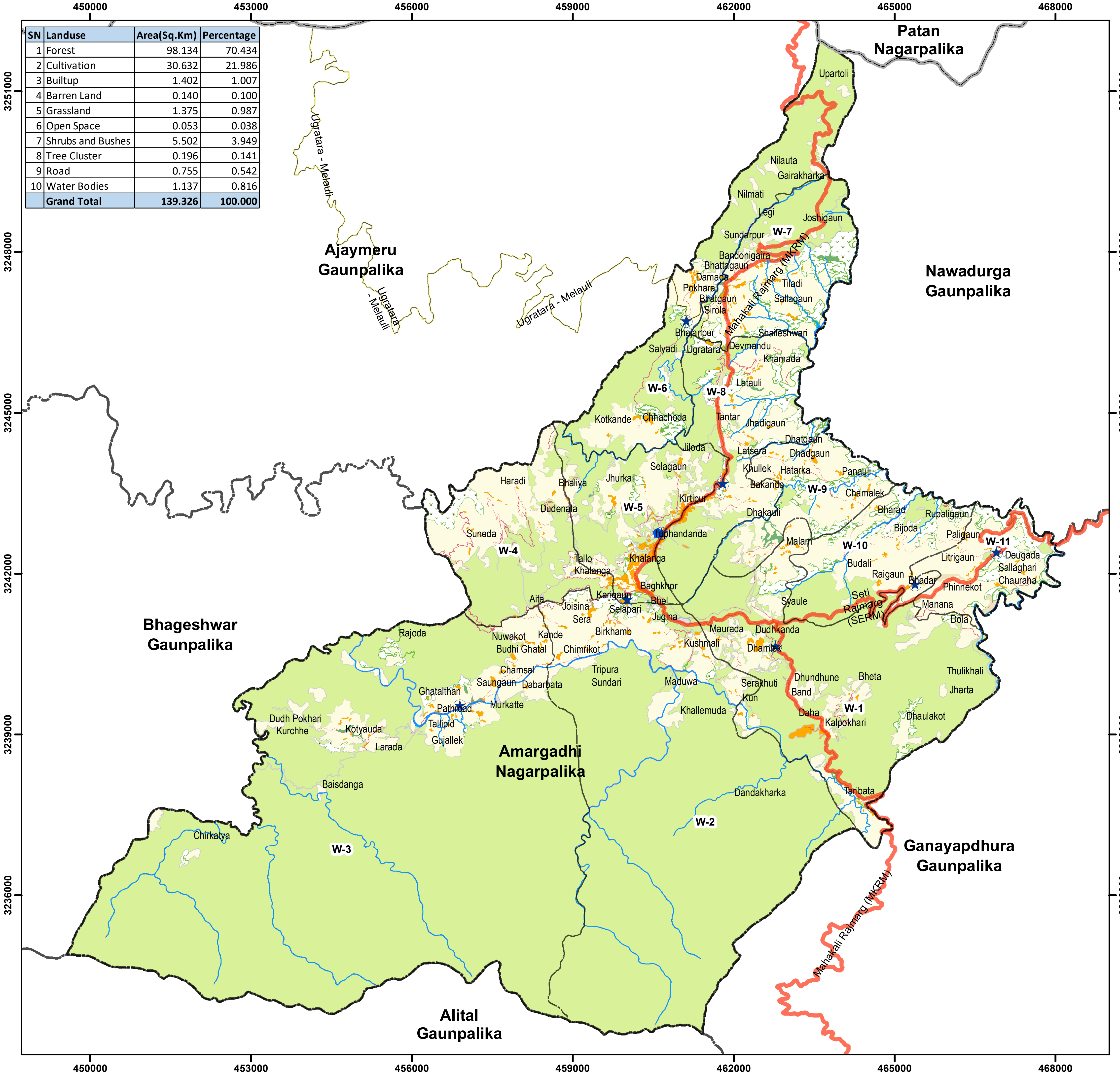

N

0 1.5 3 6 Km

1:70000

Projection Information

Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:................Meter

Legend

Municipal Service
- Municipality Office
- Ward Office
- District Boundary
- Municipality Boundary
- Ward Boundary

SRN
- National Highway
- Feeder Road Network

Landcover
- Forest
- Builtup
- Road
- Cultivation
- Barren Land
- Open Space
- Grassland
- Shrubs and Bushes
- Tree Cluster
- Water Bodies

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source: Administrative Boundary(DoS) from MoFALD, Field Survey for Infrastructure data collection, Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution	Map No.: TH 01
MAP PREPARATION DATE: May 2021	

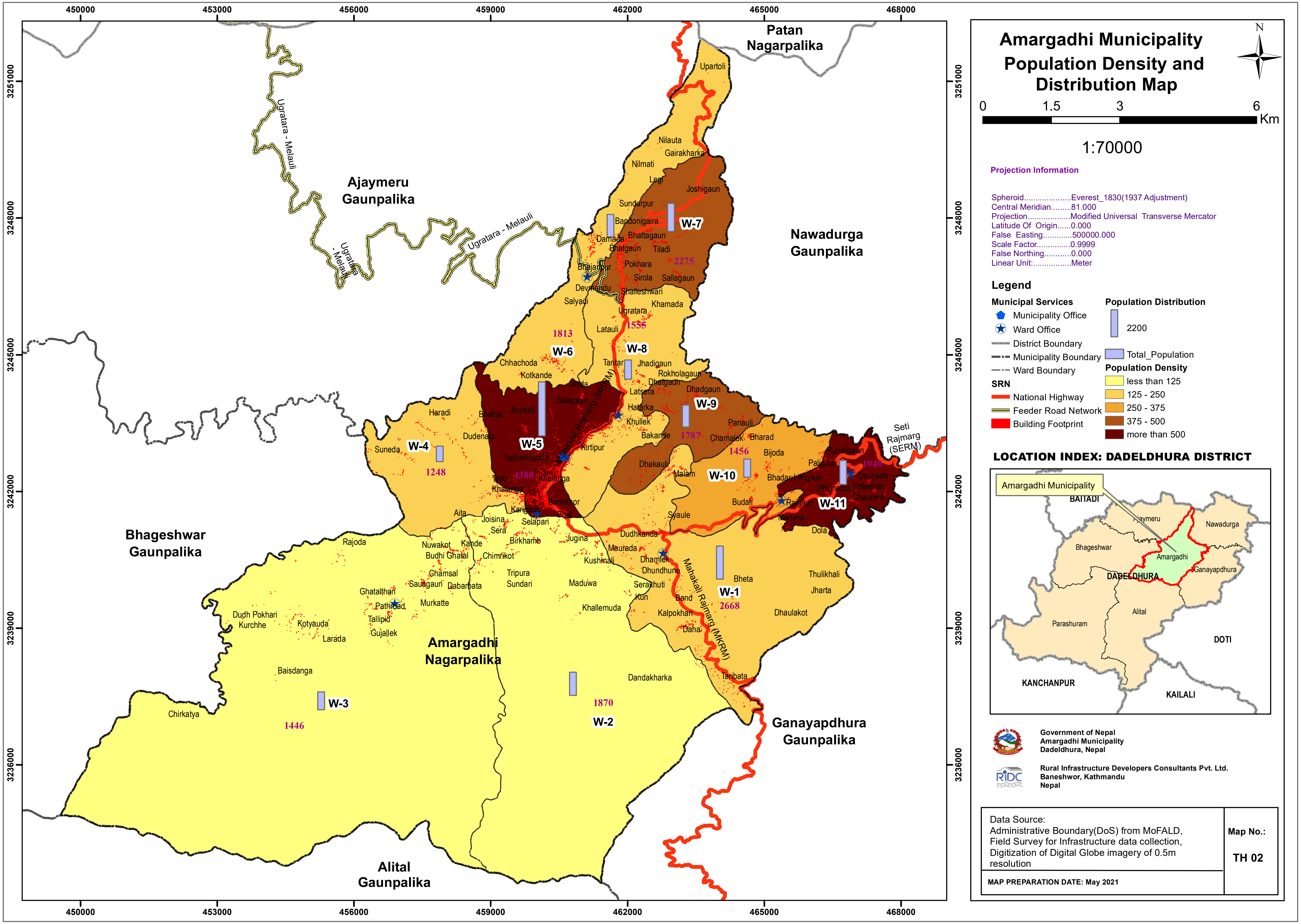

Amargadhi Municipality
Population Density and
Distribution Map
0
1.5
3
6
Km
1:70000
Projection Information
Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection...................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:................Meter
Legend
Municipal Services
Municipality Office
Ward Office
District Boundary
Municipality Boundary
Ward Boundary
SRN
National Highway
Feeder Road Network
Building Footprint
Population Distribution
2200
Total_Population
Population Density
less than 125
125 - 250
250 - 375
375 - 500
more than 500
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
BAITADI
Ajaymeru
Nawadurga
Bhageshwar
Amargadhi
Ganayapdhura
DADELDHURA
Parashuram
Alital
DOTI
KANCHANPUR
KAILALI
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m
resolution
Map No.:
TH 02
MAP PREPARATION DATE: May 2021
Patan
Nagarpalika
Ajaymeru
Gaunpalika
Nawadurga
Gaunpalika
Bhageshwar
Gaunpalika
Ganayapdhura
Gaunpalika
Alital
Gaunpalika
Amargadhi
Nagarpalika
Ugratara - Melauli
Seti
Rajmarg
(SERM)
Mahakali Rajmarg (MKRM)
W-1
2668
W-2
1870
W-3
1446
W-4
1248
W-5
4380
W-6
1813
W-7
2275
W-8
1555
W-9
1787
W-10
1456
W-11
1940
450000
453000
456000
459000
462000
465000
468000
3251000
3248000
3245000
3242000
3239000
3236000

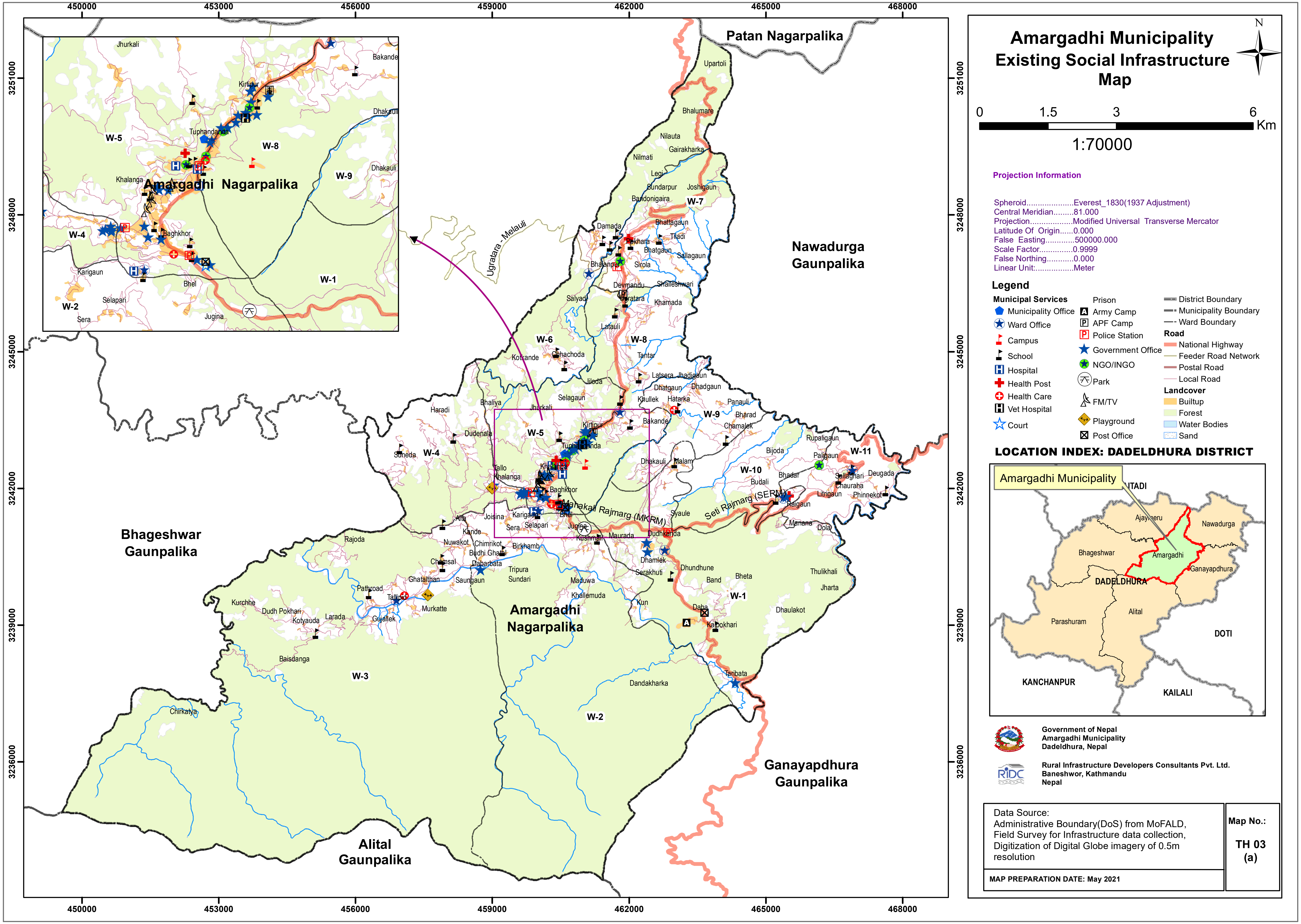
Amargadhi Municipality
Existing Social Infrastructure
Map
N
0
1.5
3
6
Km
1:70000
Projection Information
Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection...................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor...............0.9999
False Northing............0.000
Linear Unit:.................Meter
Legend
Municipal Services
Municipality Office
Ward Office
Campus
School
Hospital
Health Post
Health Care
Vet Hospital
Court
Prison
Army Camp
APF Camp
Police Station
Government Office
NGO/INGO
Park
FM/TV
Playground
Post Office
District Boundary
Municipality Boundary
Ward Boundary
Road
National Highway
Feeder Road Network
Postal Road
Local Road
Landcover
Builtup
Forest
Water Bodies
Sand
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
BAITADI
Ajayameru
Nawadurga
Bhageshwar
Amargadhi
Ganayapdhura
DADELDHURA
Parashuram
Alital
DOTI
KANCHANPUR
KAILALI
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m
resolution
Map No.:
TH 03
(a)
MAP PREPARATION DATE: May 2021
450000
453000
456000
459000
462000
465000
468000
3251000
3248000
3245000
3242000
3239000
3236000
Patan Nagarpalika
Nawadurga
Gaunpalika
Bhageshwar
Gaunpalika
Ganayapdhura
Gaunpalika
Alital
Gaunpalika
Amargadhi
Nagarpalika
Amargadhi Nagarpalika
W-1
W-2
W-3
W-4
W-5
W-6
W-7
W-8
W-9
W-10
W-11
Mahakali Rajmarg (MKRM)
Seti Rajmarg (SERM)
Ugratara - Melauli
Jhurkali
Bakande
Kirtipur
Dhakauli
Tuphandanda
Khalanga
Baghkhor
Karigaun
Bhel
Selapari
Sera
Jugina
Upartoli
Bhalumare
Nilauta
Gairakharka
Nilmati
Legi
Bundarpur
Joshigaun
Bandonigaira
Damada
Bhattagaun
Pokhara
Tiladi
Bhatgaun
Sallagaun
Bhalanda
Sirola
Devmandu
Shaileshwari
Salyadi
Ugratara
Khamada
Lataulì
Tantar
Kotkande
Chachoda
Latsera
Jhadigaun
Dhatgaun
Dhadgaun
Ilioda
Selagaun
Khullek
Hataria
Panauli
Bharad
Chamalek
Bhaliya
Haradi
Dudenala
Suneda
Tallo Khalanga
Malam
Rupaligaun
Paligaun
Bijoda
Sallaghari
Deugada
Chauraha
Phinnekot
Litrigaun
Badhar
Budali
Raigaun
Syaule
Manana
Dola
Alta
Joisina
Kande
Nuwakot
Chimrikot
Budhi Ghatal
Birkhamb
Kushmah
Maurada
Dudhkanda
Dhamlek
Rajoda
Chamsal
Dabarbata
Tripura Sundari
Ghatalthan
Saungaun
Serakhuti
Dhundhune
Band
Bheta
Thulikhali
Jharta
Maduwa
Khallemuda
Kun
Daba
Kalopokhari
Dhaulakot
Pathroad
Tallo
Murkatte
Kurchhe
Dudh Pokhari
Kotyauda
Larada
Gujallek
Baisdanga
Tanibata
Dandakharka
Chirkatya

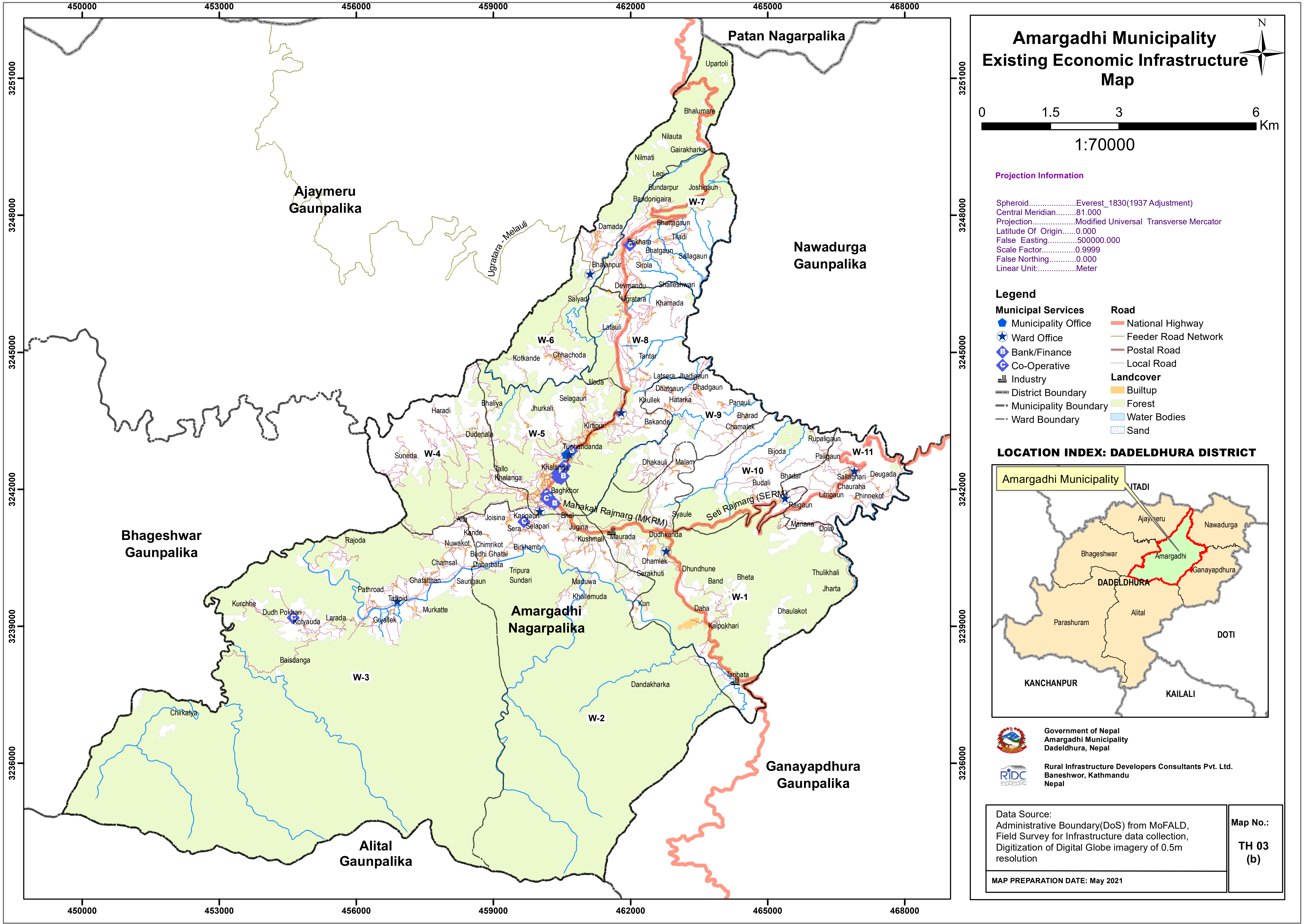

Amargadhi Municipality
Existing Economic Infrastructure Map
N
0 1.5 3 6 Km
1:70000
Projection Information
Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:................Meter
Legend
Municipal Services
Municipality Office
Ward Office
Bank/Finance
Co-Operative
Industry
District Boundary
Municipality Boundary
Ward Boundary
Road
National Highway
Feeder Road Network
Postal Road
Local Road
Landcover
Builtup
Forest
Water Bodies
Sand
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
Ajaymeru
Nawadurga
Bhageshwar
Amargadhi
Ganayapdhura
DADELDHURA
Parashuram
Alital
DOTI
KANCHANPUR
KAILALI
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution
MAP PREPARATION DATE: May 2021
Map No.:
TH 03 (b)
Patan Nagarpalika
Ajaymeru Gaunpalika
Nawadurga Gaunpalika
Bhageshwar Gaunpalika
Amargadhi Nagarpalika
Ganayapdhura Gaunpalika
Alital Gaunpalika
Mahakali Rajmarg (MKRM)
Seti Rajmarg (SERM)
Ugratara - Melauli
W-1
W-2
W-3
W-4
W-5
W-6
W-7
W-8
W-9
W-10
W-11

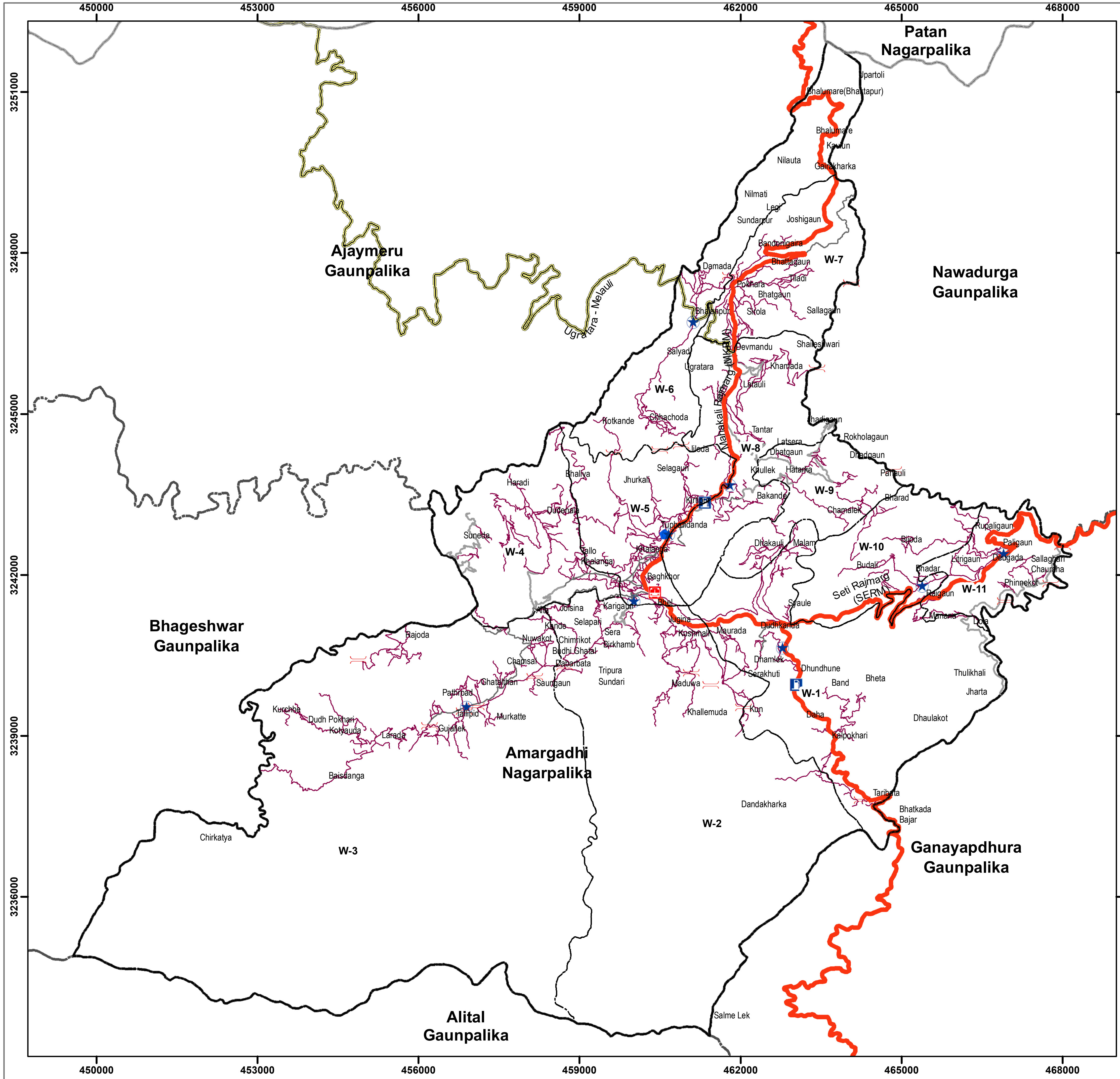

Amargadhi Municipality
Existing Road Network Map
By Surface Type

0 1.5 3 6 Km

1:70000

Projection Information

Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:................Meter

Legend

Municipal Services
- Municipality Office
- Ward Office
- Petrol Pump
- Bus Park
- Bridge
- District Boundary
- Municipality Boundary
- Ward Boundary

SRN
- National Highway
- Feeder Road Network

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

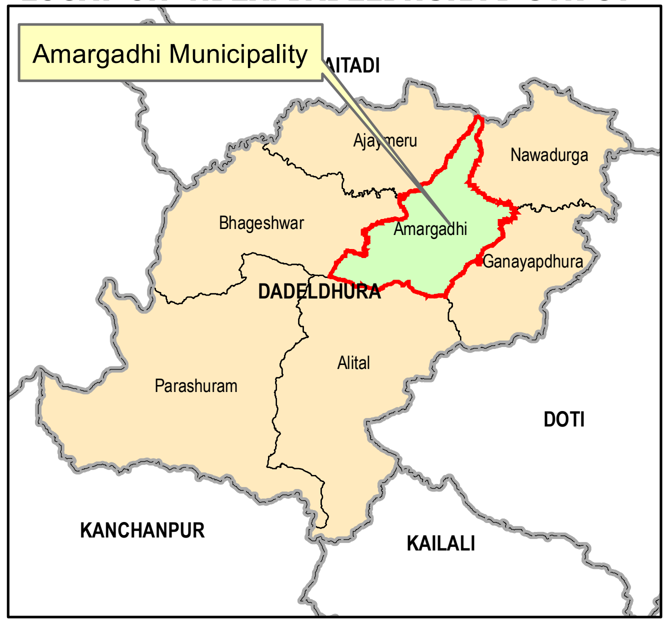

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution

MAP PREPARATION DATE: May 2021

Map No.: TH 04 (a)

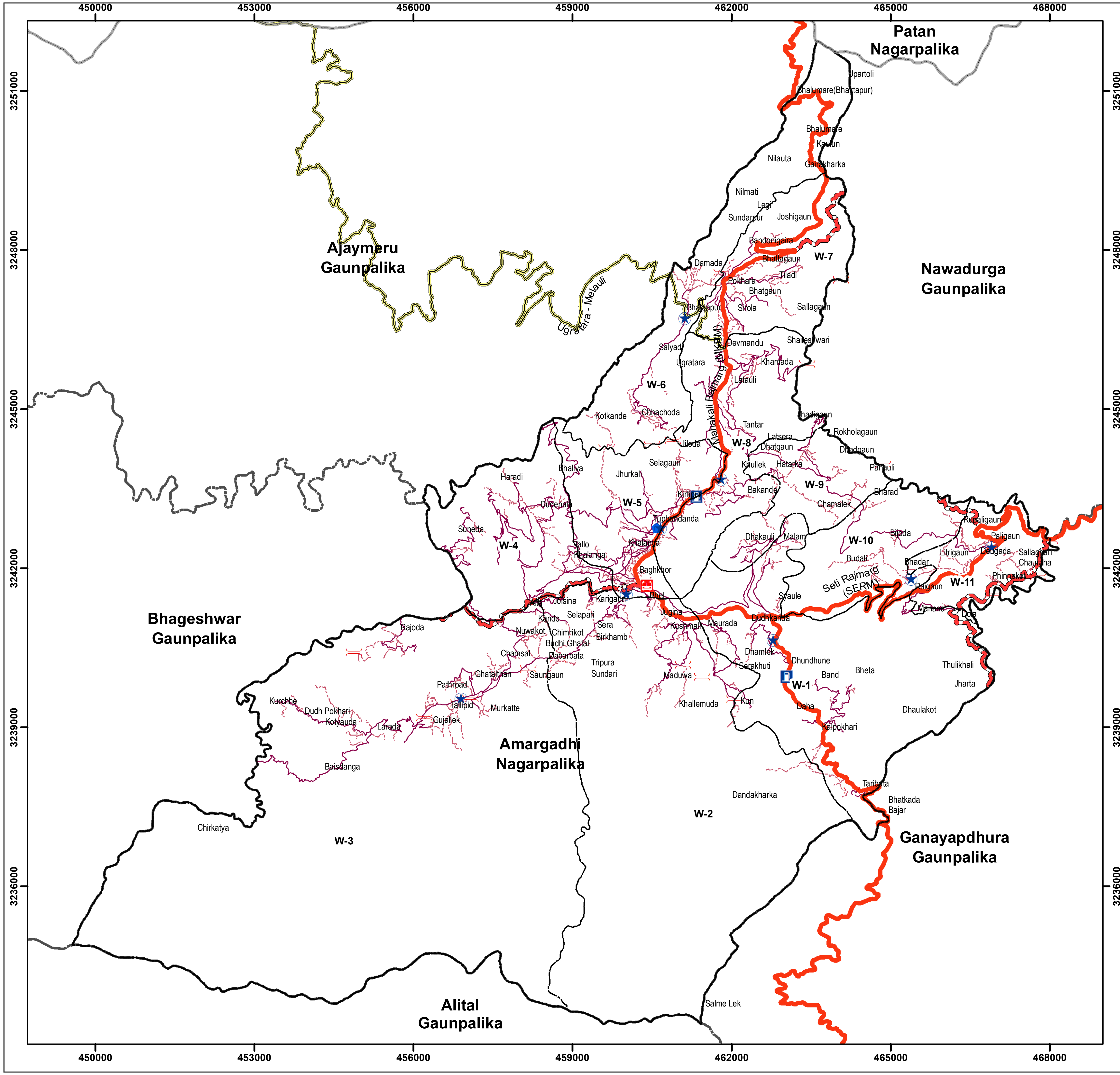

Amargadhi Municipality Existing Road Network Map By Road Hierarchy

N

0 1.5 3 6 Km

1:70000

Projection Information

Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:.................Meter

Legend

Municipal Services
- Municipality Office
- Ward Office
- Petrol Pump
- Bus Park
- Bridge
- District Boundary
- Municipality Boundary
- Ward Boundary

SRN
- National Highway
- Feeder Road Network

Municipality Roads (Road Hierarchy)
- DRCN
- Urban Road
- Trail

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

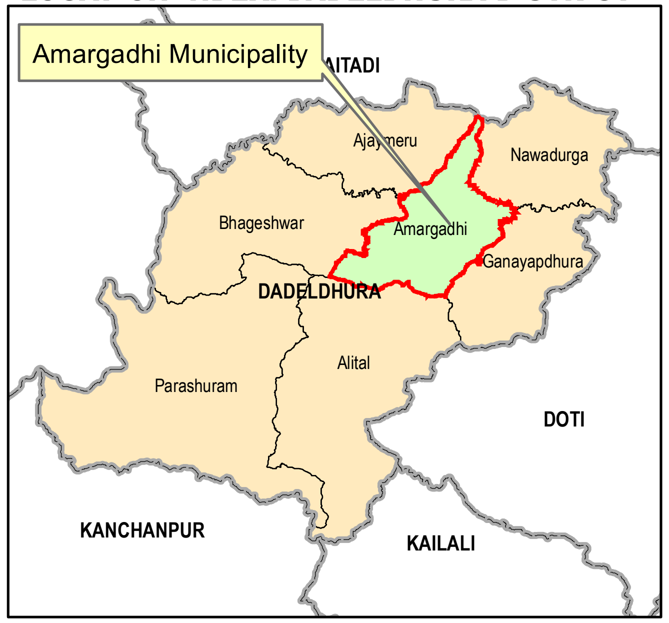

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution

MAP PREPARATION DATE: May 2021

Map No.: TH 04 (b)

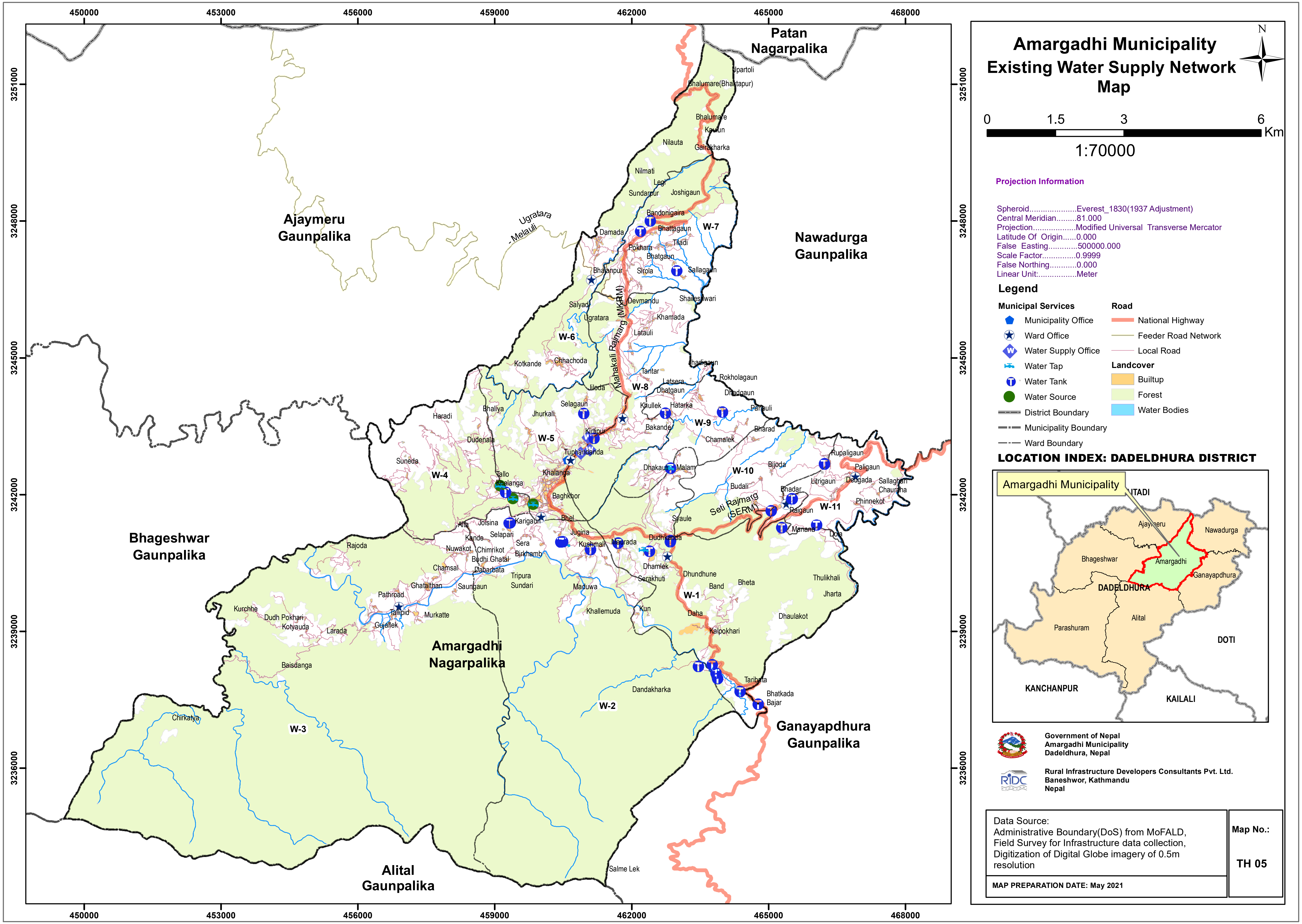

Amargadhi Municipality
Existing Water Supply Network Map
N
0 1.5 3 6 Km
1:70000
Projection Information
Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:.................Meter
Legend
Municipal Services
Municipality Office
Ward Office
Water Supply Office
Water Tap
Water Tank
Water Source
District Boundary
Municipality Boundary
Ward Boundary
Road
National Highway
Feeder Road Network
Local Road
Landcover
Builtup
Forest
Water Bodies
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution
MAP PREPARATION DATE: May 2021
Map No.:
TH 05
Patan Nagarpalika
Ajaymeru Gaunpalika
Nawadurga Gaunpalika
Bhageshwar Gaunpalika
Amargadhi Nagarpalika
Ganayapdhura Gaunpalika
Alital Gaunpalika
W-1
W-2
W-3
W-4
W-5
W-6
W-7
W-8
W-9
W-10
W-11
Mahakali Rajmarg (MKRM)
Seti Rajmarg (SERM)

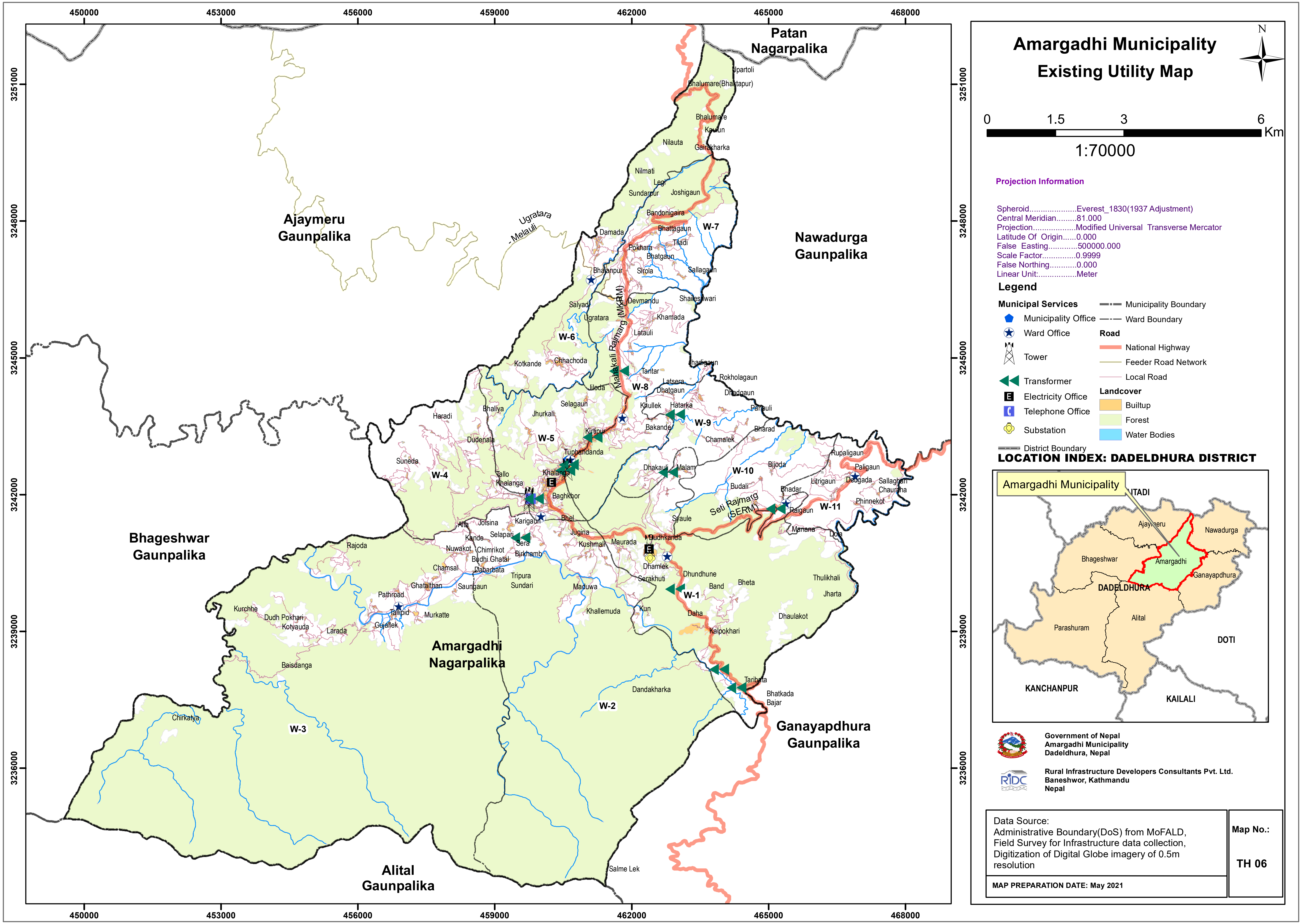

Amargadhi Municipality
Existing Utility Map
N
0 1.5 3 6 Km
1:70000
Projection Information
Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:.................Meter
Legend
Municipal Services
Municipality Office
Ward Office
Tower
Transformer
Electricity Office
Telephone Office
Substation
District Boundary
Municipality Boundary
Ward Boundary
Road
National Highway
Feeder Road Network
Local Road
Landcover
Builtup
Forest
Water Bodies
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
Ajaymeru
Nawadurga
Bhageshwar
Amargadhi
Ganayapdhura
DADELDHURA
Parashuram
Alital
DOTI
KANCHANPUR
KAILALI
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution
MAP PREPARATION DATE: May 2021
Map No.:
TH 06
Patan Nagarpalika
Ajaymeru Gaunpalika
Nawadurga Gaunpalika
Bhageshwar Gaunpalika
Amargadhi Nagarpalika
Ganayapdhura Gaunpalika
Alital Gaunpalika
Mahakali Rajmarg (MKRM)
Seti Rajmarg (SERM)
W-1
W-2
W-3
W-4
W-5
W-6
W-7
W-8
W-9
W-10
W-11

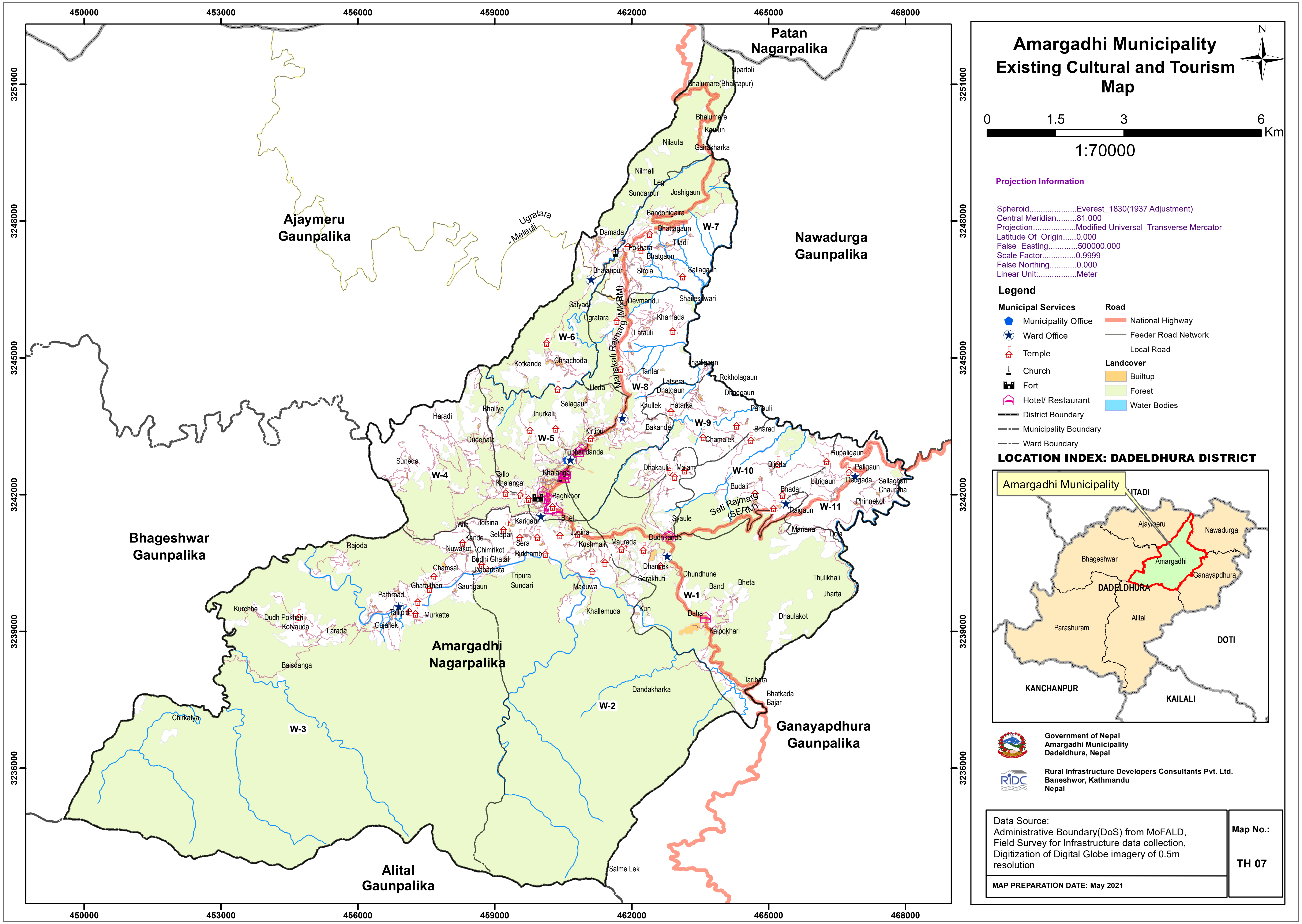

Amargadhi Municipality
Existing Cultural and Tourism Map
0 1.5 3 6 Km
1:70000
Projection Information
Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor...............0.9999
False Northing............0.000
Linear Unit:.................Meter
Legend
Municipal Services
Municipality Office
Ward Office
Temple
Church
Fort
Hotel/ Restaurant
District Boundary
Municipality Boundary
Ward Boundary
Road
National Highway
Feeder Road Network
Local Road
Landcover
Builtup
Forest
Water Bodies
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution
MAP PREPARATION DATE: May 2021
Map No.:
TH 07
Patan Nagarpalika
Ajaymeru Gaunpalika
Nawadurga Gaunpalika
Bhageshwar Gaunpalika
Amargadhi Nagarpalika
Ganayapdhura Gaunpalika
Alital Gaunpalika
W-1
W-2
W-3
W-4
W-5
W-6
W-7
W-8
W-9
W-10
W-11
Mahakali Rajmarg (MRM)
Seti Rajmarg (SERM)

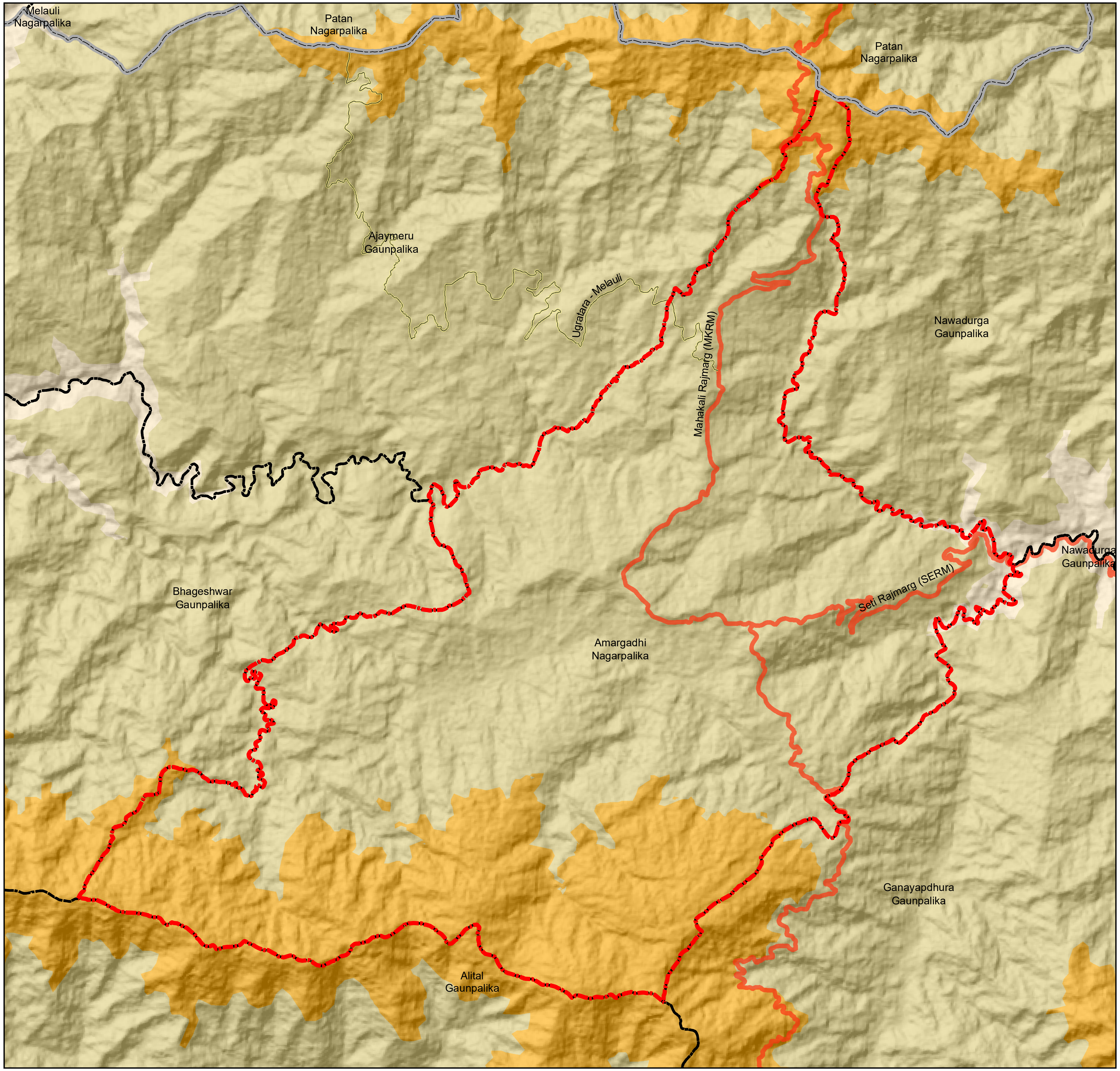

Amargadhi Municipality
Climate Zone Map

N

0 1.5 3 6 Km

Projection Information

Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:................Meter

Legend

District Boundary
Amargadhi Municipality
Municipality Boundary

SRN

National Highway
Feeder Road Network

Climate Zone

Tropical Zone
Sub-tropical
Temperate

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

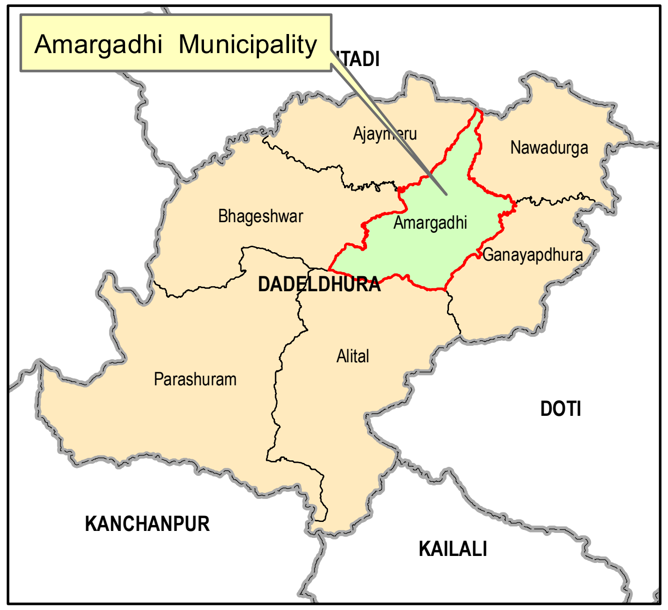

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution

MAP PREPARATION DATE: May, 2021

Map No.:

TH 08

Amargadhi Municipality Physiographic Map

N

0 1.5 3 6 Km

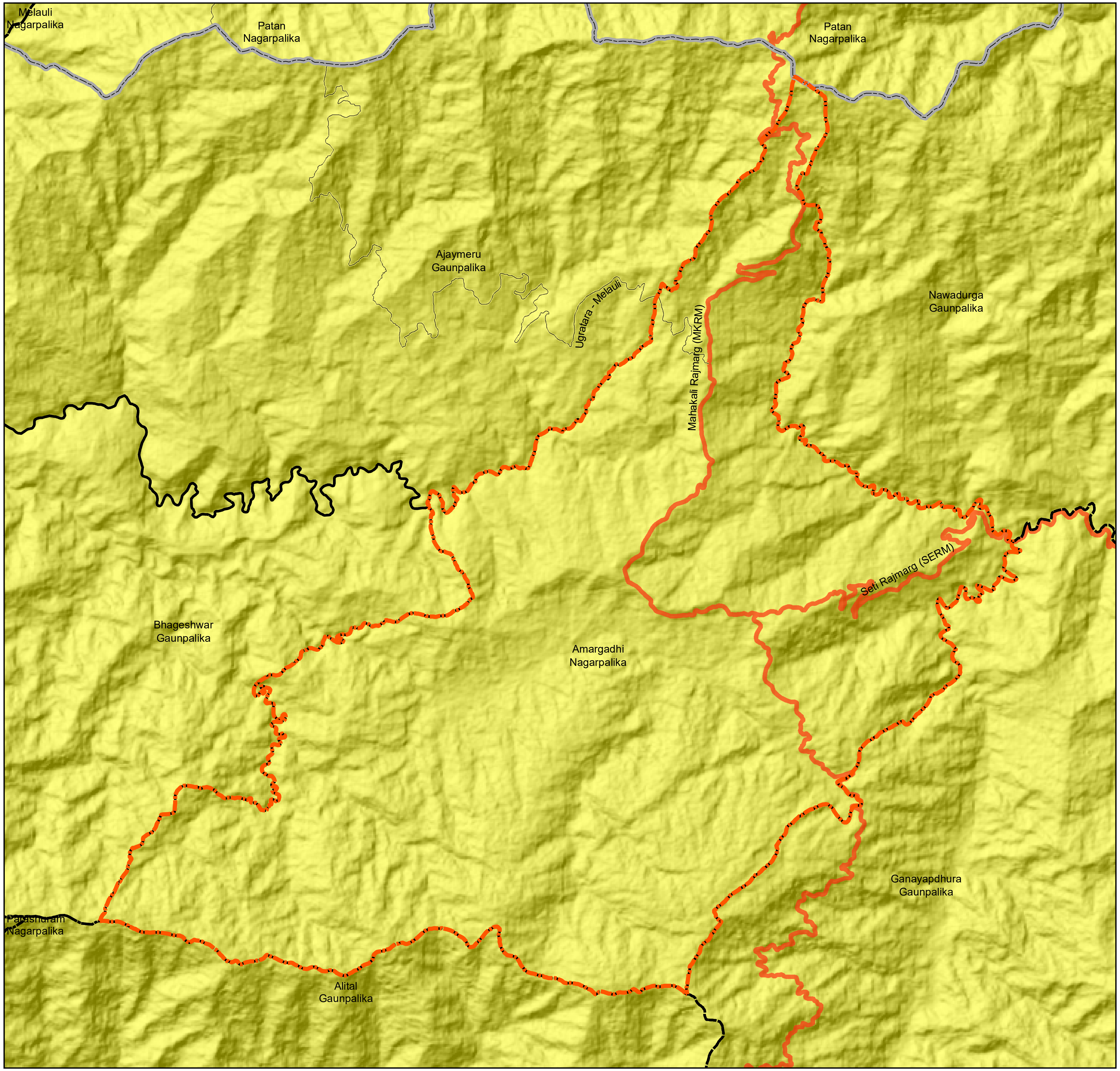

Projection Information

Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection...................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:.................Meter

Legend

Amargadhi Municipality
District Boundary
Municipality Boundary
SRN
National Highway
Feeder Road Network

Physiographic Division
Middle Mountain, (1500 - 2500)m

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

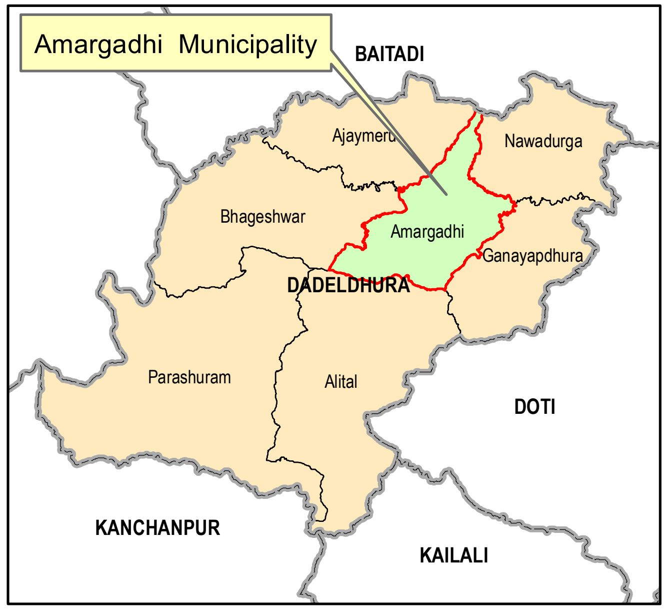

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution

MAP PREPARATION DATE: May 2021

Map No.:

TH 09

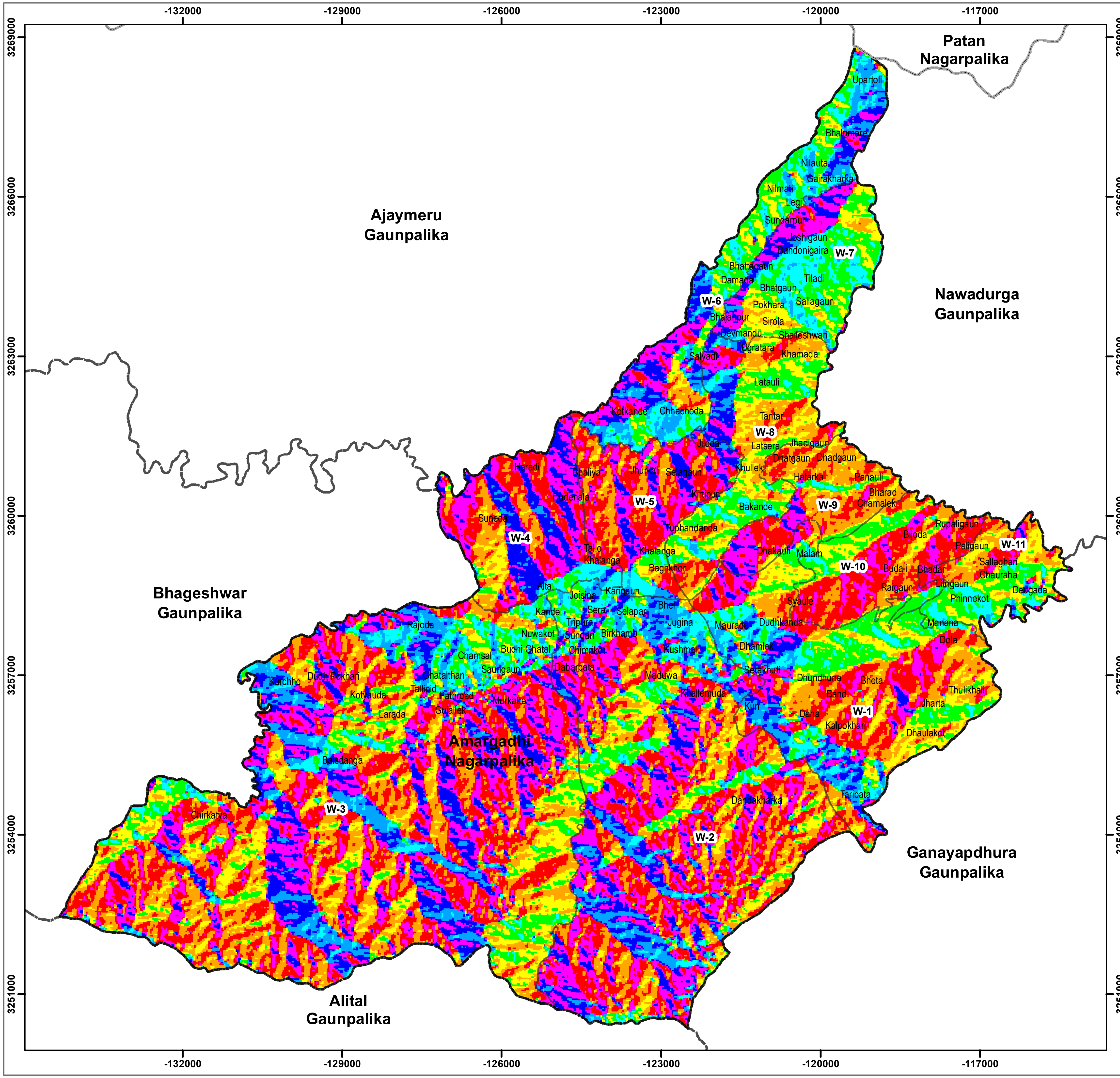

Amargadhi Municipality
Aspect Map

N

0 1.5 3 6 Km

1:70000

Projection Information

Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection...................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:.................Meter

Legend

- District Boundary
- Municipality Boundary
- Ward Boundary

Aspect

- Flat (-1)
- North (0-22.5)
- Northeast (22.5-67.5)
- East (67.5-112.5)
- Southeast (112.5-157.5)
- South (157.5-202.5)
- Southwest (202.5-247.5)
- West (247.5-292.5)
- Northwest (292.5-337.5)
- North (337.5-360)

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

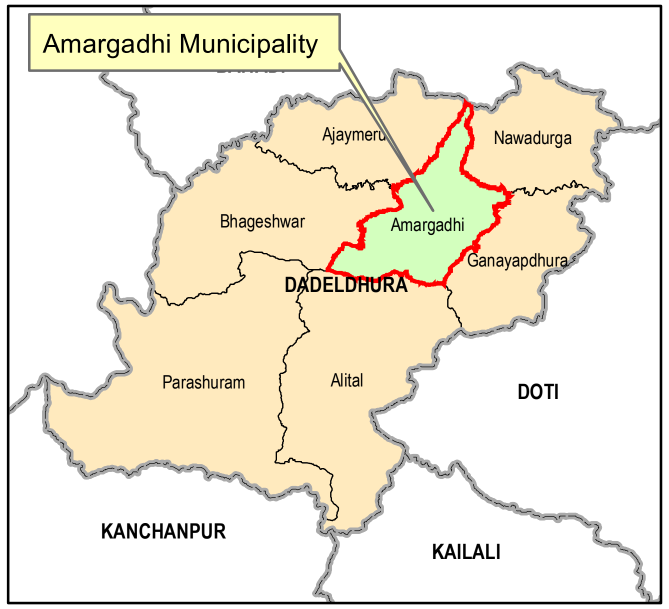

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution

Map No.: TH 10

MAP PREPARATION DATE: May, 2021

Amargadhi Municipality
Slope Map

N

0 1.5 3 6 Km

1:70000

Projection Information

Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection...................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor...............0.9999
False Northing............0.000
Linear Unit:.................Meter

Legend

Municipal Services	Slope
Municipality Office	0 - 5
Ward Office	5. - 15
District Boundary	15 - 30
Municipality Boundary	30 - 45
Ward Boundary	45 - above
Streamline	

SRN

National Highway
Feeder Road Network

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

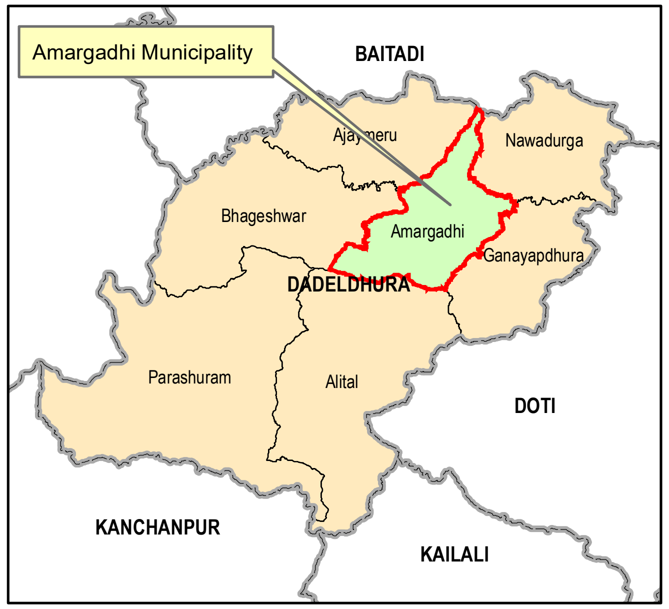

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution

Map No.: TH 11

MAP PREPARATION DATE: May 2021

Amargadhi Municipality Natural Drainage and Watershed Map

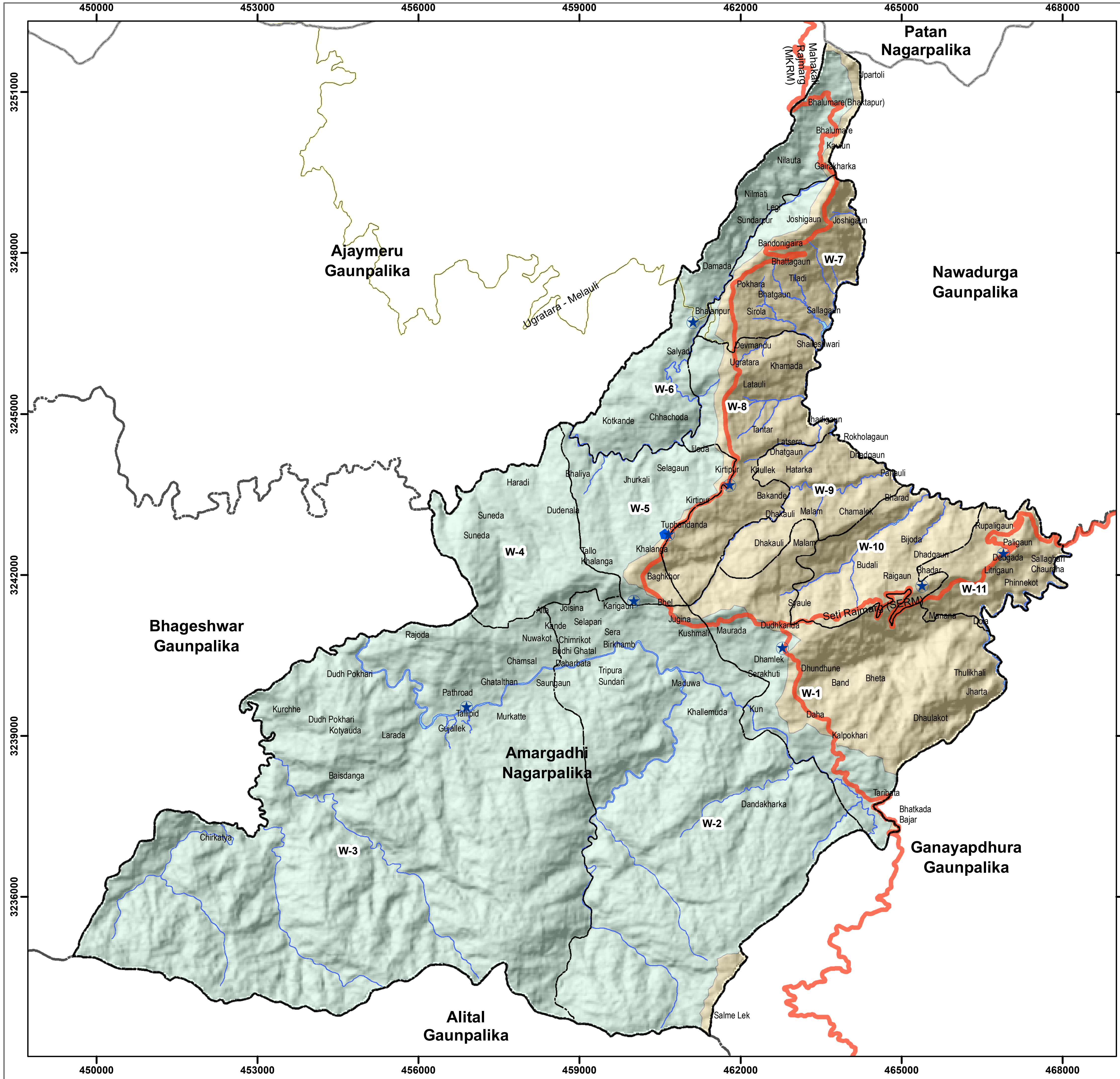

N

0 1.5 3 6 Km

1:70000

Projection Information

Spheroid......................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection...................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:.................Meter

Legend

Municipal Services
- Municipality Office
- Ward Office
- District Boundary
- Municipality Boundary
- Ward Boundary

SRN
- National Highway
- Feeder Road Network

Water Bodies

Watershed
- Mahakali Nadi
- Seti Nadi

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

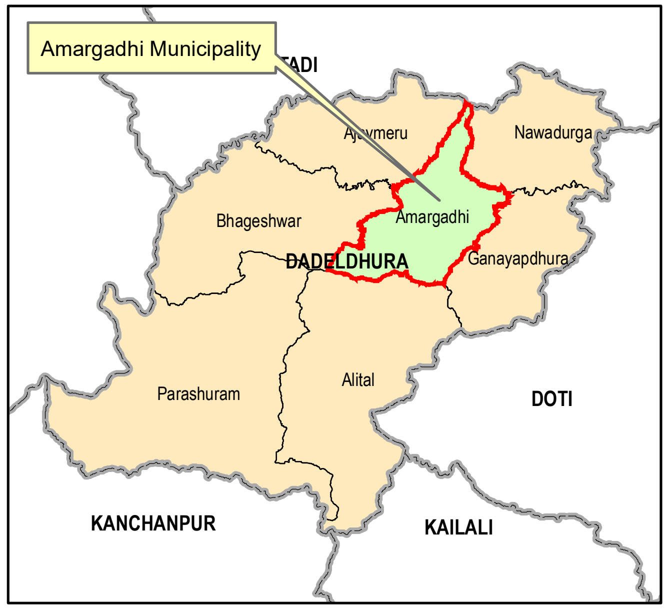

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution

MAP PREPARATION DATE: May 2021

Map No.: TH 12

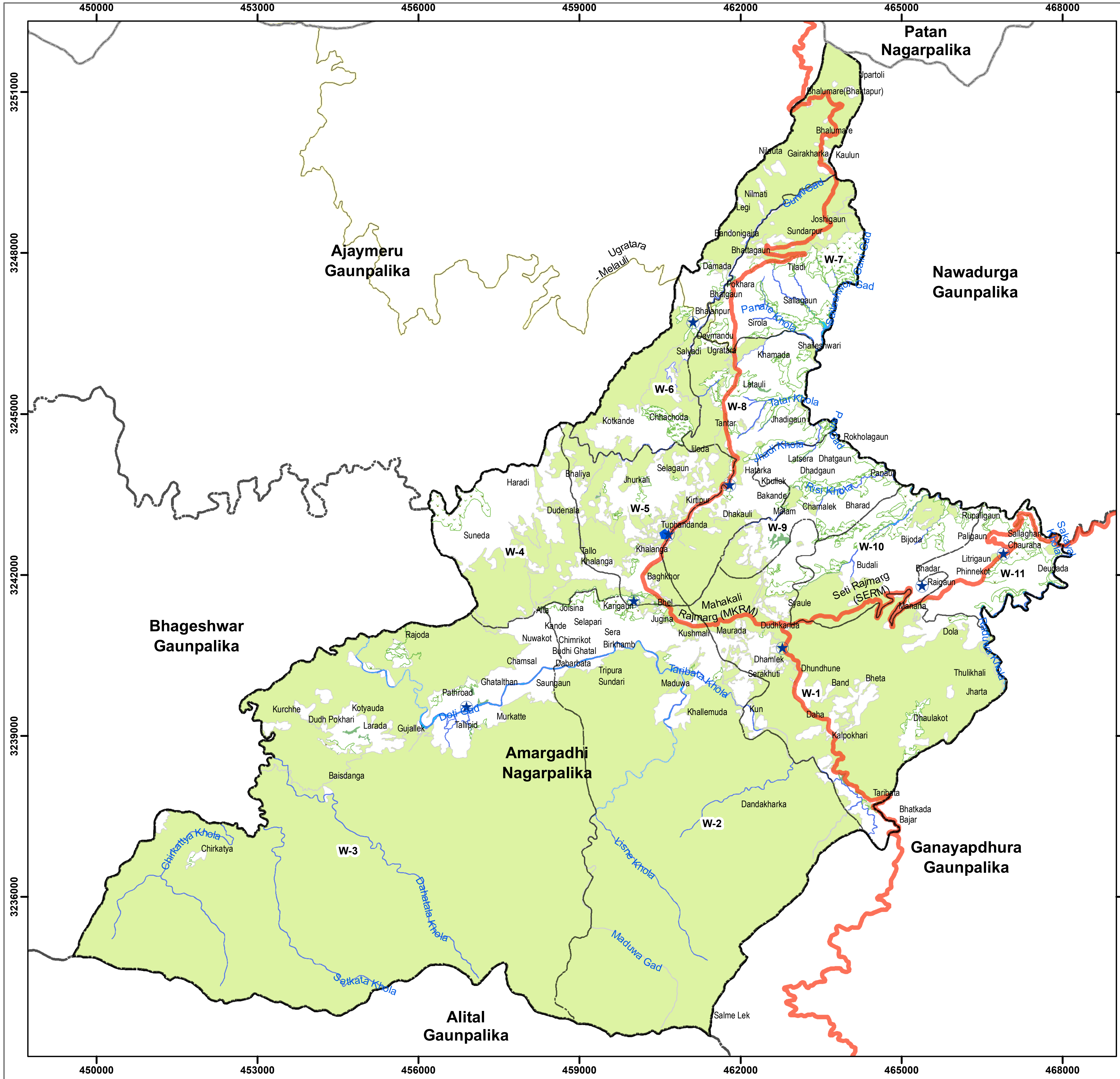

Amargadhi Municipality Existing Resource Map

N

0 1.5 3 6 Km

1:70000

Projection Information

Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:................Meter

Legend

Municipal Services
- Municipality Office
- Ward Office
- District Boundary
- Municipality Boundary
- Ward Boundary

SRN
- National Highway
- Feeder Road Network

Landcover
- Forest
- Grassland
- Shrubs and Bushes
- Tree Cluster
- Water Bodies

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

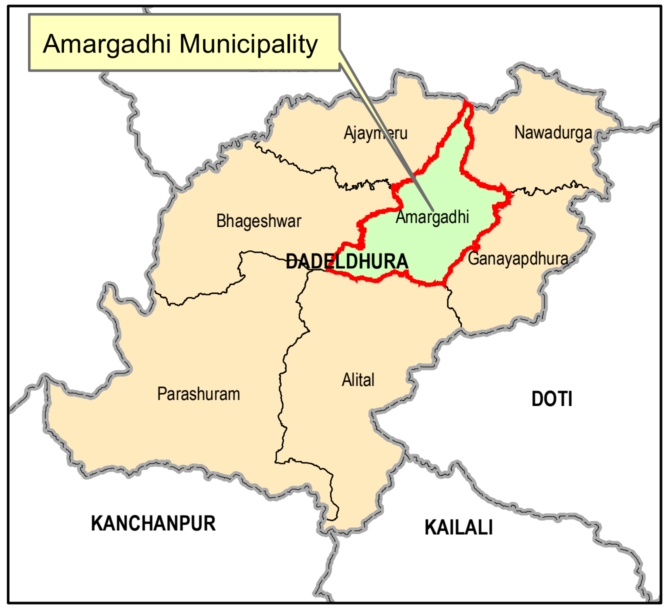

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m
resolution

Map No.:
TH 13

MAP PREPARATION DATE: May 2021

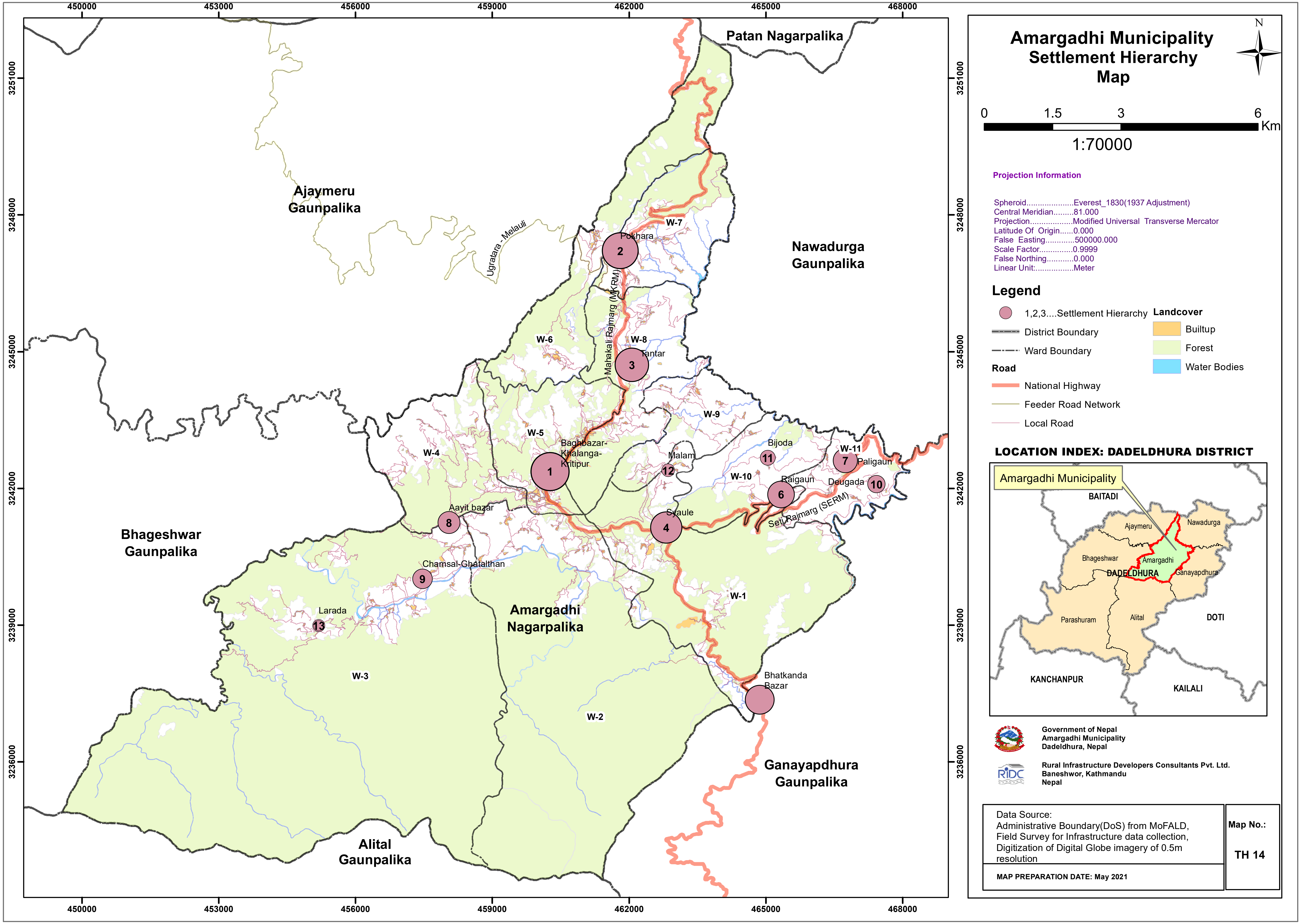

Amargadhi Municipality
Settlement Hierarchy
Map
N
0 1.5 3 6 Km
1:70000
Projection Information
Spheroid....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor...............0.9999
False Northing...........0.000
Linear Unit:................Meter
Legend
1,2,3....Settlement Hierarchy
District Boundary
Ward Boundary
Road
National Highway
Feeder Road Network
Local Road
Landcover
Builtup
Forest
Water Bodies
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
BAITADI
Ajaymeru
Nawadurga
Bhageshwar
Amargadhi
DADELDHURA
Ganayapdhura
Parashuram
Alital
DOTI
KANCHANPUR
KAILALI
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,
Field Survey for Infrastructure data collection,
Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m
resolution
MAP PREPARATION DATE: May 2021
Map No.:
TH 14
450000 453000 456000 459000 462000 465000 468000
3251000 3248000 3245000 3242000 3239000 3236000
Patan Nagarpalika
Ajaymeru
Gaunpalika
Nawadurga
Gaunpalika
Bhageshwar
Gaunpalika
Amargadhi
Nagarpalika
Ganayapdhura
Gaunpalika
Alital
Gaunpalika
Ugratara - Melauli
Mahakali Rajmarg (MKRM)
Seti Rajmarg (SERM)
W-1
W-2
W-3
W-4
W-5
W-6
W-7
W-8
W-9
W-10
W-11
Pokhara
Tantar
Baghbazar-
Khalanga-
Kritipur
Bijoda
Malam
Raigaun
Paligaun
Deugada
Syaule
Aayit bazar
Chamsal-Ghatalthan
Larada
Bhatkanda
Bazar
1
2
3
4
6
7
8
9
10
11
12
13

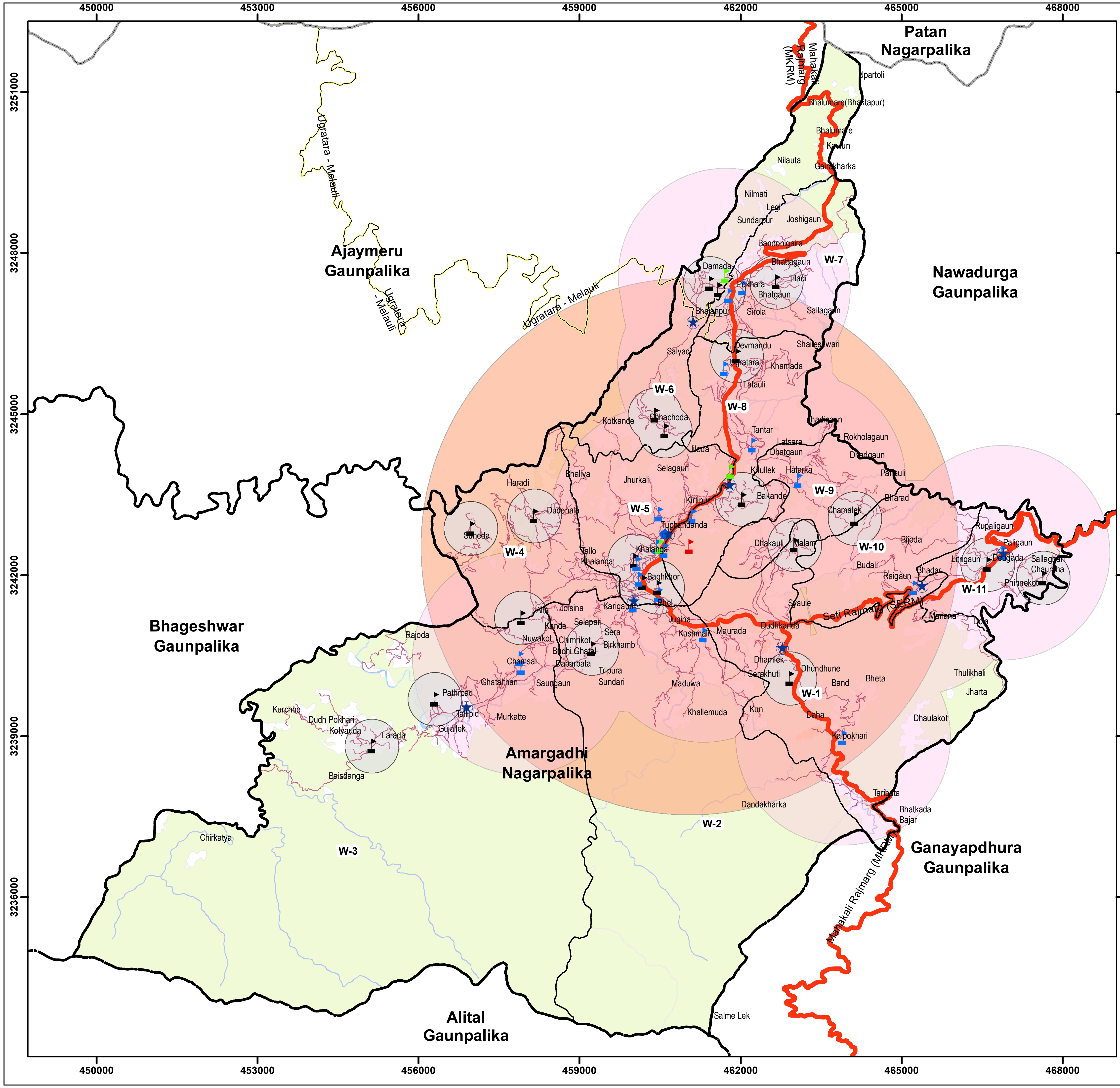

Amargadhi Municipality Educational Accessibility Map

N

0 1.5 3 6 Km

1:70000

Projection Information

Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection..................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor...............0.9999
False Northing............0.000
Linear Unit:.................Meter

Legend

Municipal Services
- Municipality Office
- Ward Office
- Campus
- Secondary School
- Technical School
- Elementary School
- District Boundary
- Municipality Boundary
- Ward Boundary

SRN
- National Highway
- Feeder Road Network
- Local Road
- Elementary School Buffer (0.5 km)
- Secondary School Buffer (2 km)
- Campus Buffer (5 km)

Landcover
- Builtup
- Forest
- Water Bodies

LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT

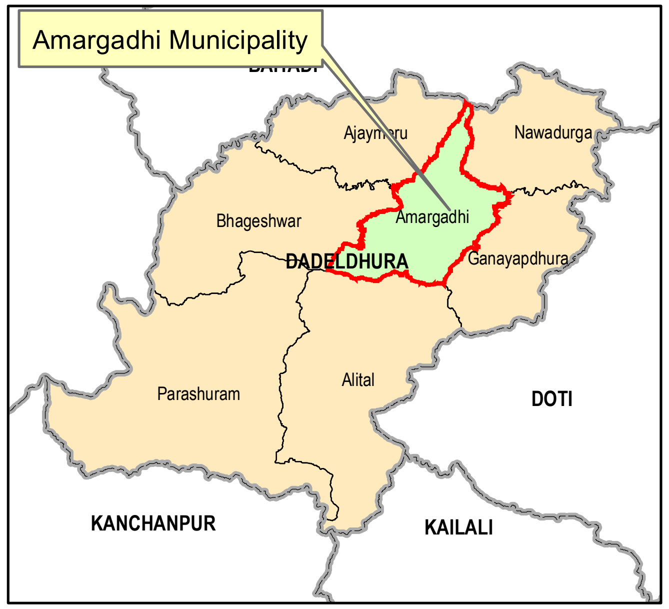

Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal

Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal

Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD, Field Survey for Infrastructure data collection, Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution

MAP PREPARATION DATE: May 2021

Map No.: TH 15

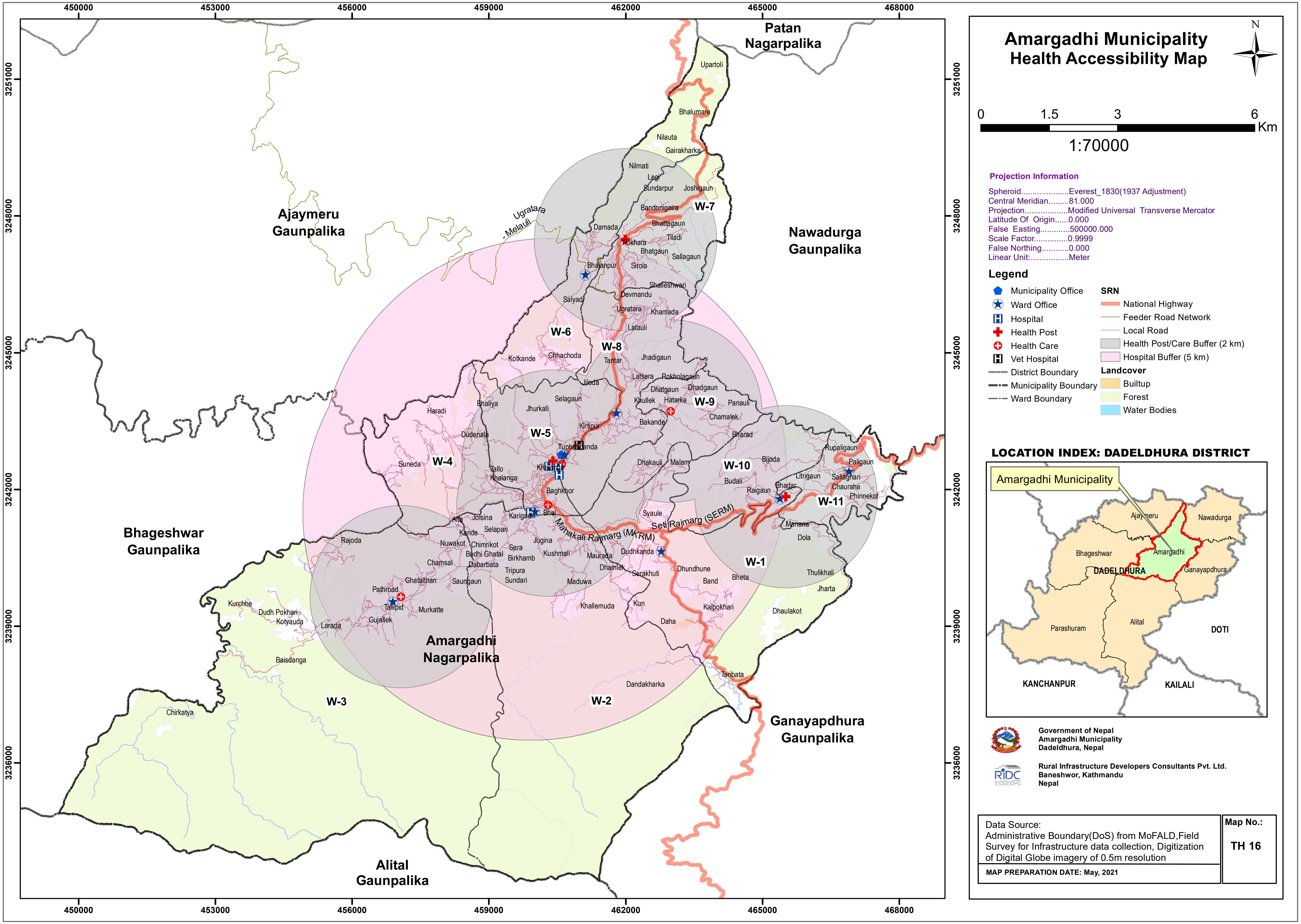
Amargadhi Municipality
Health Accessibility Map
N
0 1.5 3 6 Km
1:70000
Projection Information
Spheroid.....................Everest_1830(1937 Adjustment)
Central Meridian.........81.000
Projection...................Modified Universal Transverse Mercator
Latitude Of Origin......0.000
False Easting.............500000.000
Scale Factor..............0.9999
False Northing............0.000
Linear Unit:.................Meter
Legend
Municipality Office
Ward Office
Hospital
Health Post
Health Care
Vet Hospital
District Boundary
Municipality Boundary
Ward Boundary
SRN
National Highway
Feeder Road Network
Local Road
Health Post/Care Buffer (2 km)
Hospital Buffer (5 km)
Landcover
Builtup
Forest
Water Bodies
LOCATION INDEX: DADELDHURA DISTRICT
Amargadhi Municipality
Ajaymeru
Nawadurga
Bhageshwar
Amargadhi
DADELDHURA
Ganayapdhura
Parashuram
Alital
DOTI
KANCHANPUR
KAILALI
Government of Nepal
Amargadhi Municipality
Dadeldhura, Nepal
Rural Infrastructure Developers Consultants Pvt. Ltd.
Baneshwor, Kathmandu
Nepal
Data Source:
Administrative Boundary(DoS) from MoFALD,Field Survey for Infrastructure data collection, Digitization of Digital Globe imagery of 0.5m resolution
MAP PREPARATION DATE: May, 2021
Map No.:
TH 16
Patan Nagarpalika
Ajaymeru Gaunpalika
Nawadurga Gaunpalika
Bhageshwar Gaunpalika
Amargadhi Nagarpalika
Ganayapdhura Gaunpalika
Alital Gaunpalika
W-1
W-2
W-3
W-4
W-5
W-6
W-7
W-8
W-9
W-10
W-11
Mahakali Rajmarg (MRM)
Seti Rajmarg (SERM)
450000
453000
456000
459000
462000
465000
468000
3251000
3248000
3245000
3242000
3239000
3236000